

A.C.D. 193.

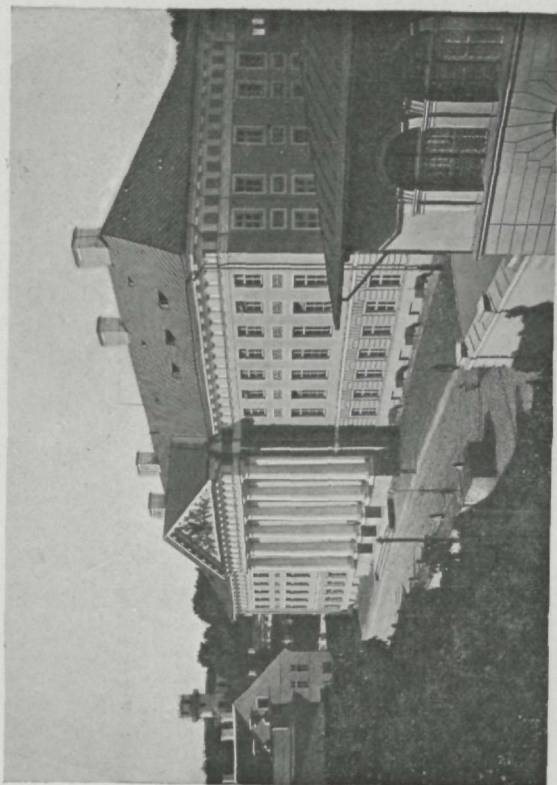
EESTI ÜLIÕPLASTE SELTSI

□ □ **ALBUM.** □ □

VII

GELEHRTE ESTNISCHE
GESELLSCHAFT
zu Dorpat.

EESTI
ÜLIÕPLASTE SELTSI
ALBUM.

SEITSMES LEHT.

JURJEWIS (TARTUS).
TRÜKITUD EESTI ÜLIÕPLASTE SELTSI KULUGA.
1902.

Дозволено цензурою. Юрьевъ, 5 декабря 1902 г.

Alma mater'ile
saja-aastase tegewuse mälestuseks

jõulukuu 12. päewal 1902.

Kodumaa ülikoolile

jõulukuu 12. päewaks 1902.

Oh alma mater, terve aastasada
Su walgus koitis üle kodumaa,
Ta kuiwand nõmmel näitas elu rada
Su püha teadus tõe küünlaga.

Ta kiired wõtsid sindki walgustada,
Mu Eesti rahwas, koidu kullala,
Kui sinu pojad põrmust ülendada
Siin wõisid oma waimu keelmata.

See rahwa nimel, hella ema, sulle
Nüüd tänupärja täna punume,
Ja soowisõnaks lisame weel talle:

„Sa õitse lõppemata, kosu, wõsu,
Wii wennaarmus tõe walgele
Kõik rahwad, kellel kodu kaldal asu.“

Sis u.

Ülikooli pilt.	
Annetuseks.	Lehek.
1. Kodumaa ülikool	1—66
2. Homeeruse Odysseia	67—79
3. Suurlinna pildid	80—86
4. Eesti sõnadest =line lõpuga	87—133
5. Kahekümnewiie aasta pärast	134—138
6. Johann Philipp von Roth	139—166
7. Horla	167—190
8. Soome kirjakeele sündimisest	191—209
9. Eesti näitekirjanduse ajalugu	210—224

Kodumaa ülikool

waatab käesolewal aastal sajaastase töö pääle tagasi. 1802 algas ta oma tegevust uuesti Tartus ja on tänini wahetpidamata töös olnud teaduse uurimises ja hariduse wäljalootamises. Kõrgem õpeasutus eestlaste maa keskel, kus ka rohkesti Eesti poegi kõrgemat haridust omandanud, on küll seda ära teeninud, et ka meie tema auupäewa meele tuletame. Selleks tahame pilku heita tema minewiku ja käekäigu pääle.¹⁾

Ülewal ütlesime, et Tartu ülikool 1802. aastal oma tegevust uuesti algas. Siis on ta ka juba enne seda olemas olnud? On küll.

Sieti wõiks tänawu kodumaa ülikooli mõtte 300. aastast juubeli pühitseda. Kui Südermanlandi hertsog Karl, pärastine Rootsi kuningas Karl IX., 1602. aastal Tartu linna ära wõitis, lubas ta rüütlitele

1) Hallikatest, mis eesolewa kirjatoõ juures tarwitatud, on nimetada: Prohwasfor E. Petuhowi kirjeldused Tartu ülikooli ajalooft Rahwahariduse ministriumi ajakirjas (Журналъ Мин. Нар. Просв.) 1901 ja 1902 aastal; C. Schirren, Zur Geschichte der schwedischen Universität in Livland; M. v. Gernet, Die im Jahre 1802 eröffnete Universität Dorpat und die Wandlungen in ihrer Verfassung; (Gwers) Das erste Jubelfest der Kaiserl. Universität Dorpat 1827; (M. v. Bunge) Das zweite Jubelfest der Kaiserl. Universität Dorpat 1852; Th. Weise, Die Kaiserl. Univ. Dorpat 1852; Обзоръ дѣятельности Императорскаго Дерптскаго Университета. На память о 1802—1865 годахъ; J. Zalle, Gedentblätter an das fünfundsiebenzigjährige Bestehen der Landesuniversität Dorpat 1877; G. Otto u. A. Hasselblatt, Von den 14.000 Immatriculirten, nendesamade Album Academicum; E. Kraus, Der Dorpater Chargirten-Convant von seiner Gründung bis 1880, siis weel ülikooli põhjustirjad, üliõplaste eeskirjad j. m.

antud eesõigustes muu seas ka selle eest hoolt kanda, et nooresoo tarvis ülem kool ehk akademia asutataks. Kuid asi jäi ainult lubamise juure. Alles 30 aastat hiljem sai kõrgema kooli asutamise mõte teoks: 1630 a. asutati Tartus nõndanimetatud kuninglik gümnaasium, mis oma eeskawa järele kõrgema õpeasutuse kohuseid pidi täitma. Kaks aastat hiljem muudeti gümnaasium kuninga Gustaw Adolphi käsikirja põhjal, mis ta 30. juunil 1632. a. Saksamaal Nürnbergi juures leeris olles andis, ülikooliks ümber. 15. oktobril samal aastal avas kindral-kuberner Johann Skytte, kes ka uue ülikooli kantsleriks oli nimetatud, ülikooli — Academia Gustaviana — kuninga nimel. Avamiskõnes seletas kantsler põhjusemõtteid, mis kuningal ülikooli asutamisel juhtnööriks olnud. Tuba Tartu gümnaasiumi asutamisel oli kuningas määranud, et jääb ka Eesti ja Läti keelt tuleb õpetada ja kooli ka talupoegade lapsi peab vastu võetama. Ülikooli avamisel ütles Skytte etteheitvalt, talupoegi olewat senini ilma õpetuseta jäetud, et ühes nende ihudega ka waimu orjaküttes pidada. Ülikool pidi kõikidele lahti olema. Waesemate tarvis asutati riigivalitsuse poolt abirahad. Ülikooli esimeseks juhatajaks — rektoriks — nimetati kantsleri poeg Jakob Skytte, tema abiliseks — prorektoriks — usuteaduse prohwektor A. Virginius. Iseäralisi põhjuskirju Tartu ülikooli tarvis kokku ei seatud. Rootsimaa Upsala ülikooli põhjuskiri pandi ka Tartus maksma.

Esimese Rootsi ülikooli seis Tartus oli lühidalt järgmine: ülikoolis oli 4 teaduskonda ehk fakulteeti: usuteaduskond kahe prohwektoriga, õiguseteaduskond kahe prohwektoriga, arstiteaduskond ka kahe ja filosoofia ehk mõtteteaduskond 11 prohwektoriga. Wiimases teaduskonnas olivad ajaloo- ja keelteteadus ja matemaatika, niijama ka poliitikateadus, ühendatud, sellepärast võrdlemisi suur prohwektorite arv.

Ülikooli sifemine walitsus oli prohwektorite nõuukogu ehk kollegiumi käes, kelle eesotsjas rektor seisis. Kooli ülespidamiseks määrati 5.333¹/₄ riigitaalrit aastas, mis selleks tähendatud mõisatest Ingerimaal pidi sisetulema.

Ülikooli põhjendaja, kuningas Gustaw Adolf, suri paar nädalat pärast avamist — ta langes 6. noowembril 1632 Lügeni lahingis. Tema järeltuljad aga ei unustanud Tartu ülikooli mitte ära, waid püüdsiwad tema eest igapidi hoolt kanda. Kuninganna Christina ajal ehitati ülikoolile uus maja, mis 1641. aastal walmis sai. See maja seisis nüüdse ülikooli vastu Sakobi uulitsas, kus praegu tühi plats on.

Hiljem kinkis kuninganna ülikoolile veel kogu mitmesuguse sisuga raamatuid. Nega mööda kutsuti kõikide õpetoolide pääle kohased prohwešsorid. Suurem osa neist tuli Saksimaalt, vähem Rootsimaal. Õpetuse keeleks oli selleaegse kombe järele Ladina keel.

Ülikooli tegewusele tõusivad selleaegsetest oludest mitmesugused raskused. Esimeseks oli juba see asjalugu, et prohwešsorid kahest rahmusest olivad. Rootslased olivad Liivimaa sõjariistade abil wõitnud ja tundsiwad endid siin isandad olema. See äratas sakslaste juures libeduse tundmust nende wastu. Ka ülikooli prohwešsorite ringfondades andis see asjalugu õerumistele ja tülidele põhjust. Pääle selle tahtis ülikooli tegewust tema kõikur majandusline seijuford. Tema ülespidamiseks oli küll kindel summa nimetatud, kuid selle kätte saamisega oli wilets lugu. Ingerimaa mõisate rentnikud ei suutnud oma maksusid mitte õigel ajal äratafuda, sellepärast sattus ülikool tihti kitsikusse. Juba paar aastat pärast ülikooli awamist andis riigivalitsus tema ülespidamiseks määratud mõisate walitsemise tema enese kätte, et nenda wastutamist oma päält ära weeretada. Aga ka ülikoolil ei olnud selles asjas rohkem õnne. Ainult muret ja waewa tuli juure, kasu fugugi. Warsti pidi walitsus jälle ülikooli ülespidamise oma hooleks wõtma. Ta lubas temale iga aasta teatava summa wäljamaaksta, sellest hoolimata, kas mõisad oma rendi äratafuvad ehk mitte. Ka sellega ei olnud asjad weel mitte täiesti korras. Prohwešsorid ei saanud oma palka, mis muidugi juba wäike küll oli, sagedasti mitte õigel ajal kätte; mõnikord tajuti seda wiljaga — aga Stokholmi turu hindade järele, mis Tartu hindadest kõrgemad olivad. Sellepärast olivad prohwešsorid sunnitud oma elu ülespidamiseks kõrwalisi ametid pidama. Nii olivad usuteaduse prohwešsorid ühes ka Tartu linna koguduste õpetajateks, õigufeteadlased kohtute kaasistujateks jne.

Et ülikooli majandusline seijuford nii kehwa oli, siis ei wõinud ka tarwilistest õpetuseabinõundest, nagu kogudest jne., palju juttu olla. Raamatukogu jäi kuninganna kingitusest hoolimata weel kauaks wäetisese olekusse. Õpilasteks astus esimesel kooli aastal 84 meest, järgmisel aastal 44 jne. Terwel esimese ülikooli tegewuse ajal, mis 24 aastat kestis, sai temas 1011 meest õpetust. Suurem osa neist — 595 meest — oli Rootsi- ja Soomemaal pärit, vähem osa — 310 meest — Eesti-, Liwi- ja Kuramaalt; wäljamaalasi oli 106. Et kodumaalasi rootslastega wõrreldes vähem oli, tuli sellest, et siinsed sakslased rootslastest kui walitsemast rahmast endid eemale hoidsiwad. Sellepärast saatsiwad

paljud oma poegi ikka endise kumbe järele väljamaa ülikoolidesse; rootslaste siiatulemist edendas walitsus sellega, et ta nendele siin mõnesugused eesõigused andis, nii hästi ülikoolis õppimisel kui pärast kohasaamisel.

Ragu ülemal tähendatud, kestis esimese Tartu ülikooli eluaeg ainult 24 aastat. 12. oktobril 1656 langes Tartu wenelaste kätte. Ühes teiste Rootsi asutustega lõpetas ka ülikool oma tegevuse. Prohwersorid ja üliõplased läksiwad laiali. Raamatukogu ja ülikooli trükikoda peideti linna ümberpiiramise ajal Maarja kiriku keldrisse, mis praeguse ülikooli kohal seisib, ära ja müüriti keller kinni.

Nii lõppes esimene Rootsi ülikool Tartus. Kuid ära ei kustunud ta elutaht mitte otsekohe. Mõned prohwersorid põgenesiwad Tallinna, mis rootslaste kätte oli jäänud, ja jätkasiwad siin tööd. Nad pidasiwad ettelugemisi mitmesuguste asjade üle, kui ta mitte kindla torra järele. Rootsi riigivalitsus ja Tallinna linn toetasiwad neid omalt poolt. Aga suuremat elu sellel tegevusel ei olnud; kahetsa aastase kiratsemise järele jäi ta üsna soiku. Opetust saamas oli Tallinnas kõige selle aja sees üleüldse 49 meest olnud.

Kui Tartu linn kärke rahu järele 1661. aastal jälle Rootsi walitsuse alla sai, hakati ülikooli uuendamise üle nõuu pidama. Tõusis küsimus, kas sündsam ei oleks ülikooli Pärnus awada. Pärnu poolt rääkis esiteks tema seisukoht mere ääres, mille tõttu ühendus Rootsi-maaga hõlpsam oli; teisels oli ta idapoolsete waenlaste eest palju rohkem warjatud kui Tartu. Hakati siis ka Pärnus ülikooli tarwis hooneid ehitama, aga riigi kehw waraline seisuford oli suureks takistuseks, niisama mõnesugused korratused, mis asjaajamisel ettetulnud. Kodumaa ülemate seisuste poolt mingisugust toetust loot ei olnud; oliwad nad ju isegi „reduktzioni“ ehk mõisate kroonu kätte wõtmise läbi palju kahju saanud ja ära pahandatud. Kuningas Karl XI. wõttis ülikooli uuendamise asja elawalt käsile. Ta päris kindral-kuberneri Hastseri ja Liiwimaa kindral-superdendi Johann Fischeri käest otjust, kuhu ülikooli awada. Hastser soovitas Pärnu, Fischer Riia linna, kuningas ise otjustas aga, et Tartu linn mõnesugustel põhjustel selleks kõige kohasem on. Nüüd ehitati endine ülikooli hoone ümber. Maarja kiriku keldrisse ärapeidetud raamatukogu ja trükikoja jätiwad kaewati wälja. 18. aug. 1690 oli uue ülikooli pidulik awamine. Ülikooli kantsleriks nimetati kindral-kuberner Hastser. Esimene korraldus oli suuremalt osalt niisamasugune, nagu esimeses ülikoolis.

Ühiksest aega elas uuendatud ülikool, keda Academia Gustavo-Carolina nimetati — kõiges 20 aastat kestis ta tegewus. Seegi aeg ei läinud mitte ainult rahulikus teadusettevõttes mööda. Juba mõni aasta pärast avamist võttis kuningas Karl XI. nõuaks ülikooli Pärnusse viia, kus ta ähwardama sõja eest enam kaitstud oleks. Nõuu jäi seekord täitmata. Tema järeltuleja Karl XII. walitfufe hakatufel tõusiwad waenupildwed kõrgesse: waenulised naabrid arwasiwad paraja aja tulnud olewat wanu arweid Rootfimaaga diendamata hakata. 1699 tegiwad Wene-, Daani- ja Põhلامaa lepingu, mille järele nad Rootfi wastu ühijelt pidiwad wäljaastuma. Sellfawal aastal andis kuningas käfu, ülikooli Tartust Pärnu wiia, ehk küll iseäranis prohwefforite ringfondades Tallinna selleks kohasemaks peeti. Pärnus oli ülikooli tarwis maja juba ennemalt walmis ehitatud, mida waheajal kroonu sõjariistade laduks ja waeste warjupaigaks tarwitati. Sinna asus nüüd ülikool. 25. juulil 1699 pidas üks prohweffor Tartus ülikooli lahtumise kõne — „teadufe rändamisest“ ja augusti-kuul awati ülikool Pärnus pidulikul wiisil. üliõplasteft läks ainult wäike osa Pärnu õppimist jatkama. Suurem hulk, kes tulewatele aegadele umbusflikult wasta waatas, seadis sammud wäljamaale, iseäranis Rootfi ja Saksamaa poole. Ja tulewit andis neile õigufe. Järgmisel aastal, 1700, algas suur Põhja sõda, mis iseäranis ka Liiwimaal mõllas ja fiin teadusflikule tööle mitte enam küllalt mahti ei andnud. Teise ülikooli töö Tartus ja Pärnus ei ole mitte suur olnud. Olud, milledest juba rääkfime, takistasiwad palju. Ei olnud wõimalik asja tarwilikul wiisil korraldada ja äraseada. Prohwefforite arv oli wähem kui esimene kord: neid oli praegu kõitide jaosfondade pääle kofku 11 meest. Et ülikooli ülespidamiseks aga peaaegu niisama palju anti kui enne, siis oli nüüd prohwefforite seisukord natuke parem. Ometigi pidiwad nad ka nüüd weel kõrwalifft teenistust otsima. Ülikooli ülespidamise maksu kättesaamine oli wilets nagu ennegi. See maks pidi Tartu ligidal olewateft mõifateft sisse tulema. Mõifate walitfimine anti ülikooli enefe kätte. Aga temagi ei saanud maksufid kunagi õigeks ajaks kätte, nii et ta seisukord alati wäga kõituw oli. Katsuti igapidi asja parandada. Korra tehti prohwefforite palga asjas nõnda, et neile raha asemel tükk maad anti. Iga mees sai umbes 35 ruutküünart põlbu, niisama palju metsa ja 30 ruutküünart heinamaad — ja kaks talupoega. Nii pidiwad teadufemehed ka põllu-meesteks hakkama ja ise igauks oma palka ja ülespidamist maa seest wälja kaewama. Mis mõju sellel teadufetöö kohta oli, wõib arwata.

Šeäranis oli lugu Pärnus halb, kus küll Audru mõisa prohweſsorite tarwis oli määratud, aga rendi saamine otſatu palju raskegi tegi. Rahwuslised wahed prohweſsorite wahel sünnitawad ka ikka pahandust, ehk küll nüüd rahwuste wastastik seis arwu poolest teine oli: kuna enne Sakſa soost prohweſsorite käes enamus olnud, oli nüüd laugelt suurem oſa rootslased. Spetuſefeelektſ oli aga ikka Ladina keel.

Üliõplasi oli teises ülikoolis üleüldſe kokku 587 meest. Meist õppis suurem oſa — 409 meest — Tartus, wähem — 178 meest — Pärnus. Tartus oli Rootſi- ja Soomemaa mehi rohkem kui Läänemeremaalasi, Pärnus aga oli wiimaste käes enamus. Oliwad ju esimesed ülikooli kolimisel suurelt oſalt kodumaale tagasi läinud; sõja ajal weel ſiia õppima tulla küll palju kellegil himu ei olnud. Mis üleüldſe noorimehi taga oli kihutanud juſt Tartuſſe haridust otſima tulla, nii hästi ülikooli keſtwaſe esimesel kui teisel ajajärgul, oli määrus, et igalüks, kes ſiin maal awalikku ametit, olgu waimulikku ehk ilmalikku, ſoowis saada, kaſs aastat ülikoolis pidi õppima ja ſiis ſellekohaſe ekſami tegema. —

Kurwalt hingitſes ülikool Pärnus oma wiimastel aastatel, kus ta ſunnitud oli iſe omal jõuul läbi ajama. Walituſel tema tarwis enam aega ega jõudu ei olnud. Wõidurikkalt tungiſiwad Wene wäed pääle esimeste õnnetuſte edaſi. Juba 1704. aastal langesiwad Tartu ja Narwa; juuli-kuul 1710 awas Riia linn oma wärawad wõitjate ees. Allaheitmiſe tingimistesse pandi Liiwimaa rüütelkonna poolt ka järgmine punkt üles: „Liiwimaa ülikool jäägu endiſel wiilil ſeiſma, kuna tall tarwilik ſiſſetulek ja warandus olemas on; talle muretſetagu igal ajal tublid Ewangeliumi-ſuteruſe uſulised prohweſſorid ja määratagu mõisnikkude nooreſoo tarwis keelte ja harjutuſte õpetajad.“ Wene ſõjawäe ülemjuhataja krahw Šeremetjew waſtas ſelle pääle, et kui Pärnu linn Jumala abiga wenelaſte kätte langeb, ſiis tſaar ülikooli omanduſt ja eesõigusi mitte ei wähenda, waid koguni weel suurendab ja niisama hääde prohweſſorite ja õpetajate eest hoolt kannab. Ka tahab ta omalt maalt noorimehi ſiia õppima ſaata, et ſelleläbi ülikooli tähtſuſt tõsta. Selletarwis aga jätab Majesteet omale õigufe Greeka uſule tarwilik wabaduſt anda. Eesõigused lubataſſe ülikoolile ainult jell korral, kui ta warſti ettewõetawal Pärnu linna ümberpiiramisel täiesti erapooletuſt jääb. Kui aga linn tormiga ära wõetakſe, ja mitte lepingu põhjal, ja kui ülikooli liikmed ka linna kaitsmiſeſt tegewalt oſa wõtawad, ſiis käidakſe nendega niisama kui teiſtegi linna elanikkudega sõja kombe ja pruugi järele ümber. Auguſti-kuul heitis Pärnu linn alla ilma

iseäralise juurema wastupanemijeta. ülikooli oliwad aga prohweßforid ise wabatahtlikult lõpetanud. Zuba enne linna ümberpiiramißt põgene-
siwad nad ära Rootßimaale ja wõtsiwad raamatukogu ja tähtsamad kirjad ühes. Räsufirjas, mis tsaar Peeter I. Liiwimaa rüütli-
te allaheitmise tingimiste kohta 12. oktobril 1710 andis, seisis ülikooli kohta nõnda: „Pakse pääle, akademiast ehk juurt kooli Pärnus hääs korras hoida, lubab Tsaari Majesteet kõige armulikumalt oma truule rüütli-
konnale, et tema ühes oma ülemkonsistoriumiga prohweßfori nimetaks ja ettepaneks. Siis saab Majesteet nende kutsumise eest nõnda muretsema, et ülikool täiesti korras oleks, nagu ka Majesteet tema sündsa sisse-
seadmise ja ülespidamise eest hoolt saab kandma. Selle juures jätab ta enesele õiguse ülikooli juure iseäralißt prohweßfori nimetada, kes Slaawi keelt wõiks õpetada ja harjutada.“

Sellega oli ülikooli saatuse kohta kõige parem otsus tehtud ja tema edasikestmine kindel. Aga Pärnu ülikool oli juba hingama läinud ja, nagu allpool näeme, ei olnudgi talle enam osaks antud uuesti elule tõusta. Sellest räägime pärastpoole, nüüb aga heidame korraks weel pilgu Rootsi aegse ülikooli pääle ja paneme iseäranis tema sifemist elu tähele.

Ülikooli sifemisest elust ja olust jell ajal ei ole meile mitte palju teateid järele jäänud. Niisama ei tea meie palju üliõplaste elust ja kommetest. Nõnda wõib järeldada eeskirjadest, mis üliõplastele anti, iseäranis nendest, mis kuningas Karl XI. 1689. aastal kinnitas. Nendes räägitakse nii hästi üliõplaste kohustest kui ka õigustest. Kohustest on nimetada: Noormees, kes ülikooli tahtis astuda, pidi hiljemalt kahetja päewa jookkul pärast Tartusse jõudmist oma nime rektorile teada andma. Kui ta üliõplaste kirja oli wastuwõetud, pidi ta ülikooli walitsuse ees wandeaga tõotama, et ta kõikide ülikooli seaduste ja määruste alla heidab. Pääle selle tõotas ta ka, et ta ülekohut, mis talle ehk tehtakse, mitte ise ei taha kätte tasuda, waid jeda ülikooli walitsuse hooleks annab. Ka ei taha ta ülikooli muidu lahutada kui rektori loaga, araminemisel wiib ta oma majariistad ja asjad alles siis ära, kui ta kõikide wõla-
uskujatega taja on.

Et üliõplane oma eesmärgile — tarwilikta teadusi koguda ja usuliselt ja kõlbliselt täieneda — wõiks jõuda, selleks nõuab eeskiri, et ta jumalakarilikult elaks, tõsißt usku tundma õpiks, hommikul ja õhtul Pühakirja loeks. Ta peab võimalikult sagedasti kirikus käima; mängud ja jalutuse käigud, mis teda sellest wõikßiwad eemal hoida, on keelatud.

Keeda pühapäeval ehk muul suurel pühäl jumalateenistuse ajal uulitsal ehk linna ümbruses leitakse, seda karistatakse wangistamisega (Carcer). Niisama karistatakse ka neid, kes kirjutus rääkimisega ehk kätategemisega rahu rikuvad ja sellekohase manitsamise pääle ennast ei paranda. Läbi käimises teiste inimestega hoidku üliõplane ennast wale, laimamise, keelepeksuse, tüli, tigiduse, kawaluse, auuahnuuse ja salalitu oleku eest.

Ettelugemistel, mis prohwektorid peawad, tuleb üliõplastel hoolega käia; kes seda ka sellekohase manitsamise pääle ei tee, heidetakse ülikoolist wälja. Rektori käskusid peab üliõplane igatahes täitma, muidu ähwardab teda wangistamise trahw ja raskeematel korradel ifegi awalik wäljaheitmine ülikoolist (publica relegatio).

Keelatud on üliõplastel igajugu rahwuslised koosolekud (nationalia conventicula); kes niisuguseid kokku kutsub, heidetakse ülikoolist eluts ajaks wälja. Minult siis, kui üliõplased mõne seltsimehe haiguse ehk matuse pärast tahawad üheskoos nõuu pidada, on neil lubatud rektori majasse kokku tulla.

Linna peawad üliõplased ennast selle eest hoidma, et nad kellegile liiga ega ülekohtu ei tee, olgu sõnade ehk tegudega. Nad hoidku tüli ja kisklemise eest; ärgu tungitu majadesse, ärgu peksu atnaid ega ukki puruks. Ei ööl ega päewal ei tohi nad linnas püksi lasta ega püksirohuga plahwatugi sünnitada, kui nad mitte ei tahta karistust, olgu wangistamise ehk wäljaheitmise teel, saada. Mõda tohivad nad uulitsal ainult siis wälja tömmata, kui neile wägiwalselt kallale kiputakse, muidu kaotawad nad selle kandmise õiguse. Joogipäikades ei tohi üliõplane kauem istuda kui õhtu kella 9; joogikoha pidaja, kes üliõplasele pärast kella 9 weel wiina ehk õlut müüb, langeb karistuse alla. Joomised ja määratsemised on üliõplastel keelatud, niisama mitmesugused sündmata mängud, nagu kaardimäng, õnnemängud jne. Raskitwõitlus on kõwasti keelatud; karistuse alla langewad niihästi wäljakutsuja kui wäljakutsutaw.

Oma elus olgu üliõplane kokkuhoidlik, hoidku ennast üleliigsete wäljaannete, toreduse tagaajamise ja pillamise eest. Selget ja kindlat wahet peab ta tegema oma ja wõera omanduse wahel; jellepärast maksu ta oma wõlad auujasti ja korralikult ära, ijaaranis korteri ja ülespidamise eest.

Lõpuks nõutakse weel, et üliõplane eneses tarwilikku alandlikku meelt kaswataks ja harjutaks. Aga selle juures pidagu ta enesest ja oma isamaast õigel wiisil lugu ja ärgu alandagu ennast mitte liiga kõdige ees, mis wõeras on. Wäljamaa ülikoolides edasiõppimiseks saab

ainult see luba, kes kodumaal teadustes ja usuõpetuses tarvilikult on ettevalmistatud ja seda katsumisel prohvesjorite kogu ees on ülesnäidanud.

Need olivad lühidalt kokkuvõetud määrused, mille järele üliõplased Tartus oma elu pidivad seadma. Pääle nende kohuste ja keelduste räägitakse eeskirjades ka üliõplaste eesõigustest. Nende sisu on järgmine: üliõplased võivad ülikooli raamatukogu kaks korda nädalas tarvitada, kus juures neil ka lubatud on raamatutest tähtsamaid kohti välja kirjutada. Seltsimeeste aitamiseks haiguse korral ehk matmiseks on üliõplastel oma kassa, mis wabatahtlikkudest annetest ülewal peetakse ja ülikooli rektori ja dekani hoiu all seisab. Wäiteenistusest on kõik üliõplased, seisuse pääle waatamata, täiesti wabastatud ja ei wõi kedagi wastu tahtmist milgil kombel teenima panna. Niisama on nende omandus ja raha kõikidest awalikkudest maksudest waba. — Linna ümbruses ei tohi üliõplast kuue penikoorma kaugusel ilma ülikooli walitsuse loata mitte kinni wõtta, olgu siis, et teda wärskte kuritöö juurest leitakse ehk kui tall nõu on wastutamise eest põgeneda. Kes üliõplasele ilma põhjuseta liiga teeb, maksab pääle harilise karistuse weel 20 marka waluraha. Üliõplase tapja eest ei wõi keegi käemeheks heita. Wõlgade eest ei tohi üliõplast wangitorni heita, kui tall käemehed on. Kui üliõplasel kohtus mõni asi ees on, peab see ilma ajawitmata ära diendatama, muidu langeb kohtunik ise karistuse alla.

Et eeskirjad, mis iseäranis üliõplase eluviisi kohta käisid, tarwilikud olivad, seda tunnistawad üfsikud teated, mis meie ajani ulatanud, selgesti. Kaebtused üliõplaste hooletuse üle ettelugemistel käimises ja metsikute, tooreste elukommete üle on näituseks Liwimaa kindral-superdendi J. Klingiuse märgukirja sisuks, mis ta ülikooli asekantslerina 1652. aastal nõukogule ära andis. Mitmed saatsiwad päewad ja wõd ainult joomisega mööda. Ettelugemistest ei hoolitud. Joomise tagajärjeks olivad tihti metsikud tülid ja kisklemised, iseäranis linna kodanikkudega ja sõjawäega. Nii tõusis 1641. aasta juuli-kuul ühe Tartu kodaniku juures warrul tüli üliõplaste ja teiste wahel, kus üks üliõplane otsekohe surma sai, mitu teist osalist aga raskesti haawata. Tülidest üliõplaste ja sõjameeste wahel on tihti juttu. Nii tõusis 1695. aasta aprilli-kuul kirikus kisklemine üliõplaste ja soldatite keskel, kaewatasse ka kokkupõrkamistest ohwitseridega jne. — Ei ole ime, et niisuguseid nähtusi waljude seaduste ja eeskirjade abil püüti ära hoida. Aga seadus üksi ei jõua midagi teha, kui seaduse täitjate waim weel tooruse küttes seisab. Alatised sõjad ja werewalamised ei lastkuud inimeste meelt

taltjamaks, pehmemaks muuta, waid edendasiwad toore jõuu ja wägiwalla tööd ka nendegi sees, kelle osa oli rahuline teadusetöö.

Selleaegsetest kommetest on weel üks nimetamise wäärt, sest et ta ka oma aja iseloomu kujutab. See on nõndanimetatud „depositio“ (mahapanemine). Selle kombe algus on wäga wana, tema juured ulatawad wanadesse mõttetarkuse koolidesse. Tema põhjusemõtteks on usk, et inimese hing teaduse läbi paremaks, täielikumaks saab ja nagu meesti sünnib. Tähtist filmapilku, mill noormees teaduse templisse astub ja sellega endise inimese enesest äraheidab, katjuti välispidise märgi ehk kombe läbi kindlaks teha. Iseäralise kindla kaju sai see komme 16. aastajal, usupuhastamise ajal. Usk leidis see uute teadusejüngrite ümbermuutmise komme, mida „depositio“ nimetati, iseäranis Saksa-, Daani- ja Rootsimaa ülikoolides. Tema õitseajaks oli 17. aastajada. Rootsimaal tuli ta Tartusse ja sai juba ülikooli awamisel 1632 jün omale kindla eluõiguse. Rootsimaal Upsala ülikoolis toimetati „depositio“ kommet järgmisel wiisil, mille järele ka Tartu komme kujunes. Noorele teadusejüngriks pandi narririided selga, tehti nagu mustaks, kinnitati pikad kõrwad kübara külge ja pisteti kaks seakihwa suhu. Nüüd ajas nõndanimetatud „depositor“ noorimehi oma ees nagu mõnda loomade karja kunni suure saalini, kus tõiseid ja naljakaid kõnesid peeti ja noortele meestele mitmesuguseid keerulisi ja naljasõulisi küsimusi ettepani. Oli kõik mööda, kisti pikad kõrwad ära, tõmmati hambad tangidega wälja ja walati weel pang wett puhastamiseks üle päa. Nüüd oli noor teadusejünger inimeseks saanud ja akademia kodanikkude hulka wõtetud.

„Depositio“ komme oli poolteed ametlikku laadi. Teda toimetati harilikult üliõplaste sissekirjutamise päewal mõtteteaduskonna eestseisja ehk dekani ehk ka rektori majas, mõnikord ka ülikooli ruumides. — Tartus oli esimeseks „depositoriks“ esimene üliõplane Bajus. Et see amet mitte wäga alandaw ei olnud, näitab see asjalugu, et üks endine Tartu prohwešsor pärast Rootsimaal „depositoriks“ hakkas.

Ungamööda hakati selle kombe wastu ülesastuma. Kui ülikool teistkorda Tartus awati, ei nimetatud ülikooli ametnikkude nimekirjas „depositori“ mitte enam; järgmisel aastal, 1691, keelati walitjuse poolt „depositio“ komme täiesti ära.

Eht küll keiser Peeter I. Liivimaa ülikooli aluse oli kinnitanud, ei suutnud ta ommeti tema walitsuse ajal enam elusse tõusta. Prohwesjorid olivad ülikooli wabatahtlikult seisma pannud, kodumaa kõrgemad ringkonnad ei hakanud tema uuesti awamise mõttest mitte kohe kinni, keisril oli Wene riigi sifemise elu arendamisega isegi küllalt tegemist, nii et ta mitte mahti ei leidnud Läänemere maade pääle oma iseäralist tähelepanemist pöörata. Keisri Peeter I. walitsuse ajal ei ole Liivimaa ülikoolist mitte juttugi. Aga warsti pärast Peetri surma pandi ülikooli awamise küsimus uuesti liikuma. 1725. aastal astus Tartu linna nõufoogu selles asjas esimese samm ja palus, et ülikool Tartus jälle awataks. Kindral-kubeneri krahw Rjepnini kaudu tuli eitaw wastus. Wiis aastat hiljem harutas Gestimaa rüütlikogu ülikooli küsimust. Kuna Liivimaa poolt osawõtmist ei olnud, jäi asi niisama. Et keisrinna Anna Joannowna asjaga nõuus oli, on sellest näha, et ta krahw A. Ostermanni „uuesti asutatawa Tartu ülikooli kaitsejaks“ nimetas. Peetri I. tütre Elisabeti walitsuse ajal tegi Pärnu linn ülikoolist juttu; ka sest ei tulnud midagi wälja. Katarina II. ajal oli mitu korda ülikoolist kõnet, kuid ifka ei edenenuq asi. 1764. aastal päriti Liivimaa kindral-kubeneri käest teateid endise Pärnu ülikooli „eesõiguste“ kohta, niisama ka selle kohta, kui palju ülikooli uuendamise maksma tuleks ja kuidas kulufid taw wõiks saada. Rohkem aga ei saadud midagi kuulda. Mõni aasta hiljem hakkas Liivimaa rüütlikogu ülikooli awamise küsimusest kinni, kuid walitsuse poolt ei olnud wastutulemist. Keisrinna Katarina, kes küll kõrgemate koolide awamist Wene riigis igapidi püüdis edendada, oli Läänemere maadesse puutuwates asjades tagasihoidlik. Ülikooli tarwidust hakati aga Läänemere maades ifka elawamalt ära tundma, mida ka mitmed sell ajal ilmunud kirjatööd erainimeste poolt näitawad. Muu seas awaldas ka tutaw õpetaja A. W. Gupel selle kohta 1772. aastal kirjatöö: „Liivi- ja Gestimaa rahwale,“ kus ta Liivimaa ülikooli tähtsusest ja kasust räägib ja näitab, misfugused raskused sellest lastekaswatamisele tõusewad, et kodumaal ülikooli ei ole. — Keisri Paul I. troonile astumiseega (1796), kes Läänemere kubermangudele, kellele 1795. aastal Kuramaa juure oli tulnud, endised eesõigused, mis Katarina II. ajal kitsendatud, uuesti kinnitas, hakkas ka ülikooli küsimus hiigla sammul edasi nihkuma. Hoogu andsiwad selleaegsed olud Lääne-Europas. Oli ju suur Prantsuse mäss, mis Prantsusemaa walitsusesse pööre toonud, suurt mõju awaldanud. Mässu põhjusmõtted, „wabadus, ühefarnadus, wennastus“, tungiivad igale

poole laiali ja wõtsiwad inimeste meeled ja mõtted wangi. Iseäranis olivad Europa lõunapoolsed maad käärimas. Põhjamaad püüdsiwad mitmesuguste abinõuude waral, nagu raamatute keeld, tsensuri seaduste waljumaks muutmine jne., kardetawate mõtete ja püüete maale tungimist takistada. Sellel mõttel andis ka keiser Paul I. 1798. aastal käsud wälja, et ükski Wene riigi alam wäljamaale ei tohi õppima minna ja et kõik, kes wäljamaa koolides õppimas on, kahe kuu jooksul kodumaale peawad tagasi tulema; wastasel korral langeb nende warandus kroonu kätte. Et aga hariduse püüdmise teed noorespoole, iseäranis Läänemere maades, mitte kinni panna, käsib keiser Liwi-, Gesti- ja Kuramaa rüütelkondasid ülikooli pärast nõuu pidada, et teda warsti sündjal kohal ja kujukul wõiks awada. Keiser lubas ülikooli omalt poolt toetada ja määras tema ülespidamiseks 100 Liwi adramaad. Ülikooli awamise mõte leidis elawat wastukõla. Oktobri-kuul astusiwad kolme kubermangu rüütelkondade saadikud Miitawis kokku nõuu pidama. Arwamised ülikooli paiga kohta läksiwad lahku: Gestimaa mehed soovitasiwad Pärnut ehk Paidet, Liiwimaa — Tartut ja Kuramaa saadikud Miitawi linna, kus juba mõnda aastat kõrgem kool „Gymnasium illustre“ töötamas oli. Seda tahtsivad nad ülikooliks ümber muuta. Pärast ühendusiwad Gestimaa saadikud endid Liiwimaa omadega ja nii pandi siis komisjoni poolt kats linna, Tartu ja Miitawi, wäljawalimiseks senatile ette. Senat andis oma otsuse Tartu poolt, sest et see linn peaaegu kolme kubermangu keskpaigas seisab, päälegi kindla, kuiwa maa pääl, kuna Miitawi ümberkaudu suured sood on. Ka on Tartus juba Wene raha tarwitusel. Pääle selle on Tartus toiduained odawamad kui mujal, mille pärast jään õppimine palju hõlpsam on. Senati arwamisele oli „protestandi ülikooli plaan Tartus“ ja põhjuskiri juure lisatud. See arwamine ja „plaan“ leidsiwad keisri hääkskiitmist ja kinnitati 4. mail 1799. aastal. Kinnitamisel andis keiser käsku ülikoolile tarwilik osa maad ja kroonu maja anda. Selleks määrati Doome mägi ja Maarja kiriku plats kõikide hoonetega. Liwi-, Gesti- ja Kuramaa rüütelkonnad seadsiwad sellekohase käsu pääle komisjoni kokku, kelle ülesandeks oli ülikooli hoonete ehitamise eest muretseda, esimesed prohwesforid ja õpetajad kutjuda ja ülikooli otsetohe awada, kui juba osa hoonetest walmis on. Komisjon algas Tartus oma tööd. Eeltööd edenesiwad ruttu, nii et wõimalikuks arwati jaanuari-kuul 1801 ülikoolis õpetust alata ja mai-kuul pidulikku õnnistamist ette wõtta. Rüütelkonnad määrasiwad ülikooli ülespidamiseks 10 kopikat iga meestesugust rewisjoni

hinge päält, kahe aasta pääle. See maks pidi „mõisaomanikkude omast warandusest“ tulema, „ilma talupoegi koormamata.“ Viivimaal alandati see maks pärast poole 4 kopika pääle, Gestimaaal tõsteti ta 20 kop. pääle hinge päält. Juba oli kõik kindel, sääl juhtus weel midagi, mis asjale teise tee pidi andma. Kuramaa rüütlid oliwad oma asemikkude kaudu Peeterburis nii suurt mõju awaldanud, et jõulu-kuul 1800 keisri poolt käst ilmus, ülikooli mitte Tartus, waid Miitawis awada, nimelt säälne gümnaasium ümber muuta. Komisjon asus Tartust Miitawisse, et sääl oma tegewust jätkata. Aga märtsi-kuul 1801 suri keiser Paul ja tema järeltulaja Aleksander I. andis warsti pääle auujärjele astumist, 12. aprillil 1801, käsu ülikooli Tartus endise kinnitatud plaani põhjal awada. Põhjused on needsamad, mis juba senati arwamises selle kohta kuulsime. Keisri Paul I. ajal kingitud maa ja hooned kinnitati ülikoolile. Kuramaa rüütelkond wabastati palwe pääle ülikooli kulude kandmisest ja anti talle osa sissemaksetud rahast tagasi. Kui Viivi- ja Gestimaa rüütlid seletasiwad, et nad määratud summa — 56,050 rubla aastas — mitte ei suuda maksta, määrati enne lubatud 100 adramaad ülikooli ülespidamiseks ära ja arwati iga adramaa rent 560 rubla 50 kop. pääle aastas. Nii wõttis siis kroonu ülikooli ülespidamise oma kanda. Pääle selle anti weel riigikassast 25,000 rubla hoonete ehitamiseks. Rüüd wõisiwad ettevalmistuse tööd alata. Warsti oliwad tähtsamad asjad korda seatud ja 5. aprillil 1802 kirjutati esimesed üliõplased sisse, nende eesotsjas Gustaw Petersen.

21. ja 22. aprillil oli ülikooli pidulik awamine. Esimese pidupäewa hommikul kogusiwad kõik ülikooli ametnikud, üliõplased ja wõerad ülikooli asupaika, Jaani uulitsasse v. Boeki majasse (pärastine Akademia Musje), mille ülemise korra tema omanik ülikoolile wiieks aastaks ilma hinnata tarwitada andnud, ja läksiwad säält pidurongis Jaani kirikusse. Pärast jutlust, mida ülemõpetaja Lenz pidas, wandusiwad ülikooli ametnikud altari ees ametiwannet. Selle järele peeti ülikooli juures saalis pidukoosolekut, kus kõige esiti krahw Mantewffel ülikooli kuratorite nimel awamise kõne pidas. Kõnes awaldas ta muu seas ka mõtet, et selle järele, kui palju haridusewalgust ülikooli prohwersorid wälj-laotawad, ka kodumaa elanikkude kõige alamad kihid sellest rohkem hakkawad osa saama kui tänini. Tema järele kõneles ülikooli esimene juhataja, keda siis prorektoriks nimetati, usuteaduse prohwersor L. Ewers ja lõpetas palwega ülikooli kõrge kaitsja ja häätegiija keisri Aleksandri eest. Kui weel ülikooli põhjus kiri oli ettelõetud ja Viivimaa rüütelkond

saadiku läbi kuratoritele nende hoolsa tegewuse eest tänu avaldanud, lõppes koosolek. Piduüvõetrahw Manteuffeli juures ühendas pääle selle ülikooli tegelasti ja piduüvõeraid. Järgmisel päewal oli jälle koosolek, kus prohmesjorite poolt kuus kõnet peeti, osalt Saksa, osalt Ladina keeles. Kõnede siisu oli teaduslik. Pääle selle soovis Wiru-Nigula, pärastine Üksi õpetaja Otto Willem Masing Ladinakeelses kõnes „ülikoolile, isamaale ja teaduse sõpradele“ õnne. Müüd andis prorektor noortele üliõpilastele, keda 19 meest oli, kohaste manitsuse sõnade saadetusel tarwilikud paberid kätte ja tunnistas neid täielisteks „akademia kodanikkudeks,“ pärast seda kui nad oma sõnaga ja käeandmisega olivad töötanud ülikooli seadusi ja eeskirju truusti täita.

1. mail algaswad ettelugemised. Lühike aja pärast — esimene poolaasta kestis ainult kaks kuud — oli nende siisu suuremalt osalt teadusetööle ettevalmistamine, üfsikutesse teaduseosadesse sissejuhatamine. Päris teadusetöö algas uue poolaastaga 1. augustil. Üliõpilaste arv oli esimehe poolaasta jooksul 31 pääle tõusnud: 16 õiguseteadlast, 7 usuteadlast, 6 arstiteadlast ja 2 mõttetarkuse teaduskonna kaswandikku.

Mõni nädal pääle õpetuse algust sai ülikoolile iseäraline õnn osaks: keiser Aleksander peatas läbisõidul Tartus ja pani iseäranis noort ülikooli tähele. Terwituskõnede pääle, mis keisrile siin peeti, wastas ta väga armulikult ja lubas ülikooli oma iseäralise kaitse alla võtta. Prohmesjor Parroti kõne, kes ametiwendade nimel keisrit oli terwitanud, meeldis keisrile nii, et ta selle ärakirja omale Uderna jaama laskis järele saata. Keisri külasõigul oli pärast ülikooli kohta suur tähtsus; iseäranis avaldas tutvus ja ligem läbikäimine prohmesjor Parroti ja keisri wahel, mis selle esimehe kokkupuutumise tagajärjeks oli, sügawat mõju ülikooli saatuse kohta.

Ülikooli sifemine korraldus esimesel aastal põhjenes enamalt jaolt nõndanimetatud „protestandi ülikooli plaani“ pääl 1799. aastast, milles jaanuari-kuul 1802 keisri käsu pääle mõnda oli muudetud ja täiendatud. Selle plaani järele oli ülikool protestandi usuline asutus: Seda näitab tema nimi ja ka see määrus, et usuteaduse prohmesjorite ettelugemised kindlasti Augsburgi usutunnistuse põhjal pidiwad seisma. Prohmesjorid töötasiwad seda iseäralise wandega. Teisjeks iseäralduseks oli see, et ta seisusline asutus oli: ta oli asutatud „terwe Wene riigi, kõige enam aga Liivi-, Eesti- ja Kuramaa rüütelfondade tarwis.“ Tema ülespidamine pidi rüütelfondade poolt tulema, mis pärast muudeti, nagu juba nägime; tema walitsus oli täiesti rüütelite käes. Ülikoolile anti aga luba

„Keiserliku ülikooli“ nime kanda. Ülikooli ülem valitjus oli nõnda nimetatud kuratorite kollegiumi käes, kes otsekohe senati all seisis. Kollegiumi liikmeteks olivad kolme kubermangu riiklikfondade poolt walitud jaadikud, igast kubermangust üks. Kuratorite kollegium käis kaks korda aastas koos; wahelajal diendas jooksuwaid asju kuratorite poolt walitud „asukurator,“ kes alati Tartus elas ja käjud, mis kuratorid talle andsiwad, karwa päält pidi täitma.

Kuratorite kollegiumi ehk nõuukogu tegevuse piir oli väga laialine: tema hoolets oli ülikooli majanduslike külje eest hoolitsemine, prohwesforite ja teiste ametnikkude nimetamine ja õpetuse korra ja kombe üle walwamine. Tarwilitul korral wõis kollegium ka prohwesforiisi ja ametnikka lahti lasta.

Õpetuse poolest langeb ülikool 4 teaduskonda ehk fakulteedi, nagu ennegi Rootsi ajal. Iga fakulteedi eesotsjas seisab dekan, keda korda mööda teaduskonna prohwesforite seast nimetatakse. Teaduskondade üle seisab ülikoolikogu. Selle liikmeteks on kõik prohwesforid; tema eesotsjas rektor, ehk prorektor, nagu teda siis nimetati, keda prohwesforid eneste keskelt aasta pääle walivad. Prorektori ja ülikoolikogu õigusi laiendati pärast ja lubati neile prohwesforite ja ametnikkude ametisse panemise ja ka õpetuse asjades rohkem wabadust ja iseseiswust.

Õpetuse wabadus oli prohwesforidel täiesti kitsendamata, usuteaduse jaoksfond mahaarwatud, nagu nägime.

Õpetuse keele kohta ligemaid määrusi ei ole. Selleks sai, nagu see asjaolude järele loomulik oli, Saksa keel. Üliõplased olivad summitud ettelugemistel käima; nende üle, kes selles hooletust üles näitasiwad, pidiwad prohwesforid kuratorite nõuukogule teatust andma.

Ettelugemiste maks oli usuteaduskonnas iga ettelugemise päält 8 rubla poolaastas, arstiteaduskonnas 10 rubla ja õigujeteaduskonnas 12 rubla, mõtteteaduskonnas 8 ja 10 rubla ettelugemise päält. Prohwesforite palga kohta oleks nimetada, et korraline prohwesfor 1500 rubla ja eraforraline 1000 rubla sai.

Ülikooli juure pidiwad mitmesugused ehitused tulema, nagu raamatukogu, kliinikud, tähetorn, aed, ja ratsajõidu plats 8 hobusega. Raamatute tarwis, mida ülikool ise wälja annab ehk enesele wäljamaalt tellib, asutati iseäraline tsensuri toimefond. Sisemistes asjades oli ülikoolikogul ülikooli liikmete, s. o. prohwesforite, ametnikkude ja üliõplaste üle kohtumõistmise õigus. Üliõplaste ühised ei ole mitte lubatud.

Et toreduse tagaajamise ja ühifuste asutamise eest hoida, peavad kõik professorid ja üliõplased iseäraliselt univormi kandma. Et noorsugu agaramalt haridust nõuaks, määrati, et kaks aastat pärast ülikooli avamist ainult neid mõisnikka, kodanikka ja muid riigiametitesse pandakse, kes vähemalt kaks aastat ülikoolis on õppinud. — Niisugune on nende määruste siju, mis Tartu ülikoolile tema tegeruse algusel aluseks olivad.

Kauaks ei jäänud ülikool mitte jellele alusele. Suured muutused ja uuendused, mis riigi sisemises korralduses ja valituses ette võeti, ei võinud mõjuta jääda. Tähtsamaks sündmuseks oli ministeriumide asutamine 1802. aasta sügisel. Teiste seas asutati ka rahwahariduse ministerium, kelle valituse ja hooletandmise alla kõik koolid, iseäranis ka ülikoolid seati. Nii ei võinud ka Tartu ülikool oma senise korralduse juure jääda, et mitte erandit sünnitada. Teiselt poolt ei olnud ka professorid senise korraga rahul, kus mõisnikkude poolt walitawatele kuratoritele liiga suur woli ja wõimus kätte oli antud. Ülikoolikogus ärkas püüdmine kuratorite alt lahti peasebada ja iseseiswaks saada. Selle püüdmise hingeks oli nähtawasti teine prorektor, professor G. F. Parrot, kes uue poolaasta algul walimise järele ametisse astus. Ülikoolikogu saatis teda sügisel Peeterburki oma nimel asja ajama, kus ta ligi kolm kuud wiibis. Kohasemat asemikku ülikool omale ei võinud soovidagi. Keiser oli oma Tartus wiibimisel Parroti kui igapidi auusat, õiglast ja usaldusewäärilist meest tundma õppinud ja pidas temast palju lugu. Sellepärast tõmbas ta teda oma kõige ligemate sõprade jekka. Parrotil oli luba igal ajal keisri juure minna ja oma arwamist temale lihtsalt wälja ütelda, nagu sõber sõbrale. Keiser usaldas Parroti väga ja tegi teda mõnegi saladuse kaasteadjaks, nii hästi riigiasjades kui ka oma eraelus. Niisugune isiklik sõprus kestis mõlemate wahel umbes kümme aastat; siis algas ta muutunud asjaolude ja aegade tõttu leigema minema. Ehk küll Parrotil see wõimalik oleks olnud, ei tarwitunud ta ommeti ialgi oma seisukorda iseenele kasuks, waid püüdis alati õiglaselt ainult üleüldist kasu silmas pidada. — Oma mõju tõttu läks Parrotil korda ülikoolikogu soovisi läbi wiia ja ülikoolile sarnast iseseiswust muretseada, nagu talle kõige kohasem ja kasulikum näitas olewat. See iseseiswus põhjenes uue nõudanimetatud „põhjuduse akti“ pääl, mille keiser Aleksander I. oma sünnimise päewal, 12. deetsembril 1802, kinnitas. Tema siju pääjooned on järgmised: ülikool seisab rahwahariduse ministeriumi ja „koolikomisjoni liikme all, kelle hoolets

See ülikool iseäranis antakse." Muidu on ülikoolil kaunis suur omavalitus, mille põhjal tall õigus on ministri hääkskiitmisel oma sisetises elus muudatusi ette võtta, nagu sissetulekud lubavad. Sisemine walitus on ülikoolifogu käes, kelle liikmeteks kõik prohwessorid. Kogu eesotjas seisab prohwessorite poolt walitaw rektor, keda keiser ise ametisse finnitab. Riijama on ka prohwessorid ja teised ametnikud kogu walida; neid finnitab aga rahwahariduse minister nende ametisse.

Ülikoolil on oma sisetine kohtuorraldus. Kriminal asjades uurib ülikoolifogus asja järele ja annab materjali ühes oma arwamisega sellekohase awaliku kohtu kätte edasi. Ülikoolifogu otsuste üle võib ainult walitsewa senatisse edasi kaewata.

Riijama on ülikoolil oma trükikoda ja raamatukauplus.

Prohwessori palk on 2000 rubla panko, rektor saab 2500 rubla. 25 aasta teenistuse järele saab prohwessor, kes ametist lahkuw, paiukit oma aastapalga suuruses. Kes haiguse pärast ametist lahkuw, saab poole palga wõrra paiukit aastas. Prohwessorite lesed ja waesed lapsed saawad ühefordset abi prohwessori aastapalga suuruses ja pääle selle pajukit $\frac{1}{5}$ ja $\frac{1}{4}$ palgast, selle järele kui kaua teenistus on kestnud. Wäljamaalt kutsutawatel prohwessoritel on mitmesugused õigused ja wabadused kroonumafjude asjus.

Ülikoolil on õigus igast seisusest üliõplaji wastu võtta, kodu- ja wäljamaalt. Igauks, kes kõrgemasse ametisse Läänemere maades tahab saada, peab wähemalt kolm aastat ülikoolis õppima. See määrus astub aga alles wiie aasta pärast jõusse.

Ülikooli ülespidamisest saawad rüütelfonnad priiks. Riigiwalitus määrab ülikooli tarwis 240 adramaad. Riikaua kui see maa weel mitte täiesti ülikooli tarwitada ei ole, makstakse riigi renteist iga adramaa päält 500 rubla panko, nõnda siis hakatuses ülekõige 120000 rubla aastas. Ülikooli tarwis määratud maa walitsemises kui ka muidu ülikooli majanduslike külje eest hoolitsemises antakse mõisnikkudele mõned õigused: iga kubermangu rüütelfond võib selle tarwis ühe kuratori walida. Kuratorid teewad oma tööd hariduseministeriumi ülewaatamise all. Nende tegevuse piir tuleb weel ligemalt ära määrata.

Selle „põhjenduse akti“ järele sündis ülikooli seiskorras suur põhjalik muudatus. Kuna ta jenni seisusline asutus oli olnud, kes rüütelfondade kulul ja ülewawamisel pidi tööd tegema ja sellepärast ka kõige enne nende tarwis oli määratud, sai ta nüüd üleüldiseks riigiasutuseks. Riigiwalitus wõttis tema kulud oma kanda, walwas tema tegevuse

üle ja andis selleks üleüldist juhatusi. Sellepärast on 12. deetsembri-kuu päewal nii suur tähtsus praeguse ülikooli elus, et teda kohe ülikooli asutamise päewaks hakati pidama. Ametlikult on seda päewa tänini pidulikult kui ülikooli aastapäewa pühitsetud, kuna aga üliõplased erawiisil ka 21. aprilli-kuu päewa kui ülikooli tegemise alguse päewa pühitsewad.

Kui Parrot Peeterburist koju oli jõudnud, peeti otsekohe 23. deetsembril ülikoolis pidulik koosolek ära, millest palju rahwast osa wõttis. Parrot andis oma Peeterburis wiibimise ja töö üle aru. Iseäraliste tundmustega ütles ta ennaft kõnetooli astuwat, sest ta toob „rõõmu sõnumit, rahu sõnumit.“ „Kellel teist, auulised koosolijad,“ rääkis ta muu seas, „oli teadmata, kuidas igasugu ahelad meie akademiast senni rõhustiwad, kuidas arwamata hull tarwitusi täitmata jäi?“ Kuid nüüd wõib kõneleja selle pääle näidata, mis on „meie õnne tunnistus, meie wabaduse kilp, meie õiguste hallik!“ Selle järele loeti „põhjenduse akt“ ette. Waimustusega rääkis selle pääle Parrot weel keisrist Aleksandrist ja tema armust Tartu ülikooli wastu. „Kas wõib isa hool eht ema armastus õrnemalt ilmsiks saada? Ta teadis, kui palju meie oleme kannatanud.“

Kui usuteaduse üliõplane Gundberg oma felttimeeste rõõmu ja tänu tundmuse tähtsa sündmuse pärast oli awaldanud, lõppes koosolek. Tema mõju kuuljate pääle olnud suur ja waimustus, mis keisri tegu kõikides ringkondades sünnitas, wäga elaw.

Warsti selle järele astus Tartus komisjon kokku „põhjenduseakti“ põhjal ülikooli tarwis laialist põhjustkirja kokku seadma. Komisjoni liikmeteks oliwad ainult ülikooli prohwersorid, keda fogu walinud, oma tööd tegi ta täiesti iseseiswalt, nii et kuratoritel tema kohta miskit ütlemist ei olnud. Warsti oli põhjustkiri walmis ja saadeti Peeterburki. Kõll püüdsiwad kuratorid tema kinnitamist takistada, kuid asjata. 12. septembril 1803 kirjutas keiser Tartu ülikooli põhjustkirjale kinnituseks oma nime alla. Mõni päew enne seda oli keiser ka üliõplaste kohta käiwad seadused, mis ülikoolifogu poolt ette pantud, kinnitanud. Nüüd oli siis ülikoolil kõik käes, mis talle esialgseks kaswamiseks, lojumiseks ja töötegemiseks tarwis läks. „Põhjustkirjas“ oliwad need juhtumõtted, mis 12. deets. 1802 keisri poolt kinnitatud, selgemalt wäljatõötatud. Ülikooli sifemine olu ja korraldus oli temas ligemalt äramääratud. See korraldus oli lühidalt järgmine: ülikool on asutatud Gesti-, Liwi-, Kura- ja Soomemaa tarwis. Soomemaa all arwatakse

fiin üht Soomemaa osa, Wiiburi kubermangu, mis Wene walitjuse all oli. Kui 1809 Soomemaa ühes Turu ülikooliga täiesti Wenemaaga ühendati, kaotas Tartu ülikool oma tähenduse Soomemaa kohta.

Ülikoolikogu kohused on järgmised: Tema walib iga aasta rektori, keda „ülikooli pääks“ nimetatakse, niisama ka prohweßforid ja ametnikud, teeb otsust kõikides ülikooli õpetusesse puutuwates küsimustes, kinnitab ükßikute teaduskondade õpekorad, walitseb ülikooli õpe- ja häätegeliste asutuste üle, walwab õpemisega korra üle, nõndasama ka ülikooli ülespidamise üle ja walitseb ülespidamise abinõuude üle. Prohweßforite walimises on omad kindlad määrused, mis selle eest peawad hoolt kandma, et ainult need, kes niihästi teaduslikult kui kõlblijest tõesti oma ülesande kõrgusel seisawad, wõikßiwad walitud saada.

Ülikoolikogu otsuste täitjaks on iseäraline toimefond — ü l i k o o l i w a l i t j u s. Selle liikmed on rektor ja teaduskondade defanid.

Teaduskondade arw on endine. Filosoßia teaduskond jaguneb aga nelja jaoskonda: I. mõttetarkuse ja arwuteaduse, II. looduseteaduse, III. keele- ja ajalooeteaduse ning IV. tehnologia- ja majanduseteaduse jaoskonda. Kahe jaoskonna pääle tuleb üks defan; nii on selles teaduskonnas kaks defani, terwes ülikoolis wiis defani. Defanide walimine sünnib nii, et ülikoolikogu teaduskonnale kaks kandidati ette paneb, kellest teaduskond ühe peab walima.

Prohweßforite arw on 28: usuteaduskonnas 4, õiguseeteaduskonnas 5, arstiteaduskonnas 6, filosoßia teaduskonnas 13. Pääle nende on weel 12 õpetajat: Wene-, Saksa-, Läti-, Gesti- ja Soome-, Prantsuse- ja Inglise-keele õpetajad ja „kunstide“ õpetajaid, nagu ratsasõitmise, wehklemise, joonestamise, muusika, tantßimise ja ujumise õpetajad. Prohweßforiteks wõiwad ainult need saada, kellel omas teaduses Doktori auu nimi on. Ülikoolikogul on õigus ka teistele sellekohase teadusliku töö kaitsmise järele ettelugemiste pidamise luba (venia legendi) anda.

Ettelugemiste maks on 10 rubla poolaastas iga ettelugemise päält, mis 3—4 tundi nõudlas kestab. Kui prohweßsor rohkem kui 4 tundi nõudlas loeb, wõib maksu kuni 15 rublani tõsta. Kehwad wõiwad ettelugemiste rahast wabaks saada. Ükßikud teaduskonnad annawad järgmisi akademia auunimesid wälja: kandidadi, magistri ja doktori nimed. Iga auunime saamiseks on kindlad nõudmised täita. Kandidadi nimi antakse sellekohase ekßami põhjal, magistri nimi ekßami ja wäitekirja kaitsmise järele ja Doktori nimi ainult magistritele uue

wäitekirja kaitsemise järele. Wäitekirjad peawad Ladina keeles olema. Iseäralistel kordadel on teaduskondadel õigus Saksa keelseid wäitekirju wastu wõtta.

Teadusettevõtte edendamiseks üliõplaste keskel on auuhinnatööd, millede ained ülikooli poolt iga aasta äramääratakse. Kõigeparemad tööd kroonitakse kuld- ja hõbe-auurahadega.

Ülikooli kohtul on kolm astet: rektorikohus, ülikoolikohus ja ülikoolikogu. Esimeses otsustab rektor ükshinda sündikuse toetusel, teises on juhatajaks rektor, liikmeteks õiguseteaduse jaoskonna dekan ja kaks teist dekani ja sündikus. Ülikoolikogust kui kohtust ei võta rektor ja ülikooli kohtus istuvad dekanid mitte osa. Asju aetakse kohtutes suusõnal. Kohtuteenriteks ja üleüldse korrapidajateks ülikoolis on pedellid.

Asutustest, mis ülikooli juures pidid elusse tõusma, on päälle nende, mis juba enne nimetatud, weel nõndanimetatud kasvatuseteadline institut nimetada. Sääli pidi prohweessorite juhatusel Läänemere kubermangude tarwis kooliõpetajaid ette valmistatama. Õppimise aeg kestis 2 aastat. Seminari kasvandikud pidid töötama, et nad vähemalt 6 aastat gümnaasiumi kooliõpetaja ametit tahawad pidada. Seminari kasvandikkude tarwis, kes üliõplased olid, määrati 24 abiraha 100—250 rubla suuruses. Päälle selle taheti keeleteaduse ja ufuteaduse seminarisi elusse kutsuda.

Insuritoimekonna tegevust laiendati jell möödul, et tema alla kõik Tartu õpikonnas ilmuvad raamatud käisid, niisama raamatud, mida prohweessorid omale wäljamaalt tellisid. Insuritoimekonna kohuseks oli kõike, mis kõlbluse, usu ja riigi walitsuse wastu on, eemale tõrjuda.

Ülikoolikogu ja walitsuse asjaajajaks on nõndanimetatud protosündikus, üks õiguseteaduse prohweessor; teiste ülikooli asutuste kantseleitallituse juhatajaks on sündikus. Tema kohus on ka ülikooli ainelikka kasusid kohtutes kaitsta.

Nende mõisate üle, mis ülikooli ülespidamiseks määrati, pidi majandusetoimefond walitsema, kelle liikmeteks rektor, Cesti-, Liwi-, Kura- ja Soomemaa riütelkondade asemikud ja 2—4 prohweessori olid. 26 kroonu mõisat olid ülikooli ülespidamiseks määratud. 1806. aastal saidwad esimesed neist, Rastolatfi ja Alidu, ülikooli walitsuse alla. Et aga ülikoolil nendega palju raskusi oli, mis tema tegevust takistada ja waewalijeks teha ühwardasidwad, wõeti samal aastal kõik määratud mõisad jälle kroonu kätte tagasi ja nimetati ülikooli ülespidamiseks

edaspidijeks kindel summa, 120,000 rubla, riigikassast, mida juba täninigi mõistate ajemel oli makstud. Sellega lõppes majandusetoimekonna tegevus ja rüütelfondade asemikud ei olnud ülikooli asjadega enam ühtegi tegemist.

Riisugune pidi üleüldlikult ülikooli sifimine korraldus 1803. aasta põhjustirja järele olema. Nagu näha, oli siin temale igapidi hää alus pantud ja tema edenemine võimalikuks tehtud. Selles mõttes on iseäranis tähtis, et tema majandusline külg kindlaks sai ja et talle laialine sifimine omavalitsus anti, mis võimalikuks tegi, et ta just tarwituse järele võis oma elu ja olu sisse seada ja korraldada ja kõige kohasemaid abinõusid ja teesid oma edenemiseks otfsida ja taganõuda.

Natuke aega enne põhjustirja kinnitamist määrati ära, et ainult need Läänemere kubermangudes ja Soomemaal protestandi usu waimulikkudesse ametitesse wõiwad saada, kes Tartu ülikooli usuteaduskonnas on õppinud. Kõik noored usuteadlased, kes wäljamaal õppimas oliwad, pidiwad kolme aasta jooksul Tartu ülikooli sisse astuma, muidu kaotasiwad nad waimuliku ameti pidamise õiguse.

Kohuteadlased ja welskärnid, kes ameti pidamise õigust tahtsiwad saada, pidiwad arstiteaduskonna ees sellekohase eklamit tegema.

Pääle teaduse põllu tuli ülikoolile samal ajal weel üks tähtis tööpõld juurde: Tartu õpekonna kesk- ja algkoolide ülemwalitsus. 1804. aastal antud käsu järele asutati ülikooli juures iseäraline koolikommisjon, kelle liikmeteks 7 korralist prohwersjori oliwad, nende seas ka rektor. Wiimane oli ühes ka komisjoni juhataja. Komisjoni tegevus seisis ülikoolikogu ülewaatamise all. Tema kohuseks oli kooliõpetajate ja kooliwalitsuse ametnikkude nimetamine õpekonna koolide tarwis, niihästi kesk- kui kihelkonna koolides. Wiimaseid walisiwad koolide ülewaatajad, kuna nende kinnitamine koolikomisjoni poolt tuli. Üks komisjoni liige pidi gümnaasiumide, kreis- ja erakoolide eest muret pidama, teise hooleks oliwad iseäranis kihelkonnakoolid. Muud komisjoni liikmed diendašiwad üleüldise kõiki koolidesse puutuwaid asju. Iga aasta pidi kord kõiki kooliõid katsutama, iseäranis gümnaasiumi ja kreiskooliõid, niisama eraja kihelkonnakooliõid, ehk küll erakoolide iseäralisteks ülewaatajateks kubermangu koolide direktorid oliwad, kihelkonnakoolid aga sellekohaste koolide katsujate juhatusel seisiwad. Koolide katsumist toimetasiwad neli komisjoni liiget, igas kubermangus üks — Gesti-, Liwi-, Kura- ja Soomemaal. Katsumine jündis kaks korda aastas, jõulu ja suwe wahel ajal, kuna kumbagil korral kaks kubermangu ülewaadati. Komisjoni

kuludeks lisati ülikooli kuluarvele 6000 rubla aastas juure. Koolikomisjoni kaudu ulatas ülikooli mõju igale poole meie kodumaale. Kuidas koolikomisjon oma kohut täitnud ja misfugune mõju tema tegevusel meie koolide kohta olnud, sellest siin pikemalt rääkida ei või, sest see puutub rohkem kodumaa koolide ajaloošse. — Mõne aasta pärast muudeti koolikomisjoni eeskirja mitmes punktis. 1812. aastal võeti Soomemaa koolid Tartu ülikooli alt ära ja seati Borgo toomi-kapitelli alla. See oli koolikomisjonile suureks kergituseks.

Et ülikooli tegevus ainult siis võis edeneda, kui temal selle kohased fündjad ruumid olivad, siis võeti varsti pärast tegevuse algust tarvilikkude hoonete ehitamine käpile. Kõige enne muretseti raamatukogule ulualune. Selleks leiti endise katoliku-usu pääkirku waremed Doome mäel kõlbulised olewat ja ehitati 1804—1806 altari osa ümber, nii et raamatukogule kaunis lahe ruum sai. Ülikool ise asus, nagu teada, v. Bocki majas, Jaani uulitsas, praeguse poliikliiniku kõrval. Pääle selle osteti tema tarwis Riiütli-uulitsa ja Suureturu nurgal seisaw Ungern-Sternbergi maja, mida pärast „wanaks uniwersiteediks“ hakati nimetama. 1805 pandi praegusele ülikooli majale Jaani uulitsas alus ja 1809. aastal oli ehitus juba valmis, kuna sifimene kordaseadmine veel kunni 1811 aega võttis. Kui Doome mägi täiesti ülikooli kätte saanud — ta oli tänini sõjaväe tarvitada olnud — ehitati sinna mitmesugused tähtsad hooned, nagu 1803—1805 anatomia teater, 1806—1808 kliinikute maja, nõndanime-tatud haava- ja naeste- ja juurekliiniku tarwis, tähetorn 1809—1810. Looduseteadusline aed ehk „kroonuaed,“ mis ülikoolile proua v. Rosenkampfi poolt kingitud platšile asutati, sai 1810. aastal valmis. Ka Doome mägi seati tarwilisel wiisil korda, et ta ülikooli ja tema asutuste kohane oleks. Kõikide nende ehituste juhatajaks oli ehituseteaduse ehk arhitektura professor Krause, kes selle eest omale ülemate tänu võitis, mida ka talle antud Bladimiri ordu 4. järgu auutäht tunnistas. Ehitused nõudsid suuri kulusid. Nende pääle kulus üleilbse 805,477 rubla 41½ kop. Sellest summast olivad Liivi- Cesti ja Kuramaa rüütelfonnad ühtefokku 69,611 rubla 90 kop. (Liivimaa 44,781 rbl. 60 kop., Cestimaa 22,383 rbl. ja Kuramaa 2447 rbl. 30 kop.) kannud, kuna juurem osa — 734,865 rubla 51½ kop. — riigitasjast tuli.

Ülemal tähendajime, et mõni nädal enne ülikooli põhjuskirja finnitamist üliõplaste tarwis iseäralised eeskirjad finnitati — nimelt 23. aug. 1803. Ülikoolis wiibimise eesmärk on „eeskirjade“ järele „kõrgemate teadmiste omandamine tulewajeks ametiks, kõlbluses ja inimeste

tundmises enese harimine, tarvilise osavuse omandamine oma vabaduse tarvitamises ja enese üle valitsemises.“ Ülikooli sisseastumisel nõutakse noorelt mehelt pääle „küpsuse tunnistuse“ (testimonium maturitatis) veel iseäralise „esialgse eksami“ tegemist filosoofia teaduskonna defani ees. Selle eksami kohta aga ligemaid määrusi ei leidu. Üliõplaste kohus on usinasti tööd teha ja korralikult elada. Töötөгemine on waba; ei ole õpeasjad aastate ehk kursuste kaupa ära jaotatud; ka ei ole eksamitest õppimise ajal ega pärast lõppu midagi wõeldud. Kui üliõplane ülikoolist lahkus, pidi ta ülikooli walitsuselt üht tunnistust paluma selle kohta, kuidas ta oma õpeasjas ülikoolis on edenenu. See tunnistus andis talle õiguse ametisse astuda. Üliõplaste eluwiihi kohta nimetame järgmisi määrusi: Sga üliõplane peab kell 11 õhtu kodus olema; wõhulkumised ja kõlbluseta eluwis langewad walju karistuse alla. Suitsetamine, ratsajõitmine ja kiire ajamine uulitsatel on keelatud. Tülide eest hoidmiseks on üliõplastel keelatud muul ajal mõeka kanda kui ülikooli walitsuse poolt ära tähendatud pidulistel kordadel. Rahewõitlus on kindlasti keelatud. Tüliasjade õiendamiseks on auutohus, kelle juhatajaks rektor, liikmeteks muu seas ka kaks üliõplaste poolt walitud asemikku. Kes kahewõitlusesse läheb, see heidetakse ülikoolist wälja ja antakse kaelakohtu kätte; tunnistajad peawad ka ülikoolist lahkuma. Wõlgu ei tohi üliõplastele anda, olgu siis ainult teatawates piirides, nagu korter, ülespidamine, pesu, arstiabi ja rohud, raamatud, rätsepa- ja kingsepatööd jne.

Karistustel, mis eksimiste eest korra ja hää eluwiihi wastu pääle pandi, oli mitu astet: noomitus rektori poolt, noomitus ülikoolikohtu poolt, wangistus (Carcer), noomitus ülikoolikogu poolt, abiraha wähendamine ja ärawõtmine, nimekirjast mahakustutamine (exmatriculatio), „äraminemise nõu“ (consilium abeundi), täieline wäljaheitmine (relegatio) ja kaelakohtu kätte andmine. Nimekirjast mahakustutamise järele kaotab üliõplane õiguse ülikoolis õppida, wõib aga jälle uuesti wastuwõetud saada, kui ta ennast on parandanud; „äraminemise nõuu“ pääle kaob õigus Tartus veel kord edasi õppida, kuna täielise wäljaheitmise korral enam wõimalik ei ole ühtegi ülikooli Wene-maal sisse astuda. — Nende kohta, kes selle karistuse alla langenud, määras keiserlik käsukiri 1817. aastal, et nad Tartu linnast ja õpekonnast peawad ära minema, kui mitte nende omaksed, kes säääl elawad, nende eest wastutamist oma pääle ei wõta. —

Üliõplaste feltjid ehk ordud ei ole mitte lubatud, nende ajutamist karistatakse rängasti.

Nii üleüldlikult nende eeskirjade siju, mille järele Tartu üliõplased üle kolmekümne aasta oma elu pidivad seadma.

„Põhjuskirjaga“ ja „eeskirjadega“ oli ülikooli olule ja elule kindel kuju antud, oli selgesti ära määratud, mille pääl ülikool seisib, kuhu ta pibi püüdma ja kuda seda tegema.

Alja jookful tuli muidugi mõndagi puudust nähtawale, oli seda ja teist tarwis täiendada ja uuendada. Kaswas ülikooli jõud, täienes teadus, siis tuli uusi prohwessori kohtasid ja asutusi ehk instituutisi tarwis. Neid põhjendati aega mööda ifka enam ja enam, nagu tarwitus nõudis. Nimetada on 1819. aastal asutatud arstiteadusline instituut, milles arstijid riigiteenistuseks ettemalmistati.

1819. aastal anti ülikooli poolt antawate auunimede kohta kindlad määrused. Nende järele saab see, kes ülikooli täielise kursuse on lõpetanud, gradueeritud üliõplase nime, kui ta aga hää eksami teeb, siis kandidabi nime. Magistri ja doktori auu saamise kohta maksawad endised määrused.

Warsti oli ka tarwis ülikooli kuluraha suurendada. Alguses oli elu Tartus küll wõrdlemisi odaw, nii et ülikool omaga läbi sai, kuid warsti tuli kitsikus. Hõberaha wäärtuse kaswamisega kahanes waftraha wäärtus ja langes nii kaugele, et 1812. aastal 4 rubla ühe hõbe rubla wääriliseks arwati. Müüd ei olnud wõimalik endise kuluarwega läbi saada. 1812. aastal pani ülikoolikogu hariduse ministri kaudu riiginduukogule palwe ette, ülikooli kuluraha kahewõrra kõrgendada ja pääle selle ülikooli ja tema ametnikkude tarwis põletispuud kroonumetsadest anda. Palwe jäi see kord puduliste rahaolude pärast tähele panemata. Kolme aasta pärast nuendas ülikoolikogu oma palwet, mille harutamise edasi lükati „kunni kõikide riigiasutuste arwete läbiwaatamiseni.“ Sellega ei jäänud ülikool rahule. Warsti andis ta uue palwe sisse. Selles tähendatakse, põhjuskirja § 280 pääle toetades, milles ülikoolil õigus antud iga kümne aasta järele raha wäärtust mööda kuluarwe asjus uusi ettepanekuid teha, et pallade kõrgendus juba 1812. aastal oleks pidanud tulema ja et „keisri sõna muutmata peab jääma.“ Edasi räägitakse, kuidas wõimata on ülikooli asutuste eest hoolt kanda ja raske üksikute õpetoolide tarwis prohwessorisi leida, sest et wäikese palga pärast keegi teadufemees kutses wastu ei wõta. Jällegi tuli eitaw wastus ja jällegi nuendas ülikool oma palwet. Seekord oli ülikoolil rohkem õnne. Rahwaharidufeministeriumis oliwad tähtjad muudatused, õpikonna kurator tuli ise Tartu, et olusid ligemalt tundma

õppida ja leidis, et ülikool mitte ei olnud liialdanud. Viimaks andis keiser 1817. aastal käsu Tartu ülikooli kuluraha 337,710 rubla pääle, ehk hõbeda järele 88,871¹/₁₉ rubla pääle, tõsta ja 75,540 rubla ühefordset abi otsekohe wälja maksta. Üksikuteft palga kõrgendusteft oleks nimetada, et korralise prohwessori palk 2000 rubla päält 5500 rubla pääle tõusis, mis hõbeda järele ligi 1500 rbl. wälja tegi. Ülikooli aruanne nimetab kuluraha kõrgendust „tõsijeks keisri andeks, mille sarnaste osalijeks ainult wäga wähe wäljamaa ülikoolisi wõib saada.“

1820. aastal sai ülikool omale uue põhjuskirja, milles mõned punktid aja nõudmisel muudetud ja täiendatud oliwad. See põhjuskirj seisab samade põhjusmõtete pääl nagu 1803. aasta põhjuskirj. Muudatusteft ja täiendusteft oleks nimetada: prohwessoriks wõib Tartus ainult see saada, kes enne juba kufagil prohwessoriks on olnud ehk ka teadusliste tööde läbi tuttawaks on saanud. Grafkorraliste prohwessorite nimi kaotatakse ära, kõik prohwessorid on ühewäärilised. Prohwessorite arw on 30: usuteaduskonnas 4, õiguseteaduskonnas 5, arstiteaduskonnas 6, mõtteteaduskonnas 15 ja nimelt: matemaatika jaoskonnas 3, looduseteaduse jaoskonnas 4, keeleteaduse ja ajaloo jaoskonnas 5 ja tehnologia-majanduse jaoskonnas 3 prohwessori.

Gradueeritud üliõplase nime saamiseks on pärast õppimise lõpetamist iseäralist eksami tarwis teha.

Endine kaswatuseteadusline seminar nimetatakse kaswatus-keeleteaduslikuks seminariks; uuesti asutatakse juure usuteadusline seminar tegelise usuteaduse prohwessori juhatusel.

Ülikooli kohtu sisseseadet täiendati nii, et niisuguste süütegude harutamisest, mida ülikoolist wäljajaitmisega karistati, kõikide teaduskondade dekanid ja niisama kõik õiguseteaduse prohwessorid osa pidiwad wõtma. Ka asutati ülikoolikogu liikmetest iseäraline 7-liikmeline kaebatusesjade läbikatsumise kohus. Siit läksiwad asjad edasikaebamisel otsekohe senatisse.

Ka üksikute ülikooli asutuste sisseseadetes, niisama ka kantselei asjus, kus protosündikuse amet ära kaotati, tõi uus põhjuskirj mõned wäikesed muudatused kaasa. Suuremalt osalt jäi aga endine sisseseade täiesti maksma.

Järgmistest aastatest on iseäranis nõndanimetatud prohwessorite instituu di asutamine nimetamise wäärt. 1827 ilmus keiserlik käsk, et Wene ülikoolide paremate kaswandikkude seast 20 meest kolmeks aastaks Tartusse ja selle järele weel kaheks aastaks Berliini ehk Pariisi

tulewad jaata — edasiõppimiseks ja prohvessoride ameti pääle ettevalmistamiseks. See määrus andis kodumaa ülikoolile suure tähtsuse Wene ülikoolide kohta. Instituuti võisid need sündinud wenelased (природные русские) astuda, kellel vähemalt kandidadi auunimi oli ja kes kirjalikult töötasid, vähemalt kuus aastat kooliõpetajana ja 12 aastat prohvessorina haridusministeriumi all teenida. Instituut oli ainult ajutine ajutus. Kui ära nähti, et Peeterburi ülikooli juure asutatud ülem kasvatuse teadusline instituut prohvessoride küllalt jõudis ettevalmistada, lõpetati Tartu instituut 1838. aastal jälle ära. Tema lühikesel tegemise ajal on siin ometi rohkesti mehi teaduslikule tööle ettevalmistatud.

Pääle selle põhjendati 1835. aastal ülikooli juures põlluteadusline instituut, kelle asupaigaks Tartu ligi olev Wana-Kuuste mõisa sai. Suhatajaks oli ülikooli majanduseteaduse prohvessor. Warsti pidi instituut oma tegewust lõpetama, sest et Wana-Kuuste mõisa uue omaniku kätte läks (1839). 1833. aastal asutati Kõigeõrgemal loal Kreeka-katoliku usuteaduse prohvessoriamet ja 1848. aastal pandi Rooma-katoliku usupetaja selle usuliste üliõpilaste tarwis ametisse.

Teiste ühikute prohvessoride kohtade muudatuste ja täienduste üle rääkida wiiks meid õige kaugele. Nimetame siin ainult tähtsamaid määrusi ja seadusi, mis Wene keele õpetamise kohta Tartu ülikoolis on antud. Nagu teada, oli õpetuse keeleks Saksa keel. Kõige pärast ülikooli avamist seati ka Wene keele ja kirjanduse prohvessoride ametisse, et üliõpilastele võimalikuks teha neid asju tundma õppida. Aga osawõtmine neist ettelugemistest on küll väga leige olnud; kaebused, et mehed, kes Tartu ülikooli on lõpetanud ja mitmesugustes riigiametites tegewad on, Wene keelest mitte midagi ei tea, on juba esimesel ajal elawad. Seletatakse, et riigikeelt rohkem peab tähelepanema, iseäranis weel nende poolt, kes riigi teenistusesse astuvad. Kui 1824 Pihwa kubermangu Tartu õpetonna külge taheti liita, avaldas keiser tungiwat soowi, et Tartu ülikoolis ja teistes koolides Wene keelt hoolega õpitaks, et nõnda ühendamisest kergemaks teha. 1832. aastal määrati ära, et need, kes arstideks õpivad, Wene keeles sellekohase eksamid peavad tegema. Neli aastat hiljem, 1836, ilmus keiserlik käsk, et keegi Tartu ülikoolis gradueeritud üliõpilase, kandidadi ega arsti nime ei wõi saada, kes mitte Wene keelt tarwilisel määral ei tunne, ja et wiie aasta järele ühtegi Tartu ülikooli wastu ei wõi wõtta, kes mitte katse Wene keeles ei ole läbi teinud. Selle käsu täitmine oli aga raske, sellepärast lükkati tema

teoks tegemine mõne aja pärast kuni 1845. aastani edasi. 1846. aastal anti määrused Vene keele ja kirjanduse ettelugemiste kuulamise kohustuse kohta. Nende määruste põhjal arvatakse aega, mis igaüks tähendatud ettelugemisi peab kuulma, gümnaasiumi lõpueksamil saadud otse järele: kes Vene keeles nr. 3 saanud, peab lektori juures 2 poolaastat tõlkimise harjutusi tegema, siis 2 poolaastat prohvessorite juures ajalugu kuulama ja siis veel 2 poolaastat tegelistel harjutustel käima; sell, kes nr. 2 saanud, jääb lektori juures üks poolaasta ära, kes nr. 1 ekzami teinud, peab ainult 1 poolaastat prohvessorite juures ettelugemisi kuulama ja 2 poolaastat tegelistel harjutustel käima. 1849. aastal tehti need määrused valjemaks, nii et nr. 2 ja nr. 1 meestele üks p. a. juure lisati. Hiljem — 1860 — muudeti need seadusi natuke, nimelt tehti väikest vahet ühikute teaduskondade õplaste vahel. Üleüldine nõudmine oli, et igaüks Vene kirjust hästi aru pidi saama, niisama kõnes keelt tarvitada võima.

Lute prohvessorite ametite asutamiseega läkfiwad ülikooli wäljaanded ikka suuremaks. Sellepärast tuli jällegi kuluraha kõrgendada. 1842 lisati senisele kuluarwele 23,370 rubla juure.

Kuna keisri Aleksander I. walituse esimese aja ajal, wabameelsuse põhjusmõtetele maad püüti anda, muutis asi lõpu poole koguni teiseks. Mitmesugused woolud ja püüdmised riigis, mis Lääne-Euroopa wabaduse mõtluste mõjul elawaks said ja mäsulist laadi kandiswad, sundiswad keisrit waljusti ülesastuma ja oma alamate wabadust rohkete eeskirjade läbi kitsendada. Ka Tartu ülikool pidi selle all kannatama. Esimeseks wabaduse kitsendamaks määruseks oli 1820. aastal antud seadlus, et kõik wäljamaa ülikoolides õppiwad Vene alamad tagasi peawad tulema. Naks aastat hiljem anti rahwahariduse ministrile luba Tartu ülikoolile ettekirjutada, kuulutust wälja anda, et jüa edaspidi enam kedagi wastu ei võeta, kes juba wäljamaa ülikoolis on olnud. Nende seadluste läbi pidi nute mõtete ja püüete sisetoomine takistatud saama. Veel paar aastat hiljem kitsendati ülikooli õigust üliõplaste korrapidamise üle walwamisel, niisama kohtupidamise õigust. 1824. a. anti üliõplaste tarwis uued „eeskirjad“ wälja, mis senistest palju waljumad oliwad. Üliõplaste elu pandi kindla ülewalwamise alla, muu seas tehti ka ühise uniwormi kandmine sunduslikuks. Kuratori ja rektori wahetegewusel

läks korda nende eeskirjade karedust vähemalt tegelikus elus pehmenhada. Aga sellega ei jäädud rahule. Varsti leiti tarvis olemat „eeskirju“ uuele läbiwaatamisele wõtta. See töö anti ühe komisjoni hooleks, kelle liikmeteks ülikooli prohwessorid oliwad. Komisjoni eelnõu ei leidnud ülewal pool hääkskiitmist, temas wõeti mitmed muudatused ette. Kui siis Tartu üliõplaste keskel rahutusjed tõusiwad, pandi rahwahariduse ministri läbiwaadatud „eeskirjad“ esialgselt katsewiisil kolme aasta pääle maksma. Kui selle järele minister oma otsuse oli andnud, et need eeskirjad tegelikus elus hääd on leitud olema, finnitati nad lõpuotsus-
liful 1838. aastal.

Neis eeskirjades tuleb selgesti püüd ilmiks, üliõplaste elu igas tükis korraldada ja kindlasti äramäärata. Wabaduse kitsendamise pidi igajugused arwatamad mäs Julised püüded wõimataks tegema. Sellepärast keelati iseäranis üliõplaste jala feltside asutamine raske karistuse ähwar-
dusel ära. Lubatud oliwad ainult teaduslike sihiga feltsid, kelle juhata-
jateks aga prohwessorid pidiwad olema. Eeskirjade mõttega käis see muidugi täiesti kokku, et üliõplaste pääle pandawate karistuste mõju suurendati ja raskemaks tehti. Nõnda karistati iga awalikku rahurikkumist, karjumist ja laulmist nultsattel finniistumise ja ülikoolist lühemaks ehk pikemaks ajaks wäljajaitmise ja; samati pidi neid, karistatama kes oma aega joogikohtades ja piljardimänguga wiitwad, iseäranis jumalateenistuse ajal. Rangekaelse uudishimu awaldamise pääl, era ehk awalikkude pidus-
tuste kordadel, seisab finniistumine ehk ülikoolist wäljajaitmine; era ja awalikkude majade aknate sisselwõimist, niijama nende isikute teotamist, kes seaduse täitmise üle walwawad, trahwitakse täielise wäljajaitmise ja; wahi pääl olemasje sõjamehesje puutumist pääle selle ka weel kaelakohtu alla andmise ja. Rektorile anti suur õigus iga üliõplast, kelle Tartus olemist tema kõlbliselt seisukohalt kahjulikuks peab, oma arwamise järele ilma kohtu otsufeta ülikoolist wäljajaita; ta pidi sellest aga otsukohe kura-
torile teadust andma. Ühes asjas pehmendati aga karistuse määrusi natuke, nimelt, et need, kes „äraminamise nõuu“ saanud, ühe aasta pärast ülikoolikogu wastutusel ja ministri loal jälle wõiwad wastu wõtetud saada, kuna neil endiste määruste järele Tartus edasiõppimine täiesti wõimata oli. Karedamaks tehti ka seadlused kahewõitluse kohta. Kahewõitlus, mis juba algusest saadik nagu iseäraliseks Tartu üliõplaste haigusseks olnud, oli iseäranis pärast 1820. aastat, kui üliõplaste keskel üleüldse kombelise elu langemine maad wõttis, nii hariliseks nähtuseks saanud, et see iga tõsisemat päältwaataajat mõtlema pani. Kõll karistati

kahevõitluste ajalisi ja tunnistajaid waljusti, kuna neid kõiki kaelakohtu kätte anti, aga see ei aidanud. Ministri seletuse pääle, et kohalistes kohtudes asjaajamine mitte küllalt kiir ja erapooletu ei olewat, käskis keiser 1837. a., et kõik kahevõitluse asjad pärast ülikoolikohtu esialgselt ülekuulamisest otsekohe Riia sõjakohtu ette peawad tulema. Kahevõitluste eemalhoimiseks anti aga rektorile käsk selle eest hoolt kanda, et iga üliõplane, kelle auusse on puudunud, otsekohe sellekohase auutaju saaks. Muidu anti nõudmise ja süüasjad, mis enne rektori harutada olnud, sündikuse hooleks. — Teistest määrustest, mida uued eeskirjad kaasa tõiwad, on nimetada: ülikooli wõetakse 17 aastased nooredmehed vastu. Siseseastumisel peawad nad „oma auu juures“ töötama, kõiki seadusi ja määrusi läita; enne oli „auu juures“ töötamise asemel „kälwõk wande asemel.“ Ülikoolis olemise aeg kestab 5 aastat; ainult tähtsatel põhjustel wõib jeda aega ühe aasta kaua pikendada. Tartu õpikonna gümnaasiumide kaswandikud wõiwad ilma iseäralise ekfamita ülikooli astuda, kui nad ekfami komisjonile aruande oma kirjalikkude tööde üle on sisse andnud; teiste Wene ülikoolide üliõplased wõiwad kohaste tunnistuste ettenäitamisel ilma ekfamita sisseastuda, kui aga Tartu ülikooli walitus põhjusti, mis neid sundinud oma ülikoolist lahutama, maksawaks tunnistab. Esmest korda määratakse nüüd ka õppimiseaja pikkus ükfitutes teaduskondades ära. Nõnda kestis see usu-, õiguse- ja mõtteteaduskonnas esioisa (1834) 3 ja pärast (1838) 4 aastat, arsti-teaduskonnas aga enne 4, siis 5 aastat. Hiljem määrati ka üleüldine ülikoolis olemise aeg ükfitu teaduskonna õppimiseaja pikkuse järele.

Nende määrustega, mis üliõplaste waba liikumist pidiwad kitsendama, käskis käsiwad ka need, mis üleüldse ülikooli iseseiswusele ja omawalitjusele piiri paniwad. Rektori ja ülikoolikogu õigusi wähen dati ja kuratori wõimupiiri laiendati igal wiisil. Kuratoriks nimetati 1835. a. kindral G. v. Craffström, kes ülikoolis päris sõjamehe wiisil pidi korda pidama. Temale anti õigused, mis enne rektori ja ülikoolikogu käes olnud, nagu üliõplaste seltside lubamine ja kinnipanemine, üliõplaste pidustuste lubaandmine, ülikoolist wäljajaitmine ja wäljajaitetute uuesti wastuwõtmine, niisama ka ülikoolikohtu tähtsamate otsuste kinnitamine.

Alga ka jarnaseid käskusi tõiwad need aastad, mis muidu raskest ülikooli kohta mõjusiwad, kaasa, mis tema edenemisele tergituseks oliwad: nii pikendati 1841. aastal rektori ja dekanide ametiaja wältus ühe aasta päält nelja aasta pääle. Selleläbi tuli asjaajamisesse enam

ühtlust ja kindlust. Samal aastal põhjendati ka kindla rektori asemiku ehk prorektori amet, kuna enne rektori enese ahi oli omale haiguse ehk muul korral asemikku nimetada, ehk kui ta seda ise ei leinud, pani ülikoolikogu rektori kohused ühe prohweessori pääle. Prorektori walis nüüd ülikoolikogu ministri kinnitusel 4 aasta pääle.

Nimetada on weel, et 1836. aastal ülikool ühe tähtsa kohuse kaotas, mis ta 1804. aastast jaadik kandnud — Tartu õpikonna koolide üle walwamise. Õpikonna walitsus anti sellel aastal kuratori hooleks ja nii pidi ülikooli koolikommisjon oma tegewuse lõpetama. Omal ajal oli selle komisjoni tegewus tarwilik ja kohane, kuid aastatega kaswasiwad nõudmised nii hästi ülikoolis eneses kui ka üleüldse koolide asjas; nõnda wõis selle kohuse ära wõtmine ülikooli õlgadelt mõlemale poolele ainult kasuks tulla.

Need kitsendawad määrused, millest ülemal rääkisime, ei jäänud aga mitte wiimasteks. Craffström püüdis nii hästi ülikooli tegewusesse kui ka üliõplaste elusse täielist sõjawäe korda sisse tuua. Neg ja olud näisiwad selleks põhjust andma. 1848. aasta oli Lääne-Europas riikide aluseid kõigutama hakanud. Prantsusemaal pidi kuningriik wabariigile aset andma, teistes maades tuliwad samasihilised püüdmised nähtawale. Mitmel pool woolas kodanikkude veri, nõnda iseäranis Saksamaal. Wenemaal kardeti nende mõtete ja püüete laiali lagunemist. Nende eemale hoidmiseks wõeti mitmesugused waljud abinõud tarwitusele.

Ülikoolid oliwad iseäranis need kohad, mida kaudu uued mõtted üle piiri sisse toodi, sellepärast anti just nende kohta raskeid seadlusi wälja, mis nende tegewusele kindlad, kitsad piirid paniwad, neid täiesti walitsuse asemikkude ülewaatamise alla andes.

Esimeseks määruseks oli üliõplaste arwu vähendamine. Igas teaduskonnas wõis ainult kindel arw mehi õppida. Tartus wõis neid igas teaduskonnas, pääle usu- ja arstiteaduskondade, 300 olla. Sellejuures tähendas keiser Nikolai I., sündsam oleks, et mõisnikkude pojad kui wanade rüütlite järeltulijad sõjawäe teenistusesse astuksiwad, milleks ülikooli haridust tarwiski ei olewat. Arwu äramääramisel Tartu kohta tegelikku tähtsust ei olnud, sest et üliõplaste arw tähendatud teaduskondades kunagi nii kõrgele ei tõusnud. Warsti anti uus käsk, et nendesse teaduskondadesse astumisel ülemate seisuste lastel eesõigus peab olema. Ülikooli omawalitsuse ja iseiseiswuse kitsendamiseks wõeti 1849 kõigilt Wene ülikoolidelt rektori ja dekanide walimise õigus ära ja anti rahwahariduse ministri kätte. Järgmisel aastal pandi see seadus

ka Tartu kohta maksma. Rektori kinnitas keiser ise ministri ettepanekul; tema palka kõrgendati, kuid ettelugemiste pidamise kohusest oli ta waba, et jeda, paremine walitfufe käsufi wõiks täita. Warsti awaldatud „eeskirjas rektorile“ määrati fiis ka rektori kohused ja tegewus ligemalt ära. Tema pää ülesanne on õpetufe waimu ja fiifu üle walwamine. Abilisteks on tall defanid, kes tarwilikul korral ka tema asemikkudeks on. Nii kaotati prorektori amet jälle ära. Õpetufe üle walwamine seati järgmiselt ära. Enne poolaasta algust pidi iga prohwersfor oma teaduskonna defanile oma õpeasja eeskawa ära andma, milles õpeasja piirid, õpetufewiis ja tarwitataw kirjandus selgesti ja kindlasti oliwad ära märgitud. Sääranis tuli selle pääle waadata, et õpetufe üleüldised juhtmõtted ja üksikud osad täiesti oma teaduslike ja kõlblise eesmärgi kohased oleksiwad, et õpeeeskawas midagi ei oleks, mis ristiusu õpetufe, Wenemaa walitfufe wiisi ja riigiafutuste waimuga ühte ei sünni. Iga eeskawa pidi enne teaduskonna ja fiis rektori poolt kinnitatama. Ei olnud rektor teaduskonna poolt hääks kiidetud eeskawaga mitte rahul, fiis tuli asi ülikoolikogu ette. Kui fiin ka rektori ja kogu arwamised lahku läksiwad, oli rektoril õigus eeskawa kuratori kaudu ministrile ettepanna. Õpetufe ülewalwamiseks anti rektorile käif alati ettelugemistel päält kuulamas käia; niisama oli tall õigus igal ajal prohwersforite ülestähendusfi ja üliõplaste järektirjutufi läbiwaadata. Poolaasta lõpul pidi iga prohwersfor oma töö üle aruande defanile fisse andma, mida fiis teaduskond ja rektor weel uuesti läbikatfufiwad. Nende määruste järele oli rektor küll enam politseiametnik kui teadufe ajutufe juhataja.

Rahjuliste mõtete tagafitõrjumiseks keelati Lääne-Euroopa riigioigufe üle ettelugemiste pidamine ära, niisama kitsendati mõtteteadufe õpetust. Kui kurator ministri kaudu keisrile küstimufe ette pani, kas luba on Lääne-Europast prohwersforifi Tartu ülikooli pääle kutsuda, kui fiin puundus on, andis keiser wastufe, tema arwamise järele olewat Tartu ülikool küll nii kaugele, et ta ilma Lääne-Euroopa abita läbi saawat; nende teadufemeeeste keskel, kes Tartus õppinud ja nüüd suures riigis tegewad, olla küllalt niifuguseid, kes Tartus hää tagajärjega wõikfiwad prohwersforiteks olla. Sellega oli ka wäljamaa teadufemeeeste kutsumine ära keelatud.

Rahwaharidufe ministri seletufe pääle, kui loomuwastane see on, et Tartus Weneriigi ajalugu ainult üleüldise ajalooa koos õpetatakse ja päälegi Saksa keeles ja Saksa teadufe seifukohalt, andis keiser 1853. a. luba ijeäralist Wene ajaloo õpetooli põhjendada.

Sellest ajajärgust on veel nimetada filosoofia teaduskonna lahutamine kahes osaks: ajaloo-keeleteaduse ja wiisika-matematika teaduskonnaks. See sündis keisri išeäralisel loal 1850.

Keisri Aleksander II. aeg tõi Weneriigi walitjusesse palju uusi juhtmõtteid. Mitmesuguseid uuendusi wõeti terwes riigis ette. Muidugi awaldasiwad uued mõtted ka ülikoolide seisuforra kohta suurt mõju. Negamööda jäi mõnigi kitsendaw määrus kõrwale ehk kaotati täiesti ära. Nõnda anti 1855. aastal kõikidele ülikoolidele luba äramääramata arwu üliõplasi wastu wõtta. 1861. a. anti rektori walimise õigus uuesti ülikoolikogude hooleks ja aasta hiljem kaotati wäljamaa teadusmehesete kutsumise keeld ära. Need määrused käisid üleüldise kõikide Weneriigi ülikoolide kohta. Tartu kohta išeäranis esialgu suuremaid uuendusi seaduseandwal teel ei tulnud. Nimetada on, et 1859 prorektori amet uuesti sisse seati; selle ameti kandjaks walis ülikoolikogu ühe prohwersjori neljaks aastaks. Prorektori hoolet oli išeäranis korra ülewalpidamine ülikoolis, tema oli, nõnda ütelda, ülikooli politsei. 1865 kaotati seadlus ära, mille järele Tartu üliõplased kahewõitluse asjades otsekohe sõjakohtu alla pidiwad tulema ja arwati need asjad harilikkude kohtude wõimukonda. 1860. a. anti käsk, et iga üliõplane 5 rubla poolaastas ülikooli hääks peab maksma. Umbes sellisamal ajal põhjendati mitmed uued õpetoolid ja õpeasutused ülikooli juures. 1862. ilmuwad uued eeskirjad üliõplaste tarwis, mis aga üleüldlikult 1838 a. eeskirjadest mitte palju lahku ei läinud.

Kui ka ejiotsa uusi wabamaid seadusi ei antud, oli ommeti Tartu ülikoolis uue kuratori v. Bradke ajal, kes pärast v. Craffströmi surma tema asemele sai, seaduste ja eeskirjade täitmise kohta rohkem järeleandmist ja wabadust. Üksitud ülemal nimetatud määrused andsiwad selleks muidugi ka rohkesti põhjust ja hoogu. Kohe pärast v. Bradke ametisse astumist hakati selle eest hoolt kandma, et ülikool omale uue, ajakohasema põhjuskirja saaks. Ministri käsul nimetati komisjon, kes maksawat põhjuskirja pidi läbikatsuma ja uuendusi ettepanema. Sellisamal ajal oli kõikide riigi ülikoolide põhjuskirjade uuendamine päewakorral. Uue ühise põhjuskirja läbikatsumine anti komisjoni kätte, kelle juhatajaks Tartu õpetonna kurator v. Bradke sai. Tartu ülikooli põhjuskirja kohta oli keisri käsk, et seda wõimalikult teiste ülikoolide üleüldise põhjuskirjaga tuleb ühendada, kuid kohalikka išeäraldusi ja nõudmisi tähelepanes. 1863 leidis üleüldine ülikoolide põhjuskiri kõigefõrgemalt poolt kinnitust, Tartu oma pärast aga kehtiwad

arupidamised weel edasi. Iseäranis tegi kulude küsimus raskusi. 1865 olivad kõik ettevalmistused lõpule jõudnud ja 9. jaanuaril s. a. kinnitas keiser uue (neljandama) põhjuskirja ülikooli tarwis. Selle põhjuskirja järele jäi ülikooli wälimine seisukord endiseks, kuid siisimehes elus sai ta endise iseseiswuse ja omawalitjuse tagasi, mis talle wõimalikuks tegi oma ülesannete täitmiseks sündsaid ja soowitawaid abinõusid leida ja walida, nagu kohalitud elutingimised nõudsiwad. Uue põhjuskirja sisu on lühidalt järgmine: ülikool seisab, nagu ennegi, rahwahariduse ministeriumi all; tema üle walwab iseäranis Tartu õpetonna kurator, kuna siisimene juhatus rektori käes on. Ülikooli omawalitjuse kandjaks on ülikoolikogu, kelle liikmeteks nüüd ka erakorralised prohwessorid on, nagu juba 1853. a. ära määratud. Ülikooli majanduse üle walitseb ülikooli walitus ehk direktorium, nagu teda pärast nimetati. Prohwessorite walimises maksab järgmine kord: see teaduskond, kus õpetool wabaks on saanud, paneb ülikoolikogule sündsa kandidadi ette; see õigus on ka igal ülikoolikogu liikmel. Ülikoolikogu walib siis ühe wälja ja soowitab teda ministriile kinnitamiseks. Ministri õigust, mis talle 1836 antud, ise oma hääksarwamise järele prohwessoriji nimetada, muudeti nõnda, et ta seda õigust siis tarwitada wõib, kui mõni õpetool üle aasta waba on olnud. Selle asemel on aga ministril luba igal ajal tähtsaid teadusjemehi ülemääralisteks prohwessoriteks nimetada. 25 aasta teenimise järele saab prohwessor „wäljateeninud prohwessori“ (Professor emeritus) auunime. Prohwessorite arwu suurendati uue põhjuskirja järele, nõnda et nüüd üleüldse 40 õpetooli olemas oli: usuteaduskonnas 5, õigusteaduskonnas 6, arstiteaduskonnas 11, ajaloo-keeleteaduskonnas 9 ja wiisika-matematika teaduskonnas ka 9 õpetooli. Pääle nende oli Kreeka-õigeusu õpetuse tarwis iseäraline õpetool, niisama oli ka Rooma-katoliku usuliste tarwis oma usuõpetaja. Dotšentide arw oli 10 ja lektorite arw 5: Prantsuse, Inglise, Italia, Cesti ja Läti keele tarwis.

Üleüldine kuluarwe määrati 209,200 rubla pääle hõbeda järele, mis kaksorda nii palju on, kui 1820 nimetatud summa. Moskwa ülikooli ülespidamiseks anti 437,000 rbl., Kasani 369,000 rbl., Kiemi ja Hartowi ülikoolidele 360,000 rbl. Korraliste prohwessorite palk tõsteti 2400 rbl. hõb. pääle, erakorraliste — 1700 rbl. pääle, dotšentide palk oli 900 rbl. hõb., lektorid saidwad 400—600 rubla aastas. Ülikoolikohtus jäi endine kord maksma. Teistest Wene ülikoolidest oli Tartu ülikool rahalise seisukorra ja prohwessorite arwu poolest wõrdlemisi taga, kuid selleaegne ülikoolikogu tunnistas, et põhjuskirja kõiki kohalisi nõudmisi

hästi täidab ja sellepärast sünnis on. Et prohvesjorite arv väikene oli, pidiwad üfiktud nendest rohkem teaduse osajid oma hooleks võtma, mis töökoormat raskendas. Aga selle pääle vaatamata ei wõidud Tartus mõnes õpeosas üleüldse mitte õpetust anda, nõnda iseäranis õigusteaduskonnas. Aga mööda läks korda uusi õpetoolisid juure asutada. Raskust tegi pääasjalikult rahaküsimus. — Teiste asutuste seas oleks iseäranis ülikooli kirikut nimetada, mis sell ajajärgul omale kindla aluse ja kaju sai. Juba 1820. a. pani riiginõukogu kõdigeõrgemal käjul ülikooli Ewangeliumi-Dutseruse usu kiriku põhjendamise mõtte ülikoolikogule ette ja käskis sellekohast plaani ja ehitusearwet walmis teha. Etsialgu jäi aga mõtte kordasaatmine katki — suurte ehituse kulude pärast. Usuteaduskond pani mitu korda sellekohase palwe ülemale poole ette, kuid ilma tagajärjeta. Wiimaks andis Tartu linna magistrat Jaani kiriku ülikoolile tarwitada, aga sell tingimisel, et ülikool mitte iseäralist kogudust ei asutaks. Pääasjaks oliwad ülikooli õpetaja jutlus ja usuteaduse üliõplaste tegelised harjutused jutluse pidamises. 1855 põhjendati iseseisaw ülikooli-kogudus; tema jumalateenistuste pidamise paigaks oli ülikooli raamatukogu alumine saal. Warsti tuli ka oma kiriku ehitamise luba ja 1860. a. wõidi uus kirik Jakobi uulitsas ülikooli juures sisse õnnistada. Minister andis luba, et ülikooli-kogudus omale ise ühe usuteaduse prohvesjori õpetajaks wõib walida. 1865. a. põhjuskirri seadis ülikooli-koguduse Liivimaa konsistoriumi alla.

1865. aasta põhjuskirri jäi tüfiks ajaks ülikoolis maksma. Mõned muudatused, mida aeg nõudis, iseäranis kulude asjus, wõeti aegajalt ette, kuid neidki oli wähhe. Ülikooli rahalijst seisutorda aitas tähtsalt parandada maks, mida üliõplased ülikooli hääks maksiwad. See maks oli ennemalt 5 rubla poolaastas, kõrgendati aga 1882. a. 10 rubla ja 1888 koguni 25 rubla pääle poolaastas. — Prohvesjorite palka aitas ettelugemiste raha kõrgendada. See raha määrati 1863. aastal 1 rubla pääle poolaastas iga nädala tunni eest. Nõnda tuleb siis poolaastas ettelugemiste eest nii palju rubla maksta kui palju tundi keegi nädalas kuulamas käib. See maksmise seadlus on praegugi weel maksjew. 1868. aastal anti üliõplaste tarwis jällegi uued eeskirjad. Nendes on juur oja endiseid määrusi olemas, kuid püüdmine üliõplastele oma asjaajamises wõimalikult rohkesti wabadust anda tuleb nähtawale. Nõnda jääb ettelugemiste ja tegeliste harjutuste wäljawalimine täiesti wabaks ja üliõplase enese asjaks; antakse aga nõuu teaduskonna sellekohaseid määrusi ja soowisi otstarbekohase

ärajaotuse kohta tähele panna ja prohvesforitelt juhatusst paluda. Igapäevases elus jääb suur osa kitsendavaid määrusi ära, selle järele puudub ka eeskirjades peenikefelt väljatöötatud karistuste sisteem. Mui seas jäi aga veel maksma kindel määr selle kohta, kui palju üliõplasele wõlgu wõib uskuda. Nõnda wõib wõla suurus ulatada: lõuna- ja õhtusöögi eest kummi 15 rublani, leiva eest — 10 rbl., piima ja koore eest — 5 rbl., korteri ja kütte eest — 29 rbl., rätsepa tööde eest — 15 rbl., pesu eest kummi 10 rbl. jne. Digus, üliõplast, kelle Tartus olek kahjulik näib olevat, ülikoolist välja heita ja kohaliste kohtute abil Tartu ringkonnast ära ajada, antakse nüüd prorektorile. Nagu ennegi, on ka nüüd selleks igakord iseäraliselt luba tarwis.

Rahesjakümnete aastate lõpul, kui kodumaa walitsuse ja kooli oludes suurend uuendused ja muudatused ettewõeti, hakkas ka ülikool oma nägu muutma. Uuenduste eesmärgiks oli siin iseäranis Wene keele tarwitusele wõtmine ja ülikooli ligindamine teistele Wene ülikoolidele selles mõttes, et üleüldine ülikoolide põhjus kiri, mis 1884. a. antud, ka siin maksma pidi hakkama. 1889. a. weebruari kuul wõeti õigusjeteaduskonnas mõned muudatused ette selle eesmärgiga, et kohtute uuendusele ettevalmistada. Mõned õpetoolid, iseäranis Wene õiguse tarwis, ajutati juure, Wene keel tehti õpetusekeeleks. Pärast poole jagati õigusjeteaduskonna õpeasjad kindlatesse kursustesse ja pandi riigieksamite kohta käitwad määrused 1893. a. maksma. Mii oli siis õigusjeteaduskond efmene, kus uuendus ette wõeti ja läbi wiidi. Ühes sellega kõrgendati ka nende prohvesforite palka, kes Wene keeles ettelugemisi pidasiwad, üleüldises normal-põhjus kirjäs määratud kõrguseni (3000 rbl.); teistes teaduskondades pandi wiimane määrus 1892. aastal maksma, kuna wäljamaalt pärit olevate prohvesforite palwe palga kõrgenduse kohta täitmata jäi. Wene keele õpetuseks seadmisega jäiwad eeskirjad Wene keele ja kirjanduse ettelugemiste kohta ära; ainult nendelt nõuti 1893. a. saadik weel Wene keele eksami tegemist, kes Tartu õpekonna gümnaasiumides Saksa keeles oma lõpuksami oliwad teinud.

1889. a. kaotas ülikoolikogu rektori, dekanide ja prohvesforite walimise õiguse ära. Rektori nimetab nüüd minister prohvesforite seast ja paneb Reisirile kinnitamiseks ette, dekanisi kinnitab minister kuratori ettepanekul. Prohvesforisi nimetab ka minister oma hääksarwamise järele ehk annab sellekohase kandidadi walimise ülikoolikogu hooleks. Samal aastal kaotati ülikoolikohus ära, niijama ka sündikuse amet. Nõik asjad, mis enne ülikoolikohtu wõimupiirkonda käiswad,

pidivad nüüd teiste kohtute ja politsei alla käima. Prorektori amet jäi eriotse alale; tema tegevuse ja õiguse piir jäi aga väikseks ja kitsaks: temasse puutusid nüüd ainult ülikooli ruumides ettetulevad eksimised ja asjad. 1895 kaotati prorektori amet ära. Prorektori asemele seati üliõplaste inspektor ametisse, kellele pärastpoole abilisjed juure anti.

1895. a. tõsteti ülikooli kuluraha 36.470 rbl. võrra kõrgemaks, 1900. aastal lisati veel 30.000 rubla juure.

1896. aastal pandi üleüldise ülikoolide normal-põhjuskirja määrused ka ajaloo-keeleteaduse ja viihsika-matematika teaduskondades maksma, kuna see arstiiteaduskonnas juba 1893 oli sündinud.

Mõned ametid, mis ülikooliga otsekohe kokku ei käinud, nagu tantsumise, ujumise, ratsaõitmise ja vehklemise õpetamise ametid, kaotati 1891 ära. Selle asemel kõrgendati lektorite palka 800 rubla pääle.

1897. a. anti Kreeka-õigeusu waimulikkude seminaride kaswan-dikkudele luba pääle sellekohast eelkatset Tartu, Warsjawi ja Tomski ülikoolidesse astuda. 1899 määrati igale ülikoolile oma kindel ringfond, kust tema õpilased pidivad tulema. Tartu ülikooli ringfonda käiwad Riia õpefond, Wilna õpefond, niisama Peeterburi linna gümnaasiumid.

1895. aastal pühitseti Kreeka-õigeusu kirik ülikooli ruumides sisse, kuna Rooma-katoliku usundpetuse andmine juba 1892. a. ära kaotati.

Wiimasel ajal on jälle mõnda muudatust ette võetud hakatud. Mõnda seati käesolewal aastal ülikoolikohtud sisse.

Õpetusekeeleks on praegu kõikides teaduskondades Wene keel, pääle usuteaduskonna, kus ettelugemised Saksa keeles peetakse. Pääle usuteadlaste loewad veel mõned wanemad prohwešsorid Saksa keeles.

1893. a. anti uued üliõplaste eeskirjad wälja, millede sennistega wõrrelles mõnesugused muudatused ette on wõetud. Mii on muu seas üteldud, et ettelugemiste ja tegeliste harjutuste walimine teaduskondade defanide ülewaatusel peab sündima ja sellekohaste programmidega ühte käima. Graelus on üliõplastel kõiksugu ettevõtted, mis ühiskondlist laadi kannawad, kõwasti keelatud. Mii ei ole ühised palwekirjad, adresšid mitme allkirjaga jne. mitte lubatud. Keelatud on ka awalikkude ettevõtete, nagu kontsertite, näitemängude ja muude õhtute toime panemine häätgewaks otstarbeks ilma iseäralise sellekohase loata; nõnda sama kõiksuguste koosolekute pidamine, ilma ülemate loata, ühiste asjade harutamiseks, awalikud kõned ja rahakorjamesed. Sala seltsidest, millel ka ehk kahjulist sihti ei ole, ei tohi üliõplased mite osa wõtta; seaduses lubatud seltsidesse wõiwad nad ainult sellekohasel ülemate loal astuda.

Et ülikoolikohus ära kaotati, siis jäävad ka sellekohased määrused eeskirjadest välja. Kõigis asjus, mis väljaspool ülikooli sünnivad, käivad üliõplased kohaliste kohtute alla, niisama seletatakse ka kõik nõudmised, mis kellelgi üliõplaste vastu on. Ülikooli walitsuse otustada on „oma kohuste rikkumine“ üliõplaste poolt. Neis asjades on karistuse määravad: prorektor, kelle asemele pärast inspektor tuli, rektor ja ülikooli walitsus (direktorium). Karistused on: manitsus, arest, ülikoolist wäljakehtmine ajutiseks ja alatiiseks. Riigugusel korral, kui awalik kohus üliõplasele karistuse on määranud ja ülikooli walitsus seda kuulda saab, peab ta otustama, kas tähendatud üliõplane weel ülikoolis võib edasi õppida ehk mitte. Ettelugemistel käimise jund on uuemate määruste järele olemas. Iga poolaasta lõpul peawad üliõplased prohweßorisi, keda nad kuulawad, allkirjaga tunnistada lastma, et nad neid tõesti hoolega on kuulamas käinud. Kes niisugust tunnistust mitte ei saa, peab neidsamu asju weel kord kuulama ja kaotab jell kombel ühe aasta.

Riigugused oliwad tööd nende wälimiste seinte kallal, mille wahel ülikool sada aastat on elanud ja tööd teinud. Sa kuidas on ta elanud ja oma ülesannet täitnud? Juba neid seadusi ja määruisi tähele pannes, mis ülikooli tarwis antud, wõime tema tegewust osalt ettekujutada, sest seadused ja määrused toowad tingimisi enesega ühes, mis tööle edenduseks ehk takistuseks on. Sa neid tingimisi waadeldes näeme suurepäralist nähtust oma ees: nagu iseriik, waba ja lahus teistest riigiasutustest, seisab ülikool, elab ise oma elu, käib oma teed, teeb oma tööd — aga seda mitte jälle iseenele pärast, waid üleüldjuse pärast, riigi pärast, teaduse pärast, inimesesoo pärast. See mis ülikooli seinte wahel waituses tõsiselt läbimõeldud, järelekaalutud ja katjutud, läheb välja ja saab kaasaitajaks inimesesoole tema üleüldise eesmärgi — täienemise — poole püüdmisses. Meie näeme auuwäärilisi mehi nagu sipelgaid ufinas ja hoolsas töös: küll töötubades suurte raamatute kistide ees istumas, päewal ja ööl, aastate kaupa, küll kuuldesaaklides oma uurimise wilja noortele kuulajatele ette andmas, ehk jälle igajugustes instituutides katseid tegemas, niisama näitamas, kuidas seda, mis teadus kindlaks teinud, tegelikus elus kasuga tuleb tarvitada. Suur oja nendest algab seda tööd waewalt täiskaswanuks saanud nooruse waimustuses ja lõpetab alles siis, kui walge ehe pääd katab,

mõnigi nõrkeb juba varaselt raske töökoorma all. Kuid tuli, mis neid tagaajab, ei kustu ega saa vähemaks aastatega, vaid kaob harilikult eluküünla kustumisega. Mitte ainult seda, mis teised juba läbiuurinud ja kindlaks teinud, ei kanta siin uuesti ette, vaid ka ise edasi püüda, uurida, uusi kiwa juure kanda teaduse hoone ehituseks, on elavaks püüdeks. Teaduse ilmas nimetatakse nii mõndagi nime auuga, kelle kandjad Tartu ülikooliga ligidas ühenduses on seisnud.

Kui meie nüüd katsume seda tegemust kirjeldada, siis võib see ainult üleüldistes joontes jündida, sest ühe teaduslise ajutuse tööd saja aasta jooksul ette tuua nõuab palju rohkem ruumi, kui meil selle tarvis on.

Ufuteaduskond algas oma tööd 1802. aastal 4 prohwefforiga. 60 aastat hiljem asutati veel üks prohweffori koht juure — Hommitumaa keelte tarvis. Teaduskonna ajaloois võib kolm järtu ära tähendada. Esimene järk kestis umbes 20 aastat. Selle ajajärgu jooksul seisiwad ufuteaduse prohwefforid Tartus nõndanimetatud rationalismuse ehk mõistuseju seiskohal, mis wäljamaal iseäranis eelminewa aastasaja lõpul maad wõtnud ja laiali lagunenuid. Sumaliku ilmutamise salaaši heideti kõrwale, asemele tuli see, mida ainult mõistuse abil wõis ära mõista. Tartu prohwefforid oliwad agarad mõistuseju jüngrid, nende teaduslik töö kandis täiesti sellekohast iseloomu. Sellepärast ei ole teaduse rilaastamiseks sest ajast suuremat ühtegi järele jäänud, sest mõistuseju oli oma aja äraiganud ja ühes temaga kaotas ka sellekohane kirjandus täiesti oma wäärtuse. Ainult üks prohweffor oli sell ajal teaduskonnas, kelle seiskoht teiste omast lahku läks: wana L. Ewers, kes ülikooli esimeseks juhatajaks oli. Tema seisis veel kindlasti sellel kangel Lutheruse-digeusu seiskohal, mis 17. aastasajal maksew oli olnud, pärast aga enam kõrwale jäänud. Oma wanaduse tõttu ei suutnud Ewers aga oma seiskohale suuremat mõju wõita. Muudu aga pidasiwad temast niihästi poolehoidjad kui ka wastased palju lugu tema sügawa usu, diglase ja jüdameliku oleku pärast.

Kahetkümnete aastatega algab uus ajajärk. Uuendus ei tulnud mitte teaduskonna enese seest, waid wäljastpoolt. Nimelt oli ülikooli kurator krahw Dieven (1817—28) see, kes siin oma mõju maksma pani. Wabadusejõudade ja teiste poliitiliste olude tagajärjel oli Lääne-Europas külm rationalismus oma auujärjelt äratõugatud ja tema asemele sügawam ususaladustesse tungimine ja usuliste tundmuste elustamine asunud. Liikumine ulatas ka meie maale, kui ka ülikool temast esiotja puutumata

jäi. Krahw Lieben oli Peeterburis liikumise mõju alla sattunud ja wõttis ette ka Tartu ülikooli sellekohast muudatust teha. Sennised prohweßforid pidiwad ametist taganema, nende asemele pandi uued, kes selge ilmutamiseisu põhjal seisiwad ja mõistuseisu wastu wõitlusesse astusiwad. Seegi ajajärg, nõndanimetatud Ewangeliumi wagaduseisu (pietismuse) aeg, kestis umbes 20 aastat. Tema tunnistajatest oleks nimetada: kirikuloo prohweßfor Busch, essegetika prohweßfor Kleinert ja osalt ka dogmatika prohweßfor Sartorius. Sartoriuse järeltulijaks sai 1841 F. A. Philippi, kellega uus, kolmas, ajajärg algas, nõndanimetatud usutunnistusline-kiriklik ajajärg. Philippi tähtsamaks abimeheks oli tegelise usuteaduse prohweßfor Theodosius Harnack. Kindlalt pühakirja pääl seista, nõnda, nagu seda usutunnistuse kirjades on arusaadud ja ära seletatud, sai nüüd püüdmiseks. Nimetatud kahe mehe mõju oli suur nii hästi ülikoolis õppiwa nooresoo kohta, kui ka juba ametis oewate waimulikude meeste kohta. Wiimastega puutusiwad nad sinodidel palju kokku. Iseäranis oli Philippi sügaw teadmine, kindel, auus iseloom ja waimustaw seletamise- ja õpetamisesiis see, mis kõiki oma poole tõmbas. Ehk ta küll ainult kümme aastat Tartus tegew oli, on ta tõbl ometi siinse kiriku kohta väga suur tähendus olnud. Ta aitas teda kõigesugustest waba- ja waga-meelsetest püüetest wabastada ja seadis Lutheruse algseletused usuõpetuse juhnoõriks. Tartust läks Philippi Saksamaale tagasi, kust ta siia oli tulnud ja asus Moskowi ülikooli pääle prohweßforiks. Tema alatud mõtlemissiis jäi Tartus kauemaks ajaks maksma. Iseäranis oleks kolmandamast ajajärgust weel nimetada: dogmatika prohweßfor A. v. Dettingen, kes warsti pärast Philippi äraminemist sellele õpetoolile sai ja palju aastaid sinna jäi; tuttarwaks on ta kaugemale mitme tähtsa kirjatöbl läbi saanud. Tegelise usuteaduse prohweßforitest on C. Ch. Ullmann tuttarwaks saanud, kes 1835—42 prohweßforiks oli, pärast aga Ewangeliumi-Lutheruse kindral-konfistoriumi abiesimehena suurt mõju Weneriigi Ewangeliumi kiriku kohta awaldas. Tema põhjendatud on kirikline kuukiri „Mittheilungen und Nachrichten für die evangelische Kirche Rußlands“, mida ta ise ka kauemat aega toimetas. Tema järeltulejaks prohweßfori ametis oli Th. Harnack, kes teaduse ilmas tegelise usuteaduse põllul tähtsa nime ära on teeninud. Essegetika ehk Piibli seletamise põllul on K. F. Keil palju tähtsat teaduslist töbl teinud. Tema järeltulejaks sai F. H. Kurz. Selle suurem tähtsus seisab aga kirikuajaloo põllul, kus ta enne seda õpetust andis. Tema

kirikuloo kohta käivad kirjatööd on mõnes tükis ühed parematest, nõnda-
fama tema Piibllilood. Semisugu keelte õpetamine ja Wana Testamendi
seletamine oli ligi 40 aastat W. Boldi käes. — Pääle suuremate
teadusliste tööde ilmutasivad usuteaduse prohwefforid kirjeldusi usu-
teaduslistes ajakirjades, mida nad ise wäljaandiswad. Riisuguseid
ajakirju on mitu olnud.

Praegu on Tartu usuteaduskonnas 5 prohweffori ja 4 dotsenti
õpetust andmas; teaduskonna eesotjas seisab sistematilise usuteaduse
prohweffor Mag. J. Kersten.

Õiguse teaduskonna ajaloo mõis faks tähtsamat ajajärku
äratähendada: esimene kuni 1820. aastani, teine jäält edasi. Esimesel
järgul pandi päärõhku Läänemere maade õiguse õpetamise pääle ja oli
selle tarwis mitu prohweffori ametis: Liwimaa, Eesti- ja Soomemaa
ja Kuramaa õiguse tarwis, igaihe tarwis oma prohweffor. Pääle selle
õpetati weel Rooma ja Saksa kodaniku- ja kaelakohtuõigust, riigi-, rah-
wasteõigust jne. Teaduslikku tööd tatistasivad aga palju mitmesugused
olud, nagu sagedane prohwefforite wahetus, ühest prohwefforikohast
teisele ülemine mine, mitme asja ettekandmine ühe ja sellesama proh-
weffori poolt. Ka oli sell ajal wiisiks iga asja wõimalikult laiaks
wenitada, nii et wäikeste kõrwaliste asjakeste harutamisel ühtlus kaduma
läks. Sellepärast luges siis mõni prohweffor kuni 18 tundi nädalas,
isegi 25 tunni sed ettelugemised tulivad ette. Hääks küljets oli see, et
ettelugemistes itka wõimalikult rohkesti tegelikku elu tähele püüti panna
ja üffikuid nähtuji seletati ja harutati. 1820. aasta põhjuskirjaga
algab õiguse teaduskonnas teine ajajärk. Selles põhjuskirjas antakse
Liwi-, Eesti- ja Kuramaa õiguse õpetus üheainsa prohweffori hoolets,
kuna Soome õiguse õpetus pärast Wiiburi kubermangu ühendamist
Soomemaaga ära jäi. Rohkem rõhku pandi nüüd Rooma ja Saksa
õiguste seletamise pääle, mis enne nagu kõrwale oli jäänud.
Siin on iseäranis Ch. v. Dabelow esimesel ajal rohkesti tööd teinud
ja mõju awaldanud, nii hästi oma teaduslistes töödes kui ka ette-
kandmise metodikas. Dabelow oli palju reisunud, et mitmesuguseid
Rooma õiguse kogusid ise tundma õppida ja wõrrel da. Ta andis
mõned wanema Rooma õiguse hallikad wälja ja kirjutas seletuji Rooma
ja Saksa õiguste kohta. Oma ettelugemisi elustas ta rohket naituste
ettetoomise ja hallikate seletamise waral. Tema järeltuleja C. G. Otto
püüdis muu seas ka õiguse teadlise feltji afutamise ja juhutamise läbi
huwitust õiguse teadliste küsimuste kohta äratada. Rauemat aega oli

pärast teda D. Meykow Rooma kodanikuõiguse õpetajaks. Kaalakohtuõigust ja protsessi kandis W. F. Clossius pikemat aega mõnuga ette. Tema oli juba enne Tartusse tulemist mitmesuguste Rooma õiguse hallikate väljaandmise läbi tuttavaks saanud; siin tegi ta jeda tööd edasi.

Iseäralist rõhku pani Clossius oma ettelugemistes ka Rooma õiguse ajaloo ja institutsioonide peäle, niisama ka õiguseteadlise kirjanduse ajaloo peäle. Muudu sai ta veel tuttavaks oma püüdmiste läbi Wene ülikoolide ja väljamaa vahel ühendust jalale seada. Et väljamaa õigeid sõnumid Wene ülikoolide üle saaks, korraldas Clossius asja nõnda, et iga Wene ülikooli juures üks kirjasaatja oli, kes korralikult ühele teatawale ajakirjale oma ülikooli üle teateid saatis. Niisama püüdis ta ka trükitööde wahetust Wene- ja Austraamaa wahel kergemaks teha. Teoreetilise ja tegelise Wene õiguse esimeseks tähtsamaks õpetajaks oli A. v. Reutz. Tema uuris iseäranis Wene õiguse ajalugu ja awaldas selle kohta mitmed tööd, mis kaua aega tähtsamaks sellel põllul peeti. Tuttavaks sai ka G. S. Tobien Wene õiguse hallikate uurimise ja teiste õigustega võrdlemise läbi. Tobieni järeltulijaks oli J. Engelmann, kes ka pikemat aega Wene õiguse üle seletust tegi ja tähtsaid kirju awaldas.

Liwi-, Gesti- ja Kuramaa õiguse prohwersforitest on esimesel ajal iseäranis F. G. Bunge nimetada. Ligi 20 aastat pidas ta selle üle Tartus ettelugemisi. Kirjatööde arw, mis ta Läänemere maade õiguse üle awaldas, on väga suur. Mii püüab ta kohaliku õiguse hallikaid seletada, seisuste ajaloo kohta seletust tuua jne. Suur tähtsus oli tema töödel just kohaliku õiguse korraldamise ja kogumise kohta. Teistest kohaliku õiguse õpetajatest on G. v. Rummel ja G. Erdmann nimetada, kes mõnesugused kirjatööd selle kohta on awaldanud. Just kohaliku õiguse uurimise ja seletamise edendamiseks on Tartu õiguseteaduskonna poolt palju iseiseiswat tööd tehtud ja äratust antud, mida ka suur wäitekirjade arw, mis just selle asja kohta siin kirjutatud, tunnistab. Rohkesti Tartus õppinud õiguseteadlasi on teadusetöö omale elukutseks walinud ja nii hästi Tartus ja Wene ülikoolides kui ka väljamaal prohwersori ametis olnud. Suur osa on mitmesugustes walitjuse-asutustes kõrgeid ametid pidanud.

Braegu on õiguseteaduskonnas 11 prohwersori ja 1 dotsent õpetamas; teaduskonna defaniks on kirikuõiguse prohwersor Dr. M. G. Krasnošhen.

Arstiteaduskond algas oma tööd õige wäiksel: esimesel aastal oli temal 2 prohwersori ja 6 üliõplast. Warsti tuli aga teisi töödõudusid juure. Esimene tähtsam arstiteaduskonna liige oli anatomia

ja fysiologia professor C. F. Burdach, kes oma teadusliste tööde läbi tuttavaks on saanud. Et teaduskonna jõund ja abinõund väga väheldased olivad, siis püüti sellega leppida ja katsuti nendestki oludes võimalikult ustavalt ja kasulikult tööd teha. Päris teadusline uurimisetöö oli esiotja enam kõrvaliseks asjaks; päärõhku pandi walmis otsuste ettekandmise ja seletamise pääle. Ettekandmiste siugi oli üsna lihtne ja wananenud: seletati pääasjalikult elufäiku terwes ja haiges kehas, tõbede põhjuste järelekatsumine oli täiesti kõrvaline asi. Uuendus tuli selles asjas, kui A. Volkmann 1837 fysiologia professoriks sai. Arstiteaduses oli püüd elawaks saanud loodusteadusele ligineda ja seda, mis sellel põllul kätte saadud, tarwitada. Volkmann andis uuele liikumisele ka Tartus algust ja hoogu, kuna ta fysiologia uurimise wilja oma õplastele hoolega ära seletas ja selle kohta huwitust äratas. Tema järeltuleja F. Bidder astus tema jälgedes edasi ja aitas uue seisukoha kinnitamiseks palju kaasa. Tähtsat tööd on fysiologia põllul ka A. Schmidt teinud, kes iseäranis oma were kohta käiwate uurimiste läbi kuulsaks on saanud.

Arstirohtude teadus seisis kaua aega kehwal seisukohal. Umbes 40 aastat ei olnud siin miskit edenemist märgata. Rohitudeteaduse ülesanne oli jennise arusaamise järele seda, mis rohtude tarwitamisel haiguste korral ära nähtud, koguda, korraldada ja edasi õpetada. Haiguse pääle waadati nagu mõne waenlase pääle, kes inimese elu kallale kipub, selle wastu pidi abinõuusi tarwitama. Oli arstimisel hää tagajärg, siis loeti seda rohu tööks, kellel iseäraline mõju arwati olema. Kui aga furnukehade läbiwaatamisel äranägema hakati, et haigused keha organide muudatustega ja korratustega ligidas ühenduses olivad, koguni nende tagajärjeks, siis tõusis ka kahtlus selle kohta, kas arstirohud tõesti igakord kõige sündsamad wahendid on nende korratuste parandamiseks. Hakati teise filmaga arstirohtude pääle waatama. Muudatuse algaja on professor F. Desterlen, kes terawa arwustuse najal näitas, et jennine rohtude õpetus mitte otstarbekohane ei ole. Tema järeltuleja R. Buchheim käis uut teed oma õpetuses: ta püüdis katsete waral kindlaks teha, misjuguft mõju ükfitud rohud inimese keha kohta awaldawad ja misjugused muudatused nende tagajärjeks on. See wiis on arstirohtude teaduses maad wõtnud ja maksma jäänud. Katsete tegemiseks ajutas Buchheim nõndanimetatud farmakologia ehk rohuteaduse instituudi, mis üleüldse esimene sarnane asutus oli ja kaua aega kõige täielikumaks peeti. Pärast poole tegi siin R. Robert kauni tagajärjega tööd. Kuulsaks sai D. Schmiedeberg oma uurimiste läbi.

Uuemate uurimiste põhjal wabastas tegelik arstiteadus ennast aegamööda fennisest haiguste pääle waatamise wiisist, millest ülewal räägitud. Nähtusi, mis furnukehade lõikufel tähele pandi, püüti nendega, mis juba haiguse ajal tähele pandud, ühenduses seletada ja nenda haiguste põhjust ja käiku tundma õppida. Selgemaks sai ikka, et haigusi mitte mõne iseäralise kunsti abil ei parandata, waid et inimese keha jõuud ise selles tegewad on. Arstil on tähtsaks ülesandeks selle eest hoolt kanda, et nende jõuude tegewus korralik wõiks olla. Sellepärast tuleb iseäranis elamise wiisi pääle haiguse ajal rõhku panna. Meid tegelisi arstiteaduse põhjusmõtteid õpetatakse tulewatele arstiidele nii hästi nägelikult kui ka tegelikult sellekohastes ajutustes — *Klinikus*. Siia tuuakse igalt poolt haigeid kokku, keda üliõplased prohwersorite ja arstide juhatusel rawitsewad. Iseäranis tuttawaks on nõndanimetatud polikliinik saanud. Siin wõetakse haigeid wastu, keda üliõplased nende kodus arstimas käiwad. Sellest ajutusest on osawõtmine alati elaw olnud, nii hästi üliõplaste kui ka haigete poolt. Ubi antakse ilma maksuta, niisama saab rohtusid koguni wäikese tasu eest ülikooli apteegist. Kliinikute juhatajatest on nimetada: A. Hoffmann, Vogel ja C. Dehio.

Haawateaduse ehk chirurgia põllul on Tartus rohkesti tubliisid jõudusid tööl olnud. Juba algul wõitis J. Moier omale osawa tegelise haawaarsti nime. Tema järeltuleja N. Pirogow, kes pärast väga kuulsaks sai, oli ainult mõned aastad Tartus prohwersoriks, sai aga juba siis nii hästi oma lõikamise ande ja osawuse kui ka teadusliste tööde läbi laialt tuttawaks. Palju tööd on pärast teda sell põllul G. Abdelmann, C. v. Bergmann ja C. v. Wahl teinud. Haawateadusega oli ka sünnitamiseabi õpetus alguses ühendatud, lahutati aga warsti sellest ära. Tuttawaks sai iseäranis P. U. Walter, kes kauemat aega jellel õpetoolil juhatusi andis. Tema kuulsus ulatas kunni päälinnanigi, kuhu teda kõrgest seisusest haigete juure kutsuti. Weel sawad selles asjas Runge ja Rüstner kuulsaks nii hästi teaduslikult kui ka tegelikult.

Waimuhaiguste uurimine oli kaua aega nagu kõrwaliseks asjaks. Sellekohane asutus tekkis Tartus eraettemõttena elusse. Alles 1877. a. ühendati see erasutus ülikooliga ja 1879 põhjendati waimuhaiguste õpetool. Tähtsamaks töömeheks selles asjas oli H. Emminghaus; tema järeltulejaks oli C. Kraepelin, kes oma tööde kaudu palju lugupidamist on wõitnud.

Rohuteadlastele on iseäranis see teaduseosa tähtis, mis rohtude leidmiseks juhatusi annab. Kuulsaks sai selles asjas G. Dragendorff

oma õpetuse läbi, kuidas kihvitiisid surmukehadest tuleb leida, niisama esimese rohuteadlise ajakirja põhjendamise ja väljandmise läbi Wenemaal.

Dma uurimise tööde läbi, mis kodumaa ja iseäranis Tartu linna termisehoiulisi olusid selgitavad ja nende parandamist edendavad, on B. Körber tuttawaks saanud. Ka praeguse termisehoiu õpetaja G. Chlopini uurimised, iseäranis weteolude üle, on tähtsad.

Suur arv arstiteadlasi, kes Tartus teaduslikule tööle on ette walmistatud, on nii hästi siinsamas kui ka Wene ja väljamaa ülikoolides õpetust andmas olnud ja on praegugi weel prohweessori ametis.

Praegu on arstiteaduskonnas 18 prohweessori ja 2 dotsenti ametis; pääle selle üks profektor, õpetatud apteeker ja hulga prohweessorite abilisi ehk assistentisi kliinikutes. Teaduskonna dekaniks on fisiologia prohweessor Dr. W. P. Kurtschinski.

Ajaloo- ja keeleteaduskond sai alles 1850. aastal iseseiswaks teaduskonnaks; senini oli ta mõtteteaduskonna osana tööd teinud. Nagu juba nimi näitab, käiwad selle teaduskonna alla iseäranis keelte ja ajaloo uurimine, pääle selle arwatakse siia ka weel geograhwia, mõtteteadus jne. Iseäranis on wiimane õpeasi see, mille kaudu kõitide teaduskondade kaswanditud ajaloo- ja keeleteaduskonnaga kokku puutuwad. Tema eesmärgiks ei ole mitte iseäralisi kutselisi mõttetarku ette walmistada, waid üleüldse mõtlemise wiisis selgust, korda ja kindlust äratada ja edendada, teaduslike uurimise metodesid tundma õpetada ja neid teadmisi anda, mida iga õpeasja arusaamiseks tarwis on. Muidugi on iseenesest mõistetaw, et need, kellel selleks iseäralist huwitust ja andi on, ka selle põllu oma iseäraliseks uurimise põlluks teewad. Mõtte-teaduse õpetajatest on nimetada: G. Jäsche, kes seda õpeasja siin üle 30 aasta ette kandis. Ta oli kuulsa J. Kantiga hästi tuttaw ja hoidis kindlasti tema mõtete poole. Pääle ettelugemiste püüdis ta igasuguste läbirääkimiste ja harjutuste kaudu üliõplastes mõtteteaduse kohta huwitust äratada. Tema järeletulejatest on tuttawaks saanud L. Strümpell oma tööde läbi, mis iseäranis Fr. Herbarti mõju ilmutawad, ja G. Teichmüller, kelle kirjatööd mitmesuguseid mõtteteadlisi küsimusi seletawad.

Keeleteaduse õpetajatest on ülikooli esimesel ajal G. Morgenstern palju lugupidamist wõitnud. Oma laialise hariduse ja sügawa teadmise tõttu oli tall wõimalik suurt mõju kuuljate pääle awaldada. Ta oli ligi 20 aastat ainus wanade keelte prohweessor Tartus. Pärast surma pärandas ta oma suure raamatukogu, milles umbes 12.000 raamatut

oli, ülikoolile; niisama jättis ta oma Doome mäe juures oleva aia, mis praegu Doome mäega ühendatud on, ülikoolile tarvitada.

Uuemate keelte õpetajana on Leo Meyer nii hästi teaduse ilmas kui ka kodumaal tuttavaks saanud. Ta oli 35 aastat Germania keelte õpetajaks. Iseäranis on ta kodumaa minewiku ja Gesti keele ja kirjanduse uurimist edendanud ja toetanud, kuna ta 30 aastat Õpetatud Gesti Seltsi esimeheks oli.

Üleüldise ajaloo õpetajaga ei olnud alguses õnne. Pääle esimese prohvõsori Pöschmanni surma 1812 pidi see õpetool terwelt 16 aastat oma peremeest ootama. Põhjuseks oli osalt see, et walitud kandidadid kinnitust ei leidnud, osalt ka, et keegi kehwaade palgaolude pärast siia tulla ei tahtnud. Wiimaks sai sellesse ametisse mees, kelle nimi kodumaa ajaloo uurimisega jäädawalt on ühendatud, see oli J. Kruse. Kuna ta enne Kreeka rahwa ajaloo uurimises waewa näinud, püüdis ta Tartus kodumaa minewiku kohta selgust muretseada. Kui 1837. aastal Wäina jõe wesi mitmejuguiseid muinasaja jätiseid oli wälja-uhtunud, katsus J. Kruse Kõigefõrgemal küsül need asjad läbi ja walmistas siis täielise plaani selle kohta, kuidas Läänemere maade pinda tuleks läbiuurida, et muinasaja üle teateid saada. Kui Peeterburi Teaduste akademia plaani oli hääks kiitnud ja sellekohane luba käes oli, wõeti 1839. aastal suur töö ette, mis umbes 2500 wersta pääle ulatas. Küll ei ole suurem osa Kruse otjustest Läänemere maade muinasaegsete elanikkude kohta arwustuse ees seisma jõudnud jääda, sest et nad tihti ainult arwamiste pääle oliwad põhjendatud, ommeti on tema tööd rohkesti küsimusi walgele toonud ja osawõtmist nende wastu äratanud. Teaduslijed waidlused, milleks tema uurimised põhjust andsiwad, on palju asju selgitanud. Tähtis on ka, et Kruse ülikooli juures kodumaa wanade asjade museumi asutas. Ka A. Hansen ja C. Schirren on Läänemere maade minewiku uurimiseks kaastööd teinud. Wiimane on iseäranis jennini tundmata ajaloo hallitaid päewa walgele toonud ja läbiuurinud. Nõnda oli tall muu seas ka wõimalik Stokholmi ja Kopenhageni kirja- ja raamatukogudes tööd teha. Nende uurimiste tagajärjeks on mitmed tuttawad kirjatööd. Wiimasel ajal on R. Hausmann kodumaa minewiku uurimises tööd teinud, iseäranis muinasaegsete haudade ja matusekohtade lahthitaewamise ja seletamise läbi.

Wene keele õpetajatest sai lektor J. Pawlowski oma suure Wene-Saksa ja Saksa-Wene sõnaraamatu läbi tuttavaks.

Kooliõpetajate instituudis, mis pärast kasvatuse- ja keeleteadus-
lijeks seminariks ümbermuudeti, olivad iseäranis ajaloo- ja keeleteaduse
prohweßforid tegevad. Selle ajutuse ülesanne oli sündsajad kooliõpetajaid
kreis- ja keskkoolide tarwis tegelikult ettevalmistada. Kaswanditud
saiwad kroonu poolt abi, pidivad aga selle eest pärast teenima. Ligi
200 meest on temas õpetust saanud.

Praegu on ajaloo- ja keeleteaduskonnas 10 prohweßori ja 3
dotßenti ametis. Lektorisi on kolm: Gesti, Läti ja Prantsuse keele
tarwis. Teaduskonna dekaniks on mõttetarkuse ja pädagogika proh-
weßfor Dr. J. Ohje.

Loodus- ja arwuteaduskond töötas ka kunni 1850. aastani
mõtteteaduskonna osana, siis muudeti ta iseseiswaks teaduskonnaks.
Selle teaduskonna liikmete poolt on iseäranis täheteaduses palju tööd
tehtud, nimelt esimesel ajal. Kümme aastat pärast ülikooli avamist
algas siin oma awalikku tööd mees, kelle nimi täheteaduse loos auu
paigal seisab. See oli J. G. W. Struve. Ta õppis hakatuses keele-
teadust, pööris siis arwu- ja täheteaduse poole ja sai 20 aastajest
eraforraliseks prohweßoriks. Oma tööd tegi ta niisuguse asjatundmise
ja agarusega, et Tartu tähetorn warsti teiste sellekohaste ajutuste keskel
kõige tähtsamaks sai. Riigivalitsus toetas teda rohke rahalise abiga.
Struve uurimised käisivad iseäranis kindlate tähtede kohta, aga ka
rändawate tähtede üle on ta rohkesti seletust toonud. Keiserliku Liivima
a ühiskajulise Seltzi kulul wõttis Struve Liivimaal mitmesuguseid
pinnamõõtmisi ette, mille põhjal pärast kaardid walmistati. Niisama
tegi Struve Läänemere maadel laiuse ja pikkuse kraadide aramäära-
mises palju tööd. Tartu sai selles töös tähtsamaks punktiks ja kesk-
kohaks terve Wenemaa ja Skandinawia maade kohta. Kui Struve Läänemere
maades walmis oli, juhatas ta sama tööd Soomemaal. 1839. a.
lahkus Struve Tartust ja läks Peeterburi ligidale Pulkowa tähetorni
direktoriks, mis tema enese aratusel ja juhatusel oli ehitatud. Siin
korraldas ta Tartust kaasa wõetud abilistega Tartus kogutud teaduslist
materjali. Struve järeltulēja Tartus oli J. H. Mädler. Tähtsab on
tema uurimised kuu kohta, niisama kindlate tähtede kohta, kellede liikumist
ühe kindla keskkohta ümber ta tõdestada püüdis; ka rändajatest tähtedest
on ta mõnda uudist ette toonud. Hiljem oli L. Schwarz kaua aega
tähetorni direktoriks, kes pääle muu ka selleläbi on tuttawaks saanud,
et ta esimese kindlama kaardi Ida-Siberimaa kohta on walmistanud.

Mõndanimetatud puhta arvuteaduse õpetajatest nimetame C. Senffi ja P. Helmlingi.

Wiisika õpetajana sai J. G. Parrot, kellel ülikooli käekäigu kohta nii suur mõju olnud, ka teaduse ilmas oma mitmesuguste tööde kaudu tuttawaks.

Keemia ehk lahutuseteaduse õpetajatest sai C. Schmidt kuuljaks. Pääle selge teadusliku uurimise püüdis ta oma töödes ka otsekohe tegeliku elu tarwis kasulikka näpunäiteid muretseda. Siia käiwad tema seletused mitmes kohas Wenemaal leitawate termiseweede kohta, naeriste ja kartohwlite, lubja, kiviütle, turba ja teiste sarnaste tarbeasjade kohta, niijama ka maapiinna ja kulturataimede kohta.

Kiwiõpetajate ehk mineralogia õpetajatest on C. Grewingki iseäranis oma kodumaa kiviõpetaja kohta avaldatud uurimiste tööde läbi tähtsaks saanud.

Pääle siin nimetatud meeste on veel mitugi jelles teaduskonnas tööd teinud, kelle nimed eriteadustes tähtsaks on; niijama on Tartust tähtsaid looduseteadlasi wälja läinud. Nimetame ainult K. G. v. Baeri ja A. v. Middendorffi.

Praegu on looduse- ja arvuteaduskonnas 12 profweessori ja 3 dotsenti töös. Teaduskonna dekaniks on meteorologia profweessor Dr. B. Sresnewski.

Ülikooli tegewusest annab tunnistust ka nende meeste arv, kes siit on läbi käinud. Üleüldse on kuni praeguse poolaasta alguni sissekirjutatud ligi 19.000 (18928) üliõplasi. Kui siia rohuteadlased, üle 1000 mehe, keda wiimasel ajal ametlikult mitte enam üliõplasteks ei nimetata, juure arwata, siis tõuseb see arv 20 tuhandeni.

Neist langeb esimese 50 aasta pääle 5973 meest, teise pääle aga enam kui kaks korda nii palju. Kui sellest ka hulgakene oma õppimist ei ole suutnud lõpetada, sest et surm waele tuli, teine osa aga muul põhjustel eesmärgile ei jõudnud, siis on ommeti, ka need maha arwatud, kes praegugi veel ülikoolis wiibiwad, wäga suur nende hulk, kellele Tartu ülikool elusse kallid warandused on kaasa andnud, mis mitmesugused teed nende ees lahti tegiwad. Igasugustes ametites on Tartu mehi näha. Eääl on mehed, kes riigiteenistuses kõrgeid auuastmed ja nimed omandanud: tõfiste salanõunikkude, salanõunikkude ja tõfiste riiginõunikkude arv on kaunis suur — umbes 6% kõigist sissekirjutatud meestest. Tähtsate ametnikkude seas on riigisaadikuid, senatorisi, kindral-kubernerisi, kubernerisi, kõrgeid kohtuametnikka, kindraliisi, õpikondade kuratorisi, koolide direktorisi ja teisi kõrgeid auukandjaid. Usuteadlastest on suur osa tähtsaid ametid pidanud: praostid, kindral-superdendid. Arstidest

on mõned kõrge usalduse vääriks saanud: Vene riigi valitseja terwise üle walmimine on nende kätte usaldatud. Teaduslikule elukutsale on endid suur hull pühendanud ja siis sellekohaseid ametid pidanud, olgu akademikustena Keiserlikus Teaduste akademias ehk prohwefforitena mitmesugustes õpeasutustes. Nende nimesid siin ettetuua wiiks liiga kaugele. Kõigile ei ole õnneks antud kõrgele, kaugele paistwale kohale tõusta, juurem hull on oma elu wähemates oludes ära elanud ja kitsamas piiris oma jõudu tarwitanud. Sää1 on õpetajad, tohtrid, kooliõpetajad, adwokaadid, siis mitmesugused töõjuhatajad wabrikutes, apteekrid, kaupmehed, pangaametnikud, mõisaomanikud jne. On weel kirjjanikka, ajakirjanikka, maalrissi, helikunstnikka jne.

Nende seas, kes mõnesugustel põhjustel nähtawasti mitte etteseatud eesmärgile ei ole jõudnud, leiame ühe küstri, kes arstiteadust on õppinud, kolm meest on wallakirjutaja leiwaga rahul olnud, üks on tantsukooliõpetajaks hakkanud, teine balleti-tantsijaks selle asemel, et haigusi parandada. Keegi, kes õiguseeaduse kandidadi aunimega õppimise lõpetas, sai lugupeetud kaubakärneriks, teine, Cesti nimega mees, õppis seaduse tundmist, hakkas aga möldriks, kolmas katjus usuteaduses edasi saada, oli pärast kodukooliõpetajaks ja afus siis Lätimaale kõrtsimeheks. üks rohuteadlane on korwittegiaks hakkanud, teine raamatukõitjaks; keegi, kes tütt aega sõjateadust õppinud, oli wiimaks treialiametiga rahul. On ka neid, kelle olemine täiesti rikki on läinud ja kes wiletsal wiisil päewast päewa püüawad elu sees hoida. Kes tahaks aga nende eest wastutamise ülikooli õlgadele weeretada? Kõrk ijeloom, mitmesugused mõjud saawad mõnelegi mehele elus wandeks.

Praegu on üliõplaste arv 1733. Neist õpivad usuteadust 133 meest, õiguseeadust 449, arstiteadust 767, ajaloo- ja keeleteadust 136, looduse- ja arwuteadust 248 meest. Pääle nende on 91 rohuteadlast ja 5 waba kuulajat. Elukoha järele on Läänemere kubermangudest pärit 422 meest: Liwimaalt 273, Cestimaalt 66 ja Kuramaalt 83; Vene siimaalt on 1306 ja wäljamaalt 5 meest. Usutunnistuse järele on Kreeka-õiget usku 1086 meest, Ewangeliumi usku 449 (Ew.-Lutheruse usku 430, reformeeritud usku 3 ja Ewangeliumi-Mugsburi usutunnistajaid 16 meest), Rooma-katoliku usku 76 ja Armenia-Gregoriani usku 5 meest; pääle selle on 116 Juudi ja üks Muhamedi usuline.

Ülikooli rektoriks on riigioiguse prohweffor riiginõunik Dr. A. N. Filippow, inspektoriks tõsine riiginõunik N. S. Tihomirow.

Kui meie nüüd filmad üliõplaste elu poole pöörame, siis paistab siin kohe üks iseäraline nähtus selgesti silma: püüd oma sifimist elu ja olu korraldada, omale koguni iseseiswat omawalitsust soetada. Üliõplased tundsiwad endid täiskaswanud inimesed olevat, kes ise oma eest peawad hoolt kandma, ise oma eluwiiside üle walwama ja endid teatavas mõttes kaswatama ja täiendama. Selleks oli nende wahel ligemat ühendust tarwis. Niisuguse ühenduse püüdmine ilmub Tartu üliõplaste seas ka warsti pääle ülikooli awamist 1802. a. Üliõplased astusiwad isekeskes üleüldiseks üliõplaste koguks (allgemeine Burschenschaft) kokku. Kogu liikmeteks oliwad kõik üliõplased, kuid kogu korraldus ei olnud nähtawasti weel mitte küllalt kindel ja selge. Ei olnud miskit ühist seaduslikku alust kogu tegewusel. Siiski oliwad kogul oma juhatajad ja asjaajajad. See üleüldine üliõplaste kogu ei seisnud aga jell kujul mitte kaua koos. Tema liikmed oliwad mitmest seisujest ja mitmest kubermangust pärit. Iseäranis oli wiimane asjalugu tähtis. Tartu üliõplased oliwad suuremalt osalt neljast kubermangust: Eesti-, Liwi-, Kura- ja Soome- maa mehed õppisiwad siin üksteise kõrwal. Igaüks neist maa- osadest oli aga oma poegade iseloomusse oma minewiku tõttu ja muil põhjustel nagu iseäralise märgi wajutanud, mis neid teistest lahutas ja isekeskes ühendas. 1808. aastal astusiwad Kuramaa üliõplased isekeskes ligemasse kindlasse ühendusesse ja asutasiwad osakonna ehk korporatsiooni nimega „Curonia“. Selle juures jäiwad nad aga esiotja ikka üleüldise kogu liikmeteks edasi. Warsti aga tekkis täieline lõhe nende ja teiste wahel; niisama eraldasiwad endid Eesti- ja Soomemaa mehed ja asutasiwad ise osakonnad „Estonia“ ja „Finmonia“. Üle jäiwad Liwimaa mehed „Livonia“ nime all. Et osakonnad seaduse järele mitte lubatud ei olnud, sündis kõik asjaajamine salaja. Kuid nooresoo paleusline meel ei suutnud sarnase eraldusega mitte rahule jääda. Osakondade eneste keskel tõusis ülesti püüd võimalikult kõiki üliõplasi üheks koguks ühendada. Rasquete sifimiste wõitluste järele kaotati osakonnad 1812 ära. Nende asemel astusiwad teaduskondade kogud, kellel juba oma üle- üldine ühine seadus oli. Iga teaduskonna üliõplased pidasiwad koosolekuid iseäranis, igaüks oma „wanema“ juhatusel. Üleüldiste asjade harutamiseks tuliwad kõik üliõplased kokku üleüldiseks koguks. Ka seda korraldust ei kinnitanud ülikooli walitsus mitte, ehk ta teda küll nähtawasti oma poolt toetas. Pikka eluiga temal ei olnud. Püüdmine maaosade järele kokkuhoida ei olnud mitte ärakadunud. Iseäranis elaw oli ta Kuramaa meeste keskel, kes alati isekeskes kokku hoides üleüldisest kogust

warsti jälle lahku löiwad. 1816. aastal oli korraldus teaduskondade kaupa oma jõuu kaotanud.

Sahkuminemise järele töusiwad rahutusjed ja segadused üliõplaste keskel, mis wiimaks nii kaugele läksiwad, et üliõplased kõigeförgemal käsul ajutiselt politsei wõimu alla anti. Müüd hakkas ülikooli walitus ise üliõplaste ühendamisft toetama ja edendama. Tekkis jälle üleüldine üliõplaste kogu teatava korraldusjega, mis aga warsti walitjuse enese poolt ära lõpetati. Mõned aastad elasiwad üliõplased selle järele ilma mingisuguse kindlama korralduseta. Tarwilikul korral peeti üleüldiste üliõplastesse puutuwate asjade üiendamiseks üleüldised koosolekud ära. Osakondade püüdmised kestiwad aga edasi ja saiwad enesele warsti kindla kaju. 1821 astusiwad Kura- ja Gestimaa mehed teiste seasft wälja osakondadeks „Curonia“ ja „Estonia“ nimede all, 1822 ajutas osa Liwimaa üliõplasi osakonna „Dorpati-Liwonia“ ja järgmisel aastal astusiwad Riia linnaft pärit olewad üliõplased ise osakonnaks kokku — „Fraternitas Rigenfis.“ Nenda oliwad siis üliõplased nelja osasse jagunenud. See jaotus on sellest ajast pääle Tartu üliõplaste keskel maksma jäänud. Selle kõrwal on üksikuid püüdeid olnud üliõplasi teistel põhjusedel ühendada, kuid nendel ei ole jõudu olnud pikemaks eaks. Muidugi ei astunud kõik üliõplased osakondade liikmeteks, osa jäi wäljaspool neid elama ilma kindlama sifimeje korralduseta. — Osakondade wälimiseks märgiks oliwad õuemärk ja iga kubermangu wärwiline kübar, pael ja lipp; wiimseid ei wõinud aga awalikult kanda, nii kaua kui selleks walitjuse luba ei olnud.

Osakondade sifimejed asjad üiendatakse koosolekutel ehk konwentidel, asjatalitajateks on kolm eestseisjat (Chargirte) ja teised ametnikud. Uued sisseastujad peawad teatava katseaja läbi tegema, enne kui nad pärisliikmeteks wastu wõetakse. — Osakonnad oliwad ikka weel niisugused ajutusjed, millest ülikooli walitjufel ametlikult midagi teada ei olnud, nende olemine oli aga awalik saladus. Sfeskeses oli osakondadel teatav läbikäimise kord olemas, mida sellekohased seadlused kindlamalt ära määrasiwad. Häa, sõbralik läbikäimine jättis aga efiotsja palju soowida. Osakonnad oliwad oma wahel sagedasti tülis ja heitsiwad üksksteift wastastikkü läbikäimise osaufest wälja. Ka osakondades enestes wõtsiwad sifimejed tülid tihti maad. Negamööda tuli uusi ühijusi juurde: 1828 põhjendasiwad Põhla soost üliõplased osakonna „Polonia“ ja 1829 asus Wene üliõplaste osakond „Ruthenia“. Osakondade kõrwal wõitis ka üleüldise üliõplaste kogu mõte aegajalt jälle uusi poolehoidjaid

ja kandjaid. Aga ka osakonnad püüdsiwad oma seisukorda selgema korralduse läbi kindlamaks teha. 1832 oli üleüldine seadus (allgemeiner Comment) walmis saanud ja 4 wauemat osakonda wõtsiwad ta wastu. Selle läbi sai osakondade wastastik seis ja läbikäimine kindla kuju. Nende asjade harutamiseks, mis kõikidesse osakondadesse puutusiwad, hakati osakondade eestseisjate koozolekuid (Chargirtenconvente) pidama. Warsti muutusiwad asjaolud üliõplaste kahjuks. Pariisi mäis 1830, Põhla mäis, üliõplaste mäsfulised püüdmised Saksamaal awalbasiwad oma mõju ka Wenemaal. Walitsemise wiis muutus waljumaks. Ka üliõplaste pääle hakati umbusaldusega waatama. Selle tagajärjel keelati Tartus 1833 üleüldine üliõplaste kogu ära, tema liikmed wõeti „salaühendusest osawõtmise pärast“ wastutusele ja karistati waljusti, ehk küll rektor tõendas, et kogu põhjuskirjades mingisugust politilist püüdmist ei ole märgata ja et Tartu üliõplastel Saksamaa mäsfuliste üliõplaste osakondadega ühendust ei ole. Sellepääle lõpetasiwad ka teised osakonnad tegewuse. Jaanuaril 1834 pidiwad kõik üliõplased rektorile juunsonal ja kirjalikult tunnistama, et nad ühegi keelatud ühijuse liikmed ei ole ja ka edaspidi ühegi sarnase seltsi liikmeteks ei heida. 1834. aasta eeskirjades, mis 1838 lõpulikult kinnitati, keelati sala ühijuste ajutamine „olgu mis nime all tahes“ ülikoolist wäljaseitumise ja kaelatohutu kätte andmise karistuse ähwardusel kindlasti ära. Rektorile anti aga digus sarnaste seltside ajutamiseks luba anda, kes waimuharimist ja kohaft ajawiitmist oma eesmärgiks seawad. Nende liikmete arw ei tohtinud aga mitte üle 50 olla. 1838 kitsendati seda seadlust selles mõttes, et ainult teadusliikude otstarbetega seltsidele eludigus anti, kuna nende juhatajateks prohwersorid pidiwad olema. Wälimiste märkide tarwitamise kohta käis käsk, et iseäralised riided ja märgid, mida hulk üliõplasi „häkitset“ kandma hakkab, rektori nõudmisel otsekohe tulewad ära heita. — Uute eeskirjade põhjal wõtsiwad endised neli osakonda omale asjakohase kuju ja muretseiwad kinnitatud põhjuskirjad, mille järele nendel kirjandusliste ja muusika seltside iseloom pidi olema. Selle wälimise kuju warjul elutseiwad osakonnad wanal wiisil edasi. Warsti aga lõpetasiwad kinnitatud seltsid oma tegewuse, osalt walitjuse käsul mõnefugustel põhjustel, osalt ka wabatahtliselt. Asja see aga palju ei muutnud, sest endised osakonnad kestsiwad edasi. Mida waljumaks üliõplaste üle walwamine läks, seda enam püüdsiwad iseäranis osakonnad isekeskes üksteisele ligineda ja endid ühendada. Just Crafftströmi sõjameheliku korrapidamise ajal sai osakondade ühendus lõpulikult kindla kuju, mis kunni uuema ajani on seisma jäänud.

Kolmekümnendate aastate sees ajutati just alaline osakondade eestseisjatekogu (Chargirten-Convent). Tema liikmeteks olivad osakondade eestseisjad, kes wiimaste nimel ja otsuse järele talitasiwad. See eestseisjatekogu omandas omale aegamööda kõikide üliõplaste, nii hästi osakondade liikmete, kui ka „metfikute“ (Wilde) s. o. nende, kes väljaspool osakondi olivad, asemiku ja juhataja õiguse. Ta walwas osakondade nimel selle üle, et üleüldine seadus (allgemeiner Comment) kõikide üliõplaste poolt täitmist leiaks, mõistis kohut üliõplaste wahel ja andis uusi seadusi ja määruisi omawahelise läbikäimise kohta. Et ka „metfikute“ üle parem walwata oleks, jaotati nad osakondade keskel ära. Uued osakonnad wõisiwad ainult siis elusse tõusta, kui nad nendelt osakondadelt, kes üksteisega ühenduses olivad, selleks luba saiwad. Ei tahtnud üks osakond mitte enam üleüldist seadust pidada, siis wõisiwad teised teda kinni panna. Karistuse abinõuaks olivad laitused ja ajutine ehk alatine wäljalükkamine üliõplaste omawaheliseist läbikäimisest. Eestseisjatekogu seletas ka osakondade omawahelisi tüliaszju. Üliõplaste tüliaszjade diendamiseks ajutati auukohtus. Selle ette peawad kõik tüliaszjad tulema, mis mitte erateel ära ei diendata. Auukohtu liikmeteks on osakondade poolt walitud üliõplased, tema otsuste üle on wõimata edasi kaewata. Kahewõitlust on auukohtul luba ära keelata, kui selleks tema arwates mitte küllalt põhjust ei ole, muidu aga paneb ta wastalistele ette suuõnalise seletuse ja sõjariistade wahel walida. Pärastpoole tuli auukohtule weel „üliõplaste kohus“ juure, kuhu auukohtu asjad edasi läksiwad. Kuna osakonnad nõnda oma isimeest elu korraldasiwad ja omawahelist korda kinnitasiwad, ei kadunud ka kõikide üliõplaste ühendamise mõte mitte ära. Selle mõju oli nii suur, et 1847 osakondade eestseisjatekogu ära kaotati ja selle asemele üleüldine asemikkudekogu (Repräsentanten-Convent) astus. Selle kogu liikmeid ei walitud enam osakondade järele, waid üleüldise üliõplaste arwu järele. Kõik üliõplased jagati osadesse, igauks 15—20 meest suur. Iga niisugune osa walis omale asemiku, kes tema otsuste eest üleüldises asemikkudekogus pidi seisma. Asemikkudekogu õigused ja kohused olivad needsamad, mis enne osakondade eestseisjatekogul olnud: seaduste andmine ja kohtumõistmine. Asemikkudekogu tähtsam töö oli kahewõitluse sunni ära kaotamine 1847. a. Sellega saiwad üliõplased wabaduse kahewõitluse asjas täiesti oma südame-tunnistuse järele käia. Enne oli see tegelikus elus wõimata olnud.

Asemikkudekogul ei olnud pikka iga. Tema põhjusemõte oli wäga ilus ja kohane, kuid tegelikus elus ei suutnud ta kawa wastu pidada.

Tähtsamaks põhjuseks oli küll see, et osade liikmetel iseseskes harilikult ligemat ühendust ei olnud, ka oli nende arv alati muutuv. Nad ei suutnud siis ka mitte kui kindlad kogud osakondade kõrval seista ega nendega teatavas mõttes mõistelda. Kolme aasta pärast ei jõudnud asemikudekogu mitte enam koos seista, vaid läks ühest ära ja tema asemele astus jällegi osakondade eestseisjatekogu endisel kujul (1850).

Kui keisri Aleksander II. ajal wabamad mõtted riigivalitsuses maksma pandi, tuliwad ka Tartu üliõplastele lahendamad päewad. Kuratori v. Bradke tunnistuse pääle, et osakondadel täiesti kõlbline siht on ja et nende poolt seltskondlise korra rikkumist ja seaduste ja ülemate wastu tõrkumist ette ei ole tulnud, kuna neil teiselt poolt üliõplaste kohta suur mõju on, andis minister 1855. aastal osakondade asutamiseks awalikult luba. Kurator laskis selle pääle osakondade eeskirjad walmistada, mis nendele aluseks pidiwad olema ja nende ja ülikooli wahkordra ära seadma. Osakondade eesmärgiks on eeskirjade järele: siindsale, kasulikule tegewusele ijamaal ettewalmistamine, üliõplaste keskel hää läbikäimisekorra ülewelpidamine ja kõlblike ja atuja eluwiiši edendamine. Politilisi püüdeid osakondadel ei tohi olla. Osakondade eestseisjatekogu kohuseks on üleüldisuse kohta käiwaid asju korraldada. Uued osakonnad, kes teiste poolt on fiinitatud, peawad ka ülikooliwalitsuselt fiinitust paluma. 1860. aastal anti kuratori ettepanekul Rõdigeõrgem luba, et üliõplased wäljaspool ülikooli erariides wõiwad käia, kuna tänini uniwormi kandmine sunduslik oli olnud, ja kaks aastat hiljem, 1862, lubas selleaegne kurator krahw Keyserling osakondade märkijid, nagu wärwimüüti ja paela, awalikult kanda. 1855. aastal antud luba põhjal astusiwad kuus osakonda elusse: Curonia, Estonia, Livonia, Fraternitas Rigensis, Baltica ja Ruthenia. Pohla üliõplasi ei wõtnud teised osakonnad mitte oma sekka üles, ehk need küll seda mitu korda püüdisiwad. Põhjuseks oliwad sellekordsed politilised olud Pohlamaal. Kardeti, et ühendus pohlakatega osakondade pääle kahhtlast warju heidab. Baltica pidi oma tegewust warsti lõpetama; ka Ruthenia astus mõne aasta järele ligemast ühendusest wälja, sest et tema liikmed kõiki seadusi, mis osakondade wahkorras makswad oliwad, mitte ei wõinud ega tahtnud pidada. Oliwad ju neile siinjed olud ja mõttemiis täiesti wõerad.

Alastate jookkul asutati weel mõni osakond, kuid pikemat iga nendel ei olnud. Ka wäljaspool osakondi seiswad üliõplased püüdisiwad weel mitu korda endid ühendada ja omale suuremaid õigusi muretseada, nõnda kuuekümmete ja seitsmekümmete aastate sees, aga ka nüüd ei jõudnud

need püüdmised omale kindlamat põhja saada. Et nad osakondade eestseisjatekogu vastu ülesastusivad ja selle korralduses muutust nõudsid, keelati osakondade poolt nendel üleüldistest üliõplaste asjadest osavõtmine ära. Osakonnad olivad nii tugevad, et nad õigusi, mis nad osalt omal wolil omandanud, jõudsid kindlasti kinni hoida. Nii jäi siis kunni uuema ajani see kord maksma, et ainult osakonnad seadusi üliõplaste elamisekorra kohta andsid ja tüliasjades kohut mõisid. Seadused ja otsused olivad aga kõikide üliõplaste kohta maksivad. Kes nende alla enna ei heitnud, lükati teistega läbikäimise ojaufest välja, s. o. keelati kõikidele üliõplastele ära temaga tegemist teha. Seesama trahw oli ka teistes üliõplaste süüasjades mõjuvaks karistuse ja mõjuwalduise abinõuks osakondade käes. Ka väljaspool ülikooli seiswatele asutustele ja inimestele määrati osakondade poolt sarnast karistust, nagu seltsidele, joogipaitadele, woorimeestele jne. Nendega ei tohtinud sarnasel korral ükski üliõplane tegemist teha, muidu langes ta ise sama karistuse alla.

Kui wiimasel ajal nende üliõplaste arv suureks oli kaswanud, kes üleüldist üliõplaste seadust maksid ei tunnistanud ja endid osakondade juhatuse alla ei andnud, nähti ära, et endise korra alalhoidmine wõimata oli. Seadused kaotawad oma tähenduse, kui wõimalik on enna nende täitmiseft lahti ütelda. Sellepärast mündeti osakondade eestseisjatekogu põhjuskirja 1894. a. jelles mõttes, et selle seadlused ja otsused väljaspool osakondi ainult nende üliõplaste kohta maksivad on, kes ülikooli astudes lubawad üleüldist üliõplaste seadust pidada. Need käiwad oma eluwiihis ja asjade diendamises ühft rada, mille üle osakonnad walwawad.

Seitsmekümnete ja kahesakümnete aastate sees afutati mitmed uued osakonnad juure: Neobaltia 1879, Academica 1881, Lettonia 1882 ja Tarbatonia 1884. Nendest on Neobaltia ja Lettonia, wiimane Läti osakond, seisma jäänud, kuna teised lühemat aega elutsesivad.

Üliõplaste siimese elu kohta käiwatest seadlustest on iseäranis need nimetada, mis kahewõitluse kohta käiwad. 1866 andis osakondade eestseisjatekogu luba, et need, kelle terwise seis mõekadega wehklemist ei lubanud, kahewõitluses püstolisi wõisid tarwitada. Enne oli see keelatud olnud. Selle tagajärjel aga tõusis sarnaste kahewõitluste arv, kus püstolisi tarwitati, kohutawal kombel. Arsti käest toodi tunnistus, et terwise seis wehklemist ei luba ja mindi siis püstolite pääle välja.

Kuna mõnede vahelmine elule vähem kardetaw oli, pani püstol mõnegi lootusrikka teadusejüngri elule häkitselt piiri. Kahewõitluste asi läks Tartus nii pahaks, et ta üleüldist tähelepanemist oma pääle tõmbas. Osakonnad lastiwad siis kõik arstitunnistused kahewõitluse asjus ißeäralise komisjoni poolt läbi waadata. 1877 tehti otsuseks, et üliõplane, kes püstolite pääle kahewõitlusesse läheb, enne ülikoolist peab wälja astuma, 1888 keelas eestseisjatekogu üliõplastele ära püstolite pääle kahewõitlusesse minna ja määras sellest keelust üleastujatele, nii hästi kahewõitluse osalistele kui ka tunnistajatele, sellekohased karistused.

Osakondade kohta käiwatest seadlustest on nimetada, et üleüldise uniwormi maksmapanemiseega 1894 a. osakondade märkide awalik kandmine walitsuse poolt ära keelati.

Lastate jookful on osakondade kõrwa ka teisi üliõplaste ühijusi asunud, kes aga nendega mitte ligemas ühenduses ei ole ega üleüldisest asjaajamisest osa ei wõta, kui ka mõnede liikmed üleüldisil üliõplaste seadust peawad. Nende ühijuste olu on enam teaduslist laadi, kuna ka feltslitku läbikäimist liikmete wahel edendatakse. Nende põhjuskirjad on otsekohe ülikooli walitsuse poolt kinnitatud.

Praegu on ülikooli juures järgmised üliõplaste ühijused olemas: 6 osakonda ehk korporatsioni, ja nimelt wiis Saksa ja üks Läti osakond, ja pääle nende järgmised feltid: Eesti üliõplaste felt, Wene üliõplaste felt, Pohla üliõplaste felt, Ujuteadlaste felt, Suudi soost üliõplaste feltid, Läti rohuteadlaste felt ja Pohla usuteadlaste felt.

Augusti-kuul 1902 antud seaduse järele jääwad Tartu ülikoolis kõik üliõplaste ühijused, kellel kinnitatud põhjuskirjad, jennijel alusel seisma.

Mis üliõplaste elusse puutub, siis peab tunnistama, et neil üleüldse rohkesti wabadust on olnud ja nad seda wabadust ka ohtrasti on maitanud. Nende ißeäraline seijuford, kus nad nagu iseriik teise riigi sees elawad, omad seadused, omad kohtud lahutawad neid nagu teistest inimestest ära. Ei ole siis ka ime, kui nooruse joowastus ja ka ülbus endid mitmesugusel kujul awaldawad, mõnigi kord nii, et see teiste kodanikkude õigusi walufasti puutus. Tartu linna ja ümbruse wanemad elanikud teawad küll mõndagi üliõplastest ja nende elust seletada. Mõni üleüldine üliõplaste pidu, nagu näituseks Mai wastuwõtmine Doome orus, on laialt tutawaks saanud. Wiimasel ajal on üliõplaste awalik wäljaastumine kitzamatesse piiridesse seatud, selle mõjul on niisugused ühised pidud ära kadunud ja ka üliõplaste eluwiis

üleülbje tagasihoidlikumaks muutunud. Uudiseks on wiimastel aastatel see olnud, et osa üliõplasi oma oleku läbi ülikooli tegewust ajutiseks seisma on pannud. See nähtus seisab teistes Wene riigi ülikoolides ettetulewate samasuguste nähtustega ühenduses.

Waatame weel lõppeks, kuidas kodumaa ülikool selle rahwaga on kokku puutunud, selle keskel ta ajub. Mis on Eesti rahwal temast olnud? Võimata on siin põhjalikku ja täielist wastust selle küsimuse pääle anda, see peaks juba iseäralise iseseiswa uurimise töö eesmärgiks olema. Tähendame siin kohal ainult mõnda. Üleüldlikult peab ütleva, et kodumaa ülikoolil meie rahwa kohta mitte sarnast tähendust ega mõju ei ole olnud, nagu näituseks Helsingi ülikoolil Soome rahwa kohta. Meie ülikool on peaaegu nagu võeras asunud Eesti rahwa keskel. Tema õpetajad olivad osalt võeralt maalt tulnud, sellele meie rahwas ja olud tundmata. Waimlist ühendust nende ja rahwa wahel, kes kaua aega igapidi weel madalal järjel seisis, ei olnud olemas ega saanud figineda. Eesti rahwas aga ei jõudnud omalt poolt mingisugust mõju ülikooli käekäigu kohta awaldada, ta oma seisuford oli jaks liiga wilets ja wäeti. Teadusetööd on ülikool teinud omal pikal kestwuse ajal hoolega ja palju, kuid Eesti rahwa elusse ei ole ta mitte suutnud sisse tungida. Tall ei ole seda püüdmistki olnud. Ka seda lootust, mis asutamisel tema pääle pandi, et tema kaudu ka alamatesse rahwa kihitidesse haridust walguks, ei ole ta otsekohe täitnud. Kui suur mõju ja tähendus ülikoolil kui meie maa koolide eest hoolitsejal ja nende üle walwajal kodumaa päriselanikkude hariduse käigu kohta on olnud, ei ole teada. Wõib aga kaunis kindlasti ütelda, et suur see mõju ei olnud: koolid jäiwad meie rahwale ikka weel kauaks ajaks ainult soowitawaks asjaks. Ülikool oli ja jäi üsfituks jaareks meres, kus teadusetööd palehigi sees tehti ja selle töö wilja nendele wälja jagati, kellel wõimalik oli ligi pääseda; teistele jäi ta tundmata maailmaks. Õiglaselt tähele pannes on võimata sellest asjaloost iseäraliseks etteheiteks põhjust oijida. Asjaolud olivad furd niisugused, seda tuleb tähele panna. Siiski päris võeraks ei ole ülikool meie rahwale mitte jäänud. Pika aja jooksul on ommeti ka kokkupuutumist olnud, nagu kunagi naabrite keskel, kui niisugust wõrdlust wõib tarwitada.

Õdige efiti on ülikoolil muudugi see tähtsus meie rahwa kohta olnud, mis sarnasel juuremal asutusel loomulikult oma ümbruse kohta on.

Mõnigi Eesti mees on tema juures leiba ja teenistust leidnud, mõnigi Tartu ligikonna elanik oma majapidamise saadused ülikooli ja tema tegelaste juures sündsa hinna eest paigale pannud. Suur asutus ühes rohke liikmete arvuga tarvitab palju oma ülespidamiseks ja loomulik on ju, et iseäranis tema ligikonnale sellest tulu tõuseb. Ka otskohest abi on ülikool oma ümbruse elanikkudele annud: tema kliinikutes on mõnigi haige osavate prohvessorite juhatusel oma raskest tõbest lahti saanud ja nii kergitust leidnud. Igast kodumaa nurgast on neid siin käinud abi otsimas. Tartu linna waejemad elanikud tunnewad küll wist iseäralist tänu ülikooli wastu, sest et neil võimalik on koguni ilma maksuta arstiabi saada, isegi nii rasketel kordadel, nagu lapsewoodil, ja wäga odawa hinna eest arstirohtusid muretseda. Suur haigete arv, mis iga aasta „polikliinikus“ rawitseda on, tunnistab, mis tähtsus sell fisiseseadel on.

Teiseks on siit suur arv õpetatud mehi wälja tulnud, kes just meie rahwa seas tööd on teinud ja weel teewad: õpetajad, tohtrid, advokadid, kooliõpetajad, apteekrid ja teised. Ka nemad on ametis rahwa tarwitusi täitmas nii hästi ihu kui hinge poolest. See, mis praegu öeldud, käib aga Eesti rahwa liikmete kohta kui üleüldise inimeste kohta. Pääle selle on kodumaa ülikoolil ka Eesti rahwa eluga kui ühe iserahwa eluga kokkupuutumist olnud. Sellest kokkupuutumisest püüame siin wäikest pilti anda.

Eesti keelt on ülikoolis tema algusest saadik haritud. Warsti pärast awamist pandi ka Eesti keele õpetaja ehk lektor ametisse. Kui ka tema töö ja ülesanne suuremalt osalt ainult tegelik Eesti keele õpetamine ja harjutamine oli, on ommeti nii mõnigi teaduslik uurimistöö Eesti keele põllul just Eesti keele lektorite kaudu sündinud. Ette-lugemiste sijuks on pääle tegeliste Eesti keele harjutuste sügavamad seletused Eesti keele loomu ja grammatika seaduste üle, wõrdlemine Soome ja teiste Soomesugu keeltega, nende keelte õpetamine, kirjanduse ajalugu jne. Eesti keele ettelugemistest osawõtmine on wabatahtlikeks asjaks, sellepärast ka wististi alati wähepoolne olnud, kuid oma jagu huwitust ja osawõtmist on nad keele ja kirjanduse wastu äratanud kõrgema haridusega eestlaste ja ka muulaste seas. Täielise Eesti keele prohvessori ameti ajutamisest on juttu olnud, kuid tänini pole see mõte weel mitte teoks tehtud.

Need mehed, kes ülikooli 100 aastase kestmise ajal siin Eesti keele lektori ametit pidanud, on järgmised:

1) Cand. F. D. Lenz, oli 1804—1809 „Gesti ja Soome keelte lektoriks“.

2) G. Ph. A. von Roth, 1810—1817.

3) Cand. L. W. Moritz, 1817—1822.

4) Cand. F. S. Boubrig, 1826—1837. Tema katsus juba üleüldise ühise kirjakeele hääks tööd teha.

5) Cand. D. H. Sürgenfon, 1838—1841, uuris juba Gesti kirjanduse ajalugu ja kirjutas selle üle Õpetatud Gesti Seltsi toimetustes.

6) Dr. F. R. Fählmann, 1842—1850, tuttav oma Gesti muinasjuttude ilmutamise ja teiste Gesti keele kohta käivate kirjade läbi.

7) Cand. C. Mickwitz, 1851—1874. Ta hakkas ka juba Kalewipoega seletama.

8) Dr. M. Weske, 1875—1886. Tema ettelugemised on väga mitmekesised ja sisurikkad. Muu seas on nimetada: Gesti keele hääldõpetus ja õigestikirjutamine, Soome, Gesti ja Liivi keelte sõrdlew grammatika, Lääne-Soome keelte sugulus isekeskes, Saksja ja Läti-Slaawi laenuõnad Gesti ja teistes Lääne-Soome keeltes, Kalewala, Kalewipoeg, Gesti muinasust, Soome-Ugri rahwaste ethnologia jne.

9) Dr. R. A. Hermann, 1889. aastast pääle. Ka tema ettelugemised on mitmekesised: Gesti keele sõrdlemine Soome, Lapi, Mordwa, Tšheremisfi, Woguli ja Madjari, Türgi ja Mandshu keeltega; Mandshu keel Tungusi ja teiste Ural-Ultai keeltega sõrreldes; Hiina keel; siis weel Kalewipoja seletus ja Gesti kirjanduse ajalugu. Wiimase aine üle peetud ettelugemiste wiljak on tuttav Gesti kirjanduse ajalugu, mis mõne aasta eest Gesti keeles ilmus.

Su kaunis wara ajus ülikooli juure üks kogu, kes „Gesti“ jõna oma nimesse wõttis. 18. jaanuaril 1838 astus jalk mehi, kellel ojawõimist ja armastust oli Gesti rahwa ja keele kohta, seltsiks kofku, nime all Õpetatud Gesti Selts. Tema asutajateks oliwad 19 meest, juuremalt osalt õpetajad, kellel rahwaga rohkem kofkupuutumist oli, siis prohwešforid ja teised kõrgema haridusega mehed, muude seas ka tuttav F. R. Fählmann. Seltsi esialgseks eesmärgiks oli põhjustkirja § 1 järele: „Gesti rahwa minewiku ja olewiku, tema keele ja kirjanduse ja asupaiga tundmise edendamine.“ Pärastpoole lisati sellele punktile

weel juure, et Seltfi ülesandeks ka olgu „rahwa waimlise ja kõlblise hariduse tõstmine, nii palju kui see õpetatud seltfi kohane on.“ Seda oma eesmärgi on Seltz oma enam kui pooleajaga aastasel kestwusel ikka filmas pidada püüdnud. Hakatuses oli elu ja tegevus Seltsis iseäranis priiske. Olivad ju kõik, kes Seltfi tuliwad, armastusest ja osawõtmiest Seltfi püüete wastu täidetud. Kaks teed seisab sarnastel seltfidel nende eesmärgi poole püüdmises ees: tõsine, waikne teaduslik uurimise töö, lahkus kõigist olemiku wooludest ja elutingimistest, ehk tegeline rahwa selka astumine hariduse wäljalootamiseks. Et õpetatud Eesti Seltfi liikmed kaugelt juuremalt osalt teadusmehed olivad, siis on muudugi mõista esimene tööwiis temale iseäranis kohane olnud. Selles seisab ka tema päätähtsus. Tegelikult tööd rahwa filmade seletamiseks püüti iseäranis Seltfi esimesel ajal teha. Anti mõned raamatud wälja, nagu: Wiinakat, ABD raamat, Lutheruse wiimised päewad, Ma rahwa Kalender ehk Tähttraamat. Wiimast toimetas Seltz hulga aastaid hoolega. Pääle selle ajutas Seltz kohe oma tegevuse algusel Eesti raamatute kauplused kodumaa linnades: Tartus, Tallinnas, Pärnus, Wõrus, Wiljandis ja Rakweres. Ehk küll nende iga mitte pikk ei olnud, siiski on nad kauni arwu raamatuid rahwa selka laotanud. Kord oli Seltsil koguni nõu Eesti ajalehte wäljaandma hakata, kuid see plaan jäi katki. Üleüldse olivad need tööd enamalt jaolt esimese waimustuse wiljaks. Aegamööda hanguis waimustus ja sellega jäiwad ka sarnased katsed rahwa elusse otsekohese mõjuda kõrwale. See ei wõinud teisiti olla. Seltsil, kelle liikmed kaugelt juuremalt osalt wõera rahwa lapsed olivad, rohkelt arw koguni wäljamaalt tulnud teadusmehed, ei wõinud arusaamist rahwa elu kohta olla. Tema hädad ja püüdmised jäiwad neile wõeraks ja tundmataks. Osawõtmine, mis need mehed rahwa asja wastu üles näitawad, oli enam platonilist laadi; neid huwitas Eesti rahwas enam kui teadusliku uurimise asi, wähem kui izerahwas, kes oma elu ja olemise eest rasket wõitlemist wõitles. Küll oli korra, 60 aastate sees, Seltsis eesmärgiks ülesseatud „mitte ainult Eesti rahwa minewikku selgitada, waid ka tema tulewikku ehitada aidata,“ milleks siis iseäranis Saksa keele õpetamise abil Eesti rahwale kergeks pidi tehtama Saksa haridusest osa saada, aga ka sell püüdel ei olnud elujõudu, ta oli ainult nagu möödaminewaks nähtuseks. Kas ja kui palju selles Eesti rahwa saffastamise mõtet oli, nagu mitmel korral on etteheidetud, ei tea meie mitte otustada. Tegelikult see püüd ei ole suutnud saada. Seltz on ikka oma pääülesandele — teaduslikku tööd teha — ustawaks jäänud.

Sell põllul on tall korda läinud rohkesti tähtsat ja tähelepanemiseväärilist korda saata. Esimesel ajal oli Seltsi tähelepanemine iseäranis Gesti keele ja muinastiku uurimise poole pöördud. Siin on Seltsis iseäranis tegewad olnud: Kreuzwald, Fählmann, C. Reinthal, E. Ahrens ja teised. Wiedemanni Gesti-Saksa sõnaraamatu väljaandmist on Seltis edendanud, Gesti õigestikirjutamises püüti ühisi kaju luua. Tähtsamaks tööks Seltsi tegewuse esimesest poolest on Kalewipoja väljaandmine, mis 1861. aastal Seltsi toimetustes ilmus. „Toimetustes“ avaldasivad ka teised nimetatud tegelased suuremalt jaolt oma tööd, nõnda Fählmann oma kuulsaks saanud Gesti muinasjutud.

Pärastpoole pöördus tähelepanemine rohkem Gesti rahwa ja tema asupaiga, Läänemere maade, minewiku poole. Ajaloo uurimises on iseäranis tööd teinud prohwessor Hausmann. Muinasaja tundmaõppimiseks on palju uurimistööd tehtud ja materjali kogutud. Sellel põllul on palju teinud: C. Grewingk, Holzmayer, L. Stieda, krahw Sievers ja R. Hausmann. Wanade haudade kaewamist on agarusega ettewõetud ja palju muistse aja tunnistusi mulla põuest päewa walgele toodud. Aga ka keelt on selle kõrwal haritud. Iseäranis on Gesti keele wõrdlemiseks teiste keeltega mõndagi teha püütud. Siin on tegewad olnud iseäranis J. Hurt, L. Meyer, M. Beske, N. Anderson. Wiimastel aastatel on Gesti rahwa wanema kirjanduse uurimist hoolega edendatud: mitmed uuesti ülesleitud kirjanduslikud tooded Gesti kirjanduse koidu ajast on Seltis välja annud, nõnda G. Mülleri jutlused, J. Koskijniuse käsiraamat, Kümme jutlust j. t. Nende uurimises ja seletamises on iseäranis W. Neiman rohkesti tööd teinud. Wiimases Seltsi toimetuste andes ilmusiwad D. Kallase üleskirjutatud Lutsi maarahwa muinasjutud — tähtis materjal Gesti muinasolu tundmaõppimiseks. Wõimata on siin kõike nimetada, mis aja jooksul Seltsi toimetustesse, millest tänini 20 annet ilmunud, teaduslike töö wiljana tallele pandud. Riisama rohkesti leidub mitmekesist materjali, iseäranis lühemaid teateid, Seltsi aastaraamatus, mida iga aasta välja antakse. — Seltsil on, nagu juba tähendatud, oma kogud, nagu: wanade rahade kogu, wanade asjade kogu, rahwateadusline muuseum, raamatukogu, Gesti ja wõra-keelsete raamatutega, käsikirjade kogu nii hästi Gesti kui ka Saksa keelsete käsikirjade tarwis. Kõik need kogud sisaldawad palju huwitawat ja tähtsat materjali kodumaa ja Gesti rahwa minewiku kohta. Seltsil oli jaanuari-kuul 1902 23 auuliiget, 57 kirjawahetajat liiget, 157 tegewliiget. Seltis wahetab 164 seltsi ja õpeasutusega oma

toimetusi. — Seltsi esimeseks esimeheks oli õpetaja C. G. Gehewe (1838—41). Teistest esimeestest, kes iseäranis pikemat aega Seltsi juhatanud on, on nimetada: Dr. F. R. Fählmanu (1843—1850) ja prohvessor Dr. Leo Meyer. Wiimane oli terwelt 30 aastat Seltsi juhatajana tegew (1869—1899). Ehk küll wäljamaalt sisse rännanud, on ta ommeti palju armastust ja osawõtmist Seltsi püüete wastu üles näidanud ja neid igapidi edendanud. Tema ajal on Seltz iseäranis kindlasti teaduslise seltsi iseloomu awaldanud. Tema järeltulejaks sai ülikooli raamatukoguhoidja Dr. W. Schlüter, kes praegugi Seltsi eesotsas seisab.

Meie oleme õpetatud Eesti Seltsi juures natuke pikemalt wiibinud, sest et sellel seltsil, kes ülikooliga alati ligidas ühenduses on olnud, ka meie rahwa kohta oma tähendus on, nagu nägime. Argu aga siit mitte täielist ajalugu otsitagu, mis tähendatud seltsi elu ja tegewust igast küljest peab näitama ja seletama. Nende ridade eesmärk on ainult jeda äratähendada, kuidas ta Eesti rahwaga kokku puutus.

Kuuda on nende Eesti rahwa liikmetega lugu, kellel õnneks on antud Tartu ülikooli teaduse hallikast oma waimu karastada ja elule ettevalmistada? Nende kohta ligemaid teateid tuua nõuab rohkem tööd, kui nende ridade kirjutaja aeg kannab. Üleüldse on raske kindlaid sõnumid nende eestlaste üle saada, kes kodumaa ülikoolis on õppinud. Mingisugused tunnistused ega dokumendid sellest aru ei anna, nimele järele otsustada ei saa, sest et eestlastel wäga palju Saksa nimesid on. Kas ka Rootsi ajal eestlasi Tartu ülikoolis õppinud, jeda ei tea. Võimalik, et mõnel üksikul see korda läks. Warsti pärast ülikooli uuesti awamist Wene walitsuse ajal leidub teateid üksikute eestlaste kohta, kes siin omale teadust forjanud. Need oliwad niisugused, kelle wanematel kuidagi korda oli läinud paremale elujärjele tõusta. Rahwa kõige suurem osa ei wõinud selle pääle mõteldagi, lastele kõrgemat haridust anda. Elu oli nii kitsas ja raske, et kõige alandlikumad soorid alghariduse omandamiseks ainult waewalisel wiisil täitmist wõisid leida, ülikoolist ei teatud undki näha. — Üks esimestest Eesti soost üliõplastest Tartus oli tuttaw F. R. Fählmann, kes 1817—25 a. arstiteadust õppis. Teine oli wist küll Kristjan Jaak Peterson. Ta õppis 1819—20 usu-teadust, pidi aga enne õppimise lõpetamist ülikoolist lahkuma. Pärastpoole tuliwad F. R. Kreuzwald 1826—31, Ph. Karell 1826—32, C. Laaland 1843—48, J. Hurt 1859—63 j. t. Need on, kes ennast

eeslajeks on pidanud ja seda awalikult ülestunnistanud. Nende kõrwal oli küll weel mõnigi süda Eesti mees Tartu ülikooli prohwešsorite jalgade ees istunud, aga nad kaotasiwad ühenduse selle kännuga, kellest nad wõsunud, ja kadusiwad wõeraste sekka ära. Kuuekümmete aastate sees, kui Eesti rahwa elujärg lahendamaks oli saanud ja warandus kaswama hakanud, hakkab ka Eesti soost üliõplaste arv Tartus wähehaawal kaswama. Seitsemekümnete aastate jooksul aga tõuseb see jõudfasti. Sest ajast pääle on Eesti üliõplaste arv Tartus ühtesjoodu kaswanud, nüüd wiimastel aastatel wähem, sest et teised Wene ülikoolid ja Riia politehnikum rohkesti noorimehi oma poole tõmbawad. Praegu wõiks ehk Eesti soost üliõplaste arwu Tartus umbes 100 pääle arwata, kuid nende seas on kaunis hulk niisuguseid, kellel mitte sellest hääd meelt ei ole, kui nende esiwanematest juttu tehtakse. Mõnigi otsib neid Rootsi ja Saksast. Kui palju eestlasi üleüldse Tartus õppimas olnud, seda ka ligilähedalt äratähendada on praegu wõimata.

Misugune saatus neile Eesti meestele osaks saanud, kes Tartus õppinud, ka selle kohta wõime ainult üleüldiseid tähendusi teha. Suurem osa eestlastest on küll uju- ja arstiteadust tudeerinud, wähem õigusteadust, weel wähem keeleteadust, matematikat j. m. Kaunis arv on ka rohuteadlasi olnud. Osa neist on kodumaal ametis olnud ja on weel praegu — õpetajateks, tohtriteks, adwokatideks, kooliõpetajateks, apteekriteks, wäike arv ka kroonuafutustes ametnikkudeks. Teine osa on maha jätnud kodu pinna ja „Wenemaale weerenud.“ Kaunis arv on neid Peeterburki kogunud, suurem osa aga Wene siimaad mööda laiale läinud, enamasti arstidena, kirikuõpetajatena ja ametnikkudena. Põris teadusliku elukutse on mõnigi Eesti mees omale walinud ja ülikooli õpetajaks hakanud, kuid nendest ei teata kaugelt suuremast osast muud, kui et ühest ja teisest räägitakse, et ta esiwanemad Eesti suitsutares on asunud. üleüldlikult on näha, et teaduslikul elukutisel eestlaste kohta mitte suurt külgetõmbamise jõudu ei ole. On ju see ka loomulik. Raskete puudusega wõideldes wõib suurem osa Eesti noortest meestest omale õnneks lugeda, kui korda lähed ülikooli kurjust lõpetadagi ja siis kohe elusse astuda leiba teenima ja wõlgasid tasuma, edasiuurimiseks ei ole enam palju mahti. — Muidu on mõnigi mees elus kaugelt jõudnud ja omale kõrge ja lugupidamise wäärilise nime wõitnud. Nimetada on iseäranis Dr. Ph. Karell, keisri Nikolai I. ja Aleksander II. ihuarst, C. Laaland, kes Peeterburi kindral-superdendiks oli, C. Freifeldt, endine Peeterburi kindral-superdent ja praegune piiskopp ja kindral-konjistoriumi abipresident.

Kui Eesti üliõplaste arv Tartus kasvama hakkas, sai ka nende keskel tundmus elawaks, et tarwis on, et need, kes rahwaga ühendusesse tahawad jääda, isekeskes kokku hoiakswad, üksteist tundma õpikswad ja kooskäimiste läbi endid elule dieti ettevalmistakswad, üksteist wastastikku ärata des ja juhata des. 1879. aasta algul wõtsiwad neli meest (H. Rosenthal med., A. Kurrikoff theol., H. Treffner theol. ja M. Bühner pharm.) otsuseks kooskäima hakata. Kooskäimistel pidi pääasjalikult Kalewipoega loetama ja seletatama. Need „Kalewipoja õhtud“ peeti üffikute meeste korterites, mõnikord ka J. W. Jannseni juures ära, kes ise neist ka osa wõttis, niijama ka selleaegne gümnaasiumi kooliõpetaja S. Hurt. Wiimase hooleks oli iseäranis Kalewipoja raskemate kohtade seletamine. Ka Jannseni tütreid oliwad jagedasti läbirääkimistel juures. Negamööda tuli ikka rohkem Eesti mehi Tartusse õppima. Kalewipoja õhtutest osawõtjate arv läks juuremaks; selle järele sai ka kooskäimiste sisse rikkamaks, mitmekesisemaks. Hakati hoolega laulu harjutama ja mõnejuguste ainete, nii hästi teadusliste, kirjandusliste kui tegeliste, üle läbirääkimisi pidama. Kooskäimistest wõtsiwad pääle üliõplaste ka mitmed teised kõrgema haridusega Tartu eestlased osa, nagu kooliõpetajad, awalikud tegelased. Kuna „õhtud“ hakatuses täiesti wabad kokkutulemised oliwad ilma mingisuguse kindla korraldusega, mille juures juhtus, et mõnejugustel põhjustel pikemat aega wahet peeti, wõtsiwad nad aastate järele ikka kindlama ja selgema kuju. Kooskäimiste läbi tekkis pikkamööda teatav korraldus, mille järele elati ja asju aeti. Üffikute liigete pääle pandi tarwilised kohustused, nagu esimene, kirjatoimetaja jne. kohused. Siiski jäiwad kooskäimised ikka täiesti eralaadilisteks, millede kohta mitte palju kirjalisi tunnistusi järele ei ole jäänud. Kui 70 aastate lõpul Eesti awalistes asjades käredad waidlused tõusiwad ja erakonnad sündisiwad, ei wõinud see asjalugu ka noorte teadusejüngrite pääle mõjuta jääda. Meeled läksiwad lahku: ühed hoidiswad Hurti, teised Jakobsoni poole. Riisatus oli suur ja wäga meelitaw üliõplastele, awalikus elus ka sõna kaasa rääkida, tegelikult osa wõtta, koguni esimest osa mängida püüda. Mõned ei suutnud ennaft pidada ja sattusiwad libedale poliitika teele, eemale ülikooli kuuldesaalistest, kuid suurem hull pani ommeti ühe wanema mehe nõuu tähele, et Eesti üliõplaste esimene ja ülem ülesanne olgu omale enne teaduse salwest tõsist tarkust ja haridust koguda ja ennaft nõnda dieti elule ja pärasijele tegevusele ette valmistada. Awalikude asjade juhtimine olgu teiste, wanemate, küpsemate meeste hooleks. See

möte ei taikista aga mitte rahwa ettevõtetest osavõtmiist ja waitset kaastöö tegemist nende edendamiseks. Seda on ka jelleaegsed üliõplased näidanud. Juba algusest saadik oli suurem osa neist Eesti feltfides tegelikult kaastööd teinud. „Vanemuise“ feltfis on nad iseäranis laulu ja näitemängu asjas tegewad olnud ja kõnesid pidanud; niifama Kirjameeste feltfis. Mõlemates feltfides on neid koguni eestseisuse liikmeteks olnud.

Rahesajümnete aastate algul sai Eesti üliõplaste seas püüd elawaks oma kooskaimistele ja töödele kindlat seaduslikku alust soetada, ühtlasi ka omale Saksa üliõplastega ühewäärilisi õigusi omandada. Selleks mõeti 1881. aastal nõuiks Saksa üliõplaste korporatsioonide ehk osafondade eeskujul Eesti üliõplaste osafonda asutada. Osafonnale pidi „Vironia“ nimeks saama, tema wärwideks sinine-must-walge. Esmene, kes osafonna mõtte awalikult teistele ette pani ja tema täidesaatmiist oma eluülesandeks tegi, oli uuteaduse üliõplane Aleksander Mõtus. Seeiw oli tema waimustus, raudne tema tahtmine, elaw oli ka püüd teiste keskel, kuid kõik nõuupidamised ja toimetused jäiwad tagajärjeta. Eesti osafond ei leidnud Saksa osafondade poolt mitte hääkskiitmiist ega kinnitust, ilma milleta awalik ülesastumine wõimata oli. Nasta aega keisriwad harutamised oma wahel ja teistega — siis jätsiwad Eesti üliõplased osafonna asutamise nõuu maha ja läksiwad laiale. Mõtus pidi ühe ettetulnud juhtumise pärast ülikooli walitjuse käsul ülikoolist ja koguni Tartust lahkuma.

Nüüd tuli Eesti üliõplaste sifimeses elus wagune aeg. Lootus awalikult teistega ühedigustisteks saada oli kadunud. Ometi ei lõppenud püüd isekeskes kokku hoida. Suur hull oli küll laiale läinud, aga waife osa jäi ommeti ükssteifega ligemasse tutwusesse. Ilma seaduslise aluseta oli kooskaimine wäga kardetaw, jellepärast andsiwad 1883. aasta algul 8 meest ülikooli walitjusele palwe sisse, et neile luba antaks Eesti üliõplaste tarwis ise ühijust asutada. Ülikooli walitjus oli sellega nõuus ja rektor v. Wahl kinnitas 4. webruaril 1883 „Eesti üliõplaste Seltfi“ põhjuskirja. Ehk küll üliõplaste püüded mitte endisel joowitud kujul ei olnud täide läinud, oli ommeti asutajate rõõm ütlemata suur. Oli ju nüüd Eesti poegadele wõimalikuks tehtud julgesti ja awalikult kokku hoida, koos käia — nii hästi tõsiseks teadusetöö tegemiseks kui ka lõbusaks läbitäimiseks. Mõlemate eesmärk pidi olema dige ettevalmistamine elu tarwis. Warsti pärast awamiist tuli asutajatele teisi liikmeid juure. Esmeseks Seltfi juhatajaks sai stud. med. A. Sperrlingf.

Müüd mõis Seltsi töö alata. Sisimene korraldus võttis rohkesti waewa ja aega. Selle kõrwal tehti aga ka teaduslikku tööd. Seltsi liikmed õppisidwad hoolega Eesti keelt, kirjandust ja muinastikku tundma ja panidwad oma töö wilja Seltsi koosolekutel teistele ette harutamiseks ja arwustamiseks. Laulu edendati liikmete keskel; kui sellekohaseid jõudusid saadawal oli, püüti ka muusika eest hoolt kanda. Rahesafüümnete aastate lõpul sai uuesti soow elawaks weel kord püüda teiste üliõplaste osakondadega ühewäärilisteks saada, — oli ju waheajal Läti üliõplaste osakond kinnitatud — aga ka seekord ei läinud soow täide. Eesti osakond „Biliensis“ leidis küll teiste osakondade kinnitust, kuid asjaolud olidwad muutunud ja koolide walitus ei annud omalt poolt luba osakonda asutada. (1891).

Eesti üliõplaste Selts elas jälle endist wiisi edasi. Kuna tall hakatuses kindlat korteri ei olnud, peeti koosolekud ütsikute liikmete juures ära. Kui liikmete arw kaswis, tõusis ka tarwitus oma kindla asukoha järele. Üüriti siis Seltstile iseäraline korter. Rõudmised korteri kohta läksiwad suuremaks, iseäranis kui Seltsi kogud, nagu raamatukogu, kaswasiwad, ja liikmete arw kaunis suureks tõusis — 30—40 mehe ümber. Seltsi raamatukogu on aastate jooksul iseäranis suureks kaswanud: Eesti keelsesse kogusse püütakse wõimalikult kõik muretseja, mis Eesti keeles trükitakse. Kogus oli 1902 II. p. a. algusel 3735 numbri all 6265 raamatut olemas, pääle selle weel mitmesugused muud trükitööd, nagu mälestuse- ja laululehed, kuulutused jne. Ka Soome ja wõeraste keelte kogudes on kaunis arw raamatuid olemas. Rahwateadlisele muuseumile on algus pandud ja hulgakene asju kogutud.

Lugemiselaua seisawad kõik Eesti keelsed ja rohkesti wõerakeelsed ajalehti seltsiliikmete tarwituseks. Seltsi kirjastuses on ilmunud: 7 „Albumi“ lehte ja 7 aastakäiku kalendrit „Siirwilauad“. Käesolewal aastal läks Seltsil korda kindlamat asupaika muretseja, mis oma tarwituste järele on ehitatud, kuna enne raste oli just Seltsi kogude tarwis sündsajid ja kohaseid ruumisid leida. — Pääle teaduslise töö kantakse Seltsis iseäranis laulu ja muusika eest hoolt.

Wagusal ja waitfelt on Eesti üliõplaste Selts tänini elanud kui ülikooli juures ja walituse all olew selts, oma põhjuskirja järele, lahus teistest awalikkudest seltsidest ja ettewõtetest. Awalikult on ta ainult farnastel kordadel ülesastunud, kus tema tegewuse piir jeda lubanud on. Ligema asjaolude tundmise puudusel on tema wastu Eesti ajakirjanduses tihthigi waenukella löödud, mõnesugused püüdmised ja põhjused

talle külge luuletatud, kuid kõigest hoolimata on ta kindlaks jäänud ja ustavaks nendele põhjusemõtetele, mis talle tegewuse algul ette määratud, ja nende juhtimõtete järele käinud, mida elu õigeteks ja sündsateks on tunnistanud.

Pääle nende Eesti üliõplaste, kes tähendatud seltsi liikmeteks on olnud, on Eesti joost teadusejüngriid osalt Saksa ühijustest osa võtnud, osalt aga ilma ühegi üliõplaste ühijusesse astumata elanud.

Lühidalt, enam üleüldistes joontes oleme kodumaa ülikooli elu ja olu ette toonud. Tänumeel on meid tagaajanud seda asutust tema tähtsal päewal meelde tuletama, kes nii pika iga töises teadusetoos, haridusetoos on mööda saanud: tänumeel tema üleüldise töö, tänumeel iseäranis ka selle pärast, et ka väikese Eesti rahwa liikmetele tema ukjed lahti on olnud ja ikka on, et igauks, kellel võimalik on ja kelle rinnas elaw tung walguse poole asub, võib sisse minna ja oma iha waigistada. Mida rohkem Eesti noorsugu seda võimalust tarwitab ja hariduses edasi püüab, seda enam nihkub ka terve rahwa elamine ja olemine edasi paremuse poole. Sellepärast toome alma mater'ille tähtsal päewal Eesti keeles, oma emakeeles, terwitusi. Ei ole Eesti keelgi tema juubelipidudel mitte enam täiesti mõeras. Kui 1852. a. ülikooli 50 aastase tegewuse pääle tagasi waadati, oli ka Eesti keele õnnesoowil teiste keskel oma ase: õpetatud Eesti Seltsi poolt terwitatiwad ülikooli G. Reinthal ja Dr. Fr. R. Kreuzwald wiimase walmistatud Eesti keelse luuletusega. Ja kui nüüd poolsada aastat hiljem Eesti pojad „heldele emale“ tänuohwrit toowad tema auupäewal, mis wõiwad nemadki muud soowida, kui seda, et ta elaks, kaswaks ja õitjeks kaua weel, nii et temast igal ajal wõiks ühes lauluisjaga ütelda:

„Ta paisund rimma wägew mesi
 On üsna noor ja kosutaw,
 Oh imets tuhat lapsukeski —
 Ei lõppeks toitu wõjutaw;
 Ja kuhu wõju idu salwab,
 Sää! uued põesad õitsewad.“

J. Köpp.

Homeeruse Odysseia.

Teine lugu.

- Aga kui warane koit jälle purpurisõrmine tõusis,
Ärkas Odysseuse poeg ja tõusis ülesse woodist,
Pani riidesse ennast ja riputas õlale mõega,
Pani ka kingad jalga ja sidus nad osawalt kinni,
5. Siis tuli magadistoast ja oli tore kui jumal.
Kohe ta andis siis käsu käskjalgele kutsuda kokku
Turule Achaja rahwast, kell lokaajajuuksised pääd on.
Tugewa häälega hüüdsid need ning kõik kogusid kähku.
Aga kui kogunud rahwas kõik tungil seadis end ritta,
10. Läks tema kesk nende hulka. Tall käes oli waskine oda,
Kaasas kaks tugewat koera, kes kärmed ja wilunud wõtjad.
Aga ta üle walas Atheene taewalist hiilgust,
Nii et kõik imestust täis tema pääle waatsid, kui tuli
Ning isa toolile istus; ta eest läksid eemale raugad.
15. Kogu ees rääkima hakkas Ägyptius, sest et ta wanem
Kõikidest oli, ju kütüras, ja teadis tuhandid asju.
Temagi poeg oli läinud Odysseuse seltsis siit sõtta
Kõikide meestega ühes, kes laewaga Troojasse sõitsid,
Antifus, wägew ja julge; kuid Ükssilm oli ta tapnud
20. Koledas koopas ja teinud tast omale wiimase roa.
Weel oli poegi tall kolm; üks neist, Eurynomus, oli
Kosija ka; aga teised kaks harisid isale põldu:
Siiski ta leinas seda, kes kadunud, kangesti taga.
Pisarad silmis siis rauk hakkas rääkima kogu ees nõnda:

25. „Kuulge mind, Ithaka mehed, mis teile nüüd tahan
ma öelda!
Turule kokku sest saadik meid kordagi kutsutud pole,
Kui meilt lahkus Odysseus ja sõitis siit laewaga Trooja.
Aga kes kutsus meid nüüd? Kas oli see wanadest mõni
Wõi oli nooremaist üks? Mis asi seks ajanud teda?
30. Kas ta on sõnume saand, et läheneb sõdija wägi,
Et seda kuulutaks meile, mis enne meid saanud ta kuulda?
Wõi teab midagi muud meie rahwa kasuks ta öelda?
Mõistlik küll näib tema nõuu mulle olewat. Andku siis
Zeus ka,
Et seda täide ta saadab, mis südames wõtnud ta ette!“
35. Nõnda ta ütles. See üle sai rõõmsaks Odysseuse poeg nii,
Et enam istuma jääda ei läbend, waid rääkida ihkas.
Astus siis keskele otse ja kätte kuningakepi
Andis Peiseenor talle, üks mõistliku meelega käskjalg.
Elatand raugale esmalt siis wastas ta poole end pöördes:
40. „Auuwäärt rauk, pole kaugel see mees, kohe saad teda
tundma:
Mina see olen; ma rahwa nüüd kogusin; mind rõhub mure!
Ei ole sõna ma saand, et läheneb sõdija wägi,
Et seda ütleksin teile, mis enne teid saanud ma kuulda,
Ega muud midagi tea nüüd rahwa kasuks ma öelda,
45. Waid minu enese asjad mul ees, minu enese maja
Kahekordne häda! Sest kaotand olen ma isa,
Teie kuninga, kes teid armastas otsegu mindki.
Nüüd aga kannatan enam weel: Kõik minu maja läeb raisku,
Kõik minu wara saab otsa, mis oli mull, kõigest jään ilma!
50. Kosijad püüdwad mu ema ta tahtmise wastu nüüd wõtta,
Ise nad auusate pojad, kes elawad siin meie keskel.
Nemad nüüd kardawad ise Ikaaruse majasse minna
Ning teda paluda, et oma tütrele kaasa ta annaks
Wara ja mehele paneks ta siis just, kellele tahab;
55. Selle eest teewad nad siin meie majas, mis tahawad ise,
Tapawad meie hargi ja lambaid ja nuumatud kitsi,
Peawad pidu ja sööwad ja joowad wälkuwat wiina.
Pääsmata läheb kõik üles, mis oli meil majas, sest pole
Meil siin kedagi meest, kui Odysseus, kaitsmas meilt kahju.

60. Meil pole kaitsmiseks wõimu ja edespidigi loota
 Pole meil wõimust ja iial ei saa meie näidata wahwust.
 Mina küll wõitleksin wahwast, kui poleks ma mitte nii
 wäeti!
 Ei enam suuda ma kanda, mis teewad nad õiguse wasta,
 Kuna mu maja läeb raisku! Et õigus mul, ometi mõistke!
65. Kui mitte muud, siis olgu teil ometi teiste eest häbi,
 Kes meie ümberkaudu, ja kartke ka taewaste wiha,
 Et nemad mitte ei tule ja teid kui hõelaid ei taba!
 Zeusi Olymplase juures teid palun ja Themise nimel,
 Kelle käes koguda wõim ja koost ära ajada jälle:
70. Jätke nüüd järele joodud ja leppige sellega, et mind
 Muljuwad mured! Kas on minu isa Odysseus iial
 Meelega pahandand teid, teie soomusesäärine rahwas,
 Et teie meelega mulle nii palju pahandust teetè?
 Miks teie kosijaid taga weel ajate? Parem see oleks,
75. Kui teie sööksite ise mu wara ja karjad kõik ära!
 Sööksite ise kõik ära, siis wõiksin weel tasumist loota:
 Sest meie käiksime nii kaua majast majasse nõudmas
 Tagasi eneste oma, kui saaksime kõik jälle kätte.
 Nüüd aga saadate mulle ilmlõpmata südamewalu!"
80. Nõnda ta ütles täis wiha ja wirutas käest maha kepi
 Pisaraisilmil, ja tuli siis kõigile haledus pääle.
 Teised küll seisid kõik wait ega julgenud kõnele wasta
 Wihaga rääkida, ehk küll kõikidel kihises süda,
 Aga Antiinous üksi ei waikinud, waid talle wastas:
85. „Teelemach, tore ja julge, mis ütlesid meile sa praegu?
 Nõnda sa teotad meid ja mustaks määrida tahad!
 Kosijad süüta on kõik, sulle pole nad midagi wõlgu:
 Üksi su emal on süüd ja ta kawalus ääreta üsna!
 Sest kolm aastat ju mööda ja neljaski warsti saab täis ka,
90. Kus tema Kreeklasi pilkab ja paneb auusamaid naeruks:
 Kõigile lootust ta annab ja igamees mahedat sõna
 Kuuleb ta suust, aga ise ta hoopis teisiti mõtleb,
 Kawalust süda tall täis, aga kõikidest kawalam see nõuu:
 Kääris ta koletu kanga ja pani ta telgile üles
95. Kõige peenemast lõngast ja ise ta ütles siis meile:
 „Mehed, mu kosijad, et minu mees Odysseus on surnud,

- Oodake pulmaga senni, kui koon selle kanga ma walmis,
 Mis mull on praegu siin telgil, et koe ei koitaks mull muidu!
 Teha sest kangast ma tahan Laertese taadile mantli
100. Surnuriideks, kui tuleb kord silmi tall suruda kinni,
 Et ei saaks laita mind iial üks auulik Achaja naene,
 Kui tema katmata uinuks, kell küll olnud warandust enne.“
 Nõnda ta ütles. Ja meie kõik jäime uskuma seda.
 Nüüd tema kudus siis päewa ja istus alati telgil,
105. Aga kõik harutas öösi ta jälle tõrwaste walgel.
 Nõnda ta pettis kolm aastat meid, auusaid Achaja mehi.
 Aga kui neljas aasta ju tuli ja paisusid päewad,
 Ilmutas saladust meile üks naene, kes selgesti teadis,
 Ning meie leidsime ise ta, kui tema harutas kangast.
110. Nüüd pidi kuduma kanga ta wastu tahtmistki walmis.
 Sulle nüüd olgu see teada ja kõigile Kreeklaste seast,
 Mis on kosijail mõttes, mis nemad ka tõesti teewad:
 Saada siit minema ema ja käsi, et wõtab ta meheks
 Selle, kes meelt mööda talle ja kelle tall' annab ta isa!
115. Aga kui edasi tahab ta pilgata Achaja poegi
 Ning oma andeid mööda, mis talle on annud Atheene,
 Kududa kaunimaid kangaid ja tikkida targasti töösid,
 Kuna ta meel nõnda tark, kui wanasti kuulda ei olnud,
 Ei olnud näinud, ei teinud ka ilusajuukslised tütreid
120. Kreekamaa pinnal, ei Tyro, Alkmeene ehk ilus Mykeene,
 Kellest üksainus ei saa selle targa Peneelope wastu,
 Siis tall ei pea sest kõigest ka olema ühtegi kasu!
 Sest meie sööme nii kaua su wara ja oleme rõemsad,
 Kui tema meel selleks jääb, mis ta nüüd on, kuigi ehk
 pannud
125. Jumalad hingesse seda. Küll kuulsaks ta ise wõib saada,
 Sa aga kaotad ära, mis sinu on, kõik oma wara!
 Enne siit meie ei lähe ei oma ei wõeraste juure,
 Kui ühe Achaja meestest on wõtnud ta omale meheks!“
 Temale kostis see pääle siis mõistlik Teelemach nõnda:
130. „Wõimata mulle on hoopis, Antiinous, lükata majast
 Seda, kes ilmale minu on toonud ja toitnud mind hellast!
 Olgu weel elus mu isa wõi surnud: Ikaarusel' andma
 Peaksin ma tagasi kõik, kui tõukaksin ise ma ema,

- Kõwasti rõhuks mind isa, weel kõwemalt jumalik õigus,
 135. Kui minu ema mind neaks ja annaks Erynnide kätte,
 Ennegu majast ta läheb, siis oleksin kõigile häbiks.
 Äрге siis seda mult nõudke: Ma iganes seda ei ütle!
 Aga kui arwate teie, et olen teid pahandand seega,
 Minge siis ära mu majast ja pidage pidusid mujal,
 140. Sööge, mis on teie oma, ja käigu pidukord ringi!
 Aga kui arwate hääks ja peate paremaks seda,
 Et teie tasuta sööte, mis on ühe üksiku päralt:
 Ögige pääle siis! Ma aga jumalaid paluda tahan:
 Ükskord ehk ometi Zeus teile tasub, mis tegite, kätte,
 145. Et teie tasuta ka meie majas saate-kõik hukka!"

- Nii ütles Teelemach, aga ta juure siis saatis kaks kotkast
 Pikse peremees Zeus mäe ladwast lendama sinna.
 Esmalt need heljusid õhus ja lehwisid tiiwuga tasa,
 Kõrwuti teisega teine ja laiaila laotud tiiwad,
 150. Siis aga wägewa hooga nad wehkisid nõuukogu kohal,
 Ajasid suled püsti ja peksiwad tiiwuga tiiwu,
 Wahtisid meestele päha ja hukatust ähwardas pilk neil,
 Kiskusid küüntega pääd ja kaelad weriseks endil,
 Pöörasid paremat kätt ja lendasid linnast siis üle.
 155. Seda nad nägiwad kõik ja kohkusid kotkate pärast,
 Mõtlesid südames ise, mis tähendus sellel küll olgu.

- Rääkima nendele hakkas siis Mastori poeg Alitherses,
 Elatand tark nende seast, kes temaga wanusest ühed,
 Lindude lendude tundja ja tulewa asjade mõistja,
 160. Sedamaid tõstis see häält ja kuulutas targasti nõnda:

- „Kuulge mind, Ithaka mehed, mis teile ma kuulutan
 praegu,
 Nimelt weel kosijad, sest mull on neile just sõnake öelda!
 Hukatus ähwardab neid, sest kaugel ei ole Odysseus
 Omaksist enam, waid ligi ja tulemas tõesti. Kui ta
 165. Tuleb, toob kõigile neile ta surma ja hukatust ühes.
 Aga ka paljuile muile on kahju ja kaotust karta,
 Kes siin Ithaka pinnal on elamas. Mõtleme järel,
 Kuidas saaks kosijaid keelda, kuis wõtaksid isegi märku,
 Et ei prassiks nad enam! Sest see oleks nendele parem.

170. Ega ma noor enam ole, ma olen ju põline prohwet!
Tõesti, see täide läeb kõik, mis temale ütlesin mina
Siis, kui Argiwi rahwas läks laewa ja Troojasse sõitis
Ning nende kaasas läks teele ka tark ja kawal Odysseus:
Palju sa kannatad paha ja kaotad wiimse kui mehe,
175. Tuled siis tundmata koju, kui kakskümnes aasta ju käes!
Nõnda ma ütlesin siis, nüüd läheb see täpini täide!“
Talle Polybuse poeg Eurymachus kostis siis nõnda:
„Wanamees, katsu, et koju saad, sääl oma poegile anna
Sihukest seletust, et nemad teawad, mis teewad nad ikka:
180. Siin aga paremalt tean, mis seletust waja on, mina!
Lindusid lendamas küll on paljugi päikese paistel,
Aga ei tulewat tea nad kõik mitte! Aga Odysseus
Surnud on kaugel! Oh et sina oleksid temaga surnud,
Siis ei luiskaks sa siin nii palju tulewa paha!
185. Siis sa ei äritaks siingi, et Teelemach turtsuks weel enam,
Ega talt asjata loodaks, et kingitust sinule jagaks.
Aga nüüd seda ma ütlen ja täidetud tõesti saab see:
Kui seda nooremast meest oma wanuse teadmise mõjul
Kihutad kiuslema sina ja turtsakaks teed tema meele,
190. Siis tema kannatab ise weel raskemat wiltsust palju
Ning ei wõi midagi mitte ta parata, tehku mis tahes!
Aga sa, wanamees, ise meil' ära kõik tasuma pead,
Mis meile kahju sa tegid, et kahjatsed isegi seda!
Aga nüüd Teelemach kuulgu, mis kuulutan kõikide nimel:
195. Sundigu minema ema siit isamajasse jälle:
Sääl talle tehtagu pulmad ja walmistatagu weimed,
Nõnda kui sünnis on teha, kui mehele lähewad tütre!
Enne küll Achaja pojad ei iganes kosimist jäta,
Nagu ma selgesti tean, sest kedagi meie ei karda,
200. Tulgu nüüd Teelemach ise ja rääkigu rohkem weel sõnu,
Wõi jälle wadista sina, oh wanamees, wiltsust meile
Kuulutada, ei seda küll usu, kuid wihkame sind kõik!
Hakkame sööma ja jooma ja joodud ei lõpe siin enne,
Kui tema seletab ära, kuis pulmega lugu on, meile,
205. Achaja meestele! Meie siis tahame nõnda kui senni
Wõistelda tema pärast ja ükski ei taha meist minna
Kosima teisi, ehk küll neid igamees kosida tohib!“

- Temale kostis see pääle siis mõistlik Teelemach wastu:
 „Kuulge, Eurymachus ning kõik teised kosijad kõrgid!
210. Sellest ma teiega nüüd ei enam rääkida taha,
 Sest seda jumalad teawad ja samuti Achaja rahwas.
 Aga mull' andke üks laew ja kakskümmend laewameest
 kaasa,
 Et nemad minuga sõitwad wee märgadest woogudest läbi!
 Sest mina lähen nüüd Sparta ja liiwase Pyluse linna
215. Kuulama, kas minu isa, kes kadunud, koju weel tuleb:
 Ehk mõni surelik mulle tast teab üht sõnakest öelda,
 Ehk jälle Zeus laseb kuulda, mis muidu on warjule pandud.
 Kuulen, et isa weel elab ja koju tagasi tuleb,
 Siis tahan oodata aasta, kui raske ka olgu mu põli!
220. Aga kui kuulen, et surnud on isa ja enam ei ela,
 Siis tulen tagasi siia ma armsasse isamaa linna,
 Ehitan isale haua ja ohwerdan surnute ohwrid
 Rohkesti, nõnda kui kohus, ja panen mehele ema!“
 Nõnda ta ütles ja istus siis maha. Nüüd ülesse tõusis
225. Mentor, üks auuwäärt mees ja auusa Odysseuse sõber,
 Kes oli Ithakalt minnes kõik maja jätnud ta hooleks,
 Et tema isaga peaks kõik asjad sääl joonel ja korras.
 See tõstis nüüd oma häält ja ütles targasti nõnda:
 „Kuulge mind, Ithaka mehed, mis teile ma kuulutan
 praegu:
230. Ärgu nüüd püüdkugi enam üks kuningas armulik olla,
 Helde ja mõistlik ja tark ja õigust kõigile teha,
 Waid olgu wihane aina ja tehku, mis kole ja hirmus!
 Keegi ei mäleta enam, mis hääd tall' Odysseus on teinud,
 Kui ta siin walitses targu ja armastas rahwast kui lapsi.
235. Ega ma kosijaist räägi: Ei maksagi rääkida neist mull!
 Need teewad nurjatuid töid ja nurjatu tegude palga
 Saawad nad kätte, kui sööwad Odysseuse koja nad paljaks
 Otsegu rööwliid, ja ise weel kiitwad: Ei tule ta koju!
 Teistega taplen ma nüüd, kes kõik siin seisate tummalt
240. Ega neid sõnaga sõitle, ehk kosijaid küll pole palju,
 Kuna teid endid on hulk, et jätaksid jõledad teod!“
 Aga Eueenori poeg Leiookritus ütles ta wastu:
 „Mentor, sa mõistmata mees, mis meeletu sõna sa rääksid,

- Kui sa meid käskisid keelda, et kosijad wara ei raiskaks?
245. Raske ka hulgale see, kui mehed nii maiad on joodul.
Kui tuleks ise Odysseus, kes Ithaka peremees, siia
Ning tahaks kosijaid majast, kus prassiwad ära ta wara,
Ajada wälja, ei saaks tema abikaas hõisata siiski,
Ehk ta küll igatseb hingest, et tuleks ta ükskord ju koju,
250. Sest teda hukatus tabaks, kui üksinda hulgaga wõitleks.
Seepärast mõistmata see, mis meie wastu sa rääksid!
Aga nüüd läki kõik koju ja igaüks omale tööle!
Sellele walmistab teed Alitherses ehk Mentori seltsis,
Oliwad sõbrad ju wanast Odysseuse majale nemad.
255. Aga ma arwan, et istub weel kaua siin Ithaka saarel
Sõnumet oodates ega wist iial saa reisiga toime!“

Nõnda ta ütles ja kohe siis lahkus nõuukogu ühest:
Mehed läksiwad ära ja igaüks ruttas säält koju,
Kosijad astusid sisse kõik auusa Odysseuse kotta.

260. Teelemach aga läks alla ja ruttas rannale kurwalt,
Pesi säält merewees käsi ja ärdasti palus Atheenet:
„Kuule mind, jumal, kes eile mu majas siin sees sina
käisid
Ning mind käskisid minna ja laewaga merele sõita
Kuulama, kas ehk ei teaks mõni midagi kadunud isast:
265. Näe, seda keelawad mulle nüüd üheskoos Achaja mehed,
Nimelt weel kosijad, kellel täis südamed tigidat ülbust!“

Nõnda ta palus ja kohe siis lähenes talle Atheene
Mentori näol, et oli kui ise ta moest ja häälest.
See teda hüüdis ja rääkis ta wastu need lendawad sõnad:

270. „Teelemach, ära sa enam nii arg ega mõistmata ole!
Kui oled pärinud isalt sa kõrge ja kartmata meele,
Kui oled wägew kui tema, nii teos kui sõnades ikka,
Siis ei saa ükski sind keelda, kui mõte on teele sull minna.
Aga kui pole ta poeg ega wahwa Penelope laps sa,
275. Siis küll ma kardan, et iial sa teoks ei tee, mis sa mõtled!
Wähe on lapsi, kes wahwad niisama kui isa on olnud,
Pahemad enamast kõik, ja paremaid isast weel wähem.
Aga kui pole sa enam nii arg ega mõistmata iial

- Ning Odysseuse waim ei ole sust lahkunud hoopis,
 280. Siis on weel lootust, et saad oma tööd sa tegema ära.
 Ära siis hooli nüüd sest, mis kosijail mõttes on teha,
 Sest nad on halbid ja õigust ja tarkust ei tunne nad mitte
 Ega aimagi surma ning eneste mustawat saatust,
 Mis juba ligi on üsna ja kõik ühe päewaga hukkab.
 285. Aga sind keelma ei pea nüüd midagi reisimast enam :
 Mina, kes alati olin su isale ustawaks sõbraks,
 Teen sulle walmis nüüd laewa ja tulen ka ise su kaasa!
 Mine nüüd ise sa kotta ja jää säääl sööjate seltsi,
 Aga siis walmista moona ja pane kõik paigale hästi :
 290. Wiin pane kõrwuga potti ja jahu, mis meestele üdiks,
 Kindla nahklähkrite sisse. Ma ise läen otsima mehi,
 Kes priitahtlikult walmis on tulema kaasa. Ja laewu
 Küllalt on Ithaka rannas, küll uusi, küll wanu, kuis tahad :
 Neist mina parema walin ja walmistan teele ta walmis,
 295. Siis kohe sõidame teele ja tüürime lahtisse merde!“

- Nii ütles Zeusi tütar. Ja kauem ei wiibinud enam
 Teelemach käsku täites, waid tegi, mis juhatand jumal.
 Läks siis majasse jälle ja südames sõi teda mure :
 Leidis kosijad kojast, täis ülbust nülгимast kitsi
 300. Ning nuumsigu, mis tapnud nad, kõrwetamast all õues.
 Naerdes Antiinous tuli siis tulija wasta ja wõttis
 Kinni ta paremast käest ja ütles lahkesti nõnda :

- „Teelemach, tore ja julge, sa oled ju leplikum jälle ?
 Ära siis hooli sest palju, kui näed ja kuuledki kurja :
 305. Lase meid süüa ja juua, kui ennegi, nõnda ka pärast !
 Küll sulle Achaja mehed, mis tarwis on, nõuutawad warsti :
 Laewa ja osawad mehed, et ruttu sa Pylusse jõuad,
 Et sa säääl järele kuulad, mis teada su auulisest isast !“

- Temale kostis see pääle siis mõistlik Teelemach wastu :
 310. „Kuis wõin, Antiinous, mina siin teie uhkete hulgas
 Istuda lauas ja wait olles süüa ja lusti siin lüüa ?
 Kas siis sest küllalt ei saanud, oh kosijad, et minu wara
 Raisanud olete siis, kui mina weel laps olin kodus ?
 Nüüd, kus olen ju suur ja wana küll, et ma wõin mõista
 315. Teiste kõnet ja julgus mul kõrgemalt laenetab rinnus,

- Tahan ma tasuda püüda, mis olete teind mulle kurja,
 Ükskõik, kas Pylusse lähen wõi siia jään omaste hulka!
 Teele ma lähen ja keegi ei pea mind keelama minna,
 Laenatud laewaga küll! Sest pole mull laewa ei sõudjaid
320. Enesel; nii see küll teile siin kõigiti tulusam oli!“
 Nõnda ta ütles ja käe ära nookaja käest siis kiskus
 Kergesti. Kosijad aga ta kijas tegiwad rooga,
 Pilkasid peremeest ise ja rääkisid sõimawaid sõnu.
 Üks aga nooremaist ülbelt siis sõneles kõikide ees nii:
325. „Teelemach tõesti tahab meid kosijaid surmata kõiki!
 Waadake aga, ta toob wist liiwases Pylusest mehi
 Wõi ehk Spartastki! Tall on ju tuline õhin ja julgus!
 Wõi jälle tüürib ta laewa siit wiljaka Efyra randa,
 Ostab säält surmawat rohtu ja segab ta wiinale sekka
330. Salamahti ja siis meid tapab korraga kõik ta!“
 Jälle üks teine noorist siis pajatas uhkeldes nõnda:
 „Kes see nüüd teab, ehk ise ta eluga maksab see sõidu
 Laewal Odysseuse kombel, kui omaksist alles ta kaugel?
 Waata siis muret ja tööd, mis meile ta kaela weel ajab:
335. Peame jagama wara ja majast minema wälja,
 Sest tema ema siis jääb oma walitud mehega sisse!“
 Nii nemad. Teelemach aga läks wõlwitud keldrisse alla:
 Sääl olid isa ajast täis kulda ja waske kõik kastid,
 Kirstud täis toredaid riideid ja waadid lõhnawat õli,
340. Haamid täis wanemat wiina, mis maitsew ja magus kui mesi,
 Otse jumalik jook ja ääreni täidetud täis kõik,
 Seisiwad seinade äärt mööda kõrwu, et kui kord Odysseus
 Koju weel tuleks, siis jooks, kui ju wõitnud kõik hädad
 ja waewad.
 Kellert kaitsiwad ukсед, mis kahe lukuga kindlad.
345. Sees aga walitses õöd ja päewad üks ustawam hoidja:
 Perenaene, kes tark ja hoolas walwaja oli,
 Oopsi, Peiseenori poja, truu tütar Eurykleia ise,
 Teelemach kutsus ta keldri ja ütles siis temale nõnda:
 „Emake, wiinaga täida kaksteistkümmend kõrwaga potti,
350. Wõta sest sordist, mis magus ja parema järgmine, mida
 Hoiad Odysseuse tarwis, kui koju ta kord jälle tuleb,

Kui ta ju wõitnud kõik waewad ja ära on pääsenud
surmast, —

Täida nad ääreni täis ja kata nad kaanega kinni!

Puista siis peenemat jahu nahklähkrite sisse ja täida

355. Kaksikümmend lähkrit nii täis, et ulatab küllalt mull moonaks.

Aga tee salaja seda ja pane kõik üksteise kõrwa,

Et kui ma õhtu eel tulen, kõik kätte saan, ilma et näikse,

Sest et siis ema ju läinud on ülesse tuppja ja uinub.

Sest mina lähen nüüd Sparta ja liiwase Pyluse linna

360. Kuulama, kas oma isast ma mingit sõnumet kuulen!“

Nõnda ta ütles. Siis hakkas Eurykleia haledast nutma,
Endine hoidja, ta kaebas ja rääkis need lendawad sõnad:

„Kuidas, mu pojuke, päha sull sihuke mõte on tõusnud?

Kuhu sa mõtled siis minna, mu ainuke, kullake, pojus?

365. Ilm on küll suur ja ka lai, aga kaugel kodusest kohast

Suri ju kallid Odysseus, ei tea mis metslaste keskel!

Eks sa ei tea, et nemad, kui lähed sa teele, siis püüdwad

Hukka sind saata ja siis sinu wara kõik jagada ise?

Ära siis mine, waid jää oma kotta! Mis sunnib sind teele

370. Merele minema, et sääal eksid ja kannatad häda?“

Temale kostis see pääle siis mõistlik Teelemach wastu:

„Emake, ära nüüd karda! Ei Jumala tahtmata läe ma.

Aga nüüd wannu, et enne ei ütle sa emale seda,

Kui üksteistkümnes päew ehk kaksteistkümnes ju käes on,

375. Ehk kui ju waja mind leiab wõi kuuleb mu minekust ise,

Et tema mitte ei nutaks ja ilusat nägu ei rikuks!“

Nõnda ta ütles ja moor siis wandus jumala juures.

Kui oli töötand seda ja wandunud wägewa wande,

Walas ta pottesse wiina ja täitis nad ääreni täis kõik

380. Ning siis peenemat jahu ta puistas nahklähkrite sisse.

Senni läks Teelemach tuppja ja jäi sääal peigude seltsi.

Wälja siis mõnusa nõuu oli mõtelnud Pallas Atheene:

Näost kui Teelemach ise läks mööda linna ta käima.

Kes talle wastu sääal tuli, sell' andis ta kõwema käsu:

385. Õhtul olgu ta laewas ja täiesti walmistud teele!

Siis palus Fronio pojalt Noeemonilt tugewat laewa

Ning hää meelega lubas see kallis mees seda anda.

Päike läks looja ja kattis ju pimedus ära kõik rajad,
Siis läks Atheene randa ja wedas laewa säääl wette,
390. Kandis sisse kõik asjad, mis sõiduks laewale waja,
Seadis ta paigale lahte weel wiimsesse soppi. Ja mehed
Seisiwad julgesti walmis: Neid igaüht julgustas jumal.

Wälja siis mõnusa nõuu jälle mõtles Pallas Atheene:
Ruttu läks sisse ta targa Odysseuse kotta ja walas
395. Kõigile silmile und, et kosijad uniseks jäiwad,
Joo wastas joojaid nõnda, et käest neil kukkusid peekrid.
Uniselt hulkusid koju, ei suutnud nad walwata enam,
Ning nende laugude pääle säääl langes magusam uni.

Ärksaks jäi Teelemach üksi ja seda läks kutsuma teele
400. Sinisilm Pallas Atheene Odysseuse uhkesse kotta
Mentori näol, et oli kui ise ta moest ja häälest:

„Teelemach, tule nüüd ruttu, ju walmis on soomustud
sõbrad,

Istuwad aerude juures ja ootwad sult sõitmise käsku,
Läki nüüd laewale kohe, ei wõi enam wiibida minnes!“
405. Kui oli öelnud need sõnad, siis ruttas ees Pallas Atheene
Kärmesti, aga ta läks talle järele jälgesid mööda.
Kui nad nüüd jõudsiwad randa, siis leidsiwad lahelt nad
laewa

Ning mere kaldalt koos salga tihedajuukslisi mehi.
Neile siis Teelemach ütles ja andis lahkesti käsu:

410. „Läki nüüd, sõbrad, ja toome, mis moona meil teele
on tarwis!

Kõik juba walmis on kojast ja ema ei aima sest põrmu
Ega muud tüdrukud majas, üks ainuke teab, mis teeme!“

Nõnda ta ütles ja ise ees ruttas ja järele nemad:

Wõtsiwad moona kõik kaasa ja wiisiwad toreda laewa
415. Ruumi, kuis käskinud oli Odysseuse waimukas wõsu.
Laewa läks Teelemach ise, kuid juhiks tall oli Atheene:
See istus pärasse maha ja Teelemach istus ta kõrwa.
Mehed siis päästsiwad köied, mis laewa pidasid, lahti,
Astusid ise siis laewa ja istusid sõudjate pinki.

420. Pärituule Atheene siis läänest läkitas neile:
See neil paisutas purje ja weeretas tumedaid wooga.

- Teelemach andis siis käsu, et mehed kõik panewad toime,
 Mis on sõitmiseks sünnis, ja nemad kuulsiwad sõna:
 Kuusese masti nad panid keskpaika õõnsusse püsti
425. Seatud kohta ja hästi ta sidusid kõitega kinni,
 Tõmbasid walged purjud nahkrihmaga peelepuu külge.
 Tugewast paisutas tuul siis purje ja walwakad wood löid
 Laksudes wastu laewa, kui libises laenete turjal
 Edasi ühte soodu ja sõitis rutuga merel.
430. Kui olid sidunud kõied ja korraldand mustawa laewa,
 Tõiwad nad karikad wälja, mis ääreni täis olid wiina,
 Kallasid jumalail' ohwriks, kes igawest elawad taewas,
 Rohkem kui teistele aga nad Zeusi tütrele andsid,
 Kes oli kõik selle öö ja hommiku juhtimas sõitu.

Kreeka keelest: **J. Bergmann.**

Suurlinna pildid.

(Soome keelest.)

I. Uulitsal.

Uskil sääl mu lapsepõlve mälestuste hämaruses liigub jutt Moolotist, hirmutisjumalast, kelle filmad paistavad, kui kuuma ora ots ja tuline kõri ootab ohvrid...

Ei tea, aga mõnikord, kui määratuma suurlinna uulitsatel kõnnin, tuleb ahastlik tunne, just kui ähwardaksivad tuuefordsed kivimajad pääle langeda. Ja teine tunne, just kui hakkaks inimeste paljudus korraga woolama, kui jõgi, ja mina upaksin tema laenete alla. Siis halgatab mõnikord lapsepõlvest Mooloki jutt meelde ja lumine, kätsew, udune suurlinn on minu meelest korraga Wõnikia hirmutise nägu.

Ja ma hakkain mõtlema, miks kõik need inimesed siia kokku on kogunud ja mis neid siin kinni peab. Mis on siia toonud Võnema talumehe ta piirita legendiktubelt, kus waiksus helab ja kaugused filma teritawad? Mis on siia toonud wäikselinna elaniku ta walguserikast puumajakestest, mida aiatene ümbritseb ja päikene piirab, ja kus nii mõnus on oma peremehena elada, puhata kõige selle maailma mürinast ja ärgata ainult kui piiskopp katsuma tuleb ehk kuberner. Ja mis on kogunud kõik need kirjud hulgad määratuma Wenemaa igast kolgast ja pannud nad siia üheskoos rateldama ja lühitest, rasket tööpäewa elama?

Mull ei ole kunagi mõttesse tulnud, et Peeterburi kaunis oleks. Kuid siingi wõid kaunist leida, aga ainult juhtumise kaupa, wälgu kombel, mis pea kadunud. Nägin kord: Peetri-Paawli kindlusekiriku mõdgataoline torn lõhkus tiheda uduga kaetud taewa tahels kui pitne, mis liüies ühel filmapilgul oli kiwitunud. See oli kaunis.

Ja kaunis oli kord päikese loojaminek sügisesel pärastlõomal, kui Laadoga omad sügisejäänud Neewa kaudu mere poole saatis ja mustaw,

pime wesi walgetest liikwatest jääpantadest kihises ja teisel rannal laewawabriku ammuli ukseawandusest lõke loitles. Ululitatuledge read wilkusiwad piki randa ning kangel Paale-sillal liikusiwad aeglaselt hobuseraudtee wagunid üks teise järel, kui tumedad kujud nõialaternas.

Uga ehk wõib mõnikord kogupiltki kaunis olla. Talwepäewadel, warsti kui uus lumi on langenud, enne kui liikumine esimese puhtuse ära on jõudnud häwitada; siis on patune, armuta suurlinn otsekui ilmafüüta näoga, — kui saunast tulnud laps, kes puhta särgi selga on saanud.

Ehk siis sügise alguse selgetel päewadel, kui hele walgustus üle kõige wärwirikkuse ja hommikumaalise ereduse kirgendab ja Neewa kui tumedast hõbest tahatud wõö selle kirju waiba kinni peab.

Uga muidu on Peeterburi wäljanägemises aina midagi argi- ja igapäewast. See on kui wäikekodaaniku naene, kes hooletult riides käib, kõik lohakil ja ripatile. Ehituded on kui näotumad kastid, augud külgede sees. Kõik on aina kulunud ja rüüstanud, kui töw järel.

Ja inimesed! Need inimesed, keda nii palju on, et selle paljuduse tõttu enam ei mäletagi, et sull inimesed ees; waatled wastatulewaid kui liikuwaid nukkušid ehk masinaid, keda ühtelugu keeraw panorama sulle teele heidab. Silma puutuwad wäikesed wäljaspoolsed omadused, mis pea lahtuwa halemeele, pilkamise ehk imestamise tundeid wõiwad äratada. Uga kes sell filmapilgul peaks mäletama, et neil kõigil suuremata hing on ja et igawese elu tume aimus igaihel pöues peitub?

Ei kustil ole wabadus nii suur kui suurlinnas. Wõid elada, kuidas iganes tahad, ja surra, kuidas tahad. Suurlinn, kes inimesi üheskoos sunnib elama, kui sipelgaid pesas, ei kaswata ühismeelt, waid isekast üksiklase tunnet, ei ligimese armastust, waid inimeste põlgamist. Olen furd näinud, kuis wigasaanud mees jalgteel lamas ja inimesed hoolimata mööda astusiwad. Wiimati ütleb keegi herra kojamehele mõne sõna ja palub, ta peaks haawatud inimese ära koristama. Kojamees lohistab mehe mõned sammud edasi maja piirist wälja — ja jätab ta sinna. Ta on oma kohuse täitnud.

Midagi ei ole nii ilma armuta kui suurlinn: ta uhkustab palas- titega ja unustab hurtsikud. Olen aidasid näinud, kus muru aina niiske- roheline on ja tafaseks pügatud, ning kus purtskaew toredate lillede üle pifaraid pillub, ja olen näinud, kuidas tillufesed kaltstkuued sõrmed siniseks muljuwad seda raudpistandit wasta, mis neid kõigest sellest iludusest lahutab. Tahad sisse pääseda, siis olgu sull hoidja ühes, nii kui neil wäikestel triiphoone lillelled, kes jääb siidi ja jameti kahinal jalutlewad.

Kui mõnda korda olen siin möllus, mis kumiseb ja müdiseb ja kõrwa löikab, kui alatafane sõjariistade kilin, — kui mõnda korda olen siin maa värskete waikuse järel igatsenud, mis suuri ja kaunid mõtteid idandab. Ei taha ütelda, et siingi waikust ei leiduks. Siin on eluasemeid, millede aknad igalt poolt kinni sulutud õue pääle käiwad ja kus samajugune sumbumud hääletus walitseb kui müürikolus.

Waataid aknast wälja ja film näeb akna akna kõrwal, ülewal, all, igal pool. Kui undishimulised filmad, aina rahutumad ja uuriwad. Ühtelugu nende ilme wahetleb; warjusid liugub edasi-tagasi, neid awatakse ja pannakse jälle kinni, ja õhtul süttiwad neis tuled põlema, üks teise järel. Wast kehtöö ajal on aknafilmaidel aega kinni wajuda, siis nad maitsewad und, kardinad filmalaugeteks.

Ainult mõnikord saadab uulitsa wool siiaagi laene. Tuleb wiulil-kääfjutajaid ja leierkasti-wantajaid; poristel õuekiwidel teeb usfimees oma tempusid ja tõine laskeb taltsaid, walgeid hiiresid kübaras ja mööda käitseid jooksta. Siis on mustawa kaewu seinad täis elu, igast aknast pistetakse pää wälja, naerdakse, tehakse nalja: „Da capo wiulnik!“ „Tublist tehtud, usfimees!“

Pääle jelle käib müütajaid, kõigejuguiseid, marjamüüjaid, kala-kauplejaid, wanade riiete ostjaid. Igamehel on oma heli, millega ta müüdawaid wälja pakub, kes helgal häälel, kes lamedal, ja teraw kõrw õpib pea wahet tegema. Eht õue pääle astub Wene kirikukerjus, pää paljas ja rinna pääl almujekarp, mida Smetegewa Nikolai pilt kaunistab. Ta lööb ristijid, kummardab igale poole ja algab ka omal wiisil: „Digeusflikt rahwas . . .“

Kui ükildane ja kinnine on niisugune suurlinna õue! Ei wahelda siin walgus ja wari, ühtesoodu walitseb siin üksluine hämarik. Aknafilmad teewad meele rahutumaks ja waba waadet takistaw müür surub ta madalale.

Kas peaks fogu majas lapsi olema? Olen sagevasti asjata nende heledat naeru kuulda igatsenud ja treppidel nende heledaid filmi näha. Nii, lapsed! Kui selle suurlinna pääle mõtlen, kes nii mõne käsiwarrega inimesi oma poole tõmbab, kes neist were ja rammu mõistab tarwitada ja, kui nad ära kulunud, kõrwale heita, — siis on mull lastest ikka kõige enam halsemeel. Meist, kelle mõttemaailmale laialdasi waatepiirid tarwis lähaks ja kelle südamele suuri mõjusid, kuid nad näewad ainult pimedat hooi ja kaugemal armutumat, uduwaipa peitunud jätilast, kes aga wotab, kunni nad suureks on kaswanud . . .

II. Lapseid.

Nad istuſiwad hoburaudtee wagunis, teisel pool nurgas, — muidugi neljakopikalistel paikadel; wiimaseid on kõik kokku ainult neli ja neist on aina riidu, tõukamist ja pahasid sõnu, ennekui on lepitud. Nad istuſiwad seinä ja pakſu Peeterburi turumoori wahese pitſitatud, kes jääb kõhewel ja laialt laſus ja ükſinda kahemehe koha täitis.

Nad ajaſiwad madala häälega juttu, ja kõwemini, ſedamööda kuidä nad ümberolijaid jõudſiwad unustada, ning heitſiwad ſalamisi pilkusi ja muigasiwad teineteisele, kui arwaſiwad, et neid keegi tähele ei pane, ja ſuruſiwad aegajalt teineteisel kätt pakſu kaubamoori warjus, kes neid õige ligiſtikku ſundis istuma.

Wäljas oli lumefumegas jõulukuu õhtu ja wagun oma jäänud akantega tuletas ſuurt kaſti meelde wõi kirſtu. Nende nurgas oli pool pime, laternas kiratſes tuli ja ſibe ſuits tungis läbi klaasi pragude.

Poiſ oli wanem, kuid ta wõis niisama hästi wiiteteiſkümmekui ühekſateiſkümmene-aastane olla, — ſuurlinn kulutab kergesti aastate wahel ära. Õige ſuurlinna poiſ, kes waraſemaſt nooruselt ſaadid wabriku töös on orjanud, lahja, nälginud, aga ſiiski pikaks weninud, — nägu warakult mehiltunud, tart ja elaw. Riided wõidunud ja nõest läikiwad, — ta tuli wiſt otſeteel tööst. Kogu olekule ſuurlinna pitsat pääle muljutud, kes ühtlaſi ritub ja edendab, ühtlaſi alla tõmbab ja ülespoole tõstab. Otſekoheſe, wälkuma waatega kullifilmad uuriſiwad terawalt ümber ja muutſiwad igakord hellaks, kaitſwaks, kui pill kõrwal istuma tüdrukü pääle langes. Oli poiſ õige ſuurlinnalane, ſiis oli tüdruk ſelle asemel ſelgem ſüdamaalane; wäikene, tüſe ja kadus peaaegu õlarätiku ſiſſe ära, mis talle liig ſuur oli. Punapõſeline, kui õun, — ilmaſüüta, imetlew waade ümmargustes lapſefilmades. Käes wõimatu ſuured, pakſud, halliſt willaſt labakindad, mida ta aegajalt ühte ldi.

Neil oli teineteiſega lõbus olla, pooleks kui laſtel, pooleks kui täieealiſtel. Tüdruk oli nudishimuline ja ärgas, kui uulitſa warblane. Hõõrus kahutanud ruutu labakindaga ja katſus enesele piiluauku teha. Ja ſiis ühtelugu poiſi käiſelt näpiſtades: „Noh, aga waata, eſs waata ommeti!“

Piletnik tuli maſu nõudma. Poiſ tõmbas filmapilgul raha-kufru wälja.

„Raks!“ ütles ta mehekal ja täis ijeteadwust, tüdrukü poole näidates. Temas oli otſetõesti rüütluſt, ſelles wabrikupoisſis.

Tüdruk tegi kui tahaks keelda, õhkas, naeratas ja asendas ennast siis mõnufamini istuma.

Ta armastas seda nukelist, elava loomuga poissi, see oli selge. Armastas teda ilma hoolet ja mureta, ilma tulewiku pääle mõtlemata, nii kui lapsepõlwe ja nooruse rajamaadel armastatakse. Ja kuidas ta mõistis meelitada, see wäikene naene! Peidab silmad rätikuga ja kihistab selle all naerda ja lütkab jälle tahapoolle. Korraks ta tõmbas kinda käest ära; see oli wäikene, natukene külmanud ja punane käekene. Poiss wõttis sellest oma nõgise kämbelaga kinni, tüdruk tõmbas käe esiti ära, aga siis ta pistis ta tagasi, ettewaatlikult, just kui oleks kartnud, et käsi wähest poissi sõrmede wahel katki läheb.

See oli nii selge, nii hästi nende minewik kui tulewik. Nii selge ja lihtne, — siin oli nii wähe wõimalust.

Tüdruk oli muidugi just maalt tulnud kohta otsima, otseteed omast kaugeist kodukülalt. Ei seda, et ta kodus just puudust oleks kannatanud, aga jüda ihkas ilmamaad natuke laiemalt näha saada. Ja siis oli sääl see poiss, kellega lapsepõlwes üheskoos oli mängitud ja hääd sõbrad oldud . . . Muid tutwaid suurest ei olnudki . . . Poiss oli hilja aja eest tõõst pääsnud ja sõidutas teda nüüd linna waatama . . .

Doha ta wiist saab, hää wõi paha, kuidas juhtub . . . Teenib sääl mõned aastad, muutub linnalaseks, jaledaks ja wähe kahwatuks, ostab enesele kübara omakujutud willarätiku asemele ja wahetab labakindad sõrmikate wasta. Poiss käib wabrikus, nii kui ennegi. Mõne aasta pärast nad lähewad paari. See oleks loomulik, teifiti nad ei ole asja enesele kunagi ettekujutanudki.

Ja siis . . . Mis siis muud, kui see tawaline: korter kuskil keldrikorras, pooleks maa all, rõste ja hallitanud . . . Palju lapsi, kehwa palk, raskeid päewad . . .

Suur ehitus tõmbas korraks tüdruku tähelepanemise oma poole: „Mis see on, — waata, — kas keiser elab siin?“

Poiss naeratas ifalikult oma kaaslase teadmatuse üle ja hakkas seletama: see oli tširkus, ta oli kord sääl käinud. Misjughused toredad ripped ja riided, — just kui wärwid wikerkaares . . . Ja hobused tantšiwad ning koerad olivad targad, kui inimesed, ja elewant sõitis jalgrattal, — tõsi jah, jalgrattal . . . Oh, küll see oli tore . . .

Tüdruk waatab ta pääle imestades ja uhkelt. Mis ta kõik teadis ja misjughused imesid ta oli näinud! Kuidas ta kõik uulitsadki tundis

ja ifka teadis, fuhu poole tarwis oli minna. — Ja ta ei kartnud üle uulitfa astuda, waid mõistis ofawalt ennaft hobuste wahelt läbi poetada.

„Wii mind ka ford sinna,“ fofistas ta falamifi, — „kas wiid? ford pühapäewal, kui mind wälja lubatafje!“

Ta õhtas, wistift oma tulewafe teenistufekoha pääle mõteldes. Ja waatas ühtlafi poifi poole, kelmlifult, pooleks kui laps, pooleks kui naene.

Wagun jäi Newski äärde feisma. Nad astufiwad maha, nii kui muudki; nägin neid inimestewoolu jekka wajuma, poifs wähe eespool, teed tehes, tüdruk ta järel, kaaslase kuuehõlmast finni pidades, jelle abita ja kaitfeta oleku tundel, mis inimese üle wõimust wõtab, kes esimeft forda fuurlinna mõllus liigub.

Natufefe aja pärast oliwad nad mu filmift kadunud.

III. Muftjõgi.

Meewale on mõnda forda foont lastud: fiit on jõgefif juhataatud ja kanalifid kaewetud. Kuid tema hiiglakeha ei näi jelleft kannatama ega nõrkema, täis elujõudub ja trotslifult ta firutab ennaft ja diendab omi harufid ja kanalifid sooje fadamufe poole.

Üks ta mõnedest haarmetest on Muftjõgi. Näen teda iga päew omast aknaft, nii pikkamifi ta wajub mööda, et film ta jookfu ei felita.

Muftjõgi... Ta on dieti kanal, linna äärt mööda tõmmatud, mööda wabrikuteft, kes kõik oma pori ja fopa temafje tühjendawad, — jelleft ta nimi.

Ta kallastel on pea ainult wabrikuid, üks teife kõrwal need fuitfewad, lehkawad ja lõõtsuwad õhu täis tahma ja nõge. Ühes kohas ta jookfjeb ifefugustest waremetest mööda, kõrged, punafed telliskiwifeinad pooleks püsti, katus juba kaua aja eest kokkulangenud, akantes weel kattifeid, tule noolitud ruutufid, — wabriku korsten pikk ja paljas, kui kartfitud puutüwi. Ehitus on ford põlenud ja keegi ei ole teda kohendanud ega waremeid ära koristanud.

Tüki maad ta jookfjeb allpool furnuaeda, — fiin on rikaste ofa pakil täis ja waeste oma weel tihedamalt täis ahatud ning rift pendub risti kõrwal.

Ta ei kiiguta kunagi lõbualuft, ainult koormaid ta kannab; fuured näotumad liiwalobjad ja halutruufid liiguwad ta turjal edafi niifama

tosufelt ja pikkamisi kui ta ise. Wesi on tall must ja porine; jäälagu-
nemise ajal ujub ta pinnal õline, pihkane kord, mis kõigis wikerkaare
wärwides läikleb, nii kui wana klaas.

See on töomes, see Mustjõgi, koormate kandja, musta töö tegija,
niisama kui need jalgab, kes ta kaldaid mööda hommikuti tööpaike
poole rühivad. Kuid ta ei ole waba töomes, ta on tööori, tööloom,
— ja tall on orja meel. Ta on ahelates sündinud ja kaswanud,
hakatusest saadik rammide wahel jooksnud ja paremat ta ei tunne.

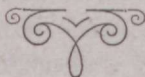
Ta ei mõista nuriseda ega kaebada, ta neelab sõnalaujumata kõik
sopa, mis ta sisse heidetakse, ja arwab, et see kõik nii peab olema.
Kuskil kohal ei ole ta jooks woolas ega wulifew. Aga ta teeb oma
töö tuimalt, nutralt ja tülpinult, nii kui ori kunagi.

Kõik ta jooks on kui pikk töönädal, raske ja wäsitaw, ilma puhke-
ajata. Ainult ühel kohal kasvab ta rannal üksildane, suur remmelgas,
kelle terawad, pikerghused lehed rohiliseks jääwad, kui teistelt puudelt
lehed juba langenud; siin kohal on ta wesi selgem, ta nagu peatab
lühikesteks pühapäewaks, ja filmapilgu läigib ta pinnal kiriku kullatud kupel.

Teinekord mõiksid arvata, et ta tahapoole jookseb; vähemgi tuule-
hiiling paneb ta weed tagapäri laenetama. Kuid temagi ligineb oma
sihile, olgugi roomates, ja ta mustad weed liiguwad mere poole. Halli
limatorra all peitub hämar aimdus, et midagi paremat on olemas, ja
tume mälestus wabast, tuninglikust woolust, kust ta oma alguse saanud.
Aga enne kui ta sadamasse jõudnud, on ta wäsinud ja rambunud ja
kaob merde, kes päästjana ta wastu wõtab.

Ta on kui inimene summunud õhus, kiifastes oludes, mis teda
kühugile poole ei lase edeneda. Dotad ja ootad wärsket tuulenuhku,
uusi mõjusid, sigitawat woolu, — kuid asjata. Ja wiimati panetad
saatuslega, küüritad koormate alla, mis sulle selga laotakse, lepid sellega, et
ju tee, nii kui Mustal-jöel, rammide wahelt läbi wiib, ja näed und sellest
ainsamast rohelistest remmelgast, mille oksad weepinda puudutawad...

(Aino Kallas'e käsikirjast tõlgitud).

Eesti sõnadest =line lõpuga.

Kirjameestele ja kooliõpetajatele.

Mie keeles on väga palju sõnu, millede lõpp =line on, nagu: armuline, imeline, kurwaline, teoline, linnaline ja tuhat tõisi. See sõnade salk on wana Eesti keelewara, mis meil Soomlastega ühine on. Aga uuemal ajal on Eestis, nimelt meie kirjakeeles, hakatud neid sõnu osast wõõriti, keeleseaduste wasta, sünnitama ja pruukima. Meile on sõnad kingitud, nagu: tegeline, wigategeline, inimline, haridusline ja palju nende sarnatsid, mis muud ei ole kui ebasünnitused. Kui meie teadusest ja keele puhtusest midagi lugu peame, siis ei tohi meie neid omas keeles ega kirjas sallida. Aga hukkamõistmisega ei ole ükski asi weel parandatud. Meie peame ühtlasi ka näitama, mispärast hukkamõistetud sõnad keelewastased ja kõlbamata on ja kuidas laidetud sõnad õieti tulewad sünnitada ja pruukida. Et keegi asjatundja tänini sest asjast laiemat seletust ei ole teinud ja meie keel ommeti niisama hoolast arimist tarwitab, kui iga tõine eluasi, siis arwasin kasuliseks, sulge kätte ja asja arutuse alla wõtta. Äratagu järeltulewad ettepanekud kõigewähemalt terawamat mõtlemist ja sügawamat uurimist keeleasjus, ja siis — ka ühemeelelist =line lõpuliste sõnade sünnitamist ja pruukimist.

Ma arwan, et see kõige sündsam ja mõjusam saab olema, kui meie oma uurimise ja seletamise näituste põhja pääle paneme, s. o., meie toome sõnad ette, mis waidlemata õiged Eesti sõnad on, mis igas maakonnas ehk murdes pruugitakse ja sellepärast ka igale Eestlasele otsekohe

arusaadawad on. Selle juures vaatame ka selle pääle, kudas Eesti kirjandus käsilolewaid sõnu wanemal ja uuemal ajal on pruukinud. Kõigest saame siis nägema, mis =line lõpulised sõnad tähendawad, kudas nemad on sünnitatud ja kudas ka uusi peab loodama. Ühtlasi paneme tähele, mis tähtsamad teadusemehed meie asjast on ütelnud. Kõigest loodame selgust mõistmisele ja kindlust kirjakeelele saada.

Esimene päätükk.

=line lõpuliste sõnade tähendus.

§ 1.

Esimene tähendus: Lõpp =line sünnitab sõnu, mis **olemist** ehk **wiibimist** selle juures tähendawad, mis algussõna nimetab. (Nomina commorandi.)

Näitused: Rinnaline (sõnast: rind) = see, kes rinnal on, nagu: rinnaline laps. Kõrwaline (s: kõrw) = kes ehk mis kõrwal on, nagu: kõrwaline tee, asi. Kohaline (s: koht) = kes kohal on, nagu: kohaline rahwas.

Need ja sarnatsed sõnad on **omadusesõnad** (nomina adjectiva, имена прилагательныя). Aga wäga tihti on sarnatsed sõnad **nimesõnad** (nomina substantiva, имена существительныя). Need sõnad on oma algussõna järele mitmesugused, nimelt järgmised:

1. Sõnad **kohalise** tähendusega: Kiwiline (s: kiwi = weski) = weskiline, kes kiwil ehk weskil on. Laadaline (s: laat) = kes laadal on. Laualine (s: laud) = kes laual on. Mereline (s: meri) = kes merel on. Rannaline (s: rand) = kes rannal on. Reheline (s: rehi) = kes rehel on, j. n. e. — Nii sünnitab keel nimelt kõigest **kohanimedest**, ilma piirita, uusi sõnu =line lõpuga, et ütelda, et keegi kuhugi kohta on läinud, sõitnud, et ta sääl midagi toimetamas ehk asja ajamas on, kust ta wiimati siis ka tagasi tuleb ehk kust teda tagasi oodatakse. Tartuline (s: Tartu) = kes Tartus käimas on. Kas Tartulised juba kodu? Tartulised tuliwad praegu. Riialine (s: Riig) = kes Riias käimas. Nõndasamati üteldakse: Wõruline, Wiljandiline, Paideline, Rakwereline, Narwaline, Peterburiline, Moskwaline, — Otepäaline, Kambjaline,

Helmeline, Audruline, Raplaline, Jõhwiline, Waiwaraline, —Himmasteline, Mamasteline, j.n.e.

2. Sõnad, mis mitmesugustest nimesõnadest sünnivad ja inimesi nende **ajutise töötegemise** ehk **asjaajamise** järele nime-tawad. Häriline (s: härg) = kes häris, härgade juures, härgi hoidmas on. Kalaline (s: kala) = kes kalal on. Sepiline (s: sepp) = kes sepil on. Seuline ehk seoline (s: siga) = kes seul ehk seol, sigade juures, neid hoidmas on. Heinaline (s: hein) = kes heinal on, heina teeb. Marjaline ehk marjuline (s: mari) = kes marjal ehk marjul on, marju otsib. Seeneline ehk seeniline (s: seen) = kes seenel ehk seenil on, seeni korjab. Teeline (s: tee) = kes teel on. Teuline ehk teoline (s: tegu) = kes teul ehk teol on. Nõndasamati ka: silluline (s: sild), sõõruline (s: sõõrd), jahiline (s: jaht), tööline (s: töö), üüriline (s: üür) j. n. e.

3. Sõnad, mis mõnesugustest pidudenimedest sünnivad ja nende **pidude osawõtjaid** tähendawad. Piduline (s: pidu) = kes pidul on. Niisamati: pulmaline, sajaline, wakaline, warruline, matukseline, talguline, jooduline, jaanituleline j. n. e.

4. Sõnad, mis mõnda **ametit, teenistust** ehk **eluseisust** tähendawad. Ammetiline (s: ammet) = kes midagi ametit peab, ammetil on. Asjaline (s: asi) = ärimees. Mis ammetiline, asjaline sina oled? Kostiline (s: kost) = kes köstil on. Leiwaline (s: leib) = kes leiwal kuski on. Palgaline (s: palk) = kes palgal on, palgatud inime. Moonaline (s: moon) = kes moonal on. Niisamati: Päewaline ja päewiline (s: päew), suweline ja suwiline, murretes ka suiline (s: suwi) j. n. e.

5. Mõned sõnad, mis küll mitte elawaid hingelisi ei tähenda, aga siiski nõnda mõteldud saawad, **nagu oleksiwad nemad mõned asjatoimetajad** ehk **teenistuse pidajad**. Pääline ehk pealine (s: pää, pea) = pruudi iseäraline päähe. Pihaline (s: piht) = iseäraline osa ihukatet. Sõrmiline (s: sõrm) = iseäraline mänguriist. Suuline (s: suu) = iseäraline hobuseriistade osa, j. n. e.

Tähelepanija lugija näeb, et kõikide nende sõnade juures, mis süa esimese tähenduse liiki käiwad, tähenduse poolest ikka mõttekujud koht ja wiibimine nagu ühised pääosad meie waimusilma ees seisawad, ja et need sõnad oma sündimise ehk alguse poolest alalütlega käändega (casus adessivus) kõige ligemas ühenduses seisawad.

Lisamärk. Isikuid tähendawail =line lõpulistel sõnadel on mõnikord sugulasi =lane lõpuga. Näituseks: Tartuline — Tartlane, Riialine — Riiglane, rannaline — randlane, kirikuline — kiriklane j. n. e. Aga nende kaksiksõnade tähendus ei ole mitte ühesugune. Sõnad =line lõpuga tähendawad ainult ajutist olemist ehk wiibimist kuski kohas ehk olus, =lane lõpulised jäädwat olemist, kindlat loomu. „Tartlane“ ja „Riiglane“ on inimesed, kes oma sündimise, loomu ehk elukoha poolest Tartu ehk Riia inimesed on; „Tartuline“ ja „Riialine“ võib iga inimene olla, kui ta aga Tartus ehk Riias wiibib ehk sääl käimas on. Niisamati on wahel „randlase“ ja „rannalise“, „kiriklase“ ja „kirikulise“ wahel. „Randlane“ on jäädaw, tawaline rannamaa elanik; „rannaline“ see, kes ainult ajuti sääl wiibib. „Kiriklane“ on inimene, kes oma südametunnistuse ehk ilmawaate põolest kindlasti kiriku poole hoiab; „kirikuline“ on ajuti oma ihuga kirikus, — tema loomust, südametunnistusest, ilmawaatest ei ütle see sõna midagi; ta võib ka kiriku wastane olla.

Mõnikord tuleb ette, et =line ja =lane lõpulised sõnad nii ligi kokku ulatawad, et liht inimene wahet enam ei märka. Näituseks: Üüriline ja üürlane on mõlemad inimesed, kes üüri pääl elawad. Aga peenem keeletundmine teab ka siin wahet teha. Ütleb ta „üüriline“, siis mõtleb ta ajutise üüri, mõne üüri järgu pääle; pruugib ehk kuuleb ta sõna „üürlane“, siis mõistab tema seda nõnda, kui oleks üürielu kellegi tawaline olu, tema elamise kombe.

§ 2.

Tõine tähendus: Lõpp =line sünnitab sõnu, mis ütlewad, et kellelgi ehk millelgi seda omanduseks ehk küljes on, mis algussõna nimetab. (Nomina adhaerentiae.)

Selle liigi sõnad on esialgu ehk oma loomu poolest kõik **omadusesõnad** (nomina adjectiva, имена прилагательныя), aga mõned pruugitakse mõnikord ka ilma järeltulewa nimesõnata ja ilmuwad siis ise kui **nimesõnad** (nomina substantiva, имена существительныя).

Näitused: Emaline (s: ema) = kellel ema on. Isaline (s: isa) = kellel isa on. Isalised ja emalised lapsed ei tea sest kurwastusest midagi, mis isatumatel ja ematumatel on. Lapseline (s: laps) = kellel laps on. Lapsiline = kellel lapsi ehk lapsed on. Silmaline (s: silm) = kellel silm on. Silmiline = kellel silmi ehk silmad on. Käpaline (s: käpp) = kellel käpp on. Käpiline = kellel käppi ehk käpad on. Kääruline (s: küür) = kellel küür on. Naeseline (s: naene) = kellel naene on. Rahaline (s: raha) = kellel raha on. Leiwaline (s: leib) = kellel leiba on. Kingiline (s: king) = kellel kingi ehk kingad on. Sukeline (s: sukk) = kellel sukke ehk sukad on.

Nende sõnade hulk on aruta, nimelt rahwa suus. Kus iganes algussõna oma tähenduse poolest lubab, =line lõpulist omadusesõna sünnitada, sääl sünnib see ka. Meie kirjamehed, nii näikse mull, on siin kitsama aruga, kui rahwakeel. Kirjamehed on oma koolielu ehk muidu oma elu olemise läbi wõõra keele wangi saanud, kus niisugusid omadusesõnu vähemal määdul pruugitakse. Eesti keele rikkast tagawarast nimetan siin weel mõned näitused: Kehaline, kidaline, kilbiline, koonuline, krooniline, kuuline (s: kuub), lindiline, liikmeline, lipuline, lukuline, mastiline, narmaline, nimeline, nisaline, sambaline, silbiline, tressiline, warsaline, wiljaline, wäädiline, wöödiline, j. n. e. Mitmuse tähendusega: Kõrwuline = kellel kõrwad on, nänniline = kellel nännad on, sõlmiline, suliline, kulleline = kellel kullad, kuldsed ehted on, sarwiline = kellel sarwed on, tähiline = kellel tähed on, witsuline = kellel witsad on, j. n. e.

Ka siin wõime tähele panna, et ettetoodud sõnade juures koha ja wiibimise mõttepilt mitte kaugel ei ole. Omandus ja küljes-olemine on mõttewäljal koha ja wiibimise naabrid,

sugulased. Et see nii on, kinnitawad ka tõised keeled. Wenelane ütleb: *быть при деньгахъ* = raha juures olema, s. o., kellelgi on raha, tema on rahal, rahaline. Nüsamati ütleb Sakslane: er ist bei Casse, bei Gelde = temal on raha, tema on rahal, rahaline. Bei Jahren = ealine, bei Kräften = jõuline, bei Laune = häätujuline. Ühtlasi näeme, et ka siin sünnitatud =line lõpuliste sõnade algus alalütleva käände põhja pääl seisab: rahal — rahaline, eal — ealine, jõul — jõuline, tujul — tujuline.

Lisamärk. Mis isiku ehk asja *omandus* (имущество, принадлежность, Eigenthum, Zubehör), tema päralt ehk küljes on, wõib mõnikord ka tema *omadus* (качество, Eigenschaft), tema seestpidine loom olla. See on ju ikka, kui ka oma wiisi, ikka isiku ehk asja päralt, tema juures ehk küljes. Sest siis tuleb, et hulk =line lõpulisõnu, mis esialgu siia käesolewa paragrahwi (§ 2) alla käiwad, nomina adhaerentiae on, ka nomina qualitatis, s. o. loomutähendajad sõnad, wõiwad olla, milledest pea § 4 saab rääkima. Näitused: Keeruline (s: keerd) = kus keerd ehk keerud sees, — kolmekeeruline niit —, aga ka = mis raske seletada on, — keeruline küsimus. Okkiline (s: okas) = kus okkad küljes (nomen adhaerentiae), aga ka = waewaline, walus (nomen qualitatis). — Lugija seadku pärast § 4 seletus selle lisamärgiga kokku.

§ 3.

Kolmas tähendus: Lõpp =line sünnitab sõnu, mis ütlevad, et kuski üks määratud mõõt sest sees on ehk sest sisse mahub, mis algussõna nimetab. (Nomina capacitatis.)

Algussõnad ses sõnade liigis on enamasti mitmesugused määratud ja pruugitawad mõõdud ehk arwud, aga ka mõned üleüldised sõnad, kui neid nagu mõõduks wõetakse, — sünnitused =line lõpuga on esialgu ja enamasti **omadusesõnad** (nomina adjectiva, имена прилагательныя), aga wõiwad mõnikord ka **nimesõnad** olla (nomina substantiva, имена существительныя).

1. Näitused määratud mõõtudest: Wakaline (s: wakk) = kus see mõõt sees on ehk sisse mahub, mis meie

wakaks nimetame. „Wakaline“ kott. Nõndasamati: kapaline, külimituline, matiline, topsiline, toobiline, pangiline j. n. e., sõnadest: kapp, külimit, matt, tops, toop, pang. — Tolliline (s: toll) = kus kudagi toll mõõduks on. „Tolliline“ laud, „tolliline“ wahe. Nüisamati: Kündraline, süllaline, waksaline, werstaline j. n. e. — Puudaline (s: puut) = mis nii raske on, kui üks puut. — Nüisamati: Punnaline, naelaline, loodiline. — Aastaline (s: aasta) = mis aasta wältab ehk on wäldanud. Nõndasamati: Kuuline, nädalaline, päewaline, tunniline. — Rublaline, kopikaline = raha, mis selle hinna wääri- line on ehk asi, mis nii palju maksab.

2. Näitused üleüldistest, pääliskaudistest mõõ- tudest: Kotiline. „Wiiekotiline“ koorem. Haluline (s: halg). „Kümnehaluline“ unik. Rusikaline. „Rusika- line“ kiwi.

3. Näitused arwudest: Üheline, kaheline, kol- meline, neljaline, wieline, kuuline, seitsmeline, kaheksaline, üheksaline, kümneline = see, kus üks, kaks, kolm j. n. e. sees on ehk sisse mahub. Nõndasamati: Ühetõistkümneline, kahetõistkümneline..., ka- hekümneline, kahekümne üheline, kahekümne kaheline..., kolmekümneline, neljakümneline..., sajaline, kahesajaline, kolmesajaline..., tuhan- deline, kahetuhandeline..., millioniline..., kolme- tuhande kuuesaja seitsmekümne wieline (arwust: 3675). Nõndasamati murdarwudest: Pooleline, kolmandiku- line, neljandikuline, wiieendikuline..., kahekol- mandikuline ($\frac{2}{3}$), wiiekuendikuline ($\frac{5}{6}$)..., kahe ja seitsmekaheksandikuline ($\frac{27}{8}$) j. n. e. Sidesõna „ja“ juurelisamine on säääl tarwiline, kus selle ärajäämisest tumedus ehk segadus wõib tulla. Näituseks: Tahab keegi arwust 103 praegu käesolewat mõõdulist ehk mahutawat arwu- sõna sünnitada, siis ei wõi ta mitte ütelda: „saja kolmeline“. See on kahewaheline ütlemine, see wõib ka tähendada „umbest kolmesajaline“. Eesti keeles on see seadus, et kui arwusõna arwatawa asja t a h a pannakse, siis tähendab see, et arw mitte kindel ei ole, kahewaheline on, ainult umbesti arwatakse. „M e e s t

wiis“ tuleb senna saata, tähendab: „Umbesti wiis“ meest tuleb senna saata. Et arwuga 103 kindlasti mõõta ehk mahutada, peab üteldama: „Saja ja kolmeline“. Ehk, mis ka ette tuleb, „ja“ jäetakse kõrwale, ütlemata, ja „saja“ (genitivuse) asemel pruugitakse „sada“ (nominativust), nii et kõnekäänd nõnda käib: sada kolmeline.

Lisamärk 1. Mõõduliste ja mahutawate =line lõpuliste sõnade kõrwal pruugitakse Eesti keeles ka sõnu palja =ne lõpuga. Nõnda kui wakaline kott, aastaline laps, kopikaline sai j. n. e. üteldakse, üteldakse ka wakane kott, aastane laps, kopikane sai j. n. e. Lõppu =line pruugiwad häämeelega lõunapoolsed Eestlased (Tartlased, Wõrulased), lõppu =ne jälle põhjapoolsed (Tallinlased) enam. Läbis tikku ehk üleüldse on mõlemil sõnade salkadel siin tähendus ühesugune, aga esialgu on täiesti peenikene wahe olemas olnud, mis nüüdki weel mõnes iseäralises kõnekäänus selgesti ära tuntakse. Lõpp =ne mõõdab ehk mahutab terawasti, täiesti, lõpp =line ainult ligikaugelt, pääliskaudisemalt, ümmargusel arwul. Saksa keeli ütleksin mina nõnda: die Endung =ne **misst** den Inhalt des Gegenstandes, =line **schätzt** ihn. Mõõtmise ja mahutamise wahel wahet tehes, wõiksime Eesti keeli ka ütelda: =ne **mõõdab**, =line **mahutab**. Sellepärast olen mina ju mõni aeg tagasi praeguse seletuse kohased =ne lõpulised sõnad „nomina mensurae“ nime alla pannud (=mõõtjad sõnad) ja on Soomlased =line lõpuliste tõienditele nime „nomina capacitatis“ annud (=mahutajad sõnad), mis ma siin ka Eesti keeleteadusele omanduseks pakun. „Vakaline“ kott tähendab esialgu kotti, kuhu umbesti arwates, ümmargusel arwul üteldes, wakk sisse mahub, — „vakane“ kott on niisugune kott, kus täiesti wakk sees on. Niisamati on esialgu wahe „toobilise“ ja „toobise“ wahel. „Toobiline“ kann on üleüldisem, pääliskaudisem ütlemine, „toobine“ kann terawam, kindlam, suuruse kohta selgem ütlemine.

Et =line lõpulised sõnad oma tähenduse poolest pääliskaudisemad, üleüldisemad on, tuleb sest, et nad oma sündimise poolest alalütlewa käände põhja pääl seisawad. See kääne tähendab ju oma loomu mööda ligiolemist, juuresolemist. „Vakaline“ on oma esialguse mõttepildi poolest niisama

palju kui „waka l“ olew, waka ligi, waka juures olew, — „toobiline“ niisama palju kui „toobil“ olew, toobi ligi, toobi juures olew. — Lõpp =ne üksi jälle tähendab Eesti keeles esialgu ainet, materjaali, kust midagi tehakse ehk midagi sünnib, =ne lõpulised sõnad on esialgu ainelised nimetused. Nad tähendawad, et üks asi täiesti sest ehk teisest aimest, materjaalist on, läbi ja läbi. „Tinane“ on see, mis täiesti, läbi ja läbi, tinast on j. n. e. Sest siis tuleb, et ka mõõtmise juures =ne lõpulised sõnad täit mõõtu tähendawad, nomina mensurae on. — Et küll igapäewane kõne, nimelt murded, selle wahe tihti ära kustutawad, =line ja =ne lõpulisõnu praeguses liigis läbisegamine pruugiwad, siiski ei tohi teadus olewat wahet tähele panemata jätta. Nagu muidu elus, olgu ka keele kõnelemises ja kirjutamises teadus meile juhiks.

Lisamärk 2. Dr. K. A. Hermann on omas „Eesi keele grammatikas,“ lhk. 32, =line ja =ne lõpulised arwusõnad ühte liiki kokku tõmmanud ja neile ühise teadusliku nime „hendarwud“ (numeralia pretialia) annud. See kokkutõmbamine on praktilises grammatikas, nagu meie ka ülemal oleme näinud, arusaadaw, keelmata. Aga antud nimi — „hendarwud,“ numeralia pretialia —, ei näita mull mitte sünnis olewat. Niisugune nimi peab kõiki arwusid ära tähendama, mis siia liiki käiwad, — aga seda ei tee nimi „hendarw“ mitte. See wõtab oma hõlma ainult need sõnad, mis rahaga mõõdawad, hinda (pretium) panewad, nagu: kopika kümneline ehk kümnene, rubla wieline ehk wiene j. n. e. Tõised mõõdud — neid on õige palju — jääwad selle nime alt kõik wälja, nagu: aasta kümneline ehk kümnene, pangi wieline ehk wiene j. n. e. Teadus peab terawasti lahutama, kus lahutada tuleb, ja terawasti ühendama, kus ühendada tuleb, ja see peab ka antud nimedes tunda olema. Minu arwates täidame seda teaduse nõudmist siin täiesti ja sündsasti nõnda, et =line lõpulisõnu arwusid „numeralia capacitatis“, s. o. „mahutawateks arwudeks, mahutusalwudeks“ nimetame, =ne lõpulisõnu „numeralia mensurae“, s. o. „mõõtwateks arwudeks, mõõtarwudeks.“ Arwab keegi, et praktilises õpetamises praegune wahetegemine liiaks läheb, ja soowib

mõlemaid arwude liikisid kokku wõtta, siis wõib tema neid ka kokku „mõõtarwudeks“ nimetada, mis minu meelest asjakohasem on kui „hindarwud.“

§ 4.

Neljas tähendus: Lõpp = **line** sünnitab sõnu, mis isiku ehk asja **omadust** ehk **iseloomu** tähendawad, seda mõõda, mis algussõna nimetab. (Nomina qualitatibus).

Need sünnitused on päris **omadusesõnad**, mis isiku ehk asja kindlat, jäädwat ehk kindlaks, jäädwaks arwatud loomu tähendawad. Nad on nagu nimesõnade kõige ligemad teendrid ja käiwad pea alati nendega ühes. Mõned ainult tõusewad mõnikord oma jalgade pääle ja pruugitakse nimesõnadena.

Näitused: Sõbraline (s:sõbr, sõber) = sõbra loomuline, sõbra sugune. Sõbraline kombe. Orjaline (s:ori) = orja loomuline, orja kohane, orja omane. Orjaline meel, orjaline põlw. Paganaline (s:pagan) = pagana loomuline, pagana juures leitaw. Paganaline wiis, mood. Rähniline (s:rähn) = rähni ehk rähna sugune, kirju kui rähn. Raipeline (s:raibe) = raibe sugune, sarnane. Trepiline (s:trep) = trepi sugune. Võrguline (s:wõrk) = wõrgu sugune. Sõnaline (:sõna), suusõnaline = mis sõnaga, suusõnaga on üteldud. Suusõnaline käsk. Murdeline (s:murre) = mis mõnes murdes leida, murde loomuline. Niisamati: alaline, salaline, äkiline, üheline (= ühetasane), j. n. e.

Nimesõnad: Sepiline (s:sepp) = sepatöö, sepis. Wirmaline (algussõna on siin Eesti keelest kadunud) = rahutu, sõnakuulmata, pääletükkija inimene ehk loom; mitmuses: wirmalised = põhjawal.

Alalütewa käände põhi, mille pääl need sõnad oma sündimise poolest seisawad, paistab ka siin wälja. „Sõbraline“ kombe on see, mis sõbral on; orjaline“ põlw on see, mis orjal on; „rähniline“ on see omadus, mis ka rähnil ehk rähnäl on, j. n. e.

Lisamärk. Selle liigi sõnade hulk saab weel palju suuremaks ja mitmepoolsemaks tõusma, kui lugija järgmise paragrahwi ja tema lisamärgi ära on lugenud.

§ 5.

Wiies tähendus: Lõpp = **line** sünnitab sõnu, mis seda **olu** ehk **järke** tähendavad, mille sees isik ehk asi algussõna põhjuse pääl ajuti olemas leitakse. (Nomina status).

Näitused: Jalaline ehk jaluline (s:jalg) = kes jalal ehk jalul seisab ehk käib. Tõbine on juba jalal, jalul. Warjuline (s:wari) = mis warjul on. Warjuline koht = koht, mis warjul, warjatud, kaitstud on. Särgiwäeline = kes särgi wäel on, kellel ainult särk seljas. Särgiwäeline käik, seismine. Esiotsaline töö = töö, mis esiotsa, esiotsal, alguses tehti. Kahewaheline = mis kahewahel on. Kahewaheline asi = asi, millest senna ja tänna, mitmeti wõib mõelda. Silmapilguline (s:silmapilk) = mis silmapilgul sünnib. Silmapilguline käsk = käsk, mis silmapilgul, otsekohe antakse, j. n. e.

Lisamärk. Wäga palju = **line** lõpulisõnu, mis esialgu **olu** ehk **järke** tähendavad, nomina status on, pruugitakse pärast omaduse ehk iseloomu tähendamiseks, on siis nomina qualitatis. (Waata § 4 lisamärk). Nagu asjade ehk isikute omandus ehk see mis nende küljes on, nende asjade ehk isikute omaduseks wõib saada (waata § 2 lisamärk), nõnda siin ka nende **olu**, **järg**, **ajutine seisukord**. Meie uurimise ja seletamise all olewate sõnade liigipiirid ei ole kindlad. Üht ja sedasama sõna wõib tihti siin ja sääl liigis leida. See on igas keeles nõnda, nii ka Eesti keeles. Sõnad, mis esialgu **olu**, **järke**, **seisukorda** tähendavad, siis aga pärast enam omadust, iseloomu, — on näituseks järgmised: Nutuline (s:nutt) = kes **nutul** on, kes **nutab**. Sõna tähendab esiotsa seda **olu** ehk **järke**, kus **nutetakse**, **nutma peab**. Aga niisugune seisukord wõib ka jäädwaks olla, omaduseks saada. „Nutuline hääl“ ei ole mitte igakord otse see hääl, mis nuttes kuuldakse, waid ta wõib ka niisugune olla, mis otse rõõmu tujul ehk rõõmu olul kuuldakse, aga nutu loomu, nutu omadust ilmutab. Esialgune olusõna on omaduse, loomu tähendajaks saanud. Otse niisamati on lugu sõnadega: Leinaline, ohuline, piinaline,

waewaline, waluline, himuline, naljaline, naerule, lustiline, rõõmuline, mureline, wihaline, rahuline, õnneline, rutuline, pakiline, wihmaline, tuisuline, tormiline, wahuline j. n. e. Aga kõik need sõnad seisawad oma sündimise poolest alalütleva käände põhja pääl. Nutuline = nutul olew, leinaline = leinal olew, ohuline = ohul olew j. n. e.

§ 6.

Kuues tähendus: Lõpp = line sünnitab sõnu, mis algussõna tähendust ehk sisu wähendawad. (Nomina deminutiva).

Siin on algussõnad ise alati omadusesõnad (nomina adjectiva, имена прилагательные). Neist sündinud **uued omadusesõnad** = line lõpuga wähendawad, pehmendawad, alandawad omadust ehk algussõna sisu.

Näitused: Araline (s:arg) = kes wähe arg. Kurwaline (s:kurb) = wähe kurb. Peeneline (s:peen) = wähe peenikene. Nooreline (s:noon) = wähe noon. Wanaline (s:wana) = wähe wana. Niisamati: Ahneline, haigeline, kehwaline, kõhnaline, pahaline, pühaline, tooreline j. n. e.

Nagu kõigis eelkäiwates liikides, seisab ka siin sõnade tähendus oma sündimise poolest alalütleva käände põhja pääl. „Araline“ ei ole weel „arg“, täiesti selle omaduse ilmutaja, waid tema on ainult selle omaduse ligi, selle juures, aral olekul. „Kurwaline“ ei ole weel „kurb“ selle sõna täies mõttes, waid kurwa ligi, selle juures, wähe kurb, kurwal olekul, mis pea wõib kaduda.

Lisamärk 1. Wähendawaid omadusesõnu sünnitab Eesti keel ka palja = ne lõpuga: Arane (s:arg), kurwane (s:kurb), kehwane (s:kehw), pahane (s:paha), pühane (s:püha), j. n. e. Praktikalisesest seisukohast waadates wõime ütelda, et tähenduse poolest = line ja = ne lõpuliste wähenduste wahel suuremat wahet ei ole, neid wõib läbisegamine pruukida. Meie wõime ühesuguse õigusega ütelda: Araline ja arane hing, kehwaline ja kehwane seisukord, tema oli

pahaline ehk pahane j. n. e. Aga peenemalt tähele pannes, teaduslikult otsustades, peame juure lisama, et esialgu mõlemate wähenduste wahel siiski täiesti äratuntaw wahe on. Lõpp =ne tähendab wähendust kui omadust, loomu, lõpp =line kui ajutist olu ehk järge. „Pahane nägu“ on terawam, kõwem ütlemine, kui „pahaline nägu“. See wahe seisab mõlemate wähenduste sündimise põhja pääl. Lõpp =ne sünnitab ainelisi sõnu, mis läbi ja läbi seda on, mis algussõna nimetab, olgu ka iseäralistel olekutel, nagu siin käesolewas sõnade liigis, wähendatud, pehmendatud mõõdul, — lõpp =line sünnitab alalütleva käände põhja pääl sõnu, mis ainult ligiolemist, juuresolemist, sellega enam wäljastpidist ühendust tähendawad. Asjalugu on siin otse seesama, mis meie ülemal pool (§ 3 lisamärk 2) mõõtwate ja mahutawate arwude kohta tundma õppisime.

Lisamärk 2. Mõnikord kaotawad wähendawad omadusesõnad =line lõpuga oma esialguse wähendusewõimu enam ehk wähem ära ja saawad enestele uue, enam ehk wähem muudetud tähenduse. Näitused: Kurjaline (s: kuri) tähendab esiteks seadust mööda „wähe kuri“, „kurja päraline“, aga siis tõiseks ka seda, et keegi ühel ehk tõisel olekul meelega kurja näo teeb, kurja nägu näitab, kurjust ilmutab, kus kurjust loomu poolst ei olegi. „Isa on wäga kurjaline“ tähendab: „Isa on sell iseäralisel korral wäga kuri“, miska aga sugugi ei ole öeldud, et ta oma loomu poolst kuri on. Oma loomu poolst wõib ta otse koguni hää ja tasane olla. Tahaksime isa loomu tähendada, siis peame ütleva: „Isa on kuri“. Nägusamaks seletuseks lisan Wanast kandlest (I. lhk. 18) salmikesed juure:

Kuule, kulla welekene,
 Mine kodo kurjaline,
 Wõta kuoku koa tielt,
 Tapidsa' tare läweltä,
 Pessä kotost kuwwe' kosja',
 Welitsista wiie' wiina'.

Suureline (s: suur) = wähe suur; aga enam pruugitakse seda sõna muudetud mõttes: kes ennast suureks arwab,

uhke, iseennast täis, kiitleja on, — näitab, nagu oleks ta mõni „suurus“, aga ei ole mitte. — Siia käiwad ka: Pitkaline (pitkaline haigus, wiim, mees, kombe), laialine, tühjaline.

Tõine päätükk.

Näitusi Eesti rahwalauludest.

§ 7.

Et =line lõpuliste sõnade tähendust ja sünnitamist nägusamaks teha ja kinnitada, arwan ma tarwiliseks, näitusi rahwalauludest ette tuua. Meie wanad laulud on Eesti rahwa oma liha ja weri, nende laulude keel selge Eesti keel, nende sõnad õiged Eesti waimu lapsed. Kes rahwalaulude kohtumõistmise järje ees oma keele-eksami laitmata ära on teinud, see on keelemeister. Ma wõtan omad näitused trükitud laulukogudest, nimelt H. Neus'i, Dr. M. Weske wäljaannetest ja minu omast Wanast kandlest.

1. =line commorandi ehk juureswiibimise =line:
Neus, lhk. 352: Kõik olid uhked pulmalised.

Dr. Weske I. lhk. 33: Sulasest saab suuri meesi,
Perepojast palguline,
Palguline, päiwiline.

Dr. Weske II. lhk. 14: Kuusest käiwad kosilased,
Aawast käiwad asjulised.

W. K. I. lhk. 8: Pääst ma pästi päiwilisel.

W. K. I. lhk. 16: Kiwiliste kinnaste kuiwada.

W. K. I. lhk. 54: Padjah wele palgalise'.

2. =line adhaerentiae ehk küljesolemise =line:
Neus, lhk. 62: Tapame siku sarwilise.
Neus, lhk. 363: Tõised kõik olid tressilised,
Puhas kõik olid poordilised.

Dr. Weske I. lhk. 16: Suu on seitsme sopiline,
Kael on kahe kandiline,
Nina nelja nurgeline.

Dr. Weske II. lhk. 63: Kulleline kaasukene.

W. K. I. lhk. 32: Olgu küü' kõrdelise',
Olgu nao' narmelise'.

- W. K. I. lhk. 34: Illos neio imäline,
Kabos neio kandjaline.
- W. K. I. lhk. 144: Ega naara õige naine,
Laida naine latsiline.
- W. K. II. lhk. 150: Seäl ma kukun kullelene,
Laalan laia rahalene.
- W. K. II. lhk. 150: Helgib juba helmelene.
- W. K. II. lhk. 175: Siis saad naese nastulese,
Tinarinna ristilese.

Loomutähendajad näitused, mis esialgu küljesolemist tähendavad:

- Neus, lhk. 393: Seest siiru wiiruline,
Pealt kulla karwaline.
- Dr. Weske II. lhk. 81: Peened padjad plekilised.
- W. K. I. lhk. 114: Milles sie maa tsömbeline,
Tsömbeline, jombeline.
- W. K. I. lhk. 120: Ma otsi oma olalise,
Kae oma kaalalise,
Wõta oma wõimalise,
Saa oma sarnalise.
- W. K. I. lhk. 136: Kuus olli kure karwalist,
Säidse säre soomelist.
- W. K. II. lhk. 59: Jutad kulla keerulesed.
- W. K. II. lhk. 169: Kannab kaltsud kilbileded.

3. =line capacitatis ehk mahutaw =line:

Ühest Setu laulust: . . . mõne puudalitse'.

4. =line qualitatis ehk loomutähendaja =line:

- Neus, lhk. 279: Palged eha punalised.
- Dr. Weske II. lhk. 30: Anna pinki peeleline,
Lauda ette laasiline.
- W. K. I. lhk. 10: Tie' kõnne' kõlwulise' . . .
Teie kõnnik kõrraline,
Jala astuk arwoline.
- W. K. I. lhk. 52: Mull o mies meeleline,
Kaas kaala arwoline.

- W. K. I. lhk. 64: Üle karksi kate aia,
 Üle käwe kärbilise,
 Üle pilli pistilise,
 Üle ropse rohilise.
- W. K. II. lhk. 121: Naene nõmme roosilene.
- W. K. II. lhk. 125: Kas on pingid peeelised?
- W. K. II. lhk. 158: Härra witsad äkilised,
 Roua witsad roosalised.

5. =line status ehk järjetähendaja =line:

Jutu aluline = jutu alune.
 Kohtu aluline = kohtu alune.

Loomutähendajad näitused, mis esialgu ajutist olu ehk järke tähendawad:

- Neus, lhk. 91: Siin tuigub naene tusaline,
 Waagub naene waewaline.
- Dr. Weske I. lhk. 1: Lustiliste laua taha...
 Leinaliste keske'elle.
- W. K. I. lhk. 6: Kas sull liiga hobesta,
 Wallalista warsakeist?
- W. K. I. lhk. 40: Saa—a sa naista naarulist.
- W. K. I. lhk. 110: Kui näit näio sündüwät,
 Oholisel olewat.
- W. K. I. lhk. 160: Imä hääli hädaline.

6. =line deminutivum ehk wähendaw =line:

- W. K. I. lhk. 18: Mine kodo kurjaline.

Kolmas päätükk.

=line lõpuliste sõnade sündimine ja sünnitamine.

§ 8.

Kust saawad =line lõpulised sõnad oma alguse? Kudas sünniwad nemad? Kes eelkäiwad paragrahwid tähelepanemisega läbi on lugenud ja ettepanud näitused läbi mõtelnud, see peab ütleva: Need sõnad seisawad alalütleva käände ehk adessivus'e põhja pääl, säält on nemad wälja

kaswanud, casus adessivus on nende ema. See on ka nõnda, — seda tunnistab sõnade tähendus ja sõnade nägu.

Alalütlew kääne ehk casus adessivus, mille lõpp Eesti keeles =I on, näituseks: mere—I, kala—I, marja—I, marju—I, sepa—I, sepi—I, — tähendab, lühidelt kokku wõttes:

1) Kohta, kus ehk mille juures ehk mille ligi keegi ehk midagi on. Isa on mäel, kaewul, heinamaal, teel; pada on tulel, j. n. e.

2) Aega. Suwel, talwel, neil päiwil, sell ööl, wanal ajal, õigel ajal, j. n. e.

3) Kombet ja wiisi. Sell kombel, mill wiisil, ühel meelel, elan wenna leiwal, kaswasin isa hirmul ja ema armul, j. n. e.

4) Olu ehk järke. Käib jalal, ahi on söel, suu on ilal, töö on hakatusel, j. n. e.

5) Isikut ehk asja, kellel ehk millel midagi on. Kuningal on kroon. Linnul on tiivad. Rehal on wars.

Seame nende tähendustega =line lõpulised sõnad kokku, wõrdleme terawasti ja mõtleme hästi järele, siis peame selle otsusele jõudma, et =line lõpulised sõnad alalütlewast käändest ehk adessivus'est on sündinud. Walgustame praegust ütlemist näitustega.

1. =line commorandi ehk juureswiibimise =line:

turuline	on:	kes	turul	on,
Riialine	on:	kes	Riia	teel on,
tööline	on:	kes	tööl	on,
üüriline	on:	kes	üüril	on,
päewiline	on:	kes	päewil	on,
palgaline	on:	kes	palgal	on, —

j. n. e.

2. =line adhaerentiae ehk küljesolemise =line:

kingiline	tähendab:	keegi	on	kingil,
tressiline	"	"	"	tressil,
keeruline	"	midagi	on	keerul,
okkaline	"	"	"	okkal, —

j. n. e.

3. =line capacitatis ehk mahutaw =line:

Rublaline tähendab seda, mis rublal, s. o. rubla hinnal ümber käib ehk mis rublal s. o. rubla eest ostetakse.

Naelaline on see, mis naela kaalub, naela raskusel olemas on, — j. n. e.

4. =line qualitatis ehk loomutähendaja =line:

Roosiline on see omadus, mis ka roosil, roosi juures ehk roosi küljes leitakse, roosil olemas on.

Punaline on see omadus, mis punal on, — j. n. e.

5. =line status ehk järjetähendaja =line:

torsuline on: mis torsul on,

wahuline on: mis wahul on, —

j. n. e.

6. =line deminutivum ehk wähendaw =line:

pahaline on: kes pahal (tujul, näol, meelel) on,

pühaline on: mis pühal (seisul, näol) on, —

j. n. e.

Mõnikord tuleb ette, et =line lõpulisele sõnale mitte otsekohe alalütlew kääne ei wasta, waid mõni tõine kääne. Näituseks: Pulmaline on see, kes pulmas on. Siin on alalütlewa käände asemel seesütlew kääne (casus inessivus) wastamas. Neljatiivaline on see, millel neli tiiba, mis nelja tiiwaga ehitatud on. Siin jälle on alalütlewa käände asemel kaasaütlew kääne (casus comitativus) wastamas. Aga see ei tee meie seletusi ja otsusi tühjaks. Need tõised wastawad käänded on niisugustel olekutel oma mõtte poolest ikka kudagi alalütlewa käändega sugulased, temale sarnatsed. Nagu iga uuriija teab, on keeleteaduses sarnadusel — teadusemehed ütlewad „analogial“ — suur ja laialine mõjumine.

Meie otsus on ja jääb see: =line lõpulised sõnad Eesti keeles on alalütlewa käände lapsed — ehk teadusekeeli ümber üteldes: = line lõpulised sõnad on nomina adessiva. Nende põhjusmõte on juureswiibimine ehk küljesolemine, kust ka mahutamine, loomutähendamine, järjetähendamine

ja wähendamine wälja on kaswanud. Nemas sünniwad nõnda, et alalütlewale käände **i+ne** külge liidetakse ehk lõpuks antakse, kus **i** praegusel keele olul ühendaw ehk siduw hää on, **ne** aga päris sünnitamise silp, mis ka muidu wäga tihti Eesti keeles sõnade loomiseks pruugitakse. **Lõpp =line on siis kolmest osast kokku pandud: l+i+ne**, s. o. alalütlewa käände lõpp **l** + sidehää **i** + liitsilp **ne**, mis kokku uue, kokkupandud lõpu sünnitawad. Kalaline on **=kala+line = kala+l+i+ne**, metsaline on **=metsa+line = metsa+l+i+ne**, asjaline **=asja+line = asja+l+i+ne**, j. n. e.

§ 9.

Et **=line** lõpulised sõnad alalütlewast käändest sünniwad, neid käändeid aga kaks on: tõine ainsuses, tõine mitmuses, siis on meie uurimisel olewad sõnad ka kahesalgalised, tõised on **ainsuselised**, tõised **mitmuselised**. Ainsuselisi on palju enam; mitmuselisi sünnitab keel palju harwemine, nimelt siis ainult, kui mitmuse pääle rõhku tahetakse panna, mis ka igakord selgesti ära on tunda.

Näitused: Asjaline (ainsuseline sõna) on = kes asja ajab, asjuline (mitmuseline sõna) on = kes asju ajab. Lapseline (a.) = see, kellel laps on, lapsiline (m.) = kellel lapsi on. Kullaline (a.) = kullaga ehitud, kulleline (m.) = mitmesuguste kuldehetega ehitud. Silmaline (a.) = kellel silm on, silmiline (m.) = kellel silmad, silmi on. Nõndasamati seisawad ja käiwad kõrwu paaris: Marjaline (a.) ja marjuline (m.), seeneline (a.) ja seeniline (m.), päewaline (a.) ja päiwiline (m.), kingaline (a.) ja kingiline (m.), sukaline (a.) ja sukeline (m.), sõlmeline (a.) ja sõlmiline (m.), sarweline (a.) ja sarwiline (m.), nurgaline (a.) ja nurgeline, j. n. e. Mõned nendesugused sõnad pruugitakse, oma sisu ehk tähenduse pärast, pea alati mitmuse mundris, nagu: Häriline, seoline ehk seuline, sepiline, silluline.

Lisamärk 1. Kui keegi tahaks kahelda ehk imeks panna, et käändest (casusest) uusi sõnu tehakse, sellele wastame,

et see Eesti ja Soome keeles sugugi ime ei ole, waid ka muidu mõnikord ette tuleb. Meil on, näituseks, sõnad pärastane ehk pärastine, mis „pära“ — sõna seestütlewast käändest (casus elativus) on sündinud, küllaldane, mis „küll“ — sõna alaltütlewast käändest (casus ablativus) tuleb, j. n. e. Kui jälle mõnikord näikse, et =line lõpulised sõnad määrasõnadest (adverbia) sünniwad, nagu püstiline sõnast „püsti“, äkiline sõnast „äkki“, siis tuleb meele tuletada, et need määrasõnad, mis siin algussõnadeks on, ise esialgu nimesõnad on, mis aga puuduliseks on jäänud, nii et neid praegu ainult mõnes käändes pruugitakse. „Püsti“ ja „äkki“ on sõnadest „püst“ ja „äkk“ sündinud, mis weel mõnes kokkupandud sõnas nimetawa käände näol alles olemas leiame, nagu „püstnuga“ ja „äkkwiha.“ „Püstiline“ ja „äkiline“ on nende sõnade alalütlewast „püstil“ ja „äkil“ tulnud, aga need algussõna käänded (alalütlewad) on igapäewasest kõnest kadunud.

Lisamärk 2. Et =line lõpulistel sõnadel alati alalütlew kääne (adessivus) sündimise põhjaks ehk alguskujuks on, siis on selge, et need sõnad ainult tõistest **käänatawast sõnust**, s. o. nimesõnadest, omadusesõnadest, asesõnadest ja arwusõnadest, sündida wõiwad. Neid sõnu kokku nimetab keeleteadus „nominated“ (nomina), nende sõnade lõppude muutmist „deklineerimiseks“ (declinatio) ehk „käänamiseks.“ **Aja-** ehk **tegasõnadest** (verba) ei sünnita Eesti keel iganes =line lõpulisel sõnu, sest aja- ehk tegusõnad seisawad oma loomu ja lõppude muutmise poolest omas iseäralises liigis, nominatedest lahus. Neil ei ole alalütlewat käänet ega siis ka selle käände lapsi, s. o. =line lõpulisel sõnasünnitusi. Kui uuema aja kirjamehed sõna „tegeline“ ja tema sulase „wigategeline“ elule ja jalule on seadnud (ajasõnast „tegema“), siis on see keelewiga, — nimetatud sõnad on ebasünnitused, wärdjad, nagu juba omas seletuse sissejuhatuses oleme ütelnud.

Lisamärk 3. Meie oleme ülemal =line lõpulised sõnad tähenduse poolest kuude liiki jaotanud. Sellega ei taha meie mitte ütelda, nagu oleks neil liikidel nii kindlad piirid ümber, et nad ükskõigest täiesti lahutatud on, nii et ühe liigi sõnal teise liigiga midagi tegemist ei ole, pääle ühise sündimise

alalütlewast käändest. Ei! Asi ei ole nii. Sagedasti tuleb ette, et üks = line lõpuline sõna ühtlasi mitmesse liiki käib ehk et temal mitu tähendust on. Juba § 2 näitasime, et küljesolemise = line (=line adhaerentiae) tihti ka asja loomu võib tähendada, ka loomutähendaja = line (=line qualitatis) on, näituseks: keeruline, — niisamati ütlesime § 5, et järjetähendajad sõnad (nomina status) mõnikord ka omadust ehk loomu võivad tähendada, loomutähendajad sõnad (nomina qualitatis) on, nagu: leinaline, nutuline ja palju teisi. Aga pääle selle võib ka veel teisi ühisusi olla. Piduline on inimene, kes pidul on; siin on see sõna nimesõna ja =line on =line commorandi, juuresviibimise =line. Aga piduline võib ka omaduse sõna olla, nagu kõnekäänus piduline kombe, piduline söök; siis on sõna piduline neljandamast liigist, ta on loomutähendaja sõna (nomen qualitatis). Niisugusid mitme liigi osalisi on palju, aga põhjusemõte jääb ikka üheks, s. o. nad seisawad alalütlewa käände (adessivus'e) põhja pääl.

Neljas päätükk.

Mis keeletargad =line lõpulistest sõnadest ütlewad.

§ 10.

Mis ütlewad muud grammatikamehed meie =line lõpulistest sõnadest? Niipalju kui mulle sest teada saanud, panen alamal ette.

E. Ahrens lahutab =line lõpulised sõnad kahte jakku, nimesõnadesse ja omadusesõnadesse. Esimestest ütleb tema (Grammatik der Ehstnischen Sprache I. lhk. 124): „line liidetakse ainsuse omastawa (ehk mitmuse osastawa pehmendatud kuju) külge, ja tähendab inimest selle järele, mis tegewuses ehk kus kohal ta on¹⁾: abiline Gehülfe, heinaline Heumacher,

1) line wird an den Relativ Sing. (oder an den Indefin. Plur. mit schwacher Form) gefügt, und bezeichnet eine Person ihrem Geschäfte oder Aufenthalte nach.

korraline Frohnarbeiter, palgaline Miethling, põrguline Höllenbraten, pulmaline Hochzeitsgast, reieline Drescher, saunaline Badstüber, taewaline Himmelsbürger, talguline Erntefestgast, teuline Arbeiter, weskiline Mahlgast, etc. (abweichender Bedeutung sind: leheline Lauge, suuline Gebiss). — Mitmuse osastawaga: häriline Ochsenhüter, käsiline Handlanger, marjuline Beerenpflücker, päiline (statt päiwiline) Tagelöhner, seuline Schweinehüter, silluline Wegebesserer.“ — Omadusesõnadest kirjutab Ahrens (lhk. 127): „line: auline geehrt, aukline löcherig, koopline grubig (von koobas), aber sambaline streifig (von sammas); — äkiline jäh, armuline gnädig, aruline gleich, ealine alterig, ein Alter habend (von iga), järguline abgestuft, keeruleine dräthig, kriimuline streifig, lapiline scheckig, meeeline gesinnt, mureline sorgenvoll, okkeline dornenvoll, pitkeline langsam, rahuline ruhig, ristiline gekreuzt, röömuline fröhlich, rohiline grasgrün, rutuline eilig, täieline vollkommen, täpiline getüpfelt, tarwiline nöthig, triibuline streifig, waewaline mühselig, wiljaline kornreif, etc.“ Enam Ahrens ei ütle. — Et lõpp = line alalütlewast käändest ja = ne lõpust on sündinud, sedamööda siis kokkupandud lõpp on, ei ole Ahrens mitte ära tunnud. Tema silmist on = line ühekordne liide, üksainus element, mis, nagu tema ütleb, ainsuse omastawa käände (genitivus'e) ja mitmuse osastawa käände (partitivus'e) otsa pannakse, aga wiimisel puhul ikka sõnatüwe pehmendatud kuju külge. Aga, ütleme meie wasta, kudas on sõnaga „hoosteline“ lugu? Siin on ju Ahrensi seaduse wasta = line ka mitmuse genitivus'e otsa liidetud. Ehk waatame sõnade „seuline“ ja „silluline“ pääle. Need olewat Ahrensi õpetuse järele mitmuse partitivus'est, nimelt tema pehmendatud kujust sündinud. Aga sõnad „siga“ ja „sild“, mis sõnadele „seuline“ ja „silluline“ põhjuseks on, kuuluwad mitmuse partitivus'es „sigu“ ja „sildu.“ Pehmendatud kuju neil käänetel siin ei olegi, ükski Eesti murre ei ütle mitmuse partitivus'es „seu“ ehk „sillu.“ Meie ei wõi siis ka sõnu „seuline“ ja „silluline“ mitte partitivus'est sünnitada. Aga küll leiame sõnatüwe pehmendatud kuju mitmes tõises mitmuse käändes, nende hulgas ka alalütlewas käändes „seul,“ kust „seuline“

tõesti tuleb, ja „sillul“, kust „silluline“ tuleb. — Meie näeme, Ahrens ei ole =line lõpulis sõnu mitte veel ära seletada jõudnud, ei nende sündimisest ega nende tähenduse poolest. Mis =line lõpulisel omadusesõnad tähendavad, sest ei lausu Ahrens sõnagi.

Akadeemikus **Dr. F. J. Wiedemann** räägib (Grammatik der Estnischen Sprache, lhk. 217 jj.) -line lõpulistest sõnadest laiemalt. Kust ja kudas need sõnad sündinud, sest ei ütle tema midagi. Aga muidu, nimelt sõnade tähenduse kohta, kirjutab tema nõnda: „line on ne kõrwal küll kõige rohkem tarwitataw nimesõnade liide, iseäranis omadusesõnade sünnitamiseks. Ta wahetab tihti =ne, =lik, =lane, ka =kas ja =mine'ga, ilma et wõõras nende wahet tähele paneks, ja kahtlemata on isegi rahwaliikmele — nagu nende sõnade tarvitamisest otsustada wõib — niisugune wahe, kui see ka alguses olemas olnud ja paiguti ka weel praegu tähele pannakse, ommetigi tõistel kordadel ära kadunud. a) =line sünnitab kõige tawalisemalt omadusesõnu, niisama kui =lane, millega ta sagedasti ühte läheb, iseäranis nimesõnadest. Nimesõnust sünnitatud omadusesõnad tähendawad ainult harwa ainet, millest asi tehtud on, nagu kullaline = kullane (kuldne), enam aga, mis asjas on, mis tema küljes on ehk mis laadi ta on. (Siin paneb Wiedemann hulga näitusi ette, nende seas sõnad: armuline, aukline, isaline, jooneline, lihaline, j. n. e.). — Omadusesõnust sünnitatud sõnade tähendus on ikka nõrgendatud, kui ka see wahe wõõrale mitte alati tunda ei ole, näit. hellaline (hörn, hell), kehwaline (nõrga wõitu, puuduline, kehwa) ... — b) Nimesõnad lõpuga =line on osast lihtsalt nimesõnadena tarwitatawad omadusesõnad (substantivirte Adjectiva), nagu abiline (abi-andja, abinik, abi), asjaline (tubli, kõlblik, asja-ajaja) ..., osast samakõlaliste omadusesõnade kõrwal tarwitatawad nimesõnad, aga neist lahku minewa tähendusega, nagu jauline (jaotatud, jaoga, osawõtja), käsiline (käepärane, kätteandja) ..., osast on wiimati need sõnad ainult nimesõnad, mis iseäranis isikuid tähendawad nende töö, tegewuse ehk asupaiga järele, nagu häriline (härjade hoidja), lambaline (lambakarjane), seuline (seakarjane). Pääle selle tarwitatakse nii sünnitatud sõnu weel loomade tähendamiseks,

niisama kui sõnu =lane lõpuga, nagu kihuline = kihulane (sääsk) . . . , ka eluta asjade tähendamiseks, nii kui istuline = istik (istutatud taim), kiwiline (õllesegu) . . .¹⁾

Wiedemann teeb, nagu lugija märkab, sõnade tähenduse määramises juba terawamine wahet, kui Ahrens, aga siiski puudub temal näitamine, mis üksikute tähenduste alg ehk põhjasmõte ja ühendaw side on. Teaduslikult ei wõi tema seletusega mitte weel rahul olla.

Dr. K. A. Hermann on palju uusi sõnu loonud, mis oma väärtuse poolest wäga mitmesugused on, aga õpetust, kudas Eesti keel sõnu sünnitab, ei ole tema minu teades kuski annud.

1) „=line ist nebst = n e wohl das am häufigsten gebrauchte Nominal-suffix, besonders zur Bildung von Adjectiven. Es wechselt vielfach mit = ne, = lik, = lane, auch = kas, = mine, ohne dass dabei für den Fremden ein Unterschied merklich wäre, und ohne Zweifel ist — nach dem Gebrauche zu schliessen — auch für den Nationalen selbst ein solcher Unterschied, wenn auch ursprünglich da gewesen und zum Theil auch noch beobachtet, dennoch in anderen Fällen wohl auch geschwunden. a) =line bildet am gewöhnlichsten Adjective, wie =lane, mit dem es öfters zusammenfällt, vorzugsweise von Substantiven. Die von Substantiven abgeleiteten Adjective bezeichnen nur selten den Stoff, aus welchem ein Gegenstand besteht, wie kullaline = kullane (golden, kuld), mehr was ein Gegenstand enthält, womit er versehen ist oder wie er geartet ist: armuline, aukline, isaline, jooneline, lihaline. — In den von Adjectiven abgeleiteten ist wohl immer die Bedeutung eine etwas geschwächte oder sonst modificirte, wenn auch dem Fremden sich dieser Unterschied nicht immer fühlbar macht, z. B. hellaline (zart, hell), kehwaline (schwächlich, dürftig, kehw) . . . — b) die Substantive auf =line sind theils einfach nur substantivirte Adjective, wie abiline (hülffreich, Gehülfe, abi), asjaline (tüchtig, tauglich, Geschäftsmann, asi) . . . , — theils zwar mit einem gleichlautenden Adjectiv daneben, aber in mehr abweichender Bedeutung, wie jauline (zertheilt, — theilig, Theilnehmer, jagu), käsiline (handgerecht, Handlanger, käsi) . . . , — theils endlich sind es ausschliesslich Substantive, welche besonders Personen bezeichnen nach ihrem Thun und Treiben oder Aufenthalt, wie häriline (Ochsenhüter, härg), lambaline (Schafhüter, lammas), seuline (Schweinehüter, siga) . . . Übertragen werden so gebildete Wörter auch auf Thiere, wie die auf =lane, wie kihuline = kihulane (Mücke, kihu Kleines) . . . , auch auf Unbelebtes, wie istuline = istik (Setzling, ist), kiwiline (Maische, kiwi) . . .“

Tema „Eesti keele grammatikas“ puudub see tähtis keeleõpetuse osa täiesti. Meie ei tea siis ka mitte, mis tema =line lõpuliste sõnade sündimisest ja tähendusest teaduslikult õpetab. Kaks aastat tagasi on Dr. Hermann „Postimehes“ (1900 № 259 nowembri kuus) mõne oma mõtte selle asja kohta ilmutanud, mis aga teadusest eemale jääwad ja mingisugust pilti tema õpetusest ei anna. Dr. Hermann ei tahtnud meelega =line lõpust rääkida. Ta jättis selle tõiste hooleks.

Esimene, kes minu teades Eestis =line lõpuliste sõnade seletamisele õige põhja on pannud, ehk piltlikult ütelda, kes =line lõpuliste sõnade sündimise koha üles leidis, oli Kadrina kihelkonna õpetaja **A. Knüpffer** († 1843), kes aastail 1814 ja 1817 J. H. Rosenplänter'i tutwas teaduslikus ajakirjas „Beiträge zur genaueren Kenntniss der ehstnischen Sprache (Heft 3 ja 8)“ kaunis pitka kirjatöö Eesti keele sõnade sünnitamisest trükis wälja andis, mis weel praegugi — pea sada aastat pärast ilmumist — wäga tähelepanemise wäärt on. Knüpffer ütleb (Heft 8 lhk. 24) — pärast seda, kui ta =l lõpulistest omadusesõnadest (rumal, kawal, madal j. n. e.) on kõnelnud — nõnda: „Palju arwurikkamad (kui nimetatud sõnad =l lõpuga) on =linne'ga sünnitatud omadusesõnad, mis, minu arwates, dativist tekkinud on“¹⁾. „Dativi“ nimega tähendasiwad, nagu asjatundjad teawad, wanemad keeleõpetajad Eesti keeles alaleütlewat ja alalütlewat käänet (casus allativus ja adessivus), nagu: kalale ja kalal. Selle järele on siis Knüpfferi selge tundmine ja õpetus, et =line lõpulised sõnad alalütlewast käändest on sündinud. Et ta siin otse alalütlewa käände pääle mõtleb, tunnistawad tema näitused, mis ta juure lisab. Tema ütleb: „...rahholinne von rahhul; körwalinne von körwal; wahhelinne von wahhel; kerolinne von kerul; warjolinne von warjul; nimmelinne von nimmel; wallalinne von wallal...“ Need sõnad on omadusesõnad. Aga Knüpffer tõendab oma õpetust ka näitustega nimesõnade riigist. Tema kirjutab edasi: „...talgulinne, reielinne, killalinne,

1) Weit zahlreicher sind die abgeleiteten Adjective in =linne, und diese sind, nach meiner Ueberzeugung, von dem Dativ entsprungen.

kirrikolinne, kögilinne (Gehülfe in der Brantweinsküche) u. s. w. tähendawad isikuid, kes talgul, reiel j. n. e. on¹⁾ Siia juure lisab Knüpffer weel mõned laiemad seletused omast seisukohast, mis meie seekord kõrwale wõime jätta. Meie üldine ütlemine, et Knüpffer Eestis = line lõpuliste sõnade kätki leidja on, on praeguste ülemal seiswate ridadega ära näidatud.

§ II.

Lõpp = line on ka Soome keeles olemas ja kannab sääl seda kaju: = llinen. Ta sünnitab, otse nagu = line Eestis, wäga palju sõnu, läbistikku sellesama tähendusega, mis neil sõnul meilgi on. Näitused: Palkollinen = palguline, isällinen = isaline, lapsellinen = lapseline, lapsillinen = lapsiline, silmällinen = silmaline, silmillinen = silmiline, wakallinen = wakaline, rahallinen = rahaline, armollinen = armuline, arwollinen = arwuline, ahneellinen = ahneline, nuorellinen = nooreline, j. n. e. Mõnikord on Soomes tähendus tõine kui Eestis, aga ikka enam ehk wähem meie omale sarnane: Päivällinen = lõunasöömaaeg, s. o. söömine, mis päewal sünnib; omadusesõnana tähendab „päivällinen“ sedasama, mis meie „päewaline“. Suullinen on ka omadusesõnana täiesti meie „suuline“, aga nimesõnana tähendab „suullinen“ Soomes „kork, punn“, ka „suutäis“. Põhjusmõte on kõigis neis tähendustes ühine, nimelt: „mis suul on“.

Mis on Soome teadusemeeste tunnistus = llinen ehk = line lõpuliste sõnade sündimisest? Ka nemad ütlewad: See lõpp on adessivusest ehk alalütlewast käändest sündinud. Dr. E. Lönnrot nimetab omas suures sõnaraamatus = llinen lõpulisel omadusesõnu siis ka „adjectiva adessiva“. Dr. A. Ahlquist ütleb (Suomen kielen rakennus, lhk. 54): „Adessivisijasta, yksikön ja monikon, johtaa kieli . . . montakin johdannaista, niinkuin esim. päivällinen, ehtoollinen . . .“, s. o. meie keeli: „Alalütlewast käändest, ainsuses ja mitmuses, sünnitab keel palju uusi sõnu, nagu näituseks: päewaline, õhtuline

1) Bezeichnen Subjecte, die talgul, reiel u. s. w. sind.

(tähendab Soome keeli nimesõnana „õhtusöömaaega“) . . .“ Omadusesõnadest rääkides (sääl samas, lhk. 65) õpetab Dr. Ahlquist niisamati, et =llinen lõpulistel nende hulgast alalütlew kääne niihästi üksikuses kui ka mitmuses tüweks on: „ . . . vartalona on adessivi — sija, sekä yksikön että monikon, niinkuin esim. sanoissa ajallinen, rahallinen, tawallinen, talollinen . . .“ j. n. e. Sellsamal kombel seletab Dr. A. Genetz asja (Suomen kielen äänne- ja muoto-oppi, lhk. 20) ja weel mõni tõine keeleõpetaja, nagu K. Hämäläinen (Suomenkielen muoto-oppi, lhk. 115).

Nii on siis ka Soome teadusemeeste wiimne otsus =line ehk =llinen lõpulistest sõnadest seesama, mis meilgi (§ 8): Need sõnad on **nomina adessiva**.

Lisamärk. Et lõpp =line kokkupandud lõpp on: **l+i+ne**, Soome keeli tuleb weel liite lõpul hää l juure ja algus — l on sääl kahekordne, sedamööda =**ll+i+ne+n**, siis uurib teadus ka, mis need üksikud osad igaüks enese kohta on ja kust nemad wälja on tulnud. Aga see uurimine ei ole weel kindlaid otsusi walmistanud ja on meie praegusel uurimise korral kõrwaline asi. Meil on sest kindlast teadmisest seekord küll, et liites =line hää l ehk pookstaw =l alalütlewa käände lõpp =l on ja terve =line oma tähenduse poolest selle käände pääl seisab, mis omas põhjusemõttes paigalolemist, juuresolemist tähendab (casus locativus exterior, adessivus on).

Wiies päätükk.

=line lõpu wõõriti liitmine uuemal ajal.

§ 12.

Õige liitmine.

Et =line lõpulistest sõnad alalütlewast käändest sünniwad, siis on nende sõnade kehas alati põhjuse sõna täis, muutmata alalütlew ehk adessivus olemas, nimelt sõna esiotsas. Ehk meie wõime ka nõnda ütelda: Missugusel kujul alguse sõna tüwi alalütlewast käändes leitakse, sellsamal kujul ilmub tema ka alati sünnitatud =line lõpulistest uues sõnas.

See seadus maksab niihästi ainsuseliste kui ka mitmuseliste sõnasünnituste juures. Näitused:

puhuline	ehk	puhu+line	on =	puhul+ine	(s: puhk),
kohaline	ehk	koha+line	on =	kohal+ine	(s: koht),
jalaline	ehk	jala+line	on =	jalal+ine	(s: jalg),
laualine	ehk	laua+line	on =	laual+ine	(s: laud),
silluline	ehk	sillu+line	on =	sillul+ine	(s: sild),
nurgeline	ehk	nurge+line	on =	nurgel+ine	(s: nurk),
häriline	ehk	häri+line	on =	häril+ine	(s: härg),
asjaline	ehk	asja+line	on =	asjal+ine	(s: asi),
asjuline	ehk	asju+line	on =	asjul+ine	(s: asi),
jaoline	ehk	jao+line	on =	jaol+ine	(s: jagu),
kõrreline	ehk	kõrre+line	on =	kõrrel+ine	(s: kõrs),
täieline	ehk	täie+line	on =	täiel+ine	(s: täis),
käsiline	ehk	käsi+line	on =	käsil+ine	(s: käsi),

j. n. e.

Kõigis neis näitustes on põhjasõna alalütlev kääne, nagu tabeli paremal käel näeme, pehmendatud ehk nõrgendatud kujul; sedasama pehmendatud ehk nõrgendatud tüvekuju ilmutavad ka =line lõpulised sünnitused, nagu pahemal pool tähele võime panna.

On aga algussõna alalütlev kääne kõwal tüvekujul pruugitaw, siis on ka sünnitatud =line lõpulistel sõnadel kõwa tüvekuju. Näitused:

hambaline	ehk	hamba+line	on =	hambal+ine	(s: hammas),
lambuline	ehk	lambu+line	on =	lambul+ine	(s: lammas),
		(„lambul“ on mitmuse adessivus = lambail = lammastel)			
kaikaline	ehk	kaika+line	on =	kaikal+ine	(s: kaigas),
ahtraline	ehk	ahtra+line	on =	ahtral+ine	(s: aher),
kämbaline	ehk	kämbla+line	on =	kämblal+ine	(s: kämmal),
palgeline	ehk	palge+line	on =	palgel+ine	(s: pale),
mõtteline	ehk	mõtte+line	on =	mõttel+ine	(s: mõte),
murdeline	ehk	murde+line	on =	murdel+ine	(s: murre),
raipeline	ehk	raipe+line	on =	raipel+ine	(s: raibe),
istmeline	ehk	istme+line	on =	istmel+ine	(s: iste),

j. n. e.

On mõnel sõnal wahest esialgune tüvi kudagi muidu alalütlevas käändes muutunud ehk paendunud, siis on =line

lõpulisel sünnitussõnal ka ikka see tüvi. Näituseks: Sõnal hobune on tihti mitmuses alalütlew kääne hoostel (=hobustel). Sest käändest sündinud =line lõpuline sõna on =hoosteline = hooste+line = hoostel+ine (=hobusteline). — Kui algussõna tüvel muutumist ehk paendumist ei olegi, siis ei või seda ka sünnitatud sõnas ette tulla.

§ 13.

Wõõriti liitmine.

Mis on see wõõriti liitmine, mis ma uuema aja inimestele süüks panen? See on see, et wäga tihti, uusi =line lõpulisi sõnu sünnitades, ilma kõige seaduseta algussõna tüwe lõputäishäälik ära kustutatakse ehk maha jäetakse ja siis niisuguse lühendatud tüwe otsa lõpp = line pannakse. Üteldakse ja kirjutatakse kirikline, kuna õige sõna kuju siin kirikuline peab olema (=kirikul+ine). On sõna tüvi muutuw ehk paenduw, siis ei hoolita sest muutumisest ehk paendumisest midagi, wisatakse tüwe lõputäishäälik metsa ja pannakse =line asemele, jälle on uus sõna walmis. Nii loeme ja kuuleme mõnikord: ülekorpline ehk erakorpline, mis wenekeelne чрезвычайный, saksakeelne ausserordentlich peab olema; nende wigaliste sõnakujude asemel peaks ülekorraline ehk erakorraline kirjutatama ja üteldama. Ehk: kõlbline, kus peaks kõlwuline üteldama (s: kõlb, gen. kõlwu). Kust uut sõna sünnitades pääle tuleb hakata, seda ei küsi suurem hulk meie praegusi kirjamehi mitte sugugi, nad loowad aga ühe =line lõpulise sõna tõise järel wõõriti, nii et, näituseks, iga ajalehe nummer neist kubiseb. Meie ette astuwad kordamööda, nagu soldatid reas, seadusline, teadusline, kirjandusline, majandusline ja palju muid nendesarnatsid, kus seaduseline, teaduseline, kirjanduseline, majanduseline ehk: seaduslik, teaduslik, kirjanduslik, majanduslik peaksiwad seisma. Mispärast meie praegu ettetoodud ja laidatud sõnakujusid =line lõpuga hukka mõistame, seda mõistab lugija kergesti ära, kui ta meie käesolewa kirjatöö paragrahwid tähelepanemise ja meespidamisega läbi on lugenud.

Aga — üteldakse mulle mõnelt poolt wasta ja wasta-ütlejate hulgas on terawaid mehi — rahwas ütleb ju: oksline (puu), pankline (maa), wiitline (tee), orgline (koht), nõndasamuti: wäntline, pindline, künkline, muhkline, kühmline, kandline, j. n. e. Pääle selle leiame Ahrens'i grammatikas (I. lhk. 127): aukline, koopline, — Wiedemanni grammatikas (lhk. 217 jj.): hallikline, wõlgline, ja weel palju enam niisugusid Wiedemanni sõnaraamatus. Rahwas — Ahrens — Wiedemann, — kes wõib neile wasta hakata? Need on ommeti keele poolest meile eeskujuks.

Mina kosten: „Amicus Plato, amior Aristoteles, amicissima veritas.“ Armsad on mulle Ahrens ja Wiedemann, weel armsam rahwakeel, aga kõige armsam — tõde. Kriitika on ka nende kohta lubatud, mõnes tükis otse hädasti tarwiline. Eksimata ei ole ka kõige suuremad autoriteedid mitte.

Minu kriitika on siin järgmine:

1) Rahwakeel on küll igal maal, nii ka meil, õige ja loomuline põhi kõnele ja kirjale. Mis terwe rahwas aastasade ja aastatuhandete wältusel omas elus ära elanud, omas waimus mõtelnud ja südames tunnud, on tema keeles kui suur wara tallele pandud. Niisugusest tuhandete ja millionide ühisest warast wõib iga üksik inimene alati rohkesti wõtta. Kes täieline kirjamees ja mõjus kõnepidaja tahab olla, peab igapidi rahwakeelt tublisti tundma. Aga ka rahwakeele sisse tungiwad, mitmesuguste mõjumiste all, mõnikord wead, nagu umbrohtu ka kõige parema põllu päält leida wõib. Wõõras keel, millega kokkupuutumist on, rikub mõne osa kõneleja keelest ära, oma keele murded lähewad mõnes kohas ehk mõne inimese suus segi ja sünnitawad segadusi, hooletus ja tuimus ei pane keele terawust tähele ja keelepõllule ilmub wigasid kohte. Paneme paari näitusi omast Eesti keelest ette. Enam kui ükskord olen ma mõistlikkude meeste suust niisugusid lauseid kuulnud kui: „Olin turul ja ostsin enesele üks h o b u n e,“ mis koguni keele seaduste wasta käib ja waidlemata wiga on. Peaks üteldama: „Olin turul ja ostsin enesele h o b u s e.“ Jälle ütles auus Eesti mees korra: „H ä r a d e hind on sell aastal kõrge,“ mis jälle wõimata on. Õige Eesti keel ütleb kas „h ä r g a d e hind“ (nõnda põhjapoolistes murretes, „Tallinna keeli“), ehk „h ä r g i

hind“ (nõnda lõunepoolistes murretes, „Tartu keeli“), ei iganes ega kuski „härade.“ Aga kust see wõõriti ütlemine auusal mehel ommeti tuli? Ta ei olnud sugugi kada kasaks, kes keelt rumalusest ehk edewusest oleks narrinud. Asi tuli, nagu tähele panin, sest: Külamees oli Tartlane ja püüdis Tallinna keelt rääkida, sest see on ju kirjakeel, mõtles tema; mõne mehega peab kirjakeelt räägitama. Sellepärast jättis tema oma koduse murde õige kõnewiisi „här gi hind“ kõrwale, arwates et see kirjakeele ei sünni, ja mõtles, et Tallinna keel selle asemel „h ä r a d e hind“ ütleb. Et see aga eksitus oli, ei teadnud tema hing mitte. Linnade paigus, kus Eesti keele kodused murded mõnikord waljusti kokku pörkawad, kuuleme iseäranis tihti niisugusid wigasid. Kohkudes wõib sääl keeletundja Eesti suust kuulda, et kellelgi „kaks lapst“ ja inimesel „kümme sõrmesid“ on, ja rääkijad, kes nõnda ütlewad, ei ole mitte igakord kadakasaksad ehk sugusalgajad, waid wõiwad kallid eestimeelsed mehed olla. Niisugused eksitused ja segadused keele wäljal ei jää ka maal-elawa rahwa pääle mitte mõjumata. Pea siin, pea sääl, pea ühes tükis, pea tõises, hakkab ka maarahwa keele külge rike. Meie ei tohi ka rahwakeeles mitte kõiki kõnekäändusid ja sõnakujusid otsekohe selgeks kullaks arwata, waid peame ka nende kohta kriitika tuld tegema, liiatigi kui küsimine on, mis kirjakeelele tuleb soowida. Kirjakeelt peab teadus puhastama, rikastama ja ilustama, sest kirjakeel on üks osa hariduse elust ja nimelt üks wäga tähtis osa.

Praeguse paragrahwi esiotsas nimetatud wigaliste keelenäituste poole tagasi waadates, pean ütleva, et neid sünnitades juba rahwasuu eksi on läinud. Kus rahwas ainult paiguti ja kitsas piiris waleradasid on käinud, sääl sõidawad nüüd mõned kirjamehed raudteega tuulekiirusel ja igale poole. Aga midagi ei sünni põhjusega, olgu põhjus mõnikord ka nii wäikene, et teda kaua aega ja mõtlejate meestegi poolt tähele ei pandud. Ka sell eksitusel, et lõppu =line lühendatud sõnatüwe otsa liidetakse ja selle juures tüwe paendumise seadused tähele panemata jäetakse, on oma põhi. Sest räägime aga pärast sündsas kohas.

2) Ahrens on teraw Eesti keele tundja ja südi kriitikus. See on waidlemata. Aga see ei keela meid sugugi tunnistamast,

et ta mõnes tükis on eksinud ehk seletuse andmata jätnud. Ahrens eksib, näituseks, kui ta õpetab, et „ette“, „kokku“, „tuppa“ asemel peab „ete“, „koku“, „tupa“ kirjutama. Tema ütleb: Soome keeles on need sõnakujud „eteen“, „kokoon“, „tupaan“, Soome keel on Eesti keele ema, meie peame „ete“, „koku“, „tupa“ kirjutama. Aga tema on selle juures ära unustanud, et Soome kirjakeele „eteen“, „kokoon“, „tupaan“ Eesti keeles „ede“, „kogu“, „tuba“ peavad kõlama. Need sõnakujud on ka Eesti keeles, nimelt Saaremaal, tõesti olemas, — aga nad ei ole meie kirjakeeles pruugitavaks saanud. Eesti kirjakeel pruugib „ette“, „kokku“, „tuppa“, ja teeb seda õigusega, sest nõnda räägitakse Eesti suuremas osas maakondades. Ka neid meie kirjakeele sõnakujusid leitakse Soome murretes, kus nad „etteen“, „kokkoon“, „tuppaan“ kuuluvad. Nende Soome keele murdeliste kujudega oleks Ahrens meie kirjakeele sõnu pidanud kokku seadma, ei mitte Soome kirjakeelega. Aga tema arwas, kirjakeel seisku kirjakeele wasta, Soome kirjakeele järele mõõdetagu ka Eesti kirjakeelt, ema järele tehtagu ka tütre üle otsus, — ja eksis selle läbi omas õpetuses, liiatigi, kuna Eesti keel mitte Soome keele tütar ei ole, waid tema õde on. Nõnda on Ahrens ka weel mõnes tõises punktis eksiteel. Lõpu = line kohta ei wõi meie temale küll mingisugust eksitust süüks panna, sest ta ei püüagi seda lõppu laiemalt ja sügawamalt ära seletada. Meie wõime ainult ütelda: Ahrensi keeleõpetuses puudub = line seletamine. Et ta oma näituste hulka ka sõnakujud aukline ja koopline (l. lhk. 127) wasta on wõtnud, ilma nende sõnade kohta ütlemata, mispärast nemad tema meelest tõisiti on sünnitatud kui suurem osa = line lõpulisi näitusi nende kõrwas, siis on asja arwata, et ta lõpu = line sündimist ja päris loomu mitte weel ei tunnnd. Meie ei wõi siis ka omal praegusel uurimisel kudagi Ahrensi pääle toetada.

3) Ka Dr. Wiedemann ei wõi meile seekord mõõduandjaks ehk otsusetegijaks olla, meie ei tohigi teda sekka kutsuda, kui Eesti keele ajalooost kõne on; see oleks tema enese ütlemise järele tema seisukoha wasta. Kuda wiisi? Dr. Wiedemann on mitukord kinnitanud, et tema Eesti keelt mitte ajalooliselt ei taha seletada ega selle keelele tulewiku teed

näidata. Ajalooliseks uurimiseks olewat weel liig wähe materjaali kogutud ja tulewiku tarbeks harigu Eestlased ise oma keelt. Tema olewat oma töödes enesele sihiks wõtnud, wõimalikult täiesti ette maalida, missugune Eesti keel praegu on, rahwa suus ja kirjanduses. Selle põhjusemõtte pääl seistes on ka Dr. Wiedemann oma sõnaraamatu kokku seadnud ja oma grammatika walmistanud. Tema on meile Eesti keelest laialise statistika annud. Keele minewiku ja tulewiku jätab ta meelega kõrwale. Meie ei wõi siis lootagi, et Dr. Wiedemann kuski meile seletaks, kudas Eesti keele sõnade lõpud on sündinud ja kudas nemad ühe ehk teise oma tähenduse on saanud. Ka =line lõpu poolest otsime meie sellepärast Dr. Wiedemanni kirjades asjata sügawamat seletust ja mõõduandjat otsust. Tema toob meile ainult hulga =line lõpulisi sõnu ette, sõnaraamatus wõimalikult täiesti, mis ta aga ja kus ta aga kätte saanud, seab neid grammatikas salkadesse, seletab nende salkade ühise tähenduse lühidelt ära ja tõlgib siis üksikud sõnad saksa keele, nagu meie seda ka ülemal Dr. Wiedemanni oma sõnadega oleme näidanud (§ 10). Et Dr. Wiedemann mitte ajalooline uurija minewiku kohta ei ole, ka mitte kriitikaline uurija tulewiku kohta, waid loomutruu olewiku maalija, siis on ta kõik sõnad, ka kõik wigalised, oma kirjadesse wasta wõtnud, ka kõik uuema aja kirjameeste sünnitatud sõnad üles pannud, sell arwul, mis tema ajal Eesti raamatutest ja ajalehtedest leida oliwad. See ei ole siis ime sugugi, et meie Dr. Wiedemanni sõnaraamatus nii hästi kui ka tema grammatikas sõnu leiame, mis meie mitte wasta ei wõi wõtta. Ka =line lõpuliste sõnade salgas ei taha tema näitused mitte ütelda, et need kõik otse nõnda peawad olema, waid et Dr. Wiedemann neid nõnda on leidnud, et nad praegu Eesti keeles ehk kirjanduses olemas on. Seda asjalugu kaalu pääle pannes, peame tunnistama, et Dr. Wiedemann meile mitte ülemaks kohtumõistjaks ei wõi olla, kui otsust tahetakse teha, missugused =line lõpulised sõnad õigesti on sünnitatud ja missugused wõõriti. Meie leiame tema kirjades mõlemat seltsi sõnu.

Et praegu arutatud ajal suurem ja laialisem tähtsus on, kui meie uurimine =line lõpulistest sõnadest tarwitab, siis lisan weel mõne näpunäite juure. Kudas Dr. Wiedemann ise

oma sõnaraamatu pääle waatab ja kudas tema soowi järele ka raamatu tarwitajad waatama peawad, seda seletab tema esimese wäljaande eeskõnes. Ta ütleb nimelt, et sõnad, mis ta oma sõnaraamatusse kokku kogunud, mitte kõik tema meele pärast ei ole. Tema oma tunnistus käib nõnda: „Selle süü aga pean ma enesest tagasi tõrjuma, nagu peaks mina kõiki neid uuesti sünnitatud ehk laenatud sõnu selle läbi, et ma neid oma sõnaraamatusse olen wõtnud, kiiduwäärilisteks ehk tarwitamisele sündsateks; ma pean koguni selle wasta mõndagi nende hulgast wõõriti sünnitatud sõnaks ja soowin, et mõni parem nende asemele pandaks; aga praegusel ajal kirjutatakse ikka enam asjade üle, millede jaoks üleüldiselt aru saadawas sõnawaras tarwilised sõnad puuduwad, seega on kirjamehed sunnitud uusi sõnu sünnitama ehk laenusid tegema, ja sellepärast saab ikka ka hää olema, kui nad näewad, mis tõised selles asjas juba teinud ja ära katsunud, et keelt mitte ilma asjata arusaamata sõnadega ei koormataks.“¹⁾ Dr. Wiedemanni sõnaraamat ei taha siis mitte kirjameestele eeskujuline olla, kudas Eesti keelt kirjutada tuleb, ta ei ole kooliraamat, waid see raamat on kirjutatud ainult teadusliku sihiga, et uurijatele materjaali kätte muretseda. Mis raamatu tarwitajad selle materjaaliga teewad, see on nende oma asi, aga ka nende oma wastamine. See siht jäi ka tõises wäljaandes, mis minu toimetamise alla usti, Keiserliku teaduse akadeemia soowimise pääle seisma. Ka tõine wäljaanne on ainult pilt sest, missugust nägu Eesti keel Dr. Wiedemanni ajal ja tema uurimiste järele kandis. Sell näol on aga suur hulk plekkisid ja armisid pääl, mitte Dr. Wiedemanni süü läbi, waid meie eneste — Eestlaste — süü läbi, kes meie ise need armid oleme lõonud ja plekid pääle oleme lasknud

1) Dagegen indessen muss ich mich verwahren, als ob ich durch die Aufnahme alle diese neugebildeten oder entlehnten Wörter für preiswürdig und der Beibehaltung werth hielte, ich halte im Gegentheil Manches darunter für verfehlt, und wünsche, dass es durch besseres ersetzt werden möchte, aber es wird jetzt immer mehr über Gegenstände geschrieben, wofür dem allgemein verständlichen Wortschatz die benöthigten Ausdrücke fehlen, die Autoren sind also genöthigt zu Neubildungen oder Entlehnungen zu greifen, und da wird es immer auch gut sein, wenn sie sehen, was schon Andere hierin gethan und versucht haben, damit die Sprache nicht ohne Noth mit Unverständlichem überladen werde.

tulla. Neid kaotada ja Eesti keele loomulist, ilusat nägu paistma panna, see on Eesti teadusemeeste oma asi ja kohus. Selleks tahab ka praegune pisukene kirjatöö oma wiisi ja määratud piiris katsed ja kaastööd teha. Nende sõnadega oleme ühtlasi ära ütelnud, et meie Ahrensi ja Dr. Wiedemanni tööde juure, olgu nemad kui tähtsad ja tänuväärilised tahes, mitte ei wõi seisma jääda, waid meie peame edasi astuma. — Pärast seda lühikest, aga tarwilist wahekõnet astume omas =line lõpuliste sõnade uurimises jälle edasi.

4) Et =line lõpulised sõnad, kus algussõnas tüwe lõputäishäälik on kaotatud ja alalütleva käände kuju rikutud, eksitused ja sellega keelewastased on, seda tunnistawad meile kõige selgemine Eesti kirjanduse ajalugu ja rahwalaulud. Meie wanad raamatud ei tunne niisugusid sõnu, nagu kirikline ja mätline. Nemad ütlevad selle asemel õigesti kirikuline ja mätlik. Ma olen Georg Mülleri jutlused, mis kolmesaja aasta eest on kirjutatud, ja siis õndsas Otto Willem Masingi „Nädala-Lehe“ terwe esimese aastakäigi (aastast 1821) läbi lugenud, otse selle sihiga, kudas nemad =line lõppu pruugiwad, aga mitte üht sõna ma ei ole leidnud, kus =line ees algussõna tüwi oleks lühendatud, alalütlew kääne rikutud olnud. See tähendab midagi. See tähendab, et sõnakujud kirikuline, mätline ja nende sarnatsed nimetatud meeste ajal Eestis tundmata oliwad. Need kujud on uuema aja sünnitused, aga keele seaduse wasta. Esiwanemad ei tunnista neid mitte omaks. Esiwanemad astuwad ka oma lauludes nende ebasünnituste wasta. Rahwalauludega on mull nelikümmend aastat tegemist olnud, nüüd seisawad nemad mull pea igapäew silmade ees, aga ma olen üheainsa näituse leidnud, kus =line lõpuline sõna algussõna tüwe lühendamisega ehk, tõisiti ütelda, alalütleva käände rikkumisega on sünnitatud. See on sõna „kuningline“, mis Neus'i laulude kogus (lhk. 348) loeme:

„Kala-kudo kuningline“.

Aga ka sellegi sõna poolest kahtlen mina õigusega, kas ta rahwasuust nõnda on tulnud. Laul, kus sõna seisab, on Dr. Kreutzwaldi üleskirjutatud, Setumaalt pärit. Minu käes on praegu küll pea kõik laulud, mis Setumaal senni paberisse

on pandud, aga tõisi sellesarnatsid sõnu ma neis ei leia. Pääle selle teab iga asjatundja, et Dr. Kreutzwald rahwalaulusid üleskirjutades laulusõnu väga tihti on muutnud. Nimelt Setukeste laulud on tema mõnikord nii „ümber teinud“, et Setu keelemurret sugugi enam ära ei tunne. Setukeste laulude kogu, mis pea trükist ilmub, saab see ütlemise elawate näitustega tõeks tegema. Niisugusel asjalool ei wõi meie siis mingisugust rõhku selle pääle panna, et ülemal nimetatud laulude kogus sõnakuju „kuningline“ olemas on. Tõendamise ja kinnitamise wäge temal ei ole. Meie peame selle otsuse juure jääma: Rahwalaulud sünnitawad = **line** lõpulisi sõnu alati alalütlewast käändest, algussõna tüwe lühendamine — uuema aja kombel — on neile üsna wõõras. See asjaolu on tähtsaks kinnituseks, et meie seletus praeguses kirjatöös = line lõpulistest sõnadest tõe põhja pääl seisab, õige on.

Lisamärk. Et mull wõimata on olnud, ühe = line lõpu pärast kõiki eestikeelsid raamatuid läbi lugeda, see on arusaadaw. Sellepärast ei wõi ma mitte ütelda, millas ülemal laidetud = line lõpulisi sõnu meie kirjanduses ilmuma hakkab. Niipalju on minu teades selge, et neid juba wiiekümne aasta eest sääl ja tääl leitakse ja et alles uuem aeg nende arwu suurel mõõdul on kaswatanud. Meie keele ja kirjanduse ajaloo uurijatele oleks see väga huwitaw, kui mõni noorem kirjamees enam wanu raamatuid, kui mull wõimalik oli, läbi loeks ja kõik = line lõpulised sõnad, mis ta leiab, üles tähendaks, nimelt täiesti ses kujus, mill raamatute wäljaandjad neid on kirjutanud. Sest saaks wististi mõni kiirg walgustamiseks meie uurimise pääle langema. Rahwalauludes wõib ka ehk weel mõni = line sawaline elukas olla, mis tõisiti on sünnitatud, kui siin õpetatakse, ja minu silmade eest warjule on jäänud. Nii laialises materjaalis, nagu meie rahwalaulude kogu on, ei oleks see mitte ime. Aga ma wõin ette ära ütelda, et need wastalised leidused ka oma täie seletuse saawad leidma.

§ 14.

Aga küsime nüüd ja kostame, kust see on tulla wõinud, et = line lõppu wõõriti algussõna tüwe otsa hakati liitma?

Minu arwates on sõnalõpp = lik see seeme, kust mõne lahjaks jäänud keelepõllu pääl meie pahandaw umbrohi wälja on kaswanud ja laiale lagunenud. Kuidas nii? Selle arusaamiseks peame = lik lõpust rääkima.

Lõpp = lik seisab oma tähenduse poolest wäga = line ligi, nimelt siis, kui = line omadust ehk iseloomu, olu ehk järge, wiimseks wähendamist tähendab, — grammatika keeli ütelda: =line qualitatiss, =line status ehk =line deminutivum on. Neis tähenduste liikides wõib wäga tihti =line lõpulise sõna asemel ka =lik lõpulist sõna pruukida, sest samast algussõnast. Näituseks: imeline = imelik, salaline = salalik, sõnaline (послушный, gehorsam) = sõnalik, himuline = himulik, mureline = murelik, rahuline = rahulik, kasuline = kasulik, tululine = tululik, tänuline = tänulik, wanaline = wanalik, pühaline = pühalik, üheline (равномерный, gleichmässig) = ühelik, j. n. e. Nagu ette pandud näitused tunnistawad, tähendawad ka = lik lõpulised, üleüldse üteldes, omadust ehk iseloomu, olu ehk järge, ja — kui algussõna juba ise omadusesõna on — omaduse wähemat, madalamat kraati. Laiemat seletust = lik lõpu tähendusest ei ole siin mitte tarwis, niisamati ka uurimist selle üle mitte, kas =lik päris Eesti keele sõnalõpp on, wõi on tema Saksa keelest laenatud (=lich, murretes ka lik). Meil on praegusel uurimisel sest küll, et näitame, kudas lõppu =lik Eesti keeles algussõnaga kokku liidetakse ja kuidas =line lõpuga segadused on sündinud.

Üleüldised õiged seadused, millele järele =lik lõpuga Eesti keeles uusi sõnu sünnitatakse, on järgmised:

1) Lõpp = lik sünnitab sõnu niihästi käänatawaist algussõnadest ehk nominatest (nomina) kui ka aja- ehk tegusõnadest (verba), kuna =line lõpulised sõnad ainult nominatest sünniwad, sest et neil üksi alalütlew kääne, s. o. =line lõpuliste sõnade ema, olemas on, mitte aga aja- ehk tegusõnadel.

2) Lõpp = lik liidetakse algussõna tüwe otsa, mitte mõne käände külge, nagu =line lõpulised sõnad alalütlewast käändest sünniwad.

3) On algussõna tüwi paenduw, siis wõetakse — kui = lik lõppu pruugitakse — kokkuliitmiseks kõwa tüwekuju, kuna = line lõpulistel sõnadel algussõna tüwi kõwa ehk nõrk wõib olla, sedamööda kudas alalütlewat käänet Eesti keeles ühes ehk teises sõnade liigis kujutatakse.

4) On kahesilbiline algussõna tüwi niisugune, kus esimeses silbis pikk täishäälik seisab, ehk kus lühikese ehk pika täishääliku taga mitu umbhäälikut järgneb, ehk on tüwi kolme- ehk weel enama silbiline, — siis wisatakse, lõppu = lik tüwega kokku liites, tüwe wiimne täishäälik, lõputäishäälik, ära.

Nende seaduste pääl seisab = lik lõpu kokkuliitmine algussõnade tüwega. Walgustame neid seadusi näitustega elawast ja õigest rahwakeelest. Selle juures jätame kõik ühesilbilised tüwed (nagu: maa, tee, soo, ehk tegusõnadest loo (ma), sõõ (ma), wii (ma j. n. e.) kõrwale, sest neist rahwakeel mint teades = lik lõpuliselt sõnu ei sünnita. „Õolik“ ja „maalik“ (isamaalik) on kirjameeste loodud.

A. Sünnitused nominatist.

1. Kahesilbilised tüwed lühikeste täishäälikutega ja ühe umbhäälikuga tüwe sees:

rahu (tüwi niisamati)	rahulik,
sõda (tüwi niisamati)	sõdalik (mitte „sõalik“),
	j. n. e.

2. Kahesilbilised tüwed pika täishäälikuga esimeses silbis:

piin (tüwi: piina)	piinlik (mitte „piinalik“),
haud (tüwi: hauda)	haudlik (mitte „haualik“),
paik (tüwi: paika)	paiklik (mitte „paigalik“),
kõik (tüwi: kõike)	kõiklik (mitte „kõigelik“),

(on = всесторонний = allseitig),

riik (tüwi: riiki)	riiklik (mitte „riigilik“),
auk (tüwi: auku)	auklik (mitte „augulik“),
pruut (tüwi: pruuti)	pruutlik (mitte „pruudilik“),
kuiw (tüwi: kuiwa)	kuiwlik (mitte „kuiwalik“),

j. n. e.

3. Kaheasilbilised tüved mitme umbhääli-
kuga tüve sees:

muhk (tüwi: muhku)	muhklik (mitte „muhulik“),
tusk (tüwi: tuska)	tusklik (mitte „tusalik“),
tükk (tüwi: tükki)	tüklik (mitte „tükilik“),
arg (tüwi: arga)	arglik (mitte „aralik“),
org (tüwi: orgu)	orglik (mitte „orulik“),
kond (tüwi: konda)	kondlik (mitte „konnalik“),

(kokkupandud sõnades, nagu „kogukondlik“),

kand (tüwi: kandu)	kandlik (mitte „kannulik“),
nõrk (tüwi: nõrka)	nõrklik (mitte „nõrgalik“),
nurk (tüwi: nurka)	nurklik (mitte „nurgalik“),
pank (tüwi: pank)	panklik (mitte „pangalik“),
ränk (tüwi: ränka)	ränklik (mitte „rängalik“),
rünk (tüwi: rünka)	rünklik (mitte „rüngalik“),
järk (tüwi: järku)	järklik (mitte „järgulik“),
pilk (tüwi: pilku)	pilklik (mitte „pilgulik“),

(kokkupandud sõnas „silmapilklik“),

halp (tüwi: halpi)	halplik (mitte „halbilik“),
tõlp (tüwi: tõlpi)	tõlplik (mitte „tõlbilik“),
tomp (tüwi: tompi)	tomplik (mitte „tombilik“),
templik (tüwi: tempu)	templik (mitte „tembulik“),
wänt (tüwi: wänta)	wäntlik (mitte „wändalik“),
kurb (tüwi: karba)	kurblik (mitte „kurwalik“),

j. n. e.

oks (tüwi: oksa)	okslik (mitte „oksalik“),
------------------	---------------------------

j. n. e.

käänd (tüwi: käändu)	käändlik (mitte „käänulik“),
keerd (tüwi: keerdu)	keerdlik (mitte „keerulik“),

j. n. e.

mätas (tüwi: mäta)	mätlik (mitte „mättalik“),
waras (tüwi: warga)	warglik (mitte „wargalik“),

j. n. e.

kerge (tüwi: kerge)	kerklik (mitte „kergelik“),
raske (tüwi: raske)	rasklik (mitte „raskelik“),
uhke (tüwi: uhke)	uhklik (mitte „uhkelik“),
haige (tüwi: haige)	haiglik (mitte „haigelik“),
priske (tüwi: priske)	prisklik (mitte „priskelik“),

j. n. e.

4. Kolme ja enama silbilised tüved:

kirik (tüwi: kiriku)	kiriklik (mitte „kirikulik“),
ammet (tüwi: ammeti)	ammetlik (mitte „ammetilik“),
kuningas (tüwi: kuninga)	kuninglik (mitte „kuningalik“),
riiakas (tüwi: riiaka)	riiaklik (mitte „riiakalik“),
seadus (tüwi: seaduse)	seaduslik (mitte „seaduselik“),
teadus (tüwi: teaduse)	teaduslik (mitte „teaduselik“),
kodanik (tüwi: kodaniku)	kodaniklik (mitte „kodanikulik“ ehk „kodanlik“),

j. n. e.

keiser (tüwi: keiseri)	keiserlik (mitte „keiserilik“ ehk „keisrilik“),
meister (tüwi: meisteri)	meisterlik (mitte „meisterilik“ ehk „meistrilik“),
naaber (tüwi: naaberi)	naaberlik (mitte „naaberilik“ ehk „naabrilik“),
junkur (tüwi: junkuri)	junkurlik (mitte „junkurilik“ ehk „junkrulik“),

j. n. e.

B. Sünnitused aja- ehk tegusõnadest:

1. surema (tüwi: sure)	surelik,
purema (tüwi: pure)	purelik,
håbema (tüwi: håbe)	håbelik,
põdema (tüwi: põde)	põdelik (mitte „põelik“),

j. n. e.

2. kuulma (tüwi: kuule)	kuullik (mitte „kuulelik“), (kokkupandud sõnas „sõnakuullik“, millest kirjamehed tihti „sõnakuulelik“ teewad, ehk küll eksitamata rahwasuu alati „sõnakuullik“ ütleb),
muutma (tüwi: muuta)	muutlik,

j. n. e.

3. tahtma (tüwi: tahta) tahtlik,
 tundma (tüwi: tunde) tundlik,
 andma (tüwi: anda) andlik,
 (kokkupandud sõnades, nagu „järeleandlik“)
 wõtma (tüwi: wõtta) wõtlik,
 (kokkupandud sõnades, nagu „wastuwõtlik“)
 leppima (tüwi: leppi) leplik (mitte „lepilik“),
 pakkuma (tüwi: pakku) paklik (mitte „pakulik“),
 (kokkupandud sõnas „auupaklik“)
 j. n. e.
 passima (tüwi: passi) paslik (mitte „passilik“),
 j. n. e.
 hoidma (tüwi: hoida) hoidlik,
 püüdma (tüwi: püüda) püüdlik,
 kartma (tüwi: karta) kartlik,
 petma (tüwi: petta) petlik,
 wiitma (tüwi: wiita, wiitlik,
 peksma (tüwi: peksa) pekslik,
 näitama (tüwi: näita) näitlik, j. n. e.

Seitse wiimist sõna wõiwad ka = lema lõpulistest sõnadest tulla, mis tegemise kordamist, sagedat tegemist tähendawad, — sõnadest: hoidlema, püüdlema, kartlema, petlema, wiitlema, pekslema, näitlema, nagu waidlemata omadusesõnad heitlik, riidlik, kisklik, taplik tegusõnadest heitlema, riidlema, kisklema, taplema sünniwad, kus siis ainult = ik lõpp on, häälik l aga sõna tüwe osaks jääb. Siiski — igapäewases kõnes tunnukse ka siin l+ik kui lõpp = lik.

4. Kannatama (tüwi: kannata) kannatlik,
 õpetama (tüwi: õpeta) õpetlik,
 unustama (tüwi: unusta) unustlik, j. n. e.

Mõnikord näikse, et =lik lõpuline sõna ühtlasi nimesõnast (nomen substantivum) ja tegusõnast (verbum) wõib tulla. Näituseks: Sõna riidlik wõib algussõnadest riid ja riidlema, sõna usklik algussõnadest usk ja uskuma sündida. Aga arwatagu siin kumba tahes sünnitamist õigemaks, sünnitatud sõna tähendus ja =lik lõpu liitmine on täiesti ühesugune.

§ 15.

Kudas on segadus =line ja =lik lõpu pruukimises tõusnud? Selleläbi, et neid lõppusid sääl ja tääl ära wahetati, tõist tõise asemel algussõna otsa hakati panema, mis mõlemate lõppude ühesarnane tähendus wõimalikuks tegi. Juba ülemal, § 14 alustuses, ütlesime, et see igapäewases kõnes ja kirjutamises ükskõik on, kas meie imeline ehk imelik, rahuline ehk rahulik ütleme. Olgu ka, et teaduse mees peenikest wahet teeb ja tunneb, sõnade mitmesuguse sündimise põhja pääl, aga praktilises keele pruukimises seda wahet ei tunta ehk ei panda tähele. Tõine lõpp astub tihti tõise asemele, — ja sündsäl korral olgu see ka keelamata.

Aga wahetamise juures unustati ja unustatakse weelgi ära, et mõlemail lõppudel omad isäralised seadused on, kudas neid algussõna otsa liidetakse, nagu ülemal laiemalt oleme seletanud. Need sünnitamise seadused ei salli mitte wahetamist, =line nõuab oma seadusi, =lik jälle omasid. Aga mõni murre, weel enam kirjamehed, ei hooli sest mitte, nad liidawad =line lõppu ka =lik lõpu kombel ja =lik lõppu =line lõpu kombel, segamisi, ja — segadused on walmis, keele wead käes. Näitused:

1. =lik lõpuliste sõnade kujud järele sünnitatakse wigalisi =line lõpulisi sõnu:

a. =lik õigesti liidetud: b. =line wõõriti liidetud:
d. =line õigesti liidetud:

a. õieti:	b. wõõriti:	d. õieti:
piinlik	piinline	piinaline,
tusklik	tusklīne	tusaline,
tüklik	tüklīne	tükiline,
arglik	argline	araline,
nurklik	nurklīne	nurgeline,
järklik	järklīne	järguline,
pilklik	pilkline	pilguline,
okklik	okslīne	okseline,
keerdlik	keerdline	keeruline,
warglik	wargline	wargaline,
kerglik	kergline	kergeline,

haiglik	haigline	haigeline,
ametlik	ametline	ametiline,
kuninglik	kuningline	kuningaline,
seaduslik	seadusline	seaduseline,
teaduslik	teadusline	teaduseline,
kirjanduslik	kirjandusline	kirjanduseline,
majanduslik	majandusline	majanduseline,
	j. n. e.	

Neis näitustes, mis praegu ette panime, on õiged =lik lõpulised ja õiged =line lõpulised üleüldse ühesuguse tähendusega ja wõiwad kergesti ükstõise asemel pruugitud saada. Meie tahame oma tabeliga ainult näidata, kuidas mõnikord =line lõppu kõnes ja kirjades wõõriti liidetakse, mis õiges ja ilusas kirjas mitte ei peaks sündima. Aga tihti on lugu nõnda, et =lik lõpulistel ja =line lõpulistel sõnadel mitte täiesti ühesugune tähendus ei ole, et küll mõlemad sõnad ühest ja sest samast algussõnast sünniwad. Kiriklik on midagi tõist (церковный, kirchlich), kui kirikuline (послѣдатель церкви, Kirchengänger). Niisamati on waks wahet, kui meie haudlik ja auklik ütleme ja tõises kohas haulaline ja auguline pruugime. „Haudlik“ ja „auklik“ on see, kus haudu ehk auka on, — „haulaline“ on see, kes haulal on, sõna „auguline“ pruugitakse kokkupandud sõnades, nagu „kaheauguline“, „kolmeauguline“, „mitmeauguline“ j. n. e. Meie siin ei wõi ju täielist, igapidist keeleõpetust anda, terwet sõnaraamatut kirjutada, — meie tahame ainult näidata, kus =lik ja =line lõppu õigesti liidetakse, kudas wigasid sõnade kuju poolest Eesti keeles ja kirjas eemale tuleb hoida.

Lõpuga =lik wõib, nagu ülemal oleme näinud, ka tegusõnadest uusi sõnu sünnitada, aga =line lõpuga mitte. Sellepärast on see Eesti keele rikkumine, kui räägitakse ja kirjutatakse: tegeline, häbeline („häbiline“ on õige), tundline, püüdlane (sõnast „püüdma“), hoidline, kannatline j. n. e. Peab räägitama ja kirjutatama: tegelik, häbelik, tundlik, püüdlane, hoidlik, kannatlik j. n. e. Kõige paremad kirjamehed eksiwad siin mõnikord.

2. =line lõpuliste sõnade kuju järele sünnitatakse wigalisi =lik lõpulisi sõnu:

a) =line õigesti liidetud: b) =lik wõõriti liidetud: d) =lik õigesti liidetud:

kiusuline	kiusulik	kiuslik,
plekiline	plekilik	pleklik,
metsaline	metsalik	metslik,
	j. n. e.	

Terane lugija on isegi tähele pannud, et =line ja =lik lõpuliselt sõnu sünnitades algussõna tüvesid on, mis ühel kujul, muutmata, niihästi =line kui ka =lik lõpu juures ühtlasi pruugitakse. Meie ütlemes õigesti niihästi rahuline (=rahu+line), tululine (=tulu+line), kui ka rahulik (=rahu+lik), tululik (=tulu+lik). Need on niisugused kahesilbilised kääntawatete sõnade (nominative) tüved, kus mõlemates silpides lühikene täishäälik ja nende täishäälikute vahel üksainus sulahäälik (l, m, n, r) ehk wisisew häälik (s) ehk õhkuw häälik (h) ehk pooltäishäälik (j, w) seisab, näituseks: ilu, ema, wana, puru, isa, rahu, maja, kõwa.

§ 16.

Kui üksikuid seaduse wasta sünnitatud =lik ja =line lõpuliselt sõnu wõrdleme, siis paneme tähele, et rahwa suus lõppu =lik palju laiemalt ja enam =line lõpu kombel liidetakse ehk =line asemel pruugitakse, kui ümberpööratud. Lõppu =line lõpu =lik kombel ehk tema asemel leiame ainult mõnes murdes ja uuemal ajal iseäranis tihti kirjameeste töödes. Walgustame ütlemist näitustega.

1. Lõpp =lik lõpu =line asemel.

Igas Eesti murdes kuuleme järgmisi näitusi:

hoolelik	=	hooleline	(ei ütelda „hoollik“),
armulik	=	armuline	(ei ütelda „armlik“),
waimulik	=	waimuline	(ei ütelda „waimlik“),
rõõmulik	=	rõõmuline	(ei ütelda „rõõmlik“),
wõimalik	=	wõimaline	(ei ütelda „wõimlik“),
õnnelik	=	õnneline	(ei ütelda „õnnlik“),
naerulik	=	naeruline	(ei ütelda „naerlik“),
sõbralik	=	sõbraline	(ei ütelda „sõbrlik“),
lapselik	=	lapseline	(ei ütelda „lapslik“).

Kudas siin seadusewastased =lik lõpulised sünnitused käidawaks on saanud, selle asemel seadust mööda loodawad sõnakujud kõrwale jäänud, on raske ütelda. Mõnikord näikse kergem väljaütlemine ehk parem kõla põhjuseks olewat, — hooelik ja lapselik on kergemad ütelda ja kõlawad paremine kui hoollik ja lapslik, — armulik, waimulik, wõimalik kuuluwad ladusamine kui armlik, waimlik, wõimlik, — sõbrlik on otse raske ütelda (euphooniline põhjus). Wõib ka nõnda arwata, et need sõnad, mis nüüd seaduse wasta käiwad, õige wanad on, nimelt sest ajast päritud, kus ette pandud sõnade tüwed mingisugust lühendamist weel ei kannatanud, kus ka meie aja lühendatud nimetawad käänded arm, waim, wõim, rõõm, hool, õnn, laps weel armu, waimu, wõima, rõõmu, hooli, õnni, lapsi oliwad, nagu meie neid nimetawaid weel praegugi wanus lauludes küllalt leiame (historialine põhjus). Wiimseks wõib mõtelda, et meie seadusewastased =lik lõpulised sõnad oma kuju ainult =line lõpuliste sõnade mõju all on saanud (analogialine põhjus). Olgu siin asi kuda ta on, seda peame ütlema: Mis igal pool tuttaw ja pruugitaw, see on keeles täie kodaniku õiguse enesele omandanud, meie ei wõi ega jõua neid sõnu enam keelest välja wisata, nemad jäägu ka edespidi pruugitawaks, päälegi ei ole nende arw mitte suur. Aga kirjameestele anname meie seda nõuu ehk nõuame otse seda, et nad uusi =lik lõpulis sõnu sünnitades seadust mööda käiwad, nagu praegune kirjatöö näitab.

Ainult ühe salga kahesilbilisi sõnu olen ma Eesti keeles leidnud, kus kaks umbhäälikut sõna tüwes seisab ja siiski see seaduseks on, et lõpp =lik lühendamata tüwe otsa pannakse. Need on niisugused sõnad, kus tüwe tõine silp (lõpp) =ja ehk =ju on. Asi, tüwi: asja, kiri — kirja, nali — nalja, põhi — põhja, tühi — tühja, wili — wilja; kahi — kahju, wali — walju, wari — warju j. n. e. Kui keel neist sõnadest =lik lõpulis omadusesõnu sünnitab, siis käiwad need ikka nõnda: asjalik, kirjalik, naljalik, põhjalik, tühjalik, wiljalik; kahjulik, waljulik, warjulik j. n. e. Siin on kokku liites wõimata, =lik lõppu lühendatud tüwe otsa panna, raske väljaütlemise pärast. Kui tüwe lõpuhääli a ehk u ära

heidetakse, siis pörkawad kolm häälikut kokku, mis Eesti keeles kõrwu seista ei wõi. Asjlik (= asj+lik), kirjlik (= kirj+lik), naljlik (= nalj+lik), kahjlik (= kahj+lik) j. n. e. ei ole sugugi suu pärast wälja ütelda, ka kõrwale kuuldes mitte lõbusad.

2. Lõpp = **line** lõpu = **lik** asemel.

Nii kaugemale kui minu tähelepanemised ulatawad, leitakse seda wahetamist kõige rohkem Wiljandi ja põhjapoolses Tartu maakonnas ja uuemas ajakirjanduses. Et wahetamine tihti tähenduse poolest ja mõnikord ka kuju poolest täiesti wõimalik on, oleme juba ülemal näidanud, rahuline = rahulik, tulu-line = tululik j. n. e. (Waata § 14 ja 15). Aga segadused ehk wead sünniwad selle läbi, et =line lõppu =lik lõpu seaduste järele tüwe külge liidetakse, koguni tähele panemata ehk ära unustades, et =line lõpulised sõnad ainult alalütleva käände põhja pääl sünniwad. Näitusi oleme § 15 pkt 1. lugi-jale rohkesti ette pannud. Kes siis Eesti keele puhtust ja tema loomulist ilu armastab, seda palume, et ta edespidi mitte wigaliselt ei kirjutaks piinline, nurkline, argline, ammetline, haridusline, kirjandusline j. n. e., waid kas piinlik, nurklik, arglik, ammetlik, hariduslik, kirjanduslik j. n. e. ehk piinaline, nurgeline, araline, ammetiline, hariduse-line, kirjanduseline j. n. e.

* * *

Sellega lõpetame oma arutuse =line lõpulistest sõnadest. Ma tean ise wäga hästi ja tunnistan keelamata, et praegune uurimus weel mitte kõiki külgi ja punktisid ette ei ole toonud, mis uuritawal ajal — peenemalt sihtides — on. Mõni üksik punkt jääb weel tumedaks ja ootab edespidi oma seletust. Niisamati on see tarwiline, et =line ja =lik lõpu kõrwa wõrdlemiseks ka sõnasünnitawad lõpu =lane, =kas ja lihtne =ne seatakse, et wõrreldes kõikide nende lõppude õige pruukimine, nende sarnadused ja wahed kõigiti selgeks saak-siwad. Niisugust laiendatud tööd kirjameestele pakkuda, ei kannud see kord minu aeg. Ma loodan seda edespidi Saksa keeli teha, nimelt sellepärast Saksa keeli, et ka laiemad keele-uurijate ringkonnad meie keeletööst osa wõiksid wõtta.

Meie omad kirjamehed oskavad ju kõik ka enam ehk vähem seda keelt; neist ei saa siis midagi mööda minema. Aga ma arwan, et ma ka praegust lühemat kirjatööd mitte asjata ei ole kirjutanud. Meie peame omast keelest seletusi tegema, tema seadusi tundma õppima ja leitawaid wigasid kaotama. Sellega harime oma kirjakeelt ja haritud rahwal peab ka haritud keel olema. On keele seadused selgeks tehtud, siis võib teda igamees ka kindlasti õppida. Pääle selle on minu soow, et keeletundjad ja teadusemehed minu praeguse töö terawasti läbi katsuksiwad ja minu puudusi parandaksiwad. Meie keel ja kiri saawad sest kasu tundma ja tänama.

Dr. J. Hurt.

Kaheteistkümnenda aasta pärast.

Silmapilt igapäevsest elust.

Mina olin perepoeg. Tema isa elas Loigu saunas. Mina käisin alles viiendamat. Tema oli juba viieteistkümnendast läbi. Mõlemad sündsime teineteisega hästi kokku. Temale oli meele järele, kui mina karja kaasa tulin, seft siis võis tema rahulikult jalad istumise alla seada, kuna mina loomi vastu lööma võisin jooksta, kui Muri asjast aru ei saanud ehk Mustik, pääneelus, temast ei hoolinud. Seegi oli temale peri, et mina terve walitsuse oma kätte võtisin, kui tema Teistre Märvi poole kurni lööma läks. — Minule jälle meeldis see, kuidas tema noaga kõiksuguseid keerulisi asju välja lõikus ehk lepakoorest karjapajunale elu sisse ajas, nii et terve Kullimurd vastu kajas. Küll olin temaga mõnikord ka tülis, kui tema sepast wenna püssiga — see oli üks wana loks — just neid wäikeid lepiklinda tagasihutas, kes oma kollaka kaelaalusega kõige kenamad olivad; aga siis jälle oli ta minu meelest just kui mõni eht kütt, kui ta warestele ehk warblastele pääle ostas küia. Seegi ei teinud wähe nalja, kui tema sügise poole meie härgadega terve Kurwaküla karjad, tellega meie heinamaade aegu kokku puutusime, pelgu puskles ehk Muriga kõigist teistest koertest üle sai.

Tõsi küll, teised kodus ei olnud temaga sugugi rahul. Kord oli ta karjaga liig wara kodus, kord jälle ei saadud teda pääle lõunat jõe äärest enam kätte. Kord oli ta wäljaääred ära sõotnud, kord lehmil sabad koguni äralditnud. Sügisest suwet, siis oli jälle talu, kui ka Teistre aedades wäga palju puid ärapurustatud. See oli aga suurte asi — minusse see ei puutunud. Minu vastu oli tema ikka üsna häa. Võib küll olla, wahest oli ka jellel oma tähendus, et tema minu

leivatannika wõi-augu ikka juuremalt osalt tühjaks jõi, aga selle eest jagas tema minuga jälle oma räimi . . .

Talwel oli tema enne ikka koolimaja juures olnud. Nüüd oli ta sellest rumalusest läbi, nagu ta ise ütles.

Et Loigu onu, tema isa, päewad, mis talule sulase-maade eest teha oliwad, isegi ära tajus, oli temal, pojalt, talwe aegu koguni waba põli. Siis ta leidis ka koguni uue ameti — wõttis linda püüda.

Küll temal oli kofku aetud warblasi, tihaseid, harakaid, paju-harakaid, tompakkisid, põldpüüsid — ei mahtunud mujale ära, kui tegi neile terve sealanda päälse puuriks. Kuida ta nendega hankis ja kamandas, see tegi ka suurtele nii palju nalja, et tema juuised koerused ja sügisefed üleannetused, nagu Wana-Kadri ütles, kõik üsna äraunustati.

Kewadel aga, kui meile uus poisj tuli, läks tema meist koguni ära. Sest meie isa oli ütelnud, et tema wõerale ennem taks korda rohkem maksab, kui et weel Sauna-Jukki üleannetuji edasi kannatab.

* * *

Sellest on palju aega mööda läinud. Wiiele aastale on 5 korda rohkem aastaid juure tulnud. Sauna-Jukki oli juba ammugi Juhani Maru saanud, kes üle terve Kurwaküla selle poolest tuntud oli, et tema neis tüldes, mis Kurwa poistel Lauka kõrtsi juures Wõsiku meestega arutihiti juhtus, wäitlaseft kehatogust hoolimata ikka kõige wäledamaks waluandjaks oli olnud. Juhani wana onu, keda kõik talu Tädimeheks tutsus, uras aga igakord, kui Maru-Jukki juttu oli, et see koer kord weel wõllas sureb. Iseäranis naesterahwad ei tahtnud Jukki ühtigi teada. Sest kõik folgad ja laudid ajawat tema läbi, hulkawat igal-pool ümber . . . Wiimaks oli juba kuulda, Jukki ei olewat n ä p u d k i enam puhtad. Iseäranis sest saadik, kui tema Mutso-Tõksi wäimeheks hafanud, sellest inimesed teadsiwad, et tema laada aegu Wwinurme meeste puuanumaid ikka nõnda „waatab“, et mõni jõelake, matike ehk pangife hõlma alla rippuma jääb.

Küll olin Maru-Juhanit nii mõndagi korda kaugelt mööda minnes näinud, aga lähemalt kokkupuutunud mitte kordagi. Ei olnud ka nagu himugi.

Weel wiimati, kui kodus käisin, ütles ema, et Maru-Juks ju päris käest ära — ei tunne häbi, ei auu . . .

* * *

Kodu . . . Sää! ta praegu ongi — tuli wilksub kaugelt läbi pimedada õhtu, harwade põesaste wahelt. Nüüd paistab ka weel taga-kambriks tuli — wist on weel kõik ülewal.

Kodu . . . Mis on õieti minusugusel kodust?! Paarkümwend aastat juba on see ainult nagu külaks olnud, kuhu jalad aru-korral ulatawad.

Ja siiski — kodu . . .

Kas ei ole see aga ommeti paljas waewatud waimu luuletus, noorte päewade mälestuse-wõimu waral õhust põimitud warjukujutus?!

Ei ole siin mingisugust luulet, ei õhulist warju. Lihtsalt see, mis nooruse päewadest weel hinge warjukaetawale peatama jäänud, kofkufõlalises ühenduses, ilma ekfitawa erutuseta, wainne ehapuna mälestuse-taewa serwal — see on kodu oma mälestustega . . .

Ja üffitub pilwerünkad — waat', kuidas nad kaju saawad, mis ammu ju loojaläänud päikese kiirtest kumama lõowad, nagu oleks neile uut elu fiske puhutud . . .

Kui heledasti tuli nüüd paistab . . . Teistrelgi on tuld . . .

Ei siis olnud nii juuri aknaid, ei nii laia tuleheli. Sammal-danud katused, suitsenud ukseaugud, kõrged läwepakud, auklijed sawi-põrmandud, linaseemnedli lambikene nagu suitsuora. Isa oli küll kolme koha ostja, elas aga wististi halwemaga ära, kui põllusulane nüüdse pärisperemehe metsmail, ehk nüüd küll õigusega kurdetakse, et elu põllu-mehel koguni kitsaks läheb. Ja ommeti oli isa üks jõuukamatest, tema talu elatas enam inimesi ära, kui mõni wäike küla.

„Noor peremees,“ kes nüüd juba wanemate kilda hakkab käima, ei ole neist mõtetest, mis siin terve inimeseeka eest mõjumas olnud, ühtigi kõrwale kaldunud. Ei ole tema ühtki wanaft peja asemest wälja katsumud kangutada. Ja ommeti — kõik on teiseks läinud . . . Kus on kõik need Jaani-Isad, Anne-Emad, Kadri-Zuhanid, Saana-Tädid, Voigu-Dnud, Karja-Kadrid?!

Kõik on teed leidnud Liwa-Hannuse kalmukoja poole . . . Kõik on „noor peremees“ auusasti wiimsele puhkusele wiinud — kõigi matusepäewaks on Talu-Ena leiba küpsetanud ja liha keetnud, nagu oleks igaiüks neist tema lihane omame, ehk nad were poolest küll kõik wõerad . . . ühendamas oliwad siin kõwemad kõbidifud kui weri ja sugu-konna-fidemed.

Nüüd on surm need kütted kattendanud, ja kõige nelja tuule poole on nende kadunud kodakondsete järeltulijad ilma mõõda laiale weerunud.

Neg oma woolude ja elu oma nõuetega on ka ija talu õuest ülekäinud ja säält kaaja kiskunud, mis katteda andis — ainult mõni ükfit wõsukene utendab weel säält kohal, kus enne wana kannu juured maapõhja käisivad.

Talu-Emma aga ütleb õhtul lapselapse walget pääkest filitades, et temal jalad hakkawad ärawäsimä . . .

Ja, küllap temagi ford wäsiw — ja siis . . . on ka see wiimne armas, kallis kannukene ija talu-õuest kadunud!

* * *

Kullakene, juba parweotsas! Pime, ei näe mitte jala ette; wõeras hobune, harjumata — kuidas ükfi üle saada? Loom wõib käsi parwe juhtimise ajal ehmunud. Wõi siin noored hobused üksford üle ääre wette tõmmanud — mine siis weel häält sõbralt hobust kodu- sõiduks wastu wõtma!

Uga kõrts? Säält ju paistab tulekuma!

Parem ikka hoida, kui hoiata . . .

„Tere õhtust, siit talu rahwas!“ hüüan nagu endiste aegade mõtete ja sõnade mõju all, kui kõrtsi uksest sisse astun, kuhu pool käsitandu olen jaanud. „Wäljas pime, et sõrmegi juhu ei näe pista, Teil aga siin hele, just kui päris walguse riigis —“

„Wõi walguse riigis!“ urab kõrtsimees terwise pääle wastamata piipu hammaste wahelt wõttes ja täiest suust põrmandule sülitades. „On wäljas pime kui kott ja sees tuleheli näha, siis — walguse riik! Muidu aga ikka — igawene põrguhaud, wanapagana ohwrialtar . . .“

„ . . . Ja wanaturadi sepikoda . . .“ lisan ma wihasele kõrtsimehele sõbralikult kätt pakkudes, hää lapse nimele hulga täiendusiks naeratahes juure.

Kõrtsimees naeratab wastu ja paneb mulle ilma küsimata pudeli mõdu leiilauale. Weneküllast, nagu Gesti hingemaa-merste asundust meie maal kutsutakse, istuwad mitmed wanapoolle mehed ahju kõrwal ja seina ääres seiswa pingi pääl, jalad poolteed wäljasirutatud, risti üks teise üle pandud. Suitsetawad, piipu kõwasti peos hoides; mõnel neist parem käsi risti üle rinna, piibu pidajat kätt nagu toetades. Suitsetawad ja waatawad ise pika pilguga wahel laudi poole, kus kõrtsimehel sissina pudelib seisawad, wahel seinakapi poole, kus „peenemad“ wiinad asuwad, sülgawad nagu wihajelt juure hooga põrmandule ja teewad seejuures mõruda näo, nagu oleks neile keegi täiesti ülekohtuselt liiga teinud. Kui kõrtsimees minule mõdu ette annab ja mina pudeli

kaelast kinni wõtan, waatawad mehed letilaua poole, ei jülitata aga mitte, waid annawad ainult piibule enam auru: — wefijoodid . . .

Teen juttu, kuidas jõest üle saats . . .

„Tää nüüd,“ ütles kõrtsimees kullatagust sügades. „Need konu-
tajad siin — wõi neist ülewiijat saab!! Otiwad siin paar wõrukaela
kurwa poolt . . . Riisugused kaarnad . . . Laksiwad aga just wälja, enne
kui Teie wankri häält kuulda oli. Küllap need wõikfiwad aidata . . .
Ega tää, wahest wõllanäod luurawadki weel wäljas, kuidas jedruka
rihma ehk ohje kätte saada . . .“ Tema waatab afnast tee poole wälja
ja hüüab kähku: „Eks ma ütles, jääb nad ongi!! Katsuge kähku üle
ukse waadata — nemad wõrukaelad tituwad ju päris lauja kallale!“

Kähku tõmbawad suitsetajad jalad pingi poole, kisuwad piibud
hammaste wahelt äkki ära ja tõttawad kaela pikki ajades letilaua
poole. Mina aga kargan karmesti uksest ette kõrtsi, et jääb ilma kārata
wälja tõtata — mull on himu kelmidele turjast kinni haarata, enne kui
nemad paigaliki pääsefiwad. Enne kui eestuksest õieti wäljagi saan,
näen oma imestuseks, kuidas kaks meest minu hobuse kõrwal taja ähkides
wihafelt heitlewad.

„Lase, kurat, ja kākistad ju ära!“ kiristab teine.

„Ei lase, kuradi hing!“ kākistab teine.

„Anna rihtm kätte! See on tema hobune!!“

„Mis see tema minule korda läheb! Lase ommeti lahti!!“

„Ei lase, ma pigistan su fogaks!“ kākistab teine wastu. „Sina,
narukael, oled üks lojus, kes kellestki aru ei saa. Aga mina kasusin
temaga ühes üles — käisin temaga karjaski! Anna kätte!!“

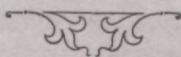
„Mis jääb on?“ hüüan mina järsku täie häälega. „Mis te
jääb maadlete?“

Ragu oleks neile wett kaela wijatud, lasewad mehed teineteisest
lahti ja waatawad kohkunult minu poole. Siis pistab teine neist jooksu,
mis jalad kammawad.

Teine aga jääb seisma ja pöörab näo minu poole. Tuli
paistab afnast tema pääle, mina waatan terawamini. See on —
Maru-Zuhan . . .

„Tere, herra!“ ütles ta ja tõstas pikkamööda müüfi. „Ei ole
midagi. üks narr tahtis Teie jedruka rihma äratõmmata . . .“

J. Tõnisson.

Johann Philipp von Roth.

Sesti rahwa waimuelu, ja ühtlasi sellega ta ijeteadmus, magas rasket und, mida orjapöli oma raudsete käppadega tema filmade pääle oli waotanud, — ka siis weel, kui see orjapöli ise kadunud oli. Ta oli väga wiisa sellest unest ärkama, sest lähema minewiku koledad mälestused wangistasiwad sell mõedul, et ta oma wabadusest weel märkigi ei julgenud anda . . . Aga ka nende minewiku mälestuste wangistusest on ta, tänu Sumalale, nüüd juba üle saanud. Selle sammu astumiseks on teda omaist kohaist rohkesti aidanud — Kanepi kihelkond.

Kanepis on Eesti ijeteadmus ennaist kõige esiti suuremal mõedul rahwa seas awaldanud; siin on selles mõttes kõige esiti rahvuslikud püüded ja ettevõtted maad leidnud. Kanepilaste rahvuslik waimustus tungis ka teistesse kihelkondadesse, pea igalpool leidis ta arusaamist ja osawõtmist; iseäranis waimustawat mõju awaldasiwad weel hiljuti Kanepi lauljad oma isamaaliste lauludega.

Kuida see tuli, et just Kanepis kõige esiti rahvusliku waimustuse tuli põlema hakkas? Dsalt tuli see eht küll sellest, et kanepilased juba oma loomu poolest elawamad ja waimu poolest ärksamad oliwad, kui mitme teise kihelkonna elanikud. Kõige rohkem oli see aga paremale järjele jõudnud hariduse wili, sest Kanepi kihelkond oli sell ajal hariduse poolest kõigist teistest Wõrumaa kihelkondadest ees; rahwa hariduse eest kanti siin iseäranis kirikuõpetajate poolt, kelle käes ju endisel ajal rahwa waimuelu juhtimine ja kaswatamine täiesti oli, hoolt. Ka selleaegsed kooliõpetajad oliwad hariduse edendamises suure hoolega tegewad. „Hariduse põllul nähti lopjakaid kõrvi ja ilusaid õisi“, ütleb selleaegne Kanepi kihelkonnakooliõpetaja S. Eglon õigusega.

Selle hariduse rajaja ja aluse panija oli aga Johann Philipp von Roth, wist küll kõige tähtsam tegelane hariduse väljal Kanepis üleüldse. — Johann Philipp v. Rothi esivanemad olivad Austeriaft pärit, usu poolest protestandid. J. Ph. v. Rothi wanaija lahkus kodumaalt, kui Austerias protestantifid tagatiusama hakati. Ta leidis Baltimaal omale pelgupaiga ja ühtlasi uue kodumaa. Joh. Phil. v. Rothi ija, Samuel Phil. v. Roth, oli Pärnus maakonna rentmeister. Joh. Phil. v. Roth sündis Pärnus 13. nov. 1754. Siin sai ta ka oma esimese kooliõpetuse. Kui ta 12 aastat wana oli, saatis ta isa teda Königsberi linna, et ta jääkses Collegium-Fridericianum'is omale kõrgemat haridust omandaks; Königsberis käis v. Roth pärastpoole ka weel ühe poolaasta ülikoolis, siis läks ta Halle ülikooli, kus ta mõnda aega õigusteadust uuris, siis aga usuteadust hakkas õppima.

Usuteaduses walitses sell ajal külm, tundmuseta mõistuse-usk ehk rationalismuus. See liikumine usuteaduses hakkas Halle ja Berlini ülikoolides pääle, ja warsti oli suurem hulk hingekarjaseid rationalistid, kes ristiusus jeda ainult tõeks tunnistasiwad, millest loomulik mõistus jaksab arusaada. Õpetajad andsiwad oma jutlustes ainult õpetusi, kuidas ennaft kõlblikult parandada; mõned õpetajad läksiwad isegi nii kaugele, et terwise rawitsemise, põllutöö, looduseteaduse ja mõne teise sellejarnase aine üle kantuslist kõnelesiwad. Joh. Ph. v. Roth oli selles asjas oma aja laps, ta oli rationalist sõna täies mõttes. Sellest annawad tunnistust mõned temaft järele jäänud tööd, mis Kanepi kiriku kirjakogus paigal on. Mõnda annab ta näituseks oma „tähen-
dustes alustajale õpetajale“ nõuu, lihtrahwa juures ristimise, püha õhtu söömaaja ja muude sellejarnaste ametitalituste puhul risti mõistumärki ehk sümboli tarwitusele jätta, sest et rahwas hariduses weel nii kaugele ei olewat, et ta kõigest loomuliku mõistusega aru saaks; haritud perekondades tulla aga ristimine jne. sell kujul toimetada, kuidas jeda loomulik mõistus õigeks arwab.

1777 tuli Joh. Ph. v. Roth kodumaale tagasi. Ta wõttis omale Tartus sekretär Stegemanni juures kodukoolmeisteri koha, mis ametit ta kunni 1780 pidas. 1779 sai ta Liwimaa cand. theol. aunime ofalijeks. 9. aprillil 1780 õnnistati ta Riias õpetajaks ja sellejama aasta „Kantate“ pühapäewal laulatai ta Kanepi kiriku õpetajaks. Ühtlasi sai ta ka Wõru linnakoguduse ajutiseks õpetajaks (Interims-prediger). Warsti pääle ametisse astumist kosis ta omale Kurji praosti Seefeldi tütre eluseltjiliseks. Nationalismuse seisukoha pääle waatamata

täitis Roth oma hingekarjase kohuseid nähtavasti suure hoolega. Rahvas armastas oma õpetajat; ülemus pidas temast suurt lugu: ta sai aja jooksul praostiks (1798) ja 1803. a. Liivimaa piiskopi-kohtu ehk ülem-konjistoriumi asjessoriks. 1805. aastal sai ta praosfond veel 8 kogudust juure, nõnda et kõik Tartu murret kõnelejad kogudused tema ülewaatuse ja hoole all olivad (neid oli nüüd kõiges 17 kogudust). 1805. a. pani ta juba 1802. a. asutatud Võru õpetajate konwendi lõpuliiklult toime. 1809. a. nimetati teda Tartu ülem-kiriku-wöörmündri-kohtu liikmeks; 1814. a. pääle oli ta Tartu Wene=piibli=seltsi abi-president. Mitmed seltsid walisiwad teda oma liikmeks ehk auuliikmeks, näituseks: „Peeterburi keiserlik inimesearmastaw selts,“ „Kuramaa kunsti ja kirjanduse edendamise selts,“ j. t. 1815 sai ta omale kõrgemalt poolt Wladimiri-ordu risti.

Kanepi kiriku kroonikas räägib õpetaja Eijenschmidt tema üle järgmiselt: „Oma mõju läbi, kui kirikliku hingekohtu liige, saatis ta oma praoskonnas nii mõndagi korda, mis teistele mitte ei õnnestanud ja mis teistes praosfondades veel ikka ainult waga soow oli.“ Paar rida allpool ütleb Eijenschmidt edasi: „Et ta oma praoskonna eest tublisti kiriku ja kooli asjus hoolitses ning temale elas, siis ei ole tõesti veel ükski praost nii palju ja nii lühikese aja sees neis oludes töötanud ja oma tööd õnnelikult lõpule wiinud, kui see haruldane mees, täis jõudu ja elu.“

Joh. Ph. v. Roth oli lühikene, tugewa kehaga ja tulise loomuga mees; kõik tema liigutused ja ta terve tegumood olivad täis elawust. Hommik wara kell 4 üles tõusta ja päew otse tööd teha, oli temale harjunud asi. Ehk ta küll oma loomu poolest kergesti wõis erutatud saada, mõistis ta siiski imekspanemise wäärt jõuuga enese üle walitseda, nõnda et ta isegi siis, kui kõige kangemad tormid ta südames molla=siwad, päält näha rahulik oli, ja kui walusamad saatuse löögid teda tabasiwad (a. 1817 suri wanem poeg, a. 1818 — tema armas abikaasa), muutumata meelesindlusega oma kurbtust pöue sügarwuses peitis.

Suure meelesindlusega püüdis ta kord ettewõetud eesmärgile jõuda; julgusest ei tulnud temal kunagi puudus, kui ta mõne hääd asja eest wälja astus. — Roth oli iseäranis suure tegeliku waimuandega mees, nõnda et kindral-superdient Sonntag ajakirjas: „Magazin für protest. Prediger“ teda „sündinud ärimeheks“ nimetab. Roth püüdis ikka rohkem asja teo läbi toime panna, kui kirjutamise teel jelle eest töötada.

Nagu eelpool nimetatud oli, õppis Roth eistofa õigufeteaduft; jelle teadufo wäljalt omandas ta omale nii mõndagi, mille teadmine temale pärast, kui ta mitmesugufte kohtute liikmeks oli nimetatud, kafilik oli. Roth püüdis ife feaduft ja ülemufe tahtmift, nii palju kui wõimalik, täita, jedafama nõudis ta fuure kindlufega ka teifte käeft. Kus abi tarwis oli, oli Roth walmis jeda andma, kas nõuus ehk teos, kas rahaga ehk teife eeft käemeheks heitnifega. Kus midagi tarwis teha oli, astus Roth ette, ilma et teda mitmekordfelft kutjuda ehk paluda tarwis oleks olnud. Ka oli praofst Rothil, nagu ta sõber Sonntag jutustab, fuur kõneofawus, ifeärانى wõimfasti olla Rothi kõned rahwa pääle mõjunud. Selle tõendufeks jutustab Sonntag järgmife loo. Kui 1804. a. Talurahwa feadus maksma pandi, fündinud mõnes kohas rahwa feas mitmesugufte walearwamifte põhjal fuur ärewus, mis ifeärانى ähwardawaks muutunud, kui kolme kihelkonna talukohtumehed Kanepi kirikus wannet pidanud wanduma. Ainult praofst Rothi mehine ja julge olek ja tema rahwalik kõneofawus olla maa fuureft hädaoofust peafstnud. Mis praofst Rothi perekonna olufesse puutub, fiis oli tall 11 last, nendest elafiwad 1819. a. weel 3 poega ja 6 tütart; 3 tütart oliwad juba mehel ja neljas oli kihlatud, kui ema suri (1. juunil 1818). Elufelftliife surm oli praofstile walus löök, ehk ta jeda küll palju üles ei näidanud. Mõne päewa pärast jäi ta üdi- ehk närwi-palawiku kätte haigeks; waewalt kaks nädalat pääle abikaafa furma, 13. juunil 1818, tegi rabandus ka tema elule otfa. Juunikuu 16. päewal oli matus. 5 õpetajat toimetafiwad jeda kurba talituft, nende feas lahkunud praofsti kaks wäimeeft: õpetajad Bornwasfer Wöruft ja Mafing Wafsteliinast. Kõik kõned lahkunud praofsti mälestufeks peeti Geeti keeles.

Rothi ja ta abikaafa põrm puhkab Kanepi wanal furnuaial (Weizenbergi tehtud mälestufefamba külje wastu). Ta kihfal hauafiwil feifawad järgmifed sõnad: „Johann Philipp v. Roth Probst zu Gannapäh. gebor. den 13 Nov. 1754, gestorb. den 13 Juni 1818“; ja wähe allpool: „Beata Catharina v. Roth, gebor. Seefeld, gestorb. den 1 Juni 1818.“

Meile on praofst Rothi üleüldifefst tegewufefst muidugi kõige tähtfam fee, mis rahwa kohta käib.

Kanepi kiriku kirjakogus alalhoitud paberiteft on näha, kuidas praofst Roth rahwafst mõisnikkude wägiwalla ja ülepääl igafugufe ülekohtu eeft kaitfes. Oma „Tähenduftef“ ütleb Roth muu feas: „Õpetaja ei

tohi omavolilisi abielu-lahtuminemisi jallida, ning weel wähem wägiwalla pruukimist mõisaherraste poolt; sarnaseid asju peab ta piiskopi-kohtule teada andma." Kuida Roth ise niisuguse wägiwalla vastu ülesastus, seda näitawad meile mitmed juhtumised. Talwel 1807 ei olnud S. mõisa ärakurnatud ja wäljaimetud talupoegadel wiljaitalduse pärast midagi enam süüa. Praost Roth andis seda kubermangu walitsusele teada. Mõisnik wabandas ennast üteldes, et ta juba 25 wakka ruffid talupoegadele olla ära jaganud. Selle pääle näitas Roth, et isegi, kui see tõsi oleks, 25 wakka siiski weel wähe oleks, sest S. mõisas olla 185 hinge, ning nendest kõigest 15 imewad lapsed, nõnda et 170 hinge järele jääb, kes köid leiba tahawad. Kui nüüd 25 wakka 170 inimesele kuu aja sees antakse, siis tuleb päewas inimese pääle ainult $\frac{3}{4}$ naela. S. mõisa omanik pidi walitsuse käsul oma talupoegadele tarwiliku toidu muretsema. Selle sündmuse kohta on Roth järgmise tähenduse teinud: „Ma wõtsin omale julguse ja teatasin walitsusele seda näljast piinatud talupoegade kurbmängu lugu; walitsus tegi kohe tarwilikud sammud ja teenijate hädale tehti lõpp.“ Teine kord olla Roth ühe paruni pääle wägiwalla tarwitamise pärast kaebtust tõstnud; asi lõpnuud sellega, et kaebtusealune maalt pidi wälja minema. Kord süüdistas keegi ülekohtusel wiisil oma tüdrukut warguses ja lastis teda ülekuulamise puhul koleadal wiisil piinata ja wiisjadega peksta. Roth andis selle asja — pääle seda, kui tema ta ise oli läbikatjunud — Wõru alam-maakohtusse. See mõistis tüdrukut wabaks ja herra uut kaebtust ei wõtetud enam harutamiselegi.

Teine mõisnik oli oma toatüdruku, kes kutsjarile tahtnud mehele minna, Wenemaale ära müünud, et teda sääl ühe wenelasega paari panna. Roth sundis mõisnikku tüdrukut tagasi tooma ja teda lubama kutsjariga abielusse heita. Selle üle olla jee mõisnik wäga pahane olnud ja üks ta järeלטulijatest olla weel umbes 20 aasta eest praost Rothi kohta lausunud: „Ja, der alte Propst, diese schwarze Kohle (Zah, wana praost, see must süsi).“ . . .

Weel mõnda jellesarnast juhtumist teab rahwas jutustada, kus praostil „õigus ja wõimus“ jäänud ja kus ta mõisnikkudest üle saanud. Aga mitte ainult mõisnikkude vastu, waid igauhe ülekohtuse oleku vastu kaitses ta rahwast. 1812. a. sõja ajal, näitufeks, kus wõerad wäesalgad maale tuliwad ja rahwale palju ülekohtu tegiwad, olla praost sage-dasti ilmunud, „oma ristega raputanud“ ja abi saanud. Kui suurt lugu rahwas praostist pidas ja weel peab, näitawad ka niisugused

rahvasõnad, kui järgmised: „Kui wana praawust liina tulli, siis olki liin waik: wana praawust om jisen.“

Sellest kõigest on selgesti näha, et praost Roth rahwa käekäigust sooja südamega osa wõttis; sellepärast usaldas ja armastas ka rahwas oma hingekarjast. Keda ülekohus ja wägivald maha surus, see tuli „oma praawusti mano kaibama“. Et praost rahwaga käsitäes elas, sellest annab ka ühe eestlase kiri tunnistust, kes kaebab, et ta „omma kerge mele läbbi“ omast õpetajast ja omastest oli „ärrä tagganu“ ja neile „suurt muret nink kurbust saatanu.“ Ta kirjutab seda Sweabori kindlusest, kus ta sõjawäes teenib, kirjeldab oma elu, palub õpetaja käest teateid sugulaste ja tuttawate üle, kes nendest weel elus on j. n. e. Kiri hakkab nõnda pääle: „Minno armsille nink kallile oppetajale, wannambille, wellile, jõesjarille, nink sõbrule, sõwwa minna süddämest paljo tuhhat terwust nink Summala armo nink abi nink ütte hääd nink õnnelikko ellämist . . .“

Kõige rohkem on praost Roth koolide asutamises ja koolielu edendamises tegew olnud. Kanepi kihelkonnas on praegu 14 kooli, 15-ues on kihelkonnakool. Kui Roth Kanepi õpetajaks sai, ei olnud neid kaugeitki nii palju. Roth asutas koolisid, osalt uusi, aga sagedamine katsus ta — ning see oli weel tähtsam — endiseid, ainult kooli nime kandwaid asutusid tõesti koolideks teha.

Kanepi kiriku kirjakogus leiduwad Rothi paberid lajewad sügawamat pilku selleaegse Kanepi koolielu pääle heita. Kuida koolides kord enne Rothi oli ja mis Roth nende edendamiseks teinud, on osalt tema aruannetest näha. Ühes aruandes ülem-kiriku-wõõrmündri kohtule kaebab Roth muu seas ka järgmiste kurwastawate nähtuste üle:

a) koolmeistritele ei maksta seaduslikku palka wälja; b) neile ei anta mitte nendele wõlgnemaid küünlaid, puid jne.; c) mõisnikud ei waata selle järele, et need, kes nende talupoegade lastest koolis peawad käima, ka tõesti seda teewad; d) lastel ei ole sagedasti riideid, päätoidust, raamatuid; e) kõlbmata isikud, kes ije õigesti lugeda, kirjutada ega usuõpetust õigel wiisil õpetada ei oska, pannakse kooli-õpetaja ametisse; f) kooliruumisid tarwitab wahel mõisa oma tarbete jaoks; g) tuleb ette, et kooliõpetajaid kooliajal mõisa töösse kutsutakse ja, kui nad seda käsku ei täida, neid koidetuli kihelkonnakohtu kätte antakse; h) kooliõpetajaid pannaakse kooliajal ahelatesse ja määratakse nekrutiteks.

Kui Roth oma tegewuse algusel ja ka osalt pärast koolisid waatamas käis, ei leidnud ta nendes kunagi ülesantud koolilaste arwu; nõnda ei

olnud kord Uue-Pigandi koolis kuue lapse asemel, kes koolis pidiwad käima, ja Rarrastis 21 lapse asemel ühtegi koolisk ijat. Selle kurvas-tawa nähtuse p ap hjusels pidas Roth laste p atoiduse ja riiete puundust. 1803. aasta aruandest on näha, et Kanepis 1786. aastal 10 külakooli pidi olema ja päale selle weel nõndanimetatud „Kirchspiels-Schule,“ mis a. 1687. Rootsi kuninga Karl XI. käsu päale asutatud oli. Siin andis k ster p akoolilastele õpetust. 1803. a. aruandest on ka näha, et sell ajal t koolisid (Arbeits-Schulen) weel ei olnud, „sest, ütleb Roth, kõrge kroonu ei ole koolide ülespidamiseks fiitsaabid midagi teinud.“ Meed Rothi sõnad seisawad t e põhjal: koolide  lewalspidamine sündis sell ajal ainult mõisnikkude ja talupoegade läbi. Kooliõpetajate palgad oliwad wiletjad: k lakoolmeister sai mõisa poolt aastas ( igem ütelda, ta pidi niipalju saama) 6 wacka ruffid, 6 — otre, 4 punda soola, ja nädalas naela küünlaid; talupoegade käest sai ta iga lapse p alt j lla puid. K lakoolmeister pidi laulda ja lugeda mõistma, mõned m istiwad ka wähe kirjutada. Kiriku-komisjoni m aruse järele aastast 1777 pidi iga koolmeister talwe kooliajal mõisa t kst waba olema. Nagu kõigest näha, ei olnud nende olud mitte ihaldatawad; nende, kui kooliõpetajate, palgad oliwad wiletjad, aga harilikult läks neil korda koolmeistri ameti kõrwal weel mõnda teist ametit pidada. Palju parem oli k stri seisukord, kes ka kihelkonna- wõi kiriku-kooli (s. o. Kirchspiels-Schule) koolmeister oli. Temal oli oma maatükk. Roth kirjutab aruandes umbes nõnda: „Päale k stri maatüki, mis ühe osa tema palgast wälja teeb, ei ole siin (s. o. Kanepis)  htegi kooli päralt olerwat maatükki.“ K stri walib ja seab ametisje kiriku patrun teiste kihelkonna-hingede ja õpetaja rahulolemisega. K lakoolmeistrit nimetab mõisa-omanik, wahel õpetajaga seltsis, jagedamine aga oma woli ja tuju järele. Koolimajad on selle aruande järele enamasti halwas korras; osalt on nad ka wäiksed. Koolimajade tarwilikka parandamisi  iendawad kihelkonna mõisnikud. K lakoolid oliwad nii hästi õpetaja, kui mõisnikkude ja kiriku-w orm ndri ülewaatuse all. Wiimane pidi, kiriku-komisjoni otsuse järele aastast 1777, õpetajale koolide üle aru andma.  petaja käis 2—3 korda aastas koolisid katsumas, kus juures wirgad kiitust, laisad manitseda saiwad. Arwalikud katsumised oliwad p hap iwiti päale jumalateenistust, loetused harilikult reedistel päewadel. Loetustel laskis õpetaja lugeda ja pani küsimusi kõige tähtsamate ristiusu õpetuste kohta ette. Koolides hakkas õpetus esmap ewal päale ja kestis kunni reede  htuni. Tundisid oli päewas 5—6; koolmeister jagas lapsed mõistmise järele

mitmesse jalku. Iga õperaamatust pidi üks eksemplar ülikooli sisseantud olema. Õperaamatuteks külastoolis olivad: WD-raamat, katekismus, lauluraamat, Uus Testament, lühendatud Vana Testament. Muude asjade ja nähtuste kohta ei antud koolides mitte õpetust. Sellesjamas aruandes kurdab Roth selle üle, et koolilaste keskel vähe puhtust leida on. Kooliõpetajate manitsemistel jelles asjas ei ole soovitavat tagajärge, „sest et Eesti rahwas, lapsepõlwest pääle, mustuses üles kasvab.“ Rõndanimetatud „Kirchspiels-Schule“ oli õpetaja iseäraliku hoole ja ülewaatuse all. Selles koolis olivad ainult need lapsed, keda koster päätkoolis käimiseks ette walmistas; päätkooli-õpetus kestis 3—4 nädalat.

Koolikonna suurus ei olnud mitte igalpool ühesugune: ta kõitus 10 ja 40 ruutwersta wahel. Kõige suurem mõisate ehk talude kaugus koolimajast oli 1 penikoorem. Sääal, kus lapsed penikoorma kauguses koolimajast elasiwad, ei olnud korralik koolikäimine wäikeste laste juures, iseäranis külmal ajal, mitte hästi wõimalik. Kui laps 7 aasfaks sai, kutsus teda õpetaja kooli. Koolis pidiwad lapsed, õiguse järele, 16 aastani käima, aga, nagu meie juba nägime, ei sündinud see kaugeltki mitte igakord. 1802 pidiwad 415 last õiguse järele koolis käima, kuna neid aga tõepoolest ainult 238 käis. 1803. aasta aruandes soowitab ka Roth koolmeistri-seminari ajutamist Liivimaal; kõige sündsamaks seminari ajutamise paigaks peab ta Tartu linna, sest siin wõida seminar ülikooli ülewaatuse all hästi edasi jõuda. Seminari kasvandikkudeks wõiks Rothi arwamise järele ülikooli päralt olevate mõisate ehk kroonumõisate päält lapsi wõtta, ka saatsiwad wabad eestlased iseäranis kõstrite ja koolmeistrite lapsed, seminari astuma, kui tulewikus niisugune kord maksma pandaks, et igaüks, kes maakoolmeistriks tahab saada, omale selleks ülikooli poolt tunnistuse peab muretsema, et ta kooliõpetajaks kõlbab.

Rothi tähtsam samm koolielu edendamises on R ane pi kihelkonnakooli (Parochialschule) ajutamine a. 1805. See Rothi ajutatud kool oli esimene kihelkonnakool meie maal. 1806. aastal kingiti sellele koolile 8 wakamaa suurune maatükk. Selles koolis õpetati koolipoistele lugemist, kirjutamist, rehendamist, usuõpetust, laulmist, turnimist ja mõnda käsitööd, näituseks raamatukõitmist. Pärast tuli weel geografia ja ajaloo õpetus juure. Kes siin esimene koolmeister oli, ei ole mitte teada; nii palju on aga kindel, et Roth ise õpetamises kõige rohkem tegew oli. Kui hiljuti hingama läinud Wastfeliina õpetaja Masing ühe Rothi koolipoisi D. Tamme käest küssis, kes kihelkonnakoolis

Rothi ajal õpetust andis, vastas see: „Kuulmeister küll es jää midägi: Mi lätsimi igä hommungu wana praawustille perrä ja töimi ta perä-riikesege mäele; tema ei si opet meid.“ Daniel Tamm (sündinud 1795 Krootuses, Kanepis) käis Rothi ajal kihelkonnakoolis. Tema kirjutas Rothi laulud üles ja kirjutas nad siis õpetaja Masingile, kes nad edasi Eesti üliõplaste Seltsile annetas, kus neid praegu alal hoitakse. Oma kirjatöös „Zuhan Weizenbergis“¹⁾ järeldeb Maasik D. Tamme käekirjast, „mis selge ja puhhas“, ja õigekirjutamisest, „mis peaaegu weata, misjuguft hoolast tööd esimeses kihelkonnakoolis tehti.“ Laulu-wihukene on tõepoolest kirjutamises harjunud käega kirjutatud ja ka õigekirjutamine läheb korda. Aga weel kindlamat tunnistust hääft õpetuseft, mida ta kihelkonnakoolis saanud, andis Tamm oma hääft geografia ja ajaloo teadmisega, nõnda et weel 1870 a. ijegi „suurekooli-taamise-herrad“ oma imestust jelle üle awaldasiwad.

Misjugune tähtsus kihelkonnakooli asutamisel oli, sellest on kerge arusaada, kui meeles pidada, et see ülema järgu rahwakool oli, mis ehk küll weel mitte päris täielik ei olnud, fiiski täielikuks saamise wõimaluse eneses kandis, ning juba palju täielikum oli kui külakoolid ja endine Kirchspielschule. Suba 1806. a. räägitasse sellest, et Rothi asutatud kihelkonnakool „wäga rõõmustawal wiisil edenenu on.“ Nendest, kes kihelkonnakooli oliwad läbi käinud, nimetati edaspidi külakoolmeisterid: sel kombel lagunes kihelkonnakoolis omandatud haridus üle terve kihelkonna laiale. Nõnda oli ka D. Tamm Kanepis kaua aega külakoolmeister ja pärast weel lühikest aega Wahtselinas, kus ta aastal 1875 juri.

Poislaste kihelkonnakooli kõrwal ajutas Roth, wißt 1814. a., (põhjusfiri on 1812. aastal kirjutatud) nõndanim. waeste- ja käsitöökooli (Armen- und Industrie-Schule) tütarlaste tarwis, kuhu aga ainult niisuguseid tütarlapsi wastu wõeti, kes waesuse pärast külakoolis ei saanud käia, ehk kes küll külakoolis on käinud, aga sellest käimisest suuremat kasu ei olnud saanud. Wastuwõetawad tütarlapsed pidiwad 11—14 aastajed olema. Selles koolis saiwad koolilapsed ka hinnata päätoidust; kooliaeg kestis siin 3 aastat. Kes jell ajal õppimises hästi edasi sai ja ka ennast hästi üles pidas sai pääkoolis käimise ajal igapäew 2 naela puhast leiba ja kingituseks uue Lauluraamatu. Seda kooli pidas osalt kihelkond ülewal (ta andis põletamispuid j. m. m.),

1) Waata E. ü. S. album IV. Leht 119.

ofalt tuli ta ülespidamine koolikaswandikute käsitööde tuludest. Koolielu juhtimine oli täiesti õpetaja käes. Ta pidi ainult iga aasta kooliolusid kirjeldama aruande kihelkonna ülem-kiriku-wõõrmündrikohtule fiske andma. Õpetasiwad koolides a) õpetaja ise, nimelt usuõpetuses; ka õpetamise üleüldine käik ja metodika oli tema otsustada; b) kõster — waimulikude laulude laulmises; c) koolmeistrid, kes lugemist, laulmist ja käsitööd õpetasiwad. Kooliaeg kestis 15. oktoobrist kuni 15. aprillini. Söökiide walmistamine oli selle tarwis wõetud teenijate toimetada. Koolilapsed ise oliwad kohustatud söögi- ja jooginõusid pesema, söökisid lauale kandma, tubasid pühkima ja muud tarnaseid töösid tegema. Haigete laste ravitsenist ei wõtnud kool mitte oma pääle; haiguse korral pidiwad wanemad oma haigeks jäänud lapse kohe koolist ära wiima; ainult tarwilikku rohtu sai maksuta kooli poolt. Käsitöödest, mida selles koolis õpetati, oleks iseäralikult nimetada — õlekudumine. Ühe selle kooli kaswandiku walmistatud õlekübar wiidi tänutundmuse awaldamiseks keisri Aleksander I. prouale; keisriproua leidnud talutüdruku töö väga kiiduwäärt olewat.

Nagu kõigest näha, armastas Roth rahwast. Rahwa ebanju pimedust katjus ta hariduse walguse läbi eemale peletada: ta tegi ise mitmed nõiatükid järele (puhus tuld suust wälja jne.), ja seletas nägijatele, kuidas seda kõik loomulikult, ilma waimude abita, teha wõib. Tähelepanemiseväärt on, et Roth 1806. a. ühes Põlwa õpetaja Olbekopiga Eesti keelset ajalehte hakkas wälja andma: „Tarto-ma rahwa Rändali Leht“. Sellest ajalehest ilmus kõigest 41 numbrit. Krahw Buxhöwdeni kohta käiwa jutukese pärast Austerlitsi lahingust pidi leht seisma jääma. Kui Põltsamaa õpetaja Supeli arstiteadlist ajakirja („Lühikene õpetus, milles kõikjugu inimeste ja lojuste arstimised teada antakse — kõik maarahwa hääks“) mitte ühes arwata, sest et see ühe selleaegse Saksa lehe ümberpanek oli, — siis on „Tarto-ma rahwa Rändali Leht“ esimene Eesti ajaleht. Praost Rothi poeg Georg von Roth oli esimene Eesti keele lektor Tartu ülikoolis; sellest wõib küll järeldada, et praost oma perekonnas Eesti keele wastu arusaamist ja armastust oli äratanud. Praost Rothi tütrepoeg, kadunud Wastseliina õpetaja Masing, oli omal ajal Dr. Gurti kõrwal kõige parem Wõru murde tundja. Rothi järeltulijatest Wõrumaal ütleb Maasik¹⁾, et nad „oma wabameelsuse ning lahuse pärast meie rahwa wastu tuntud

1) G. ü. S. Album IV. Kirjatükis „J. Weizenberg“ 114 lfl. jj.

on." Selle järele ofustades, mis nende Balti järeltulijate üle kuulu järele teada on, seisawad need sõnad tõepõhja pääl. Kuida praost Roth eestlastele puhtast südamest hääd soowis, näitawad kõige selgemine järgmised, tema aja ja ümbruse kohta kallimeelsed sõnad, mida ta 1803. a. aruandes kõrgemalt poolt ettepanud küsimuse pääle, kuida wiisi kooliolusid parandada tuleks, kirjutas: „Niikaua, kui Gesti talupoja poliitilised ja kodused olud paremaks ei saa, on tema haridus temale kasuta ja riigile kardetaw, jellepärast ei wõi ka praegu suuremat rahwa õpetamist loota; antagu Gesti rahwale priius kätte, siis on sellega kõige tähtsam takistus kõrwale heidetud, mis rahwakoolide ja rahwa kaswatamise paranemise teel ees on.“ Ka kadunud õpetaja Masingi ema (Rothi tütar) on oma pojale jutustanud, kuida praost sagevasti oli korranud, et ta Gesti rahwast waba rahwana näha tahab.

1804. a. ilmus „Talurahwa Seadus“. Roth tõlkis ta Wõru murdesse. Tema lauludes, millest pärastpoole veel jutt on, leidis see Seadus rohket wastukõla. Aleksandrile laulab ta waimustatult kiitust, sest „pinmedussen elline, Temma and meil sädüsse“. Roth oli esimene ja wiist ka ainus õpetaja, kes enne priiuse tulekut oma kihelkonna rahwale priinimesid (liignimesid) andis. Need nimed oliwad kõikide wabade inimeste juures kombeks saanud, nad oliwad nagu wälimiseks wabaduse tundemärgiks. Ja orjapõlwest wabaks saamine oli ka meie maale tulemas, priiuse koit punetas juba läbi hämariku. Aga Rothi kõrwad priiustlastmise kuulutusi ei kuulnud: ta suri umbes pool aastat enne seda kui wahwa priiuse eelwõitleja, kes oma õiglast hääksarwamist mõisnikkudele ja ülemusele ilmkartmata awaldas. Trükis ei ole Roth ise midagi pääle Tartu-Gesti keelse WõD-raamatu ja nimetatud ajalehe ilmuda lastnud, ehk ta küll Talurahwa Seaduse, Uue Testamendi ja Katekismuse wäljaandmise juures tegeu on olnud. Rothi ajal on praegune Kanepi kirik ja õpetaja elumaja ehitatud.

Niüd wõtame Rothi laulud käfile. Rothi laulude-wihk (mis D. Tamme käsitirjas G. II. Seltsi kogus alal hoitakse) kannab päälkirja „Rõmu laulu ramat“. Temas on 24 laulu; pääle selle on raamatukese wahel lahtiselt veel üks erileht, mille ühe poole pääl „Kristusse ülestõõsemise laul“ seisab, teise poole pääl järgmised sõnad: „Wõtte jeddä kosti wasta mes teije Mamma Pappa perrändüs, om minno kätte jänü“. Need sõnad on Tamm õpetaja Masingi jaoks kirjutatud, ja nimelt siis, kui ta temale „Rõmu laulu ramatu“ kinkis. Raamatukese kahestkümmest neljast laulust on üks ainus (№ 24) waimuliku,

teised kõik ilmaliku siuga. Nendest on 18 laulu tõesti enam ehk vähem, nagu raamatukese päälkiri ütleb, rõõmu laulud, ka ülejäänud 5 laulust, mis enam nutulaulude laadi (№№ 5, 12, 19, 20, 21) on, tungib veel rõõm läbi. Laulude aine on mitmekesine. Nii on kaks laulu (№№ 1 ja 14) laulud rõõmule, 3 laulu õhtu- ja öö-laulud (№№ 2, 10, 18), 1 hommiku ehk päikese laul (№ 17), 2 laulu käivad suvise põllutöö kohta (№№ 13, 16), 6 laulu on keisrilaulud (№№ 6, 7, 8), 2 sõjalaulu (№№ 22, 23), 1 laul räägib sellest, kuidas hää elada on (№ 3), laul № 9 sisaldab kutsu alati sõbralikku ja wenualikku meelt üles näidata teineteise wastu, №№ 11 ja 15 on walmid ning № 4 on talwe-laul.

Laul I. on nagu raamatukese sissejuhatus ja ta päälkirja seletus. Laulutegija kõneleb rõõmust ja rõõmsast meelest; ta nimetab inimest, kelle „ots“ (otšesine) alati „kõbbarik“ on, „määrisejaks“ karuks; terve loodus kutsuda inimest rõõmule, rõõmsal meel elada on töö palju paremine edasi, sest (salm 4)

„Ilota om ni kui öö 1)
 Määriseja näggo,
 Rõõmsal kael jõwwap tö,
 Sammule om siwu.
 Sellep omma naar nink töö
 Eõssjar katšikesse;
 Mõllembid jis kõssike,
 Urma wellekesse.

Suurem osa lauludest kirjeldab loodust, ta sündmusi ja nähtusi, sellega ühes ka maarahwa elu. Näituseks äripäewa õhtu kirjeldus laul II:

Jo se taiwas werretap,
 Öddang jõwwap ette.
 Jo se kaste hännmetap
 Kik, mes puttup ette.
 Hainale jay kostust,
 Orrafel nink lillel,
 Eggäl üttel rõmmustust
 Mõtšjal ni kui wiljal.

2.

Karri tahhap koddo pool
 Rõmuga jo tulla,
 Perre naitšel om jo hool
 Teddä wasta wõtta.
 Rühhip Mijašt üsjaga

1) Laulude õige kirjutus on jätud, ainult kirjamärgid on juure lijatud.

Säinu kostis wija,
Perrast andwa rahhoga
Lehma meile pinä.

3.

Welli tullep adraga,
Pästap hobbest ärra;
Esjä kannap mattiga
Tälle walget kara;
Wimäte me esji ka
Laiwa pääl me sömi,
Leiva korwal rõmuga
Pima meye jome.

4.

Kit weel enne maggamist
Tõstwa omma häle,
litlewä weel temämist
Ma nint ošja päle:
Konna krootšwa rõõmsaste,
Lehma müügwä seggi,
Sisfast laulap armjaste,
Mes ta päiwä näggi.

5.

Jummal kaep heldeste
Ešji ka me päle,
Et kül päiwlik muuale
Paitap rahwal jälle,
Siski kui 1) meil tunnistap,
Et ka öfel Jummal
Omna ilma walguštap,
Rittus olgo temmäl!

6.

Illus öddang, simost kit
Hendä rõnuštawa;
Se, kel om ütš kunning riik,
Nink je kannataja.
Rikist süddä tunnistap
Et kit hä nink illus,
Jummal ilman wallitšep,
Rittus olgo tälle!

1) Peab küll olema „kuu“.

7.

Süddä om ni wallale
 Meide ande ille.
 Kas kíl minna kunnage
 Ka ni helde olle?
 Ja ma tahha rõmuga
 Waejele ka anda,
 Häddäkísi awwita,
 Dmma hättä kanda.

Gelpool äratrükitud laulu lauldi Kanepis fagedasti: ta oli kaneplaste seas wäga tuntud, wißt lauldakse teda praegugi. Niißama meeldiw oli kaneplastele ka talwe=laul (IV):

Se talw, se kange talw
 Ei olle joht ni halw,
 Kui mõuni rahwas mõtlewa,
 Ne külmä hõngo pelgäwä.
 Se talw, se kange talw,
 Ei olle joht ni halw.

2.

Kui ilm, kui kif se ilm
 Ka tännitap: woi, külm!
 Sis meye poißi kargame
 Nink hamme wäel me mängime.
 Kui ilm, kui kif se ilm
 Ka tännitab: woi, külm!
 Se talw, se kange talw.

3.

Ni wirt kui tuul, ni wirt
 Nink kerge kui ütß Birk
 Me hulgan Kee pääl istume
 Nink mäest alla lendame.
 Ni wirt kui tuul, ni wirt
 Nink kerge kui ütß Birk.
 Se talw, se kange talw.

4.

Kui jää, kui nilbe jää
 Om wee pääl, sis om hä.
 Sis meye poißi kargame
 Nink hamme wäel me mängime.
 Kui jää, kui nilbe n. n. e.

5.

Sul, mees, sul, wanna mees,
 Om hä, kui pabda kees ;
 Sa tarren hendä pehität
 Nink kaska ka¹⁾ ja ehhität.
 Sul, mees, sul, wanna n. n. e.

6.

Seft nüüd, hä esjaken,
 Jä tarre ennegi,
 Sa ollet kawwa ellanü
 Nink omma kehjä waiwanu.
 Seft nüüd, hä n. n. e.

7.

Kui ja, kui olles ja
 Jis söbber talwega
 Mi olu, kui me ollime,
 Es pures ta jo jukkufi.
 Kui ja, kui olles n. n. e.

8.

Kui me, kui wäljän me
 Siin rõmun maadleme,
 Sis hennel meelde algada,
 Et noor ja iits kõrd ollit ka,
 Et ja ei tõrrele,
 Kui me siin maadleme.
 See talw, je kange talw.

Rothi selle siifulistest ilusamateft lauludest trükime siin weel
 mõne ära.

Laul X.

Se kallis illus päiwäkenne
 Nüüd lähhäp ärrä jo,
 Mult pühhi, naine, higgsi enne
 Nink sis mul süüwä to.

2.

Sa voit kül rooga wäljä tuwwa
 Se libo alla mul,
 Sin öbdangult om maggus süüwä
 Nink om ka asjend kül.

1) Peats seisma „kaskaga“ (= kajakaga).

3.

Sis hõika laifi pea tänna
 Seft minna isjone,
 Ka jeddä to, ke wõttap rinda
 Maft nüüd jo maggap se.

4.

Me Keisril paljo roga tettäs,
 Mi rahwas ütlewä,
 Ta lawwa pääl its kooke nättäs
 Nink kalso, lihha ka.

5.

Nink eht me hendä küll ei toida
 Mi kalli ruuwaga,
 Om siiski leibä meil nink woido
 Nink kohho pimä ka
 j. n. e. (Jalm 6—9).

Laul XIII.

Jo Murme omma wallale,
 Jo Mitt nink Kõlgus täüs.
 Seperräst meye laulame,
 Et meie rööm nüüd näüs.

2.

Küll põld om illus kewwäde,
 Kui killi kaswawa
 Ja aijan wäega röömsaste
 Kit puu jo häitjewä.

3.

Ent illusamb kui kuld om tööst
 Se Rää kõrreke,
 Kumb kummardap meid nüüd se eest,
 Et tööd me teggyne.

4.

Ja eggä kõrsj and taggasi
 Meil mittu terräke,
 Se ütte eest, mes külweti
 Nink kaswi röömsaste.

5.

Seest nüüd, mes Jummal andnu tääl
 Me koorma pannemi,

Se poinja tütrit iſtko pääl,
Pois kargap kõrwale.

6.

Eis söme leibä römuga
Nüüd omma waiwa eest,
Se ritſik jaina wahel ka
Om meye mängo mees.

Tähelepanemiseväärt on iseäranis ka Rothi keisrilaulud. Rahes
nendest (VI ja VII) saab keisri Aleksandrile sügaw tänuawalbus osaks,
ſest (VII ſ. 4—7)

Maa rahwa ſaiju tahhap ta,
Se om tööst temmä meel,
Nüüd heldüſſega parranda
Nink awwitada weel.

Mes temmä jäädnü meye hääs
Et meye ello kõrd
Ka hõlpsambaſte kõrda lääs
Ent ſeddä ſadda wõrd.

Ent meye latſe peäwä
Ka temmä sõnna pääl
Meid hülwi asju oppima,
Mes me es oppi tääl.

Meil wanua rahwale ei ja
Nüüd hääd ſest oppuſſest,
Ent latſe inne, — wannamba
Tööst tundma sõänest.

Ragu näha, ſihitwad kaſs wiimast ſalmi meie tärkawa koolielu
pääle, mille hää kordaminemine Rothi ſüdamel palawam ſoow oli.
Keisri tarkus ja heldus paistawad aga kõige rohkem tema „ſädüſe“
andmiſest wälja, mille põhjal uus elu Gestiſ alles alata wõib. Selle-
pärast ſiis (laul VI):

„Aleksandrel olgo auw
Hä nink tark om temmä nõuw.
Omma keisrit teunnäme,
Aleksandret kittäme.

2.

Temmä awwitap meid tit,
Om ka meile armolit.

Omma keisrit teunnäme n. n. e.

3.

Pimmedusfen ellime,
Lemmä and meil sädüsse
Omna feisrit n. n. e.

4.

Sädüs meid siin juhhatap
Nink meil õiguft oppetap.
Omna feisrit n. n. e.

5.

Kes taht rahhun elläda,
Peap sädüft piddämä.
Omna feisrit n. n. e.

6.

Urvo perrä temi tööd
Eggä päiwä, eggä ööd.
Omna feisrit n. n. e.

7.

Nüüd ei pesjä keäke
Meid, kui kurjatööd ei te.
Omna feisrit n. n. e.

8.

Meye hain nink Mya ma
Jääp nüüd meye ommas ka.
Omna feisrit n. n. e.

9.

Meye Naisfe lastega
Elläwä nüüd rahhuga.
Omna feisrit n. n. e.

10.

Meye mõts nink meye nurm
Wöttap ennegi meid surm.
Omna feisrit n. n. e.

11.

Esjä maja, esjä maa
Woiva latse perrändä.
Omna feisrit n. n. e.

12.

Nemmä wõtwa henele
Tõpra, lamba, hobbeje.
Omna feisrit n. n. e.

13.

Senne wayel jaggawa
 Nemmä jeddä rahhoga.
 Omma feisrit n. n. e.

14.

Kui na hoitwa sõamest
 Hendä moisa wõlla eest.
 Omma feisrit n. n. e.

15.

Kui na õigut teggewä
 Keisri jädiüst hoyawa.
 Omma Keisrit tennäme
 Mekhandret kittäme.

Kolmandas feisrilaulus (VIII) rõõmustatakse feisri läbi saadud rahu üle; „wainlaisist pästetü“ rahwas hüüab (j. 4)

Nüüd olgo rõmu täüs,
 Sest meye rahho näüs,
 Meil rahho saap.
 Wainlaisist pästetu :,:
 Olgo se kittetu :,:
 Ke meile kinkinü :,:
 Sääd rahho nüüd :,:

Magu laulu sijust näha wõib, on see laul küll pärast 1812. aasta sõja lõpetust tekkinud.

Kotki mõlemaid sõjalaule laulsiwad ja laulawad weel tänapäewani iseäranis suure waimustusega Kanepi nekrutid. Üks neist lauludest (XXII), päälkirjaga „Sõtta minekist“, on arwatavasti enne 1812. aastast sõda luuletatud, wist sell ajal, kui Wenemaa Austeriaga ning Preisimaaga prantslaste wastu lepingu oli teinud; sest siin on sellest jutt, kuidas sõtta minejad wõõrale maale tulles piiri pääl peoga mulda wõtawad ja isamaa põrmule jumalaga-jätmiseks suud annawad. Laulu käik on järgmine (XXII).

Sõtta minekist.

Nüüd olgen kauge wellitse
 Nink jättem Jummalal,
 Me peäme nüüd lahkuma
 Nink sõtta ärra minnemä
 Sääk wõra taitwa all :,:

2.

Siin meye ümbre saijawa
 Mi paljo ommatje;
 Käl mönni kütus kütap teid
 Siin tutwidega, jelle neid
 Me waiwast jättäme :.:

3.

Mi meye kalll wannamba
 Meil künitawa kätt,
 Ja welli, söšjar, söbraken
 Meid Jummalaga jättäwa
 Nink filmä andwa wett :.:

4.

Dh rasše om sis, trommi mees,
 Löö kōwwaste ja pääl!
 Et töine töifest lahume,
 Sešt me kui latše iffemi
 Me laul om murre hääl :.:

5.

Dh jäge terweš, nink keš teed,
 Kas kōkko fame weel;
 Et söprus löppe eäle,
 Ent armša söbbra möttelke,
 Et Jummal siin nink jääł :.:

6.

Kui tee pääl jöhhup önnetusť,
 Sis ma ei murreťše.
 Ent läne iffes eddešt
 Nink loja päle allasi
 Me röömjašt lodame :.:

7.

Sis piri pääl me wöttame
 Weel mulda peoga,
 Ja suud täl anden ütlemi:
 Me fige hä eest tennäme
 So, armas Esšä ma :.:

8.

Kui wōra lina torni jo
 Meil kawwest paistawa,
 Sis käsši ülles töštame
 Nink önnistame röömjašte
 Kif sure hälega :.:

9.

Kui Päkit sis nink solbat ka
 Jo saiwa perräle,
 Sis römün nemmä hõisklewa
 Ja laulden nemmä kittäwä :
 Jo jaima perräle :.:

10.

Sis wõral maal me elläme
 Kui ausa rahwas kit,
 Et eggäüts woip üteldä :
 Se sõddamees moijt täppelda,
 Ent om ka armolif :.:

Teine sõjalaul (XXIII) on niisugusel ajal kirjutatud, kus waenlased maale oliwad tunginud. Laulit püüab mehi julgele wastuhakkamisele waimustada (j. 1—3):

Et läme julgest lahengo
 Ja ärge peljäten.
 Kui wenne lipu puhhuwa
 Ja meile wõimust annawa,
 Et jaska wainlane :.:

Me Jummal om meil abbimees,
 Sest meye taplemi
 Kit omme naiste laste eest
 Ja omma maa nink keisri eest,
 Sest olgem kärma kif :.:

Ei kutsu auwo himmo meid,
 Ei wõra rahwa kuld,
 Ei wõras werri taplusjen,
 Ent meye läme õigusjen,
 Kit ollem põrm ja muld :.:

Edasi ütleb luuletaja selles laulus, et need waenlased juba teisi rahwaid olla ära wõitnud ning nüüd Wenemaaga jedasama teha tahtwat. Niisugused waenlased aga ei wõinud keegi muud olla, kui prantslased, nõnda et kaunis kindlasti tõendada wõib, et see laul aastal 1812 on luuletatud.

Kurwad tundmused ning kurwatundelised mõtted, mis ühte jagu Kothi lauludes ilmfile tulewad, ei ole mitte niisugused, mis inimest meele-äraheitmisele wiivad: kurbtus kaotab siin mõne rõõmustawa mõtte

ehk hiilgawa lootuse tõttu alati oma walujama offa, ning jelles mõttes
 sünniwad ka Rothi kurwatundeliised laulud raamatutele peälkirjaga
 „Rõmu laulu ramat“ küll kokku.

Laulus V. wõrdleb laulik lilledele otja tegewa talwe tulekut inimese
 elule otja tegewa surmaga. Nii kui talw (f. 6)

Mi minna esji
 Kanges ka jä,
 Kui, surm, jo käski :;
 Harap mo ka :;

Uga surmaga ühes tärkab ka lootus elu pääle, sest (f. 8)

Talwe pääl jälle
 Kewäde saap,
 Rõmufta jelle :;
 Taas ello saap :;

Sedajama mõtet sijalbab ka weel üks teine laul (XII), kui wilja-
 põimjale ta töö juures surm meele tuleb, kes teda lord ka ärapõimib
 ning maa päält ärakoristab, nagu põimitud wilja. Kuid ka siin ei
 laje mees pead norgu wajuda (f. 5):

Ent se ello päiwlik töšsep
 Rige koolmule,
 Sest mes maha lännu nõšsep
 Parremb tõtteste.

Sama laadi kannawad ka teised kurwatundeliised laulud (XIX ja
 XX). Wiimase kurwatundeliise laulu (XXI), kus poeg oma surnud
 isa taga kaebab, paneme terwelt ftia.

1.

Hawwan hengat sinna,
 Armas esjäten ;
 Sul om rahho, minna
 Tunne s'wämen
 Löpmatta its waiwa,
 S'ffe murrega ;
 S'ffe ööd ja päiwä, :;
 Maadle surmaga. :;

2.

Sinna ollet minno
 Raswatänu kül,

Ent kes saap minno
 Eddes päidi weel?
 Kes mo norust kaitsep
 Eesjä armoga?
 Kes mo eest küll jaiap, :;
 Kui ma ütjindä. :;

3.

Mes sejt warrašt abbi,
 Mes sa jättit mul?
 Eht saap temmä läbbi
 Ennänt hädä weel.
 Ilm om kurri, selle,
 Selle pelgä ma:
 Eesji ja ei olle :;
 Man mo oppaman :;

4.

Eesjä, oh kuis sinna
 Jättit minno ni,
 Sinno päle minna
 Mõtle allasi.
 Tulle wee mo ärra,
 Armas kallite!
 Wee mo henne perrä, :;
 Sis om rahho käen. :;

5.

Eht kui weel jä ilma
 Sija ellämä,
 Jägo sinno silmä
 Minno näggema;
 Et ma sinno waimun
 Hendä hohasje
 Rigešt pattu teost :;
 ümbre kändäse :;

Rothi waimulik laul (XXIV) kannab päälkirja „Arie laul,“ on firikulaulu laadi, algab Jumala kiitmisega ja lõppeb õnnistuse ja abi palumisega.

Rothi laulud ei ole mitte kõik algupäralised: nende hulgas leidub mitu, mis Saksa keelest tõlgitud ehk ümber tehtud on. Nõnda on laul XIV peaaegu sõna sõnalt Saksa keelsest laulust „Trent euch des Lebens“ ümberpandud. Selle laulu tõlget võime Rothi kohta kordaläinuks nimetada: mõtetest on igal pool hästi finni peetud ning ijegi sõnad

käivad algupäralises laulus ja tõlkes oma tähenduse poolest kaunisti kofku. Ka laulu weere ehk rütmus on mõlemis üks. Proomiks siin paar salmi:

Piddäte rõnu,
Kunna teil ello weel;
Höitjewat lille
Kaffuke tääl.

Kül mönni otjip waiwaga
Siin uhhakit nink löwwap ka
Ja ei näe lille jukkute
Mes tee pääl häitjewa n. n. e.

Ka allpool järgnew laul on tõlge. Temas ei ole raske laulu „Wenn's immer, wenn's immer, wenn's immer so wär“ äratunda.

Laul III.

Kui iftes, kui iftes, kui iftes ni jääs
Jks lämni nink kunnaki külmäle lääs,
Jks wäljä pääl lille, ja kui paistap täwwest
Ni häste kui päiwlik mo aknast nink läwwest,
Kül sis eggä päiwä me rõnu siin näes.
Kui iftes, kui iftes, kui iftes ni jääs!

2

Kui iftes, kui iftes, kui iftes ni jääs,
Jks rahho, nink keddäke söddama lääs;
Me kuninga rahhun saas sõmä nink joma,
Ei söddämist hättä nink murret meil toma,
Kül sis rõwmsaste elläs tööjt naine nink mees.
Kui iftes, kui iftes, kui iftes nii jääs!

3.

Kui iftes, kui iftes, kui iftes ni jääs,
Se rahha pung kunnaki tühjäs es lääs,
Ehk wahhest meil wina sis olles ka wötta,
Ma esji ka illus nink noor olles nätta.
Kül ello sis täwwest meil förda jo lääs,
Kui iftes, kui iftes, kui iftes ni jääs.

Ka mitmed teised laulud on Saksa keelest wõetud ehk Saksa keelsete laulude mõjul sündinud (wõrdle laule VIII, XI, XII). Selle üle aga ei maksa imestada: luuletas ju Roth need laulud oma koolilaste tarwis, kelledele juupäralisi laule tarwis läks, ning mis oli loomulikum kui Saksa keelest laulude sõnad ümber panna, mille wiisid juba tuttawad oliwad.

Kirjutatud on Rothi laulud Wõru keeles ja nimelt Kanepi murdes. Keel on aja ja mehe kohta kaunis ladus ja sõnarikas. Palju kõnekäänusid on rahwa suust wõetud, nii näit. „kaste hāmmetap,“ filmad „saištowa āra,“ „penni hannatelli“ j. t. Siiski tuleb ka keelewigu ette, nagu „mittu terrāke (XIII, 4), ja germanismusi, nagu „ūtlewā weel tennāmišl“ ehk „pandkem wainlast Adleris“ j. t.; niijama ka Saksa jugsõna „der, die das“ mõttes tarwitataw see; näit.: „Ne noore rahwas taplewa se armsa keisri eest“ j. m. Ka ei ole iga kord mõte mitte selgesti küllalt wäljāvelbud, nii näit. (VII, 3) ütleb luuletaja keiser Aleksandrišt:

Kül wōis täl olla tallitust
Se sure rigi seen,
Ent siiski om waest õnnistust
Ka kallis temmā een.

Keelelijelt oleks weel tähendada, et Rothi mitmuse esimeses pöördes wahest lõppu me wahest mi tarwitab. Näit.:

Ja suud täl anden ütlemi:
Me tige hā eest tenname. (XXII, 7).

ehk:

Lawa pāäl me sõni...
Pima meye jome, j. m.

Kirjutusewiis Rothi lauludes on Hornungi oma. Ümberkirjutaja Tamm ei ole palju wigasid kirjutuses teinud, ainult f ja s ei oska ta igas kohas dieiti tarwitada. Kaasāütleva käände kohta oleks tähendada, et selle uuem lõpp „ga“ ja wanem „ka“, mõlemad ette tulewad. Selle juures kirjutab Tamm lõpu „ka“ osalt eeskāiwa sõnaga koos, osalt temast lahus. Lõpp „ga“ tuleb näit. ette sõnades armuga (XII, 6) melega, surmaga (XXIV, 11); lõpp „ka“ ja nimelt lahus: murre ka (V, 2); kaska ka (4, 5); seesama lõpp koos: kummata (7, 10); zirgata (15, 5). Tamm on kaheš kohas comitativuse lõpu „ka“ ja siledõna „ka“ segi ajanud, nimelt XIV, 5 ja XI, 11; XIV, 5 seisab rahhoga, peaks aga seisma, nagu mõttest nāha on, rahho ka; XI, 11 seisab: Se penni hannatelliga. Ja hauk jne., peaks muidugi seisma: hannatelli ka.

Laulu weerega wōib rahul olla. Ehk riim küll olemas, siiski on ta sagedasti wāga puunduline, naituseks riimivad Rothi juures: tagasi ja külweti, terrake ja rōõmsaste, eest ja mees, kuiwatap ja armastap; harilikult sünnitawad lihtlabased sõnakesed, nagu mul sul, minna sinna,

ka ja jne. riimi. Niisuguseid puhtaid riimisid, nagu „naarda“ ja „haarda“ (XVII, 7), „wasta“ ja „kasta“ (XI, 5), „süwra“ ja „liwra“ (IX, 10) ei tule palju ette.

Mõned Rothi laulud annavad sellest tunnistust, et Rothil luuleannet on olnud; mitmed ta lauludest mõistawad kuulja pääle luule wäel mõjuda. Nii kujutab näituseks õhtulaul II kaunis elawalt, nagu nägime, juwise äripäewa õhtu tulekut maal. See kujutus wõiks küll mõnes kuuljas ehk lugejas igatsust waike maaelu järele äratada. Kuid siiski peab ütleva, et päris luulelikku mõnu Rothi lauludes wähe leidub; Roth oli rationalist, kes kui niisugune mitte tundmuste, waid mõistuse pääle mõjuda tahtis; ka oma lauludes püüdis ta kõige rohkem rahwale häid, wooruslikka õpetusi anda, oliwad ta laulud ju kõige päält sihelnamatoolipoiste jaoks määratud.

Rõnda jõuame otsusele, et Rothi laulud praeguse aja lauludega muidugi mitte wõistelda ei jaksa, ei wälimise kuu ega sifu poolest; aga ei tule ka sellelegi meelegi neid Rothi laule praeguse aja mõedupuuga mõetma hakata: teatava aja nähtusi ja tegelasi wõib ainult nende ajal maksimate nõuete järele arwustada. Rothi ajal oli aga rahwa haridus, keele harimine, riimi-ehitus, luulekunst jne. teatavasti jõuetumal järjel, sellepärast ei tohiks aga meie kirjanduse ajalugu ka praost Rothi nime mitte nimetamata jätta, sest kõige wanemad kirjanduslikud tooded ei wõi ju täielikud olla, neid wõetakse sagedasti juba nende wanaduse pärast kirjanduse ajalooesse üles. Rothi lauludel on kõige päält haridusloolik tähtsus: nad lasewad selleaegsete rahwa eluolude pääle pilku heita. Roth harutab siin ka rahwa elusse puutuwaid küsimusi. Niisugune tähtis, rahwa elusse puutuw sündmus, nagu „Talurahwa Seaduse“ ilmumine, leidis mitmes laulus rohket wastukõla. Mõned laulud käiwad Wene-Prantsuse sõja kohta, nii palju kui see sõda rahwa olusid pundutas, jne. Juba see, et Rothi laulud ilmaliku sifuga on, on tähelepanemiseväärne, sest et Rothi ajal pea kõik laulud, rahwalaulud muidugi mahaarwatud, waimuliku sifuga oliwad. Ülepää ei olnud sell ajal veel Eesti keeli palju ilmalikka raamatuid, ka pidas rahwas niisuguste raamatute lugemist suureks patuks ning kuradi tööks. Haridust laotasiwad õpetajad, ülepää waimulikud mehed rahwa seas laiali: kui arusaadaw siis, et ka luule, nii palju kui seda olemas oli, waimuliku sifuga oli.

Dma loomu poolest on Rothi laulud rahwalaulude laadi: juba keel nendes lauludes on, suuremalt osalt, elaw rahwakeel; aga ka sifu

poolest on need laulud rahvalikud. Roth harutab nendes lauludes rahwa elu kohta käiwaid aineid, kirjeldab elu ja ilma nähtusi nõnda wiisi ja nendes wärwides, kuidas need nähtused rahwa waimuelus elutsesiwad; kõik tema laulud, olgu need algupäralsed ehk mitte, käiwad nii ehk teisiti rahwa kohta: iga töö ja talituse jaoks püüab Roth laulu luua, ta laulab (XII) põimust, põlluharimise tuluft (XIII), heina-tegemisest (XVI) jne.; kodumaa- ja isamaa-armastust püüawad tema sõjalaulud äratada.

Almalik siju ja rahwalaulu laad on wiist ka põhjuseks olnud, et miimed Rothi lauludest Kanepis peaaegu rahwalauludeks on saanud. Roth ise lõi mõnele laulule ka wiisi; tõlgitud laulude juures jättis ta Saksa wiisi tarwitusele; osalt on ka rahwas ise Rothi lauludele wiisid loonud.

Paarikümne aasta eest oliwad Rothi laulud veel kaneplastel suus; ka praegu laulab Kanepi rahwas, nagu mulle on räägitud, mõnda Rothi laulu, näituseks: „So se taiwas werretap“ (II), „Se talw, se kange talw“ (IV), „Nüüd olgem kange wellitse“ (XXII) j. m.

Rõõmustaw ja haruldane nähtus, et mitte-eeslane Gesti rahwa elust juba sell ajal nii sügawasti jaksas aru saada ja osa wõtta, et tema laulud, mis igapäewaste ainete üle on kirjutatud, rahwa pääle nii wõimjasti wõisiwad mõjuda, et nad veel kaua pärast lauliku enese kadumist rahwa suus edasi elawad! Veel praegu nimetab Kanepi rahwas Rothi laule „wana praawuski“ lauludeks.

Suwitaw on veel lõpuks see, mis rahwas praost Rothi surma kohta räägib. Et Roth 13. juunil 1818 ära suri, ei ole õige; ainult tühi puusärk maetud maha. Kui kirstu kirikusse kanti, siis waatas „wana praawusk“ rongile pööningu aknast järele. Mõisnikud oliwad wiimati siiski ta üle wõimuse saanud, sellepärast tegi Roth, nagu oleks ta surnud. Kui tühi puusärk oli maha maetud, põgenes Roth mõisnikkude eest maalt wälja.

Kiiugusele rahwa jutule andis wahest praosti wälimine käekäik wiimastel eluaastatel põhjust. Kui Roth praost Seeßelsi tütre omale abikaasaks kosis, tõi see temale kaunis suure kaaswara kaasa. Roth ostis omale selle eest Kanepi kiriku juurest umbes 16-ne wersta kauguses olewa Walgjärwe kalda pääl seiswa Walgjärwe mõisa. Teise eest käemeheks heitmise ja ettewaatamata oleku läbi kaotas ta lühikest aega enne surma selle mõisa ja sattus päälegi veel wõlgadesse, nõnda et temal kohtutega tegemist oli; rahwas ütles kohe: mõisnikku ommawa praawuskist wõidu saanu.

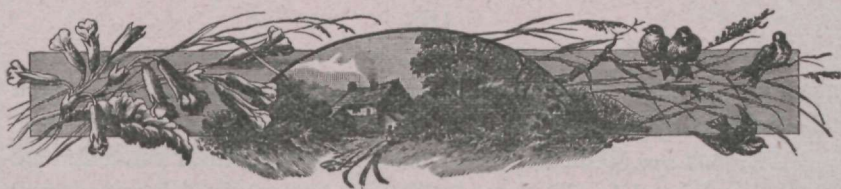
Ra furi Roth rabanduse kätte; nädala eest oli teda rahwas veel hääs terwises näinud ja nüüd öeldakse juba, ta olla furnud. Palawa aja pärast (see oli juuni kuus) pandi ta kofe kirstu ja kirst kinni. Rahwas sai ainult kirstu näha. Döl, mill Roth furi, oli ta majas palju suuri kastid ja kohwriid, kus tütre kaaswara sees oli; neid tahtis praost teisel päewal hobustega Bastjeliina wäimehe (hilja aja eest furnud õpetaja Masingi isa) kätte saata.

Sellest kõigest aga järeldas rahwas, et „wana praawust“ mitte ei ole furnud, waid et kirst tühi olla, praost tahtwat mõisnikkude eest ära pugeda, selleks pidiwad talle reisi jaoks walmid hobused ja kastid, kirstud, kohwrid abiks olema.

Ra seegi jutt näitab, kui kalliks Roth Gesti rahwale oli saanud. Halba Rothist ei tea rahwa suu praegu midagi kõneleda. Rahwas unustab harilikult niisuguste „suurte meeste“ halbu omadusi, mis neil ju, kui inimestel muidugi, olnud on, ja nende ekfissammusid, kui nad muidu hääd inimesed oliwad, ja mäletab ainult veel seda, mis nad temale hääd on teinud. Rahwa mälestuses elawad niisugused mehed edasi, kes oma paremat tahtmist ja jõudu mööda on Gesti põlwe parandada katsunud. Rahwas ei unusta neid harilikult mitte. Tuleb küll ette, et ta nende eluajal nende wastu wali ja ülekohtune on; on nad aga oma tegewusest igawesele puhkusele läinud, saab ta harilikult oma ekfituselt aru, kahetseb seda südamest ja ehib mälestuse pürgadega häätegi ja hauda.

•. Sild.

Jorla.

8. mai. — Misfugune imeilus päew! Terwe hommikuse aja lamasin rohu pääl oma maja ees hiigla platani all, mis teda täitsa warjab, katab ja kaitseb. Ma armastan seda maad, ma armastan siin elada, sest siin on mu juured, need sügawad ja hörnad juured, mis inimest maa külge koidawad, kus ta esivanemad sündinud ja surnud, mis teda nii hästi komete kui toidu, kohaliku murraku, talupoegade kõnekäänude, maamulla haisu, külade ja õhu enese külge koidawad.

Ma armastan maja, kus ma suureks kaswanud. Oma akandest näen ma Seinet woolawat, minu aeda mööda, teinepool maanteed, peaaegu minu juures, seda suurt ja laia Seinet, mis Rouenist Havreni lähel, möödasõitwate laewadega kaetud.

Pahemat kätt allpool on Rouen, juur linn siniste katustega, terawotjaliste Gooti kirikutornide karjaga täis külwatud. Nad on lugemata, kas silwatakad ehk jämedad, ning nende üle walitseb kui kuningas kathedralli kiriku tipp. Kõik need on täis kellasid, mis ilusate hommikute sinawas õhus helisewad ja millede pehme ja kauge sumin mu kõrwadeni ulatab; nende raudne laul, mida tuuleõhk mu juure kannab, on kord waljum, kord tajasem, selle järele, kas ta tõuseb wõi langeb, ärtab wõi uinub.

Kuis oli ilus see hommik!

Kella üheteiskümne ümber läks minu aiawärawast terwe laewade rida mööda, mida üks auruwene, jäme kui kärbes, jõge mööda üles wedas ja ise sääl juures patfu suitsu wälja ajades ähtis ja puhkis.

Kahe Inglise skuuneri¹⁾ järele, millede punane lipp taewal lehwis, tuli üks kolmemastiline Brasilia laew, täiesti walge, imestusewäärt

1) Kahemastiline purjupaat, mille mastidel põikpuud ja wätksed purjud puuduwad.

puhas ja hiilgaw. Ma terwitasiu teda, ma ei tea, mispärast — nõnda mulle meeldis see laew.

11. mai. — Mull on juba mõnda päewa wäikene palawik; ma tunnen ennast haiglase, ehk õigem ütelda, ma tunnen ennast kurwa olevat.

Kust tulewad need saladuslikud mõjud, mis kurbuseks meie õnne ja meie lootuse meeleäraheitmiseks muudawad? Võiks ütelda, et õhk, nägemata õhk, äravõitmata wõimused täis on, millede lähedus saladuslikku mõju meie pääle awaldab. Ma ärkan üles täis rõõmu, laulmise tung kõris. — Mispärast? — Ma lähen wee äärt mööda alla; ja korraga, lühikese jalutuskäigu järele tulen ma nuftralt tagasi, nagu ootaks mind miski õnnetus kodus. — Mispärast? — On see külmawärin, mis mu nahka riiwates mu ergud korratumaks teinud ja mu hinge tumestanud? On see pilwede fuju, päewa wärw, asjade karw, nõnda muulik, mis mu filmade eest mööda minnes mu mõtet on seganud? Kes teab? Kõik, mis meid ümbritseb, kõik, mida me waatamata näeme, kõik, mida me äratundmata riiwame, kõik, mida me katsumata tunneme, kõik, millega me wahetpidamata kokkupuutumeme, awaldab meie elundite ja sellega meie mõtete, meie südame enese pääle rutulisi, imestusesse panewat, ärafeletamata mõju.

Kuis on ta sügaw, see Nägemata Olewuse saladus! Me ei wõi teda mõõta oma wiletjate meeltega, ei oma filmadega, kes näha ei suuda ei liig pisikest ega liig suurt, ei liig ligidat ega liig kauget, ei tähtede elanikka ega weetilgas asujaid... Ei oma kõrwadega, kes meid petawad, sest nad muudawad meile õhuhäälisemised kõlawateks nootideks. Remad, kõrwad, on muinasjutulised neitsid, kes selle liikumise hääleks muutmise ime kordasaadawad ja selle läbi muusika sünnitawad, mis looduse tumma liigutust laulwaks teeb... ei oma haistmisega, mis peensuse poolest koera omast palju taha jääb... ei oma maitsemisega, mis waewalt wiina wanaduse wahel wahet suudab teha!

Oh! Kui meil teisi meeleriistu oleks, mis meie kasuks teisi imesid kordasaadaksiwad, kui palju uusi asju ei wõiks me siis weel oma ümber määrgata!

16. mai. — Olen haige, tingimata! Ma olin nii terve wiimase kuu jooksul! Mull on palawik, äge palawik, ehk õigem palawuslik erguhaigus, mis mu hinge niisama piinab kui kehagi. Mul on wahetpidamata see hirmus tundmus, nagu ähwardaks mind mingi hädaoht, mingi lähenev õnnetus ehk ligidane surm, see etteaimamine, mis kahtlemata ühe weel tundmata lihase ja werese idanewa haiguse mõju on.

18. mai. — Käisin praegu oma arstilt nõuu küsimas, sest ma ei võinud enam magada. Ta leidis mu tuiksoone kiiresti pekswat, filma laiaks wenitatud ja ergud äritatud olewat, aga ei ühtegi hädaohhtlikku haiguse tundemärki. Pean küll duhhisid tarwitama ja bromi sissewõtma.

25. mai. — Ühtegi muudatust! Mu seisuford on tõesti naljakas. Sell mõõdul kui õhtu läheneb, wõtab arusaamata rahutus minus wõimust, just nagu peidaks bö minu tarwis mõnda kohutawat ähwardust. Ma sõõn ruttu õhtulist, siis katsun lugeda; aga ma ei saa sõnadest aru, ma näen waewalt tähti. Siis kõnnin ma oma saalis edasi-tagasi, ühe segase ja wastupanemata kartuse, une kartuse ja woodi kartuse mõju all.

Kella üheksa ajal lähen ma magadiskambrisje. Waewalt sisse astunud keeran ma wõtme kaks korda lukus ümber ja tõufan riüwette: ma kardan . . . keda? . . . Ma ei ole jenni ajani weel midagi kartnud . . . Ma awan oma kapid; ma waatan woodi alla; ma kuulatan . . . kuulatan . . . mida? . . . Kas on wõimalik, et lihtne halb tundmus, wahest ühe ergukude äritus, halb seedimine, ehk üsna wäikene segadus täiuseta ja hörnas elumasina tegewuses kõige rõõmsamast inimesest nukrameelse ja kõige wahwamaast argpüksi teeks? Selle järele lähen ma woodisje ja ootan und, nagu timmutat. Ma ootan teda ta tuleku hirmus; ja mu süda pekjab ja mu jalad lödijewad; ja kõik mu keha wärioseb soojades tekkides, kummi selle filmapilguni, kus ma tõesti unesje langen, nagu ühte seiswa wee kuristikku, et sinna ennast ära- uputada. Ma ei aima teda tulewat, nagu ennemalt, seda truuduseta und, kes minu lähedal peitub, kes mind waritseb, kes mu pääst kinni- haarab, mu filmad kinnisurub, mind ärahawitab.

Ma magan, — kaua — kaks wõi kolm tundi, — siis üks unenägu — ei, — üks painaja rõhub mind. Ma tunnen wäga hästi, et ma woodis olen ja magan . . . ma tunnen ja tean seda . . . ja ma tunnen ka, et keegi mulle läheneb, mind waatab, mind käega katsub, mu woodisje tuleb, põlwili mu rinna pääle asub, mu kaela oma käte wahele wõtab ja pigistab . . . pigistab . . . kõigest jõuust, et mind ära- kägistada.

Mina piüüan wastu rabeleda, selle jõuetuse kammitjas, mis meid unes tabab; ma tahan karjuda, — ma ei wõi; — ma tahan ennast liigutada, — ma ei wõi; — ma katsun hirmsa kangutamisega ja hingelbades ennast ümberpöörda, seda olewust eemale heita, mis mind rusub ja lämmatab, — ma ei wõi.

Ta häkitiselt ärtan ma ülesje, hirmust hull, higiga kaetud. Ma süüütan lambi põlema. Ma olen üksi.

Pärast seda draamat, mis ennast igal vööl kordab, uinun ma wiimati magama ja magan rahuga, kunni koitudi.

2. juuni. — Mu seijuford on wel halwemaks läinud. Mis mull ommeti on? Brom ei möju midagi; dushed ei möju midagi. Hiljuti, et oma keha wäsitada, mis ijegi juba wäsinud oli, läksin ma Roumare'i metša natuke jalutama. Ma lootsin efiialgul, et wärskle õht, selge ja pehme, täis rohtude ja lehtede lõhna, mu soontesse uut werd, mu südamesse uut jõudu walaks. Ma walisin suure jahitee, siis käänafin La Bouille poole kitsast puiesteed mööda kahe puude rea wahel, mis määratu kõrged, ja minu ja taewa wahele rohkilise, tiheda, peaaegu musta katuse paigutasiwad.

Mu kehast läis häkiline wärin läbi, mitte külmawärin, waid imelik hirmuwärin.

Ma kiirustasin sammu, rahutu, et selles metšas üksi olen, ilma põhjuseta, lollisti hirmunud sügawa waituse ja üksinduse läbi. Korraga näis mulle, et mind taga-aetaks, et mu kannul oldakse, üsna ligidal, üsna ligidal, kunni kinnihaaramiseni ligidal.

Ma käänafin järsku ümber. Ma olin üksi. Ma ei näinud enese taga muud kui kitsast puiesteed, tühja, kõrget, kohutawat tühja; ja teiselt poolt kadus ta niisamati kaugusesse ära, just samasugune, kohutaw.

Ma pigistasin filmad kinni. Mis pärast? Ja ma hakkasin ennast jalakanna pääl ümberkeerutama, nagu wurrkann. Pidin peaaegu ümberkukkuma; awasin filmad; puud tanisiwad; maa laenetas; pidin mahaistuma. Siis, oh, ma ei teadnud enam, kuhu tulnud olin! Kallakas mõte! Kallakas! Kallakas mõte! Ma ei teadnud mitte midagi enam. Ma läksin sinna külge, mis minust paremal pool oli, ja ma tulin tee pääle tagasi, mis mind metša oli wiinud.

3. juuni. — Dö oli hirmus. Reisin mõneks päewaks ära. Rahtlemata teeb mind wäike reis terweks.

2. juuli. — Tulen tagasi koju. Olen terweks jaanud. Tegin toreda wäljasõidu. Käisin Saint-Micheli mäge waatamas, mida enne ei tunnud.

Misjugu nähtus, kui keegi, nagu mina, päewa weerul Arwanhesi jõuab! Vimm on mäe pääl ja mind wiidi awalikku aeda, linna wiimasesse otja. Minust tungis imestuse hüüd. Mõdotmata laht laotas end minu ees laiale, lõpmata, ääreta, kahe üksteisest eemal olewa kalda wahel, kauguse udusse ärakadudes; ja keset seda kollast lahete, kuldse ja selge taewa all, kerkis üks imelik ja terawa otsaga mägi, keset liiwa

panka. Päite oli just looja läinud, ja weel joonistas end leegitsewal taewa serwal selle luulelise kalju kuju, mis enese tipul üht imelist ehitust kannab.

Miipea kui päew koitis, lätsin ma selle kalju poole. Meri oli madalal, nagu eila õhtul ja mida lähemale ma tulin, seda enam näis mulle see imestust äratav flooster üleskerkiwat. Mõne tunnilise käigu järele jõudsin määratumale kaljurahnule, mis wäikest, kõrgesse ulatawa kirikutorniga kindlust kannab. Kui ma kitsast ja järsku uulitsat mööda üles olin roninud, astusin ma kõige imestusewäärilisesse Gooti kirikusse, mis iganes Jumala tarwis maa pääle ehitatud, suur kui linn, täis madalaid, wõlwidest ja kõrgetest galeriidest rõhutud saalisid. Galeriisid kandiswad nõrgad sambad. Ma astusin selle hiigla graniidi kalliskivi sisse, mis nii kerge oli kui pits. Teda katsiswad tornid, sihwakad kellatornid, kuhu keerulised trepid üleswiisid, ja mis sinisesse päewade taewa, mustasse ööde taewa, oma imenalsjakaid terawaid päid, kuradid, wiirastuslisi elukaid, kolletanud õisi torkawad, ja peenikeste, ilusasti arañterdatud wõlwide läbi üksiteisega ühendatud on.

Kui ma mäe harjale jõudsin, ütlesin ma mungale, kes mind saatis: „Sfate, küll teil on siin hää olla!“

Ta wastas: „Tuul on kange, herra.“ Ja meie hakkasime juttu westma, merd waadeldes, mis liiva pääle woolas ja seda terasfoomustega kattis.

Ja munk jutustas mulle lugusid, kõiki selle koha wanu jutte, wagajutte, ainult wagajutte.

Üks neist kohutas mind wõga. Maaelanikud, nimelt selle mäe elanikud, tõendada, et wõsiti liiwapantadel kõnelemist kuulbuda, selle järele olla kahe kitse määgimist kuulda, üks määgida walju häälega, teine nõrga häälega. Uskmatad tõendada, et see merelindude kisa olla, mis kord nagu määgimine, kord nagu inimeste hoigamine kõlawat. Aga hilised kalamehed wanduda, et nemad tõusu ja mõõna wahel liiva rüngastel selle wäitse muust maailmast lahus seiswa linna ümberkaudsuses käies ühe karjasega olla kokkupuutunud, selle mantliga kaetud nagu iial ei nähta ja kes ise eel sammudes üht oinast, meesterahwa näoga, ja üht jäära, naesterahwa näoga, järele wedada. Mõlemad olla pikkade walgete juustega ja rääkida alataja isekestis tundmata keeles, kaewates; häkiti jätta nad kaebamise ja hakata kõigest jõuust rääkima.

Ma ütlesin mungale: „Kas te usute seda?“

Ta ümises: „Ei tea.“

Ma ütlesin: „Kui maa pääl pääle meie weel teiji olemusi elutseb, miks me neid siis juba ammust ajast ei tunne? miks teie neid ei tunne? miks mina neid ei tunne?“

Ta vastas: „Kas näeme üht sajatuhandetti jagu sest, mis olemas on? Waat, jääb on tuul, looduse kõige wägewam jõud, mis inimese ümberwiib, hooned lammutab, puud wälja juuristab, mere weemägedeks ülestöstab, merekaljud häwitab, suured laewad puruks wistab, tuul, mis tapab, hulub, hoigab, mõirgab, — olete teda näinud ja wõite teda näha? Ta on aga ommeti olemas.“

Ma waikisin selle lihtsa loogika juures. See inimene oli tark ehk wõib olla loll. Ma ei wõiks seda kindlasti tõendada; aga ma waikisin. Mis ta jääb ütles, selle pääle olin ma ise sagedasti mõtelnud.

3. juuli. — Magasin halvasti; kahtlemata, siin walitseb keegi palawuse jarnane mõju, sest mu kutsjaril on seesama haigus, mis minulgi. Eila tagasi tulles märkasin ta iseäralikku kahwatuft. Ma küsijin talt:

„Mis sull wiga on, Jean?“

— „Ma ei saa enam wäljapuhata, herra; ööd sööwad mu päewad ära. Herra ärasõidust saadik ei anna see mulle, kui kuri saatus, mitte rahu.“

Ommeti pole teistel teendritel wiga ühtigi, kuid ma kardan, et ma mitte uuesti haigeks ei jääks.

4. juuli. — Tõesti, ma olen uuesti haige. Mu wanad luupainajad on tagasi tulnud. Minewal ööl tundsin kedagi oma pääl kütawat, kes, suu minu suu pääl, mu elu mu huulte wahelt jõi. Jah, ta imes teda minu kurgust nagu werekaan. Siis tõusis ta üles ja läks kõhutäiega minema, ja mina, mina ärkasin üles, nõnda tapetud, purustatud, äralõppenud, et ma enam oimugi liigutada ei saanud. Kui see weel nõnda edasi kestab, siis reisin tingimata ära.

5. juuli. — Olen ma mõistuse kaotanud? See, mis sündis, mida minewal ööl nägin, on sell mõõdul arusaamata imelik, et mu pea segaseks läheb, kui selle pääle mõtlen!

Magu seda niüüd igal õhtul teen, olin ma oma ufse luku keeranud; jänu tundes jõin ma siis pool klaasi wett ja panin juhtumise kombel tähele, et mu weepudel kunni kristalli topini täis oli.

Siis läksin woodisje ja langesin ühte oma kõhutawatest unedest, millest mind kahe tunni pärast weel hirmsam raputus wälja kiskus.

Seadke omale magaw inimene ette, keda tapetakse, kes ülesärkab, nuga kopsus, kes rõgiseb, werrega kaetud, kes enam hingata ei saa, ja kes suurema hakkab, ja kes enam millestki aru ei saa — juft nii.

Kui ma jälle meelemõistusele tulin, oli mull uuesti jännu; ma süütasin küünla põlema ja läksin laua juure, kus mu weepudel seis. Ma tõstsin ta üles ja kallutasin ta oma klaasi pääle; tillagi ei tulnud taft välja. — Ta oli tühi! Ta oli täiesti tühi! Esiatgul ei saanud ma millestki aru; siis korraga tundsin ma nii hirmsa meeleliigutuse, et ma mahaištuma pidin, ehk õigem, et ma toolile langesin! Siis ajasin ennast ühe hüppega üles, et ümberwaadata! Siis istusin jälle toolile, imestusest ja hirmust segane, mida selle läbipaistwa kristalli ees tundsin! Ma waatlesin teda ainult filmadega, saladust aimata püüdes. Mu käed värisesiwad. Weşi oli ärajoodud! Kes, oli seda teinud? Mina, kahtlemata. Muud see ei wõinud olla kui mina! Järjekult ma olin kuutõbine, ma elasin, ilma et ise teadsin, seda saladuslist kaffikelu, mis meid kahtlema paneb, kas meis kaks olemust on wõi kas seegi wõeras, äratundmata ja nägemata olemus, siis kui meie waim tardunud olekus on, meie wangistatud teha filmapiltude kaupa elustab, kes niijamuti selle teise sõna kuuleb, kui meiegi sõna, enam kui meie sõna.

Ah! Kes mõistab mu hirmsat ahastust? Kes mõistab ühe terve mõistusega, hästi kaswatatud inimese meeleliigutust, kes kohkunult natukest wett läbi weepudeli klaasi waatab, mis ta magamise ajal ära kadunud! Ja ma jäin nõnda istuma kunni hommikuni, ilma et oleksin julgenud woodi tagasi minna.

6. juuli. — Ma lähen hulluks. Jälle on terve karawin minewal ööl tühjaks joodud, — ehk õigemini, mina olen ta tühjaks joonud.

Aga, kas mina? Kas mina see olen? Kes see wõiks ommeti olla? Kes? Oh, mu Jumal! Ma lähen hulluks! Kes mind päästab?

10. juuli. — Olen imestama panewaid tähelepanekuid teinud.

Kahtlemata olen hull! Ja ommeti!

6-mal juulil enne magama minemist panin oma laua pääle wiina, piima, wett ja maasikaid.

On ärajoodud — mina olen joonud — kõik weşi ja wähe piima. Ei wiina, ei leiba, ei maasikaid ole puudutatud.

7-mal juulil olen jedajama katset korranud, mis sellesamale tagajärjele wiis.

8-mal juulil jätfin wee ja piima ära. Kõik oli puutumata.

9-mal juulil wiimati panin laua pääle wee ja piima ja mähkisin weepudeli hoolega walgete musšelinlinnade sisse ja sidusin topi nõbriga finni. Siis riputasin oma huultele, habeme ja käte pääle tina tolmu ja heitsin magama.

öeldakse talle: „Anna hääle Wabariigi eest.“ Ja ta annab hääle Wabariigi eest.

Need, kes teda juhivad, on ka lollid; aga selle asemel, et inimeste käsu järele käia, teevad nad põhjusmõtete järele, mis muud olla ei või kui rumalad, ohtrad ja waled, juba sellepärast, et nad põhjusmõtted on, see on mõtted, mida kindlaks ja kõikumataks peetakse siin ilmas, kus millegi poolest kindel ei või olla, sest walgus on meeltepettus ja heli on meeltepettus.

16. juuli. — Nägin eila asju, mis minus suurt segadust sünnitawad.

Sõin lõunat oma onutütre proua Sablé juures, kelle mees 76-dama küttide rügemendi päälk Limoges'is on. Ma olin ta juures ühes kahe noore naisterahwaga, kelledest üks ühel noorel arstil, doktor Parent'l mehel on. Wiimane uurib suure hoolega erguhaigusi ja iseäralikku nähtusi haigete juures, milleks praegusel ajal katsed hypnotismuse ja suggestioni üle asja annavad. Pikalt jutustas ta meile imestusewäärilistest tagajärgedest, mis Inglise õpetlaste ja Nancy kooli arstiide läbi kätte olla saadud.

Asjad, mis ta ette tõi, olivad jell möödul imenaljavad, et ma oma täielikku usumatust nende kohta awaldašin.

Meie oleme, tõendas ta, selle ligidal, et üht tähtsamat looduse saladusest ülesleida, tahan ütelda, üht tema kõige tähtsamatest saladustest; sest tall on kahtlemata veel teistmoodi tähtsaid saladusi, sääl kaugel, tähtede pääl. Sest saadik, kui inimene mõtleb, sest saadik, kui ta oma mõtet sõnas ja kirjas awaldada võib, tunneb ta ennaft ühest saladuseliigest olewusest riivatud, mis ta jämedate ja täiuseta elunditele kättejaamata on, ja ta püüab oma mõistuse wõimuga oma meelte wõimetusele appi tulla. Niikaua kui see mõistuse tegewus weel oma looduslikus ja eialguslikus seisuforras wiibib, on need nägemata ilmuwused igapäewase kohutawa kaju saanud. Sellest ongi rahwa usk teffinud üliloomuliku sisse, jutud ümberhulkuwatest waimudest, näkineitidest, maaalustest, kodukäijatest; nimetan koguni muinasjuttu Jumalast, sest meie mõisted loojast kui ehitusmeisterist, olgu mis usust tahes nad meile tulewad, on kõige tühjemad, kõige rumalamad, kõige wähem wastuwõtmise wäärt, mis kartusest segatud inimese pääajast wälja läinud. Midagi ei ole tõelisemat kui Voltaire lause: „Jumal tegi inimese oma näo järele, aga inimene on temaga samuti ümberkäinud.“

Aga enam kui sada aastat näib, nagu aimataks midagi uut. Meesmer ja mõned teised on meid uuele teele juhtinud, ja tõesti, me

oleme ka, iseäranis wiimase wiie, kuue aasta jooksul, imestust äratawatele otsustele jõudnud.

Mu onutütar, ka wäga umbusklik, naeratas. — Tahate, et ma katjufjin teid uinuma panna, madame?

— Jah, ma tahan küll.

Ta istus leentoolile ja doktor hakkas hüpnotiseerides üksiilmi tema pääle waatama. Mis minusse puutub, siis tundsin ma eneses imelikku segadust, südame pekswat ja koku piisitawat. Ma nägin proua Sablé filmi raskest minewat, suud kramplikult wiltu tõmbawat, rinda äritatult tõuswat ja langewat.

Kümne minuti pärast uinus ta magama.

— Seadke ennast tema selja taha, ütles arst.

Mina istusin tema selja taha. Doktor pani ta käte wahale ühe nimekaardi sõnadega: „See on peegel; keda näete jääl sees?”

Ta wastas:

— Ma näen oma onupoega.

— Mis ta teeb?

— Ta keerab oma motahabet.

— Ja nüüd?

— Ta tõmbab oma taskust ühe päewapildi wälja.

— Keda see pilt kujutab?

— Teda ennast.

See oli tõsi! Ja see päewapilt anti mulle paari tunni eest, jellsamal õhtul wõerastemajas.

— Kuida ta pildi pääl on?

— Ta seisab püsti, kübar käes.

Ta nägi siis jelle kaardi sees, walge paberi sees, nagu oleks ta peegli sees näinud!

Noored naesterahwad hüüdsiwad hirmunult: „Küllalt! Küllalt! Küllalt!”

Doktor aga ütles: „Teie tõusete homme kell kahetja üles; siis lähete wõerastemajasse oma onupoja juure ja palute temalt wiistuhat franki laenuks, mida teie mees oma eelseiswaks reisiks teilt nõuda.

Siis äratas ta tema üles.

Wõerastemajasse tagasi tulles mõtlesin jelle imeliku katse üle järele ja minus tõusiwad kahilused, mitte sugugi mu onutütre erapooletuse ja otjekohesuse kohta, waid pettuse wõimaluse kohta doktori poolt. Kas ta mitte oma käes üht peeglit ei warjanud, mida ta noorele naisterahwale

jelljama! ajal kui nimekaartigi näitas. Tasukunstinikud teewad weel teija imelikka asju.

Ma läksin siis koju ja heitsin magama.

Uga teisel hommikul kella pool üheksa ajal äratas mind mu kammerteener üles, üteldes:

— Emand Sable soowib filmapill herraga rääkida.

Ma ajasin ennast juure ruttuga riide ja wõtsin ta wastu.

Wäga äritatud istus ta toolile, filmad mahalöödud, ja ilma loori eest äratõmbamata ütles ta mulle:

— Mu kallis onupoeg, mull on teile üks suur palwe ettepanna.

— Misjuguine, mu onutütar?

— See on mulle wäga piinlik teile ütelda, aga ommeti pean ma seda tegema. Mul on tarwis, tingimata tarwis wiistuhat franki.

— Minge ikka, teil tarwis?

Ja—jah, ehk õigemini mu mehel, kes mind teie juure saatis.

See asi erutas mind nii wäga, et ma ainult kogeldawaid wastuseid sain anda. Ma küsisin eneselt, kas ta mind tõesti doktor Parent'ga ei narri, kas see mitte kokkõnelbud ja hästi mängitud naljamäng ei ole.

Uga terasemalt filmitšedes kadusiwad kõik mu kahtlused. Ta wärišes kartusest, nõnda walus oli see samm talle, ja ma sain aru, et tall nutt kurgus oli.

Ma teadsin ta wäga rikka olevat ja sellepärast alustasin ma uuesti:

— Kuida! Teie mehel pole praegu wiit tuhandat franki käepärast! Mõtlege järele. Dlete teie kindel, et ta teid saatis seda summad minult paluma?

Ta oli mõned sekundid kahewahel, nagu oleks ta suure waewaga katsumud midagi oma mälestusest otsida, siis wastas ta:

— Jah . . . , jah . . . ma olen selles kindel.

— On ta teile kirjutanud?

Ta oli jällegi kahewahel ja mõtles järele. Ma aimasin ta mõtte piinawat tööd. Ta ei teadnud . . . Ta teadis ainult, et ta mult wiistuhat franki oma mehe tarwis peab laenama. Sellepärast julges ta waletada:

— Jah, ta kirjutas mulle.

— Millal siis? Eila õhtu ei kõneleud te mulle sellest midagi.

— Ma sain ta kirja alles täna hommiku kätte.

— Wõite teda mulle näidata?

— Ei . . . ei . . . ei . . . ta sija!dab išklikka, nimelt meie perekonnasse puutuwa!d asju . . . Ma olen ta . . . ma olen ta ärapäletanud.

— Siis muidugi teeb teie abikaas wõlgasid.

Ta oli jällegi kahewahel, siis pomises ta:

— Ma ei tea.

Minna seletas järele:

— Asi on nii, et mull praegusel filmapilgul mitte wiit tuhandat franki käepärast ei ole.

Waluhüüu sarnane karjatus tungis ta suust.

— Oh! oh! ma palun teid, ma palun teid, muretsege mulle see summa . . .

Ta läks ärdaks, pani käed kokku, nagu palwetaks ta minu ees! Ma kuulsin, kuidas ta hääle kõla muutus; ta nuttis ja kogeldas selle wastuseismata käsu mõju all, mis ta oli saanud.

— Oh! oh! ma palun teid . . . kui te teaksite, kuidas ma kannatan . . . mull on seda summad täna hädasti vaja.

Mull oli taht hale meel.

— Te saate ta koha, ma wannun seda teile.

Ta hüüdis:

— Oh, tänan! tänan! Kui hää te olete!

— Ma alustasin juttu: — Kas mäletate, mis eila õhtu teie juures sündis?

— Jah.

— Kas mäletate ka, et doktor Parent teid magama pani?

— Jah, jah.

— No jah, ta käsks teid täna hommiku minu juure tulla wiis tuhat franki laenama ja teie täidate praegusel filmapilgul seda käsku.

Ta mõtles mõne sekundi järele ja wastas siis:

— Aga mu mees palub seda raha.

Terwe tunni katjusin ma teda uskuma panna, aga see ei läinud mull forda.

Kui ta ära ei läinud, jooksin ma doaktori juure. Ta oli parajasti wälja minemas; ta kuulas naeratades mu juttu päält. Siis ütles ta:

— Kas te nüüd usute?

— Jah, seda peab juba tegema.

— Läki teie onutütre juure.

Ta tuffus juba leentoolil, wäsimusest roidunud. Arst wõttis ta pulsi oma kätte, waatas natuke aega ta pääle, kuna ta teise käe ta filma kohal hoidis, mis selle magnetilise wõimu ärakandmata jõuu mõjul kinnilangesiwad.

Kui ta magama oli uinunud, pööris ennaft doktor ta poole.

— Teie mehel ei ole enam viit tuhandat franki waja! Teie unustate ära, et oma onupoega olete palunud seda teile laenata, ja peaks ta teile sellest rääkima, siis ei saa teie sellest midagi aru.

Siis äratas ta tema üles. Ma tõmbasin oma taskust ühe rahapunga wälja:

— Waat, armas onutiitar, siin on, mida te täna hommitu mult palusite.

Ta imestas selle üle nii, et ma ei julgenud päälekäia. Siiski katjusin ma ta mälestust elustada, aga ta eitas kõigest wäest, armas, et ma temaga nalja teen, ja pidi wiimati pahaseks saama.

Siin ma nüüd olen. Tulin praegu koju tagasi, ei wõinud suurusst füüa, nõnda oli see katse mind maharufunud.

19. juuli. — Paljud inimesed, kelledele lugu jutustasin, naerawad mu üle. Ma ei tea enam, mis mõelda. Tark ütleb: Wõib olla?

21. juuli. — Sõin Bougival'is lõunat, siis saatsin õhtu lootikufõitjate tantsupidul mööda. Tingimata, kõik seisab koha ja ümbrusega ühenduses. Grenouillière'i saarel üliloomuliku jisse uskuda oleks lolluse tipp... aga Saint-Michel'i mäe harjal... aga Indias? Meie astume kohutawal kombel oma ümbruse mõju alla. Tulewal nädalal sõidan koju tagasi.

30. juuli. — Gila tulin oma majasse tagasi. Kõik on hääs korras.

2. aug. — Mitte midagi uut; tore ilm. Wiidan päewad Seine woolu waadeldes.

4. aug. — Raebtused teendrite seas. Nad tõendawad, et õõseti klaassid kappides purustatakse. Kammeriteener süüdistab kõõgitüdrukut, kõõgitüdruk pesunaißt ja see mõlemaid esimesi. Kes on süüdlane? Wäga tark, kes seda ütleks.

6. aug. — Seekord ei ole ma mitte hull. Ma nägin... ma nägin... ma nägin!... Ma ei wõi enam kahelda... Ma nägin! weel käib mull külmawärin kunni kondini... weel käib mull hirmuwärin kunni üdini... ma nägin!

Ma jalutasin kella kahe ajal, keskpäewa aegu, omas lilleaias... ühes sügiserooside allees, mis alles õitsema lõiwad.

Kui ma seisma jäin, et üht Géant des batailles waadelda, millel kolm toredat õit oli, siis nägin, ma nägin selgesti, oma ligidal, üht roosi wart paenduwat, nagu oleks teda keegi nägemata käsi wäänanud, ja siis murduwat, nagu oleks see käsi teda noppinud! Siis

tõusis õis ülesse, kaart mööda, mida üks käsi teda suu juure viies oleks tõmbanud ja jäi läbipaistvasse õhku rippuma, täiesti üksi, liikumata, kohutava punase täpina kolm sammu minuist eemal.

Meelest segane tormasin ta poole, et teda kinnihaarata. Ma ei leidnud midagi; ta oli kadunud. Aga siis sain oma enese vastu meele- tumalt vihaseks; sest mõistlikul ja tõsijel inimesel ei tohi sarnaseid viirastusi olla.

Aga oli see tõesti viirastus? Ma pöörasin ümber, et wart otsida, ja ma leidsin ta lille põõsa päält, värskelt murtud, kahe teise oksale jäänud roosi wahelt.

Siis läksin tuppa tagasi, mahardõhutud hingega; sest ma olen kindel, kindel kui päewa ja öö wahelduses, et mu ligidal keegi nägemata waim elutseb, kes ennast piimast ja weest toidab, kes asju võib puudutada, neid kätte wõtta ja nende kohta wahetada, kellel järjekult materiaalne, ehk küll meeltele kättesaamata loomus on ja kes nagu minagi muu katukse all elab . . .

7. aug. — Magasin rahulikult. Ta on wee pudelist ärajoonud, aga ei ole mu und sugugi seganud.

Ma küsin endalt, kas ma hull olen. Sagedasti kestpäewa ajal jõekallast mööda jalutades on minus kahtlused tõusnud mu mõistujele üle, mitte segased, selguseta kahtlused, waid selged, kindlad kahtlused. Ma olen nõdrameelseid näinud; ma olen niisuguseid tunnud, kes targaks, mõtlejaks, selge arusaamisega iga asja kohta jäiwad, mahaarwatud ühe punkti kohta. Nad rääkiwad kõigist asjust selgusega, kergesti, sügawalt, aga forraga pörfas nende mõte vastu nende nõdrameelse merealust kiwi, lagunes tükkideks, pudenes pihuks ja tumenes sellesse wahutas- wasse, udusessesse, tormilisesse okeani, mida „hullustujeks“ nimetatakse.

Tõesti, ma arwaksin ennast hullu, täiesti hullu olewat, kui ma mitte iseteadew ei oleks, kui ma mitte oma seisukorda läbi ja läbi ei tunnaks, kui ma teda mitte täieliku, selge arusaamisega ei arwustaks. Ma ei oleks siis muud kui üks, kes selge mõistujele juures viirastusi näeb. Tead- mata segadus oleks mu pääajus sündinud, üks neist segadustest, mida meie päewal hingeteadlased on uurida ja määrata püüdnud; ja see segadus oleks mu waimus, mu mõtlemise korras ja järjekindluses sügawa lõhe sünnitanud. Sarnased nähtused tulewad ette unes, kes meid läbi kõige imelikumate viirastuste wiib, ilma et see meis imestust ärataks; sest järelewaatamise riist uinub, kuna ettekujutuse wõime walwab ja töötab. Kas ei oleks wahest võimalik, et üks mu pääaju klaweri klahwidest

halvatud on? Õnnetumate juhtumiste tagajärjel kaotavad mitmed pärisnimede ehk asjandade ehk armuõnade ehk ainult kuupäevade meelepidamise. Et mõtte tegewused pääajus mitmesugustes kohtades sünnivad, on viimasel ajal tõeks tehtud. Järjekulult, mis ime, kui mu võime, mis teatud viirastusi waleks tunnistama peaks, filmapilguks magama on uinunud!

Kõige selle pääle mõtlesin ma wee äärel jalutades. Päike kattis jõge walgusega, maad meeldiwaks tehes, mu pilku eluarmastusega täites, armastusega elu ja lõõkete wastu, kellede elawus mu filmade rõõm, kalda rohu wastu, selle sahni mu kõrwade õnn.

Wähehaawal tungis minusse äraseletamata halb tundmus. üks wägi, näis mulle, peidetud wägi, pani mind tarduma, hoidis mind kiini, hüüdis mind tagasi. Ma tundsin walusat wajadust koju minna, mida siis tuntakse, kui keegi armastatud haige kodu on jäänud ehk kui eelaimamine teid tabab, et haigus halwemaks on läinud.

Rõnda siis, ma tuln wastumeelt tagasi, kindel jelles, et ma kodu halwa uudise, kirja wõi telegrammi eest leian. Midagi ei olnud; ma olin enam imestanud ja rahutum, kui siis, kui ma midagi uut imeliku ilmutust oleksin näinud.

8. aug. — Eila saatsin hirmsa õhtu mööda. Ta ei ilmuta enmast enam, aga ma tunnen teda oma ligi olewat, mind waritsewat, mind filmitsewat, minusse tungiwat, minu üle walitsewat; ja ta on nii warjul olles kardetawam kui siis, kui ta oma nägemata ja alatist juuresolekut üliloomulikkude ilmumiste läbi awaldaks.

Magasin ometi.

9. aug. — Ühtegi; aga mull on hirm.

10. aug. — Ühtegi; tuleb ta homme?

11. aug. — Ikka weel mitte midagi; ma ei wõi enam koju jääda selle kartusega ja selle mõttega, mis mu hingesse on asunud, ma sõidan ära.

12. aug. Kell 10 õhtul. — Iga päew tahan ärasõita; ma ei ole wõinud. Ma tahtsin seda nii kerge, nii lihtsat waba tahtmise akti kordasaata, — toast wälja minna, wankrisse astuda, et Rouen'i jõuda, — ma ei ole wõinud. Mispäraft?

13. aug. — Kui teatavad haigused inimest piinawad, siis näiwad terve kehalise olemise wedrud murdunud, kõik energia ärahäwinenud, kõik lihased lödwenenud, luud pehmeks kui liha ja liha wedelaks kui wepi läinud olewat. Ma tunnen farnast olekut oma kõlblises olemises

imelikul ja kohutaval kombel. Mull ei ole enam sugugi jõudu, sugugi julgust, sugugi enesewalitsust, isegi sugugi wõimust oma tahtmist liikuma panna. Ma ei saa enam tahta, aga keegi tahab minu eest; ja mina kuulan sõna.

14. aug. — Olen kadunud! Keegi walitseb minu hinge üle. Ja juhib teda! Kõik mu teod, kõik mu liikumised, kõik mu mõtted sünnivad selle „keegi“ käsul. Ma ei ole eneses enam midagi, muud kui ainult orjalik päältwaataja, kes nende asjade üle hirmunud on, mida mina forda saadan. Ma ei wõi. Tema ei taha; ja wäsi des ja kohmetanud jään ma leentoolile, kus ta mind kinnihoiab. Ma olen oma tooli külge kinninaelutatud; mu tool on pöranda sisse juuri ajanud, nõnda et ükski wägi meid üles ei tõsta.

Siis korraga on tarwis, on tarwis, on tarwis, et ma aeda lähessin maasikaid noppima ja neid sööma! Ja ma lähen. Ma nopin ja söön neid! Oh mu Jumal! Mu Jumal! Mu Jumal! Kas on üks Jumal olemas? Kui üks on, siis wabasta mind, päästa mind! Tule mulle appi! Anna andeks! Armu! Halastust! Päästa mind! Oh mis-sugune piin! mis-sugune walu! mis-sugune kolemus!

15. aug. — Tõesti, waat', mis-suguse wõimu ja walitsuse all mu waene onutütar oli, kui ta minult wiit tuhat franki tuli laenama. Ta oli wõera tahtmise mõju all, mis temasse nagu mõni teine hing, nagu teine tema jõuust elaw ja tema üle walitseja hing oli tunginud. Kas maailma ots ligi on?

Kuid see, kes mu üle walitseb, kes ta on, see nägemata? see aratundmata, see üliloomulikkude tõugu ümberhulkaja.

Nägematad on siis tõesti olemas! Miks nad siis mitte maailma algmisest endid nii selgel kujul weel ei ole ilmutanud, kui nüüd minule? Ma ei ole weel iialgi midagi lugenud, mis selle sarnane oleks, mis minu toas sündis. Oh! kui ma siit lahkuda wõiksin, kui ma ära-minna wõiksin, ärapõgeneda ja mitte enam tagasi tulla. Ma oleksin päästetud, aga ma ei wõi.

16. aug. — Täna wõiksin kaheks tunniks tema wõimuse alt ärapõgeneda, nagu wang, kes oma wangi urka ukse juhtumise kombel leiab lahti jäänud olewat! Ma tundsin, et ma korraga waba olin ja et ta kangel oli. Näskisin hobused ruttu etteratendada ja jõudsin Rouen'i. Oh! mis-sugune lõbu ühele inimesele ütelda, kes sõna kuuleb: „Sõitke Rouen'i!“

Lasin raamatukogu ees kinnipidada ja palusin omale Dr. Hermann Herestaussi kirjatöö wana ja uue maailma tundmata elanikkude üle laenata.

Siis, just sell filmapilgul kui tõlba olin astumas, tahtsin ütelda: „Wassali!“ ja ma karjusin, — ma ei ütelnud mitte, ma karjusin — nii walju häälega, et möödaminejad ümberwaatasiwad: „Kuju!“ ja ma langesein hirmust segane oma tõlla patjadesse. Ta oli mind uuesti ülesleidnud ja minu üle wõimust wõinud.

17. aug. — Ah! Misfugune õõ! misfugune õõ! Ja ommeti näib mulle, et ma röömustama peaksin. Kurni homniku kella üheni lugesin! Hermann Herestauss, filosoofia ja theogonia doktor, on kõigi inimese ümber ehk ta mõttekujutustes hulkuwate, nägemata olevuste ilmutuste ajaloo kirjutanud. Ta kirjeldab nende sündimist, nende wõimu piir-konda, nende wägewust. Kuid keegi neist ei ole selle jarnane, kes minu ümber elutseb. Wõiks ütelda, et inimene, sellest ajast pääle kui ta mõtleb, üht uut olevust aimanud ja kartnud on, kes tugewam teda, oma järektulijat siin ilmas, ja et ta, teda ligidal tundes ja selle ijanda loomust mitte ette äranähes, oma kartuses kõik nende warjatud olevuste, hirmust sündinud tontide luulelise rahwa on loonud.

Kui ma nõnda kurni kella üheni lugenud olin, istusin ma awatud afna ette, et oma otfaesist ja mõtet pimeduse wäikses tuules jahutada.

Misfugune ilus, misfugune soe ilm! Kuis oleksin ma armastanud jeda õõd endistel aegadel!

Kuud ei olnud. Musta taewa põhjas tähtede wärisewad wirwendused. Kes elutseb nende maailmade pääl? Misfugused wormid, misfugused taimed on jää ülwal? Reed, kes nende kaugele maailmade pääl mõtlewad, mis teadwad nad enam meist? Mis wõiwad nad enam meist? Mis näewad nad, mida meie mitte ei tunne? Kas mitte keegi neist läbi ruumi ühel päewal meie maakera pääle ei ilmu, et teda allahcita, nagu ükskord normannid üle mere tuliwad nõrgemaid rahwaid orja ikkesse ajama.

Meie oleme nii jõuetud, nii kaitseta, nii mõistmatad, nii wäiksed, meie inimesed, selle fopaterakese pääl, mis weetilgas keerleb.

Nõnda wärske õhtuse tuuledõhu käes unistades olin mina magama uinunud.

Kui ma nii arvata nelikümmend minutit olin maganud, awasin ma filmad ilma mingi liigutufeta, arusaamata imeliku meeleliigutuse läbi ülesäratatud. Hafatufes ei näinud ma midagi, siis näis korraga

mulle, et üks laua pääle lahki jätud raamatu leht ennast iseenele ümberpööras. Mingit tuuleõhku ei olnud läbi afna tupp tunginud. Ma olin imestanud ja jäin ootama. Umbes nelja minuti pärast nägin, nägin, jah, ma nägin oma enese silmadega üht teist lehte ülestösetawat ja eelminewa pääle langewat, nagu oleks keegi käsi teda ümberkäänanud. Mu leentool oli tühi, näis tühi olewat; aga ma sain aru, et tema jääb oli, mu koha pääl istus ja luges. Meeletu hüppega, wastuhakkaja elaja hüppega, kes oma taltjutajat tahab lõhki kiskuda, olin ma üle toa, et temast kiinihaarata, et teda kägistada, et teda tappa! . . . Aga enne kui ma tooli juure jõudsin, kukkus jee ümber, nagu oleks keegi minu eest põgenenud . . . mu laud wanus, lamp kukkus maha ja kustus, ja aken langes kiini, nagu oleks keegi wärskte teo päält kinnitabatud kurjategija yö pimedusesse tormanud.

Ta oli siis minema pääsenud; ta kartis mind, mind, tema!

Aga siis, . . . siis . . . homme . . . ehk hiljem . . . ehk üks puha mis päewal, . . . wõin ma teda oma käte wahel hoida ja teda wastu pörandat suruda! Eks koerad ka wahel hammusta ja kägista oma peremehi?

18. aug. — Kõige selle päewa mõtlefin selle üle järele. Oh jah, ma saan ta sõna kuulma, ta soovidele järeleandma, ta tahtmisi täitma, ennast alandlikuks, allahetlikuks, araks tegema. Tema on tugewam. Kuid üksford tuleb tund . . .

19. aug. — Ma tean . . . ma tean . . . ma tean kõik! Praegu lugesin Revue du Monde Scientifique'is: „Meile tuleb Rio de Janeirost wäga huwitaw uudis. Hullustus, hullustuse taud, nende nakkawate hullustustega wõrreldataw, mis keskajal Europa rahwaid waewasid, möllab praegusel ajal San=Paulo maakonnas. Päästi segasiks läinud elanikud jätawad oma majad maha, lähewad oma külastest wälja, jätawad oma põllud hooletusesse, üteldes, et neid nägemata, ehk küll katsutawad wampiri sarnased olewused, kes endid nende elujõuust, sell ajal kui nad magawad, toita ja kes muu seas wett ja piima joowat, ilma et nad mõneste muusse toidusse näitfiwad puutuwat, taga ajada, waewada ja walitfeda, nagu inimlikka kariloomi.

Profhessor Don Pedro Henriquez on paljude õpetatud arstide jaadetusel San=Paulo maakonda sõitnud, et selle imeliku hullustuse hallikat ja awaldufi nende paigal nurida ja keisrile määrufi ettepanna, mis wiimasele nende hullustuses olewate rahwaste meelemõistusele tagasi toomiseks kõige sündsamad wõitfiwad olla.“

Oh! oh! ma mäletan, ma mäletan seda ilust Braxilia kolmemas-tilist, mis mu akendest 8-mal mail Seine kaudu mööda sõitis! Ma leidfin ta nii ilusa, nii walge, nii rõõmsa olevat! Olevus oli pääl, ta tuli jäält kaugekt, kus ta sugu sündinud on! Ta oli mu walget maja näinud; ja ta oli laewast kaldale hüppanud.

Praegu ma tean, ma aiman. Inimese võimus on otjas.

Ta on tulnud, See, keda lapselikud rahwad oma esimeses kartuses kartsiwad, See, keda hirmunud preestrid wäljaajasiwad, keda nõiad pimedatel yödel wäljakutsujiwad, ilma et need teda weel oleksiwad näinud nähtawale tulewat, kellele siitilma ajutiste peremeeste aimamised kõiksugu koledate ehk meeldivate maa-aluste, kaitsewaimude, näkineitside ja kodukäijate kujuk andsiwad. Pärast esialgusliku kartuse jämedaid aimeid on selgema arusaamisega inimesed asju selgemalt mõistnud. Mesmer on seda aimanud, ja juba kümne aasta eesti on arstid karwa päält ta võimuse äramääraanud, enne kui ta seda tarwitanud oleks. Nad on selle uue Issanda sõjariistaga mänginud, saladuslike võimuga, orjaks saanud inimese hinge pääle. Nad on seda magnetismuseks, hüpnosis-museks, suggestioniiks nimetanud . . . mis mina tean? Ma olen neid näinud kui ettevaatamata lapsi selle koleda võimuga mängivat! Häda meie! Häda inimesele! Ta on tulnud, see . . . see . . . mis ta nimi on . . . see . . . mulle näib nagu karjaks ta mulle oma nime ja ma ei kuule mitte . . . see . . . jajah . . . ta karjub . . . Ma kuulatan . . . ma ei wõi . . . korda . . . see . . . Horla . . . Ma kuulsin . . . Horla . . . tema see on . . . Horla . . . ta on tulnud! . . .

Ah! Kull murdis tuwi ära; lõwi murdis terawate sarwedega metsäärja maha; inimene tappis lõwi ära noolega, möögaga, püssi-rohuga; aga Horla saab inimesest jedasama tegema, mida meie hobusest ja härjast oleme teinud: oma asja, oma orja, oma toidu, ainult oma tahtmise võimu läbi. Häda meie!

Dummeti hakkab loom mõnikord wastu ja tapab selle, kes teda taltstanud . . . ma tahan ka . . . ma wiist wõin . . . aga tarwis teda tunda, teda käega katsuda, teda näha! Teadlased tõendawad, et elaja film meie omast lahku minna ja sellepärast asju teisiti näha kui meie . . . Ja ka minu si m ei wõi mu uut wõerast näha, kes mind rõhub.

Mispärast? Oh! Nüüd tulewad mulle meele Saint-Michel-mäe munga sõnad: „Kas näeme üht sajatuhandetti jagu sellest, mis olemas on? Waat, sääl on tuul, looduse kõige wägewam jõud, mis inimese

ümberwiib, hooned lammutab, puud wälja juuristab, merd weemägedesse ülestöstab, merekaljud häwitab, suured laewad puruks wiskab, tuul, mis tapab, hulub, hoigab, mõirgab, — olete teda näinud, ja wõite teda näha? Ta on aga ommeti olemas.“

Ja ma mõtlefin weel: mu film on nii nõrk, nii täiujeta, et ta koguni kõwajääd kehajääd tähele ei pane, kui nad läbipaistwad on nagu näitusjeks klaas! Kui ilma peegli amalgamata klaas mull tee pääl ees on, langen ma ta pääle, nagu tuppja sattunud lind wastu atnaflaasi oma pää purustab. Tuhat teist asja segawad ja petawad teda. Mis ime siis, kui ta ei oska üht uut keha tähele panna, mille läbi walguje kiired tungiwad.

Uus olemus! miks siis mitte? Ta pidi kindlasti tulema! miks peaksite meie need wiimased olema? Ma ei näe teda mitte, samuti kui teised loodud loomad enne meid ei näinud? See tuleb sellest, et ta loomus täielikum, ta keha peenem ja täielikum kui meie oma, mis nõnda nõrk, nõnda oskamata on loodud, alati wähiwatest elundidest nagu liig keerulistest wedrudest koos seisab, kui meie oma, mis elab kui taim ja elajas, ennast õhust, rohust ja lihast toites, elajalik masin, haiguste, wigastuste, mädanemise roog, hingitjewe, halvasti sissejateatud, lapsik ja naljakas, waimurikkalt halvasti tehtud, hõrn ja jäme töö, selle olemuse torso¹⁾, mis mõistlikuks ja suurepäraliseks wõiks saada.

Meid on mõningad, nii wähe siin ilmas, austrist pääle kunni inimeseni. Miks mitte üks rohkem, kui kord ajajärk lõppenud on, mis järgnewaid edenemise wormisid ükssteisest lahutab?

Miks mitte üks enam? Miks mitte ka teisi puid määratumate heledate ditega, mis terwed maakonnad lõhnaga täidawad? Miks mitte teisi elementisid, kui tuli, õhk, maa ja wesi? — Meid on neli, ainult neli! Wiletsus! Miks ei ole neid nelikümmend, nelisada, nelituhat! Kuis on kõik waene, wilets, armetu! ilusalt annetatud, kuiwalt wäljamõeldud, jäme töö! Ah! elewant, jõehobune, kui palju saledust! Kamel, kui palju peensus!

Alga, ütlete teie, liblik! nagu lill, mis lendab! Ma kujutan aga omaile niisuguse liblika ette, mis suur kui sada maailma, tiibadega, millede wormi, iludust, wärwi, liitumist ma kirjeldadagi ei suuda. Kuid ma näen teda . . . ta lendab tähest tähele, neid wärskendades ja balsa-

1) torso = känd, tüwi, ühe wigastatud kuu keha.

meerides oma lennu harmooniliku ja kerge tuulega! . . . Ja rahwad, waimustatud ja meelest ära, näewad teda kõrgelt mööda minewat! . . .

.. . . .
 Mis mull ommeti on? See on tema, tema, Horla, kes mulle rahu ei anna, kes mind neid hullustusi mõtlema paneb! Ta on minu sees, ta saab mu hingeks; ma tapan ta ära!

19. aug. — Ma tapan ta ära. Ma olen teda näinud! Ma istusin eila õhtu laua ääres, ja ma tegin, nagu kirjutasin ma väga suure tähelepanemisega. Ma teadsin väga hästi, et ta mu ümber tuleb hulkuma, üsna ligidale, nii ligidale, et ma teda, võib olla, võibkin katsuda, temast finnihaarata! Ja siis! . . . siis saab mull meeleäraheitliskude jõud olema; mull saawad mu käed, mu põlved, mu rind, mu hambad selleks olema, et teda kägistada, pihuts purustada, närida ja lõhki kiskuda.

Ja ma waritsefin teda kõigi oma ülesäritatud organidega.

Ma olin oma mõlemad lambid ja ahju külles olewad kahetsa küünalt põlema süütanud, nagu oleksin teda selles walguses leida wõinud.

Minu ees — mu woodi, wana tammepuust sammaswoodi; paremat kätt mu ahi, pahemat kätt mu üks hoolega lukku pandud, pärast seda kui ma teda kawa aega lahti olin hoidnud, et teda sisse meelitada; mu taga õige juur klaaskapp, mis mulle peegli kohuseid täidab, igapäew, et habet ajada, ennaft riidesse panna, ja kus mull wiisiks on ennaft waadata, pääläest jalatallani, iga ford kui mööda lähen.

Hää küll, ma tegin ennaft kirjutama, et teda petta, sest ka tema luuras mind, ma olin kindel, et ta üle mu õla luges, et ta sääl oli, et ta mu kõrwa riimas.

Ma ajasin ennaft wäljajirutatud kättega püsti ja pöörasin ennaft nii ruttu ümber, et maha pidin kukkuma. Hää küll . . . Oli walge kui keespäewa ajal, aga ma ei näinud ennaft peeglis! . . . Ta oli tühi, selge, sügaw, täis walguft! Mu kaju ei olnud sees . . . ja ma seisin ta ees! Ma waatafin seda suurt selget klaasi ülewalt alla. Ja ma waatafin teda hullustanud filmadega; ja ma ei julgenud enam ühtegi liigutust teha, ehk küll tundsin, et ta sääl oli, aga et ta mu käest weel minema pääseb, tema, kelle nägemata teha mu kaju peeglis oli äraneeelanud.

Ruuda ma kardan! Aga siis ennäe, korraga hakkasin ma oma kaju nagu udu sees nägema, nagu läbi weeloigu ja mulle näis, nagu

heljuks see wesi pahemalt paremale poole, pikkamisi, mu kaju ikka selgemaks tehes, sekund sekundilt. See oli ühe kuwarjutuse lõpp. Sell, mis mind warjas, ei näinud sugugi kindlaid ümbrus-joonefid olewat, waid ta oli midagi läbipaistwa warju farnast, mis natukene haawal ikka heledamaks läks.

Ja ma wõisin ennast wiimati selgesti näha, nagu seda igapäew teen, kui ennast peeglis waatlen.

Ma olin teda näinud! Hirm, mis mulle sellest jäänud, paneb mind praegugi weel wärijema.

20. aug. — Teda tappa, kuidas? jesi ma ei saa teda kätte? Kihwt? aga ta näeks mind teda segawat; ja meie kihwtid, kas neil ülepää mingit mõju tema nägemata keha pääle on? Ei . . . ei . . . kahtlemata . . . Siis? . . . siis? . . .

21. aug. — Lasin Rouen'ist ühe lukusepa tulla ja tellisin oma toa tarwis raudwõrelisid afnaluugid, nagu neid Pariisis mõnedes eramajades alumise korra pääl on, kartuse pärast wargate eest. Ta saab mulle ka farnase ukse tegema. Ma näitasin ennast argpüksina, aga ma wilistan selle pääle!

10. sept. — Rouen, wõerastemaja Continental. Tehtud . . . tehtud . . . kuid on ta furnud? Mu waim on nagu mahalöödud jellest, mida nägin.

Sila siis, kui mu lukusepp raudafnaluugid ja raudukse oli ette-seadnud, lasin ma nad kunni keskööni lahti jääda, sellest hoolimata, et külmaks hakkas minema.

Korraga tundsin, et ta jääb oli, ja rõõm, hull rõõm tuli mu pääle. Ma tõusin pikkamisi üles, astusin paremale poole, pahemale poole, kaua, et ta midagi ei aimaks; siis wõtsin ma saapad jalast ja pistsin jalad hooletult wanadesse hommikutingadesse; siis panin ma raud afnaluugi kinni, ja rahulikult ukse poole sammudes käänasin ma ta kahe keeruga luffu. Siis läksin ma afna juure tagasi ja panin ta tabaga kinni, mille wõtme ma tasku pistsin.

Sääl korraga tundsin ma, et ta mu ümber liikus, et tall minu ees hirm oli, et ta mind läskis enesele uft awada. Pidin peaaegu järeleandma; aga ma ei andnud järele, waid selg ukse poole pöördub awasin ma ta just nii palju, et ise tagurpidi sammudes läbi pääsesin; ja et ma suure kaswuga olen, siis ulatas mu pää peaaegu ristpuuni.

Ma olin kindel, et ta minema ei võinud pääfeda, ja ma panin ta tuppä kinni, üksi, üsna üksi! Misfugune rõõm! Ta oli mu käes! Siis läkfin ma jookstes alla oma faali, mis mu magamise toa all oli; jääd võtfin ma oma mõlemad lambid ja walasin kõik petroleumi põrandatekkide, mööblite pääle, igale poole; siis süütasin põlema ja põgenesin ise majast wälja, pärast seda kui juure esi-ukse hoolega, kase keeruga lukku olin käänanud.

Ma põgenesin aeda ja peitsin ennast tihedate loorberi põejaste taha ära. Kui kaua see kestis! kui kaua see kestis! Kõik oli must, tumm, liitumata; ühtegi tuuledõhku, ühtegi tähte; pilwerünkad, mida näha ei võinud, aga mis mu hinge pääl nii raskelt, nii raskelt lasufiwad.

Ma waatasin maja pääle ja ootasin. Kuida see kaua kestis! Uskufin juba, et tuli iseenejest ära oli kustunud ehk et Tema ta ära oli kustutanud, kui korräga üks alumise korrä aken wäljatungiwa tule tõukel murdus ja leek, suur, punane ja kollane, pikk, pehme, paenduw ja paitaw leek ronis mööda walget seinä üles ja juudles katust. Walgus tungis puundesse, oksadesse, lehtedesse, ja wärin, hirmu wärin ka! Sinnud ärkafiwad üles; üks koer hakkas huluma; näis, nagu oleks päew tõusnud! Kaks teist akant puhkafiwad ka kohe ja ma nägin, et mu maja alumine kord muud ei olnud kui hirmus põlew ahi. Aga kisa, hirmus läbilõikaw kisa, ühe naesterahwa kisa tungis läbi tule, ja põõningukambri aknad awafiwad endid! Ma olin oma teenrid sisse unustanud! Ma nägin nende meeleheitlikka nägujid, ma nägin nende käja wehtlewat! . . .

Hirmust jeganee jookfin ma küla poole, karjudes: „Appi! appi! tuli lahti! tuli lahti!“ Leidfin inimesi, kes juba õnnetuse paigale ruttafiwad, ja ma tuliu ühes nendega tagasi, et näha!

Maja ei olnud nüüd enam muud kui hirmus ja suurepäraline tuleriit, määratu, kõite ümberkaudset maad walgustaw tuleriit, tuleriit, kus inimesed põlesiwad ja kus tema põles, Tema, mu wang, uus Olewus, uus ifand, Horla!

Korräga langes katus sisse ja leekide juga tõusis taewani. Kõigist selle hiigla-ahju awatud akendest nägin hõõguwat tuld ja ma mõtlesin, et ta jääd on, selles ahjus, furnud . . .

Surnud? Võid olla? . . . Ta keha? Kas ta keha, millest walguse fiired läbitungifiwad, ülepea nende wahendite läbi tapetaw oli, mis meid tapawad?

Kui ta mitte surnud ei oleks? . . . võib olla, ajahammas üffi hakkab Mägemata ja Kohutawa Olevuse pääle. Mis tarvis siis see läbipaistew, see äratundmata, see waimu keha, kui ta haiguşi, nõrkusi, haarwu, enneaegset häwinemist kartma peaks?

Enneaegne häwinemine? Kõik inimese kartus tuleb sellest! Pärast inimest Horla. — Pärast seda, kes igal päewal, igal tunnil, igal minutil, igal juhtumisel surra võib, on see tulnud, kes ainult omal päewal, omal tunnil, omal minutil surema peab, siis kui ta aeg täis saanud on!

Ei . . . ei . . . ühtegi kahtlust, ühtegi kahtlust . . . ta ei ole surnud . . . Siis . . . siis . . . pean ma ennast ise äratapma, mina! . . .

Guy de Maupassant järele Prantsuse keelest J. Dawik.

Soome kirjakeele sündimisest.¹⁾

Üksikud inimesed käiwad koolis, terwed rahwad niisama. Mõlemad saawad oma õpetajatelt uusi mõisteid, sagedasti aga ka nende mõistete wälimise kuju — uue keele. Jõuu- ja arwurikkad rahwad wabastawad ennast pea kõigest, mis neile mitte omane ei ole, ja ainult üks ja teine tundemärk nende kombes ja keeles näitab, kus nende hariduse algust tuleb otsida; wäiksemad rahwad pääsewad ainult waewaga oma koolmeistrite eestkostmise alt.

„Rahwusest wäljaspool — ütleb Wene kirjanik Turgenjew — ei ole kunsti, ei tõde, ei elu.“ Kirjakeele sündimine, wõiks juure lisada, on, wähemalt wäikeste rahwaste juures, ka rahwa iseteadwuse tagajärjeks. Nii kaua kui Soomemaal haritud seisusel häbi oli ennast soomlasteks tunnistada ja Soome keelt kõneleda, ei leidnud keel ja kirjandus õigele edenemisele tarwilikku põhja; asi muutus, niipea kui kõik seisused emakeele omaks wõtsiwad.

Soome rahwusetundmuse ja sellest sündiwa kirjakeele edenemise ajalugu langeb kolme pääjärku:

1. Usupuhastamise aastasajal seatakse kirjandusele kestaw alus, Soome keel walitseb laialt.

2. Järgnewa poolteise aastasaja jooksul (kunni Soomemaa ühendamiseni Wenemaaga) unustab haritud seisus aegamööda emakeele ära.

3. Hakatakse selgemalt ja selgemalt äratundma, kui tarwilik rahwakeele õiguste laiendamine on.

1) Pääle mõne lühema teisalt saadud teate, J. Krohni: Suomalaisen kirjallisuuden vaiheet (Helsingis 1897) järele.

I.

Usupuhastamise aeg on Soome rahwa ajaloos tähtsaks pööripäewaks. Kas elu wõi surm, oli küsimus. Soomemaa oli wõidetud maa, elanikud wõera wõimuse alused. Ametlikuks keeleks oli siin, nii kui teisteski maades, hakatuses Ladina keel olnud; kui selle tarwitamine 14. aastasajal hakkas kaduma, siis ei astunud asemele mitte maaelanikkude, soomlaste, keel, waid wõitjate, rootslaste, oma. Samal wiisil muutus (pärastpoole 17, 18. ja osalt weel 19. aastasajal) keeletarwitamine koolides. Kui Ladina keel ka kirikus, jumalateenistusel, omad õigused alal oleks jõudnud hoida, ehk nad Rootsi keelele edasi annud, siis oleks sellega Soome keele üle surmaotsus olnud mõistetud. Kuid weel ei olnud Soome keelele surm saatuseks määratud, waid uuele elule ärkamine, suurema jõuuga, — olgugi raskete wõitluste järel.

EWangeliumi-Lutheruse kirik hakkas Soomemaal just niisugusel ajal walitsema, kus rahwakeelt siin laiemalt tarwitati, kui kunagi enne seda — järgnewa poolteise aastasaja jooksul muutusiwad olud palju pahemaks, — muidugi pidi uus õpetus, kelle kuulutajad „juutidele juudid tahtsiwad olla ja kreeklastele kreeklased“, jumalateenistusel ja waimulikus kirjanduses Soome keelele maad andma.

Kiriku teenistuses leiame juba warakult Soomemaa poegi. Katoliku kirik on igal ajal ja kohal enesele tegelasi mõistnud walida ja ei ole ühtegi seisust ega rahwašt põlganud.

Pahem oli asjalugu ilmalikkude ametitega: kunni 14. aastasajani seati pea ainult wõeramaalasi teenistusesse. Alles 15. aastasajal määrati kohtumõistjateks, linnapäädteks ja sarnaste ametite pääle ka Soome mehi.

Samal ajal hakkas Soomemaal oma kõrgem seltskond, kõrgem seisus sündima; osalt selle kaudu, et wõeramaalased muutusiwad, osalt sai ta Soome talupoegade seast lisa; siit „tõusis“ mehi, kell jõudu küllalt oli kuningale sõjas ratsamehena abiks olla. Koguni piiskopiks määrati 15. aastasajal soomlasi.

Selleaegse kõrgema seisuse — aadelimeeste, waimulikkude, kodanikkude — hulgas leiame sagedasti Soome keelseid sugunimesid. (Näit. aadelisugu: Inkonen, Karpalainen, Kirves,

Rankonen, Särkilahti; piiskopid: Kurki ja Suuripää; wiimase isa oli Turu linnapää).

Samad nimed on meile ka tunnistuseks, et nimetatud seisus, ainagi osalt, Soome keele emakeeleks arwas. Keele põlgamine käis ikka nimede ümbermuutmisega käsikäes.

On ka otsekoheseid teateid, et waimulik seisus Soome keelne oli ehk vähemalt keelt mõistis. Piiskopp Agrikola, Soome kirjanduse isa, ütleb aastal 1548 Uue Testamendi eeskõnes, ta olewat selle tõlketöö teinud, „et ükski õpetaja oma laiskust sellega ei wabandaks, ta ei mõistwat Ladina ega Rootsi keelt.“ Samasugust asjaolu tõendab, kui Agrikola kardab, waimulik seisus wõiks nüüd ehk muude keelte õppimise täitsa kõrwale jätta, kui tall Soome raamatuid tarwitada on. Ei tohi arwata, kui oleksiwad kõik waimulikud mehed ainult Soome keelt mõistnud, kuid wististi oli ta suuremal hulgal emakeeleks. Tõenduseks olgu, et Agrikola omade raamatute eeskõned, kus ta õpetajatele kõiksugu nõuusid annab, aina Soome keeles kirjutab.

Keskmise seisuse, linnakodanikkude, keeleolude kohta usupuhastamise ajal ei ole meil nii kindlaid teateid. Kuid arwata wõib, et kodanikud Soome keelt ei põlganud, kuna ommeti waimulik seisus, keda kõrgemaks arwati, teda tarwitas. Sugunimed oliwad kodanikkudel 16. aastasajal suuremalt jaolt Soome keelsed; paremaks tõenduseks on, et kodanikud weel 17. aastasajal pea ainult Soome keelt kõnelesiwad; wistist siis ka enne seda.

Pahem oli lugu emakeele tarwitamisega kõrgemate ametnikkude ja aadelimeeste hulgas; siin hakkas juba usupuhastamise ajal Rootsi keel wõitma. Ametlikud kirjad kirjutati selles keeles; Rootsimaaga oli nimetatud seisusel enam tegemist ja ühendust, kui muudel; abielusse astumised rootsimaalastega aitasiwad omalt poolt kaasa. Soome nimed kaowad: endine Karpalainen muutub Carpelaniks, Särkilahti Stiernkorsiks j. n. e. Omawaheliseks kõnekeeleks on ainult Rootsi keel, ommetigi mõistetakse ka oma rahwa keelt. Pea kõik oliwad rahwa keskel sündinud ja kaswanud; ametkohuste täitmisel oli raske ilma Soome keeleta läbi-ajada, sest ametnikud oliwad toll ajal rahwaga palju enam otsekoheses ühenduses, kui nüüd, kus

sajade asjade üle kambris laua taga kirjateel otsustatakse, ilma et otsusealuseid oleks nähtudki. Huwitaw on, et Rootsi ja Ladina keelsetesse kohtuprotokollidesse sagedasti pikad Soome keelsed laused sissehiilivad: tõlkija ei jõudnud rutuga kõike ümbermuuta.

Kõrgema seisuse keelemõistmise kohta on meil ka otsekoheseid tähendusi. Esimese lauluraamatu kokkuseadja palub eeskõnes (1580) „kõiki jumalakartlikka ja auusaid soomlasi ülemaid ja alamaid, õppinud ja õppimata mehi,“ nad peaksiwad ta raamatu lahkesti wastawõtma. Wistist käsiwad kõik, keda paluti, Soome keelsel jumalateenistusel. Esimene Soome keelne dokument, mis alalhoitud, on aadelimehe Bjelke tõlgitud. Weel 17. aastasaja alguselt kuuleme, Turu õuekohtu esimees ja mõned muud ametnikud mõistnud nii hästi Soome keelt, et nende hooleks seaduse tõlke läbiwaatamine antud.

Kuueteistkümnenda aastasaja algusel oli suurem osa Soome-maad peaaegu iseseisew; Kustaw Waasa teine poeg, hertsog Juhan, oli siin walitsejaks. Esimest ja wiimast korda wõis Soomemaa siis kiidelda, et tall oma walitseja on; ja Soome keelel oli ka siis ainukene kord, kus talle see auu anti, et teda walitsejate kirjawahetuses tarwitati. Hertsog Juhan kirjutas Prantsuse kuningale, Kaarel IX., ja arwas kõige õigemaks seda Soome keeles teha, sest et seda keelt tema walituskonna rahwas tarwitas.

Samast walitsejast kõneldakse, ta olewat Turu linnas oma politika riidudest rahwale Soome keeles seletust annud, ja ta raamatute seas leidunud ka Soome keelne Testament. Wististi oli ta Soome keele juba warakult isa soowil, kes teda just Soomemaa tulewaseks walitsejaks laskis kaswatada, ära-õppinud.

Au, mis Soome keelele näib osaks saanud olema, ei meeldinud mitmele. Juhani kõrgematest ametnikkudest katsuwad mõned Soome keele ja meeste wasta töötada. Turu piiskopi Agrikola surma järel (1557) määratakse talle järeltulijaks umbkeelne rootslane Follingius; asi äratab aga nii palju pahameelt, et wiie aasta järel Follingius jälle lahti lastakse; sellega oliwad ka tema püüdmised, kiriklikus elus Rootsi keelele suuremat tähendust anda, raugenud.

Just kirik jäi keelele rasketel wõitlusaegadel pelgupaigaks; kirik külwas kirjanduse esimesi seemneid ja hoidis wõimaluse alal keele edaspidiseks edenemiseks.

Katoliku aeg oli Soomes ainult wähe Ladina ja Rootsi keelset kirjandust jõudnud sünnitada; Soome keelsest ei olnud juttugi. Ainukesed mälestusmärgid on „Meie Isa“ ja mõned muud palwed, mis igal pühapäewal jumalateenistusel loeti. Ettetwalmistawat tööd tegiwad waimulikud, kuna nad aegajalt rahwa keeles jutlust pidasiwad; selle kaudu saiwad mitmed sõnad, mis pärastpoole, kirjanduse sündimisel, tawitusele wõeti, oma kindla tähenduse.

Alles usupuhastamise aeg paneb Soome kirjandusele aluse; aluse panija on Agrikola, kalamehe poeg, pärastpoole Turu piiskopp. Agrikola on ihu ja hingega uue õpetuse poolt, niisama kui Rootsi kuningas Kustaw; kuid abinõuudes nad lähewad lahku. Kuningas tahab kangusega katsuda, õpetaja sõnajõuuga ja õpetamisega.

„Uurige kirjad läbi.“ Ewangeliumi kiriku üks nõudmine on, et ta liikmed lugeda mõistaksiwad. Esimene raamat, mis Agrikola wälja annab, — wististi a. 1542 — on aabits, ühes katekismuse tähtsamate õpetustega. Mõne aasta pärast ilmub „Rucouskiria“ (palweraamat). Pääle palwete pakuwad raamatu 400 lehekülge weel mõnda muud, millest kirjutaja rahwale kasu arwas tulema; siin leidub kalender, wanasõnu, taewarõõmust ja põrgupiinast jne. Raamatu tähendus on, et tema ilmunisega kirikutes Ladina keele asemel Soome keelt hakati tarwitama. „Küll see kuuleb Soome keele, kes mõistab kõikide meeie,“ — nii kaitseb piiskopp oma julget uuendust.

Agrikola tähtsam töö on Uue Testamendi tõlge (a. 1548); tõlkele oli lühikesi seletusi ja piltisid juurelisatud. Ka Wanast Testamendist paneb Agrikola suure osa ümber, pääle selle ilmuwad tema sulest kaks raamatut, kus uue kiriku kombeid seletatakse. Soome keelel on mõnda murret. Kirjakeele põhjaks wõtab Agrikola Turu poolse murde, „sest et see kolk („Päris-Soomemaa“) muule maale just kui emaks on ja et Turus meie maa emakirik on ja meie piiskopi asukoht.“ Kuid

Agrikola ei ole ühepoolne; ta võtab ka muudest murretest, mis talle tarvilik näib olema, nii Turu murdes puuduwa üliwõrde j. m. m. Sama põhjusemõtte järel käib Soome kirjakeel ka pärastpoole ja selle läbi on ta sõnade ja wormide poolst ajajooksul palju juure võitnud ja rikastunud.

Agrikola on Soome keele alles koolis ja elus äraõppinud, ommetigi on tema keel wõrdlemisi puhas ja rikas. Tema walitud ja sünnitatud sõnad wõetakse nooremate kirjameeste poolst pea ilmamutumata wasta, näit. pärastpoolsete Piibli tõlgete juures. Mis õigekirjutusesse puutub, siis on Agrikola ka siin esimesed sihid ajanud ja tee näidanud.

Agrikola raamatud ei olnud Soome keeles mitte ainult esimesed, waid omal ajal ka ainumad. Alles aasta kahekümne pärast leidub mehi, kes tema tööd jätkawad.

Nii seawad õpetajad Finno ja Hemming esimesed laulu-raamatud kokku ja panewad sellega waimulikule luulele ja waimulikust sündiwale ilmalikule kunstluulele aluse. Osalt püüawad nad rahwalaulu ehitust järeloomata, kuid ülepää peab tunnistama, et nende esimesed katsed weel kaunis karedad ja osawuseta on. Wististi andsiwad nad omalt poolst põjust, et wanematest waimulikkudest lauludest õeldi: laulda neid muidu ei wõinud, kui iga rea lõpul sõna wõi kaks alla ei neelanud.

Wana Testamendi tõlke, mille Agrikola oli alganud, lõpetas selleks walitud toimekond alles a. 1642. Tõlge on üks parematest toll ajal. Keeles ei ole Rootsi mõju pea sugugi tunda, õigekirjutuse seadused täiendatakse ja jääwad aastat 150 makswaks; pääseadused kestawad meie päiwini.

Pääle nimetatud waimulikkude raamatute ilmub muidki. Ka õigusteaduslikule kirjandusele pannakse alus. Kaarel IX. soowil tõlgitakse „Rootsi seadus.“ Kuningal olnud nõu Soome keelt ametlikuks keeleks määrata. Raamatu esimesed poognad trükitakse 1610, wiimased 1652. Kaarel suri nimelt trükkimise aegu ja ta järeltulija ei arwanud tarwilikuks hakatud tööd lõpetada. Ka siin pannakse Lääne-Soome, iseäranis Turu ümberkaudsuse murre põhjaks.

Usupuhastamise aeg on — kui meie päewad maha arwame — ainukene, kus Soome kirjandust Soomes ilmuwa Rootsi ja Ladina kirjandusega peaaegu ühewääriliseks wõib arwata.

Soome raamatuid ilmub umbes niisama palju, kui Rootsi keelseid — Ladina keelseid on küll kaks korda enam — kuid sisu poolest ei seisa nad Soome keelsetest mitte kõrgemal.

Igatahes oli Soome keel nüüd kirjakeele auusse tõstetud, ja ei olnud enam tarwis karta, ta wõiks allawaoda murdeks, mida ainult talupoeg külas tarwitab.

II.

Teise ajajärgu wõime a. 1642 kuni 1809 arwata, kuni Soomemaa ühendamiseni Wenemaaga. Sell ajajärgul on tundemärgiks Soome iseteadwuse raugemine ja Soome keele põlgamine. Politilikus ja kiriklikus elus kujuneb siin meie silmade ette täitsa teine pilt, kui usupuhastamise ajal.

Soome wabadusi ja eesõigusid oli juba Kustaw Waasa kitsendanud, ommetigi oli kirik oma isewalitsuse alal jõudnud hoida. Pääle selle oli Soomemaa 16. aastasaja jooksul kaks korda pea täitsa iseseisew, hertsog Juhani walitsuse ajal ja kui Klaus Fleming hertsog Kaarli wasta wõitles.

Nüüd muutusiwad endised olud. Rootsi riigis hakkasiwad uued põhjused maksma, walitsuse ohjad tõmmati pingule, walitsuse harud ühendati enam ja enam Stokholmi linna. Ka kirik kaotas õigused. Kui Turu piiskopp Eerik Sorolainen suri, siis määrati tema järeltulijaks rootsimaalane Rothovius just selle nõuuga, et ta kiriklikud olud enam Rootsi taoliseks muudaks. Seda ülesannet on tema ja teised jõudu mööda katsunud täita.

Pääle otsekoheste sunduse leidis ka teisi põhjusi, mis Soome iseelu nõrgendasiwad. Kõnes olewa ajajärgu esimesel poolel oli Rootsimaa hiilgwuse ja jõuu tipul. Tema sõjawäed astusiwad wõitjatena läbi Wene-, Poola-, Saksa- ja Taanimaa; tema piirid laienesiwad igale poole; tema nime kardeti ja auustati kogu Europas. Kord näitas koguni, kui peaks Stokholm ka Europa waimlise elu keskkohaks saama. Kuningas Kristina hiilgwusrikkas ümbruses näeme pääle kuulsate riigimeeste ja sõjapäälikute weel Cartesiuse, Hugo Grotiuse ja muid selle aja esimese rea teadusemehi.

Kõige selle kuulsuse ja läike sünnitamises oli soomlastel oma tähtis osa olnud. Suur hulk selleaegseid sõjakangelasi oli Soomest pärit; tuhanded Soome pojad wõitlesiwad ühes rinnas rootslastega.

Kuid kõik need sündmused oliwad Soome iseteadwusele enam nõrgendajaks kui kangendajaks. Ei tohi unustada: kõik, mis soomlased tegiwad, käis ühise Rootsi nime all. Rootsimaal oli suurriigiks tõusnud, kelle häält Europa küsimuste otsustamisel ei tohitud unustada; Soomemaa, temaga wõrreldud, oli tähtsuseta maakonnaks waonud. Rootsi kuulsus lagunes igalepoole, soomlastest ei teatud kaugemal sagedasti nimegi. Ja ühiste ettewõtete ning wõitude wili maitses ka soomlastele: Rootsi wõim, Rootsi hiilgwus ja sellega ühenduses Rootsi nimi sai soomlastele ikka kallimaks ja omasemaks.

Päale selle kaotas Soomemaa wäljarändamise läbi palju elujõuudu. Rootsis oli kõiksugu auu, ametid ja rikkust saadawal: see ahwateles Soomest pea kõik wanad, suured aadelisugud ära. Nad jäiwad kodumaale ikka wõeramaks ja mäletasiwad teda pea ainult kui näpud koti põhja puutusiwad. Ja Rootsimaale ei kadunud mitte ainult aadelipered; kell midagi pakkuda oli, see läks sinna õnne otsima.

Ning ümberpöördud: just samal ajal ähwardas Soomemaa rootslaste alla ärauppuda. Pea terve aastasaja jooksul näeme kõrgemates ametites ainult harwa Soome mehi. Turu õuekohtu kohtunikudest oliwad kaks kolmandikku rootslased, niisama suurem jagu ülikooli prohwessorid; koguni üliõplasi tuli esialgul ülipalju mere tagant. See wastastik sisse- ja wäljarändamine oli ilma kahtlemata suuremaks löögiks Soome iseelule. Paremad waimlised ja ainlised jõud kadusiwad. Et paremate kohtade tähtsamate ametite päale rootslastel nii kui ainuõigus näis olema, hakatakse oma rahwa päale kõrgilt waatama, kui oleks ta halwem, madalam.

Oma rahwuse tundemärgiks oli Soome keelsete sugunimede kadumine. Turu ülikooli asutamisest saadik (a. 1640) astusiwad õpetajate seisuses nende asemele kõigesugused Ladina, Kreeka, Hebrea ja pärastpoole Rootsi nimed. Kodanikud pidasiwad päritud nimedest wähe kauem kinni, kuid 1700. aasta ümber on mitmetel juba kaks nime (üks Soome

keelne, teine wõerakeelne) ja sama aastasaja keskpaigas leidub näit. Turu kodanikkude seas ainult harwa mõni Soome nimeline.

Rootsi wõimule kaewas Põhjasõda haua; ka Soomemaale andis pikk wõitlus hirmsa löögi; taudi ja tapperi jäljed ei tahtnud nii pea kaduda. Mis ime, et ka rahwuslik iseteadwus enam ja enam nõrkenes! Enne sõda nimetasiwad soomlased Rootsi maad wõrdlemisi harwa „isamaaks“ ja ei kõnele kunagi „meie, rootslased,“ pärast sõda kuuleme sagedasti: „meie armas Rootsimaa,“ „meie esi-isad gootlased,“ „meie kuulsad Rootsi mehed“ nne.

Kõik muidugi nii ei mõtelnud ja tunnistasiwad enne kui pärast Soomemaa isamaaks, wanad soomlased esi-isadeks, Soome rahwa omaks rahwaks j. n. e. Kuid see ei meeldinud kõrgemal pool. Näit. andis (a. 1756) kuningas kõwa käsu, ei tohtiwat mitte Rootsi ja Soome rahwuse wahel wahet teha.

Pärast Põhjasõda jääb rootslaste woolamine Soomemaale palju wähemaks; kuid ei olnud enam tarwis rootslasi mere tagant tuua; juba oliwad omad mehed rootslasteks muutunud, nii hästi keele, kui meele poolest.

Turu ülikooli asutamise aegu (a. 1640) oli Soome keel Turus weel nii tuttaw, et Rootsist tulnud prohwessorid teda suusõnal ja mõni koguni kirjas tarwitama õppisiwad. Ka üliõplaste seas oli ta kaunis tawaline, nii kui mitmed selleaegsed ülikooli protokollid näitawad.

Niisama oli kõnelewa ajajärgu hakatusel Soome keel koolides nii wisa püsima, et talle sõnaraamatutes ja muudes õpiraamatutes teiste keelte kõrwal kohta pidi antama.

Kõik seadlused, mis kodanikkude elusse puutusiwad, tõlgiti weel 17. aastasaja lõpul Soome keelde. Turu raekohtu protokollidest näeme, et uued seadused rahwale esmalt Rootsi keeles ettelõeti, siis seletati üksikud osad Soome keeles ära. Palju paha werd sünnitas (a. 1659) Turu maapäewamehe walimine. Soomlased paniwad oma kandidadi ette ja nõudsiwad samu õigusi, kui „teiste rahwaste kodanikud.“ Wastane erakond kinnitas, etteseatud kandidat ei mõistwat Rootsi keelt.

On weel palju tõendusi, et suurem jagu linnakodanikka ja maal elawad haritud inimesed (iseäranis õpetajad) kõneolewa ajajärgu esimesel poolal oma wahel enamasti Soome keelt kõnelesiwad, kuid kuidas muutus asi ajajooksul!

Koolides oli Ladina keel õpekeeleks olnud; tema kõrwale astus Rootsi keel; ja kuningas Kristina käsul (a. 1649) hakati wiimaks ka Soome keelt laste usuõpetuse tundidel tarwitama. Ülikoolis ilmub Rootsi keel (Ladina asemele) sada aastat hiljem. Piiskoppideks oliwad sell ajal, nii kui juba nimetatud, rootsi-maalased; nende ringkirjas anti Rootsi keelele ikka enam maad. Kohtuelus kaswis Rootsi keele tähtsus, mida enam asja-ajamine kirjalikuks muutus.

Abielude läbi rootsimaalastega — ütleb üks selleaegne wäitekiri — on meie kõrgema seisuse perekonnad Rootsi keelega nii äraharjunud, et ta kõikidele haritud ringkondadele kõne-keeleks on saanud.

Teine wäitekiri kujutab Soome keele olekut. Kirjanik teatab, et soomlastel täitsa oma, isesugune keel olewat; häälikud f, b, d, g olewat tundmata, ükski sõna ei algawat kahe täishäälikuga. „Soomlasel on wäga raske teiste keelte sõnu õigesti ütelda; grex kuulub ta suus rex; spes asemel ta ütleb pes j. n. e. Sellepärast katsuwad aadelimehed, waimulikud, kaupmehed ja rikkamad talupojad oma lastele juba maast madalast Rootsi keelt õpetada, et nad wõera keele sõnu õigesti mõistaksiwad ütelda.“

Abinõu oli hää; lastel sai wõeras keel selgeks. Kuid tall oli ka teine tagajärg: lapsed hakkasiwad Rootsi keelt omaks arwama, mitte wõeraks, ja nii kui sell ajal wahekord Soome ja Rootsi wahel oli, näib loomulik, et oma keel ikka enam kõrwale jäi.

Lõpulise keelemuutuse pääpõhjus on Rootsi jõudsalt edeenew kirjandus. See tõmbas soomlasedki ühes; juba hakkasiwad anderikkad omama mehed Rootsi kannelt helistama. Rootsi laul kõlas omal kodurannal ja nii armsalt, nii tutwalt, et ta enam wõeralt ei tundunudki. See suigutas Soome raugenud iseteadwuse wiimasele unele.

Kui meretuul kaua ja kõwasti puhub, siis näeme, kuis mere laened ikka kõrgemale wasta kallast lõhuwad ja enam ning enam maad oma alla matawad. Nad tungiwad ka jõgede suust sisse, tõmbawad jõgede weed enesega ühes ja sunniwad neid

abi andma wõidukäigul maasüdame poole. Kuid kõrgemal, sääl jookseb jõgi ikka weel endist jooksu; ja suu poolgi ilmub mõnikord, olgugi nõrka, wastawoolu. Ning kui meretuul on tasanenud, siis leiab takistatud wool warsti oma endise aseme, tõttab rõõmsalt allapoole ja toob rannale terwitusi kaugel südamaalt.

Rootsi mõju langes wägewa wooluna Soome südamesse; kuid selle kõrwal näeme teist jooksu, wäga nõrka, ja see käib esimesele wasta. Soome keele tarwitamine, rahvuslik iseteadwus — need närtsiwad, kolletawad ja kaowad; samal ajal algab aga osawõtmine teadusest; Soome keelt, rahwaluulet, ajalugu j. n. e. hakatakse uurima. Need oliwad küll ainult teaduslikud püüdmised, kuid nad äratasiwad omal wiisil armastust kodumaa ja rahwa wasta. Nende püüdmiste keskkohaks oli ülikool; osawõtjaid nimetati fennofilideks, see tähendab Soome sõbradeks.

Fennofilide nõudmised on palju wäiksemad, kui pärastpoole fennomanide (soomemeelsete) omad. Kellelgi ei tulnud meeldegi nõuda, ametliku Rootsi keele asemele peaks Soome keel seatama, olgugi, et esimene sagedasti wõeraks nimetatakse. Julgemaks soowiks oli, et Soome keel ilma takistamata ja rusumata selleski seisukorras wõiks püsida, kuhu ta juba oli waonud.

Üks tähtsamatest fennofilidest on H. Porthan, 18. aastasaja lõpupoolel. Ta on ülepää palju wananemata tööd teinud; muu seas hakkas tema Soome rahwaluulet korjama ja wäljaandma; rahwaluulel on aga kirjakeele edenemise pääle palju mõju olnud. Porthan arwas laulude teisendid ühe suure ununenud laulu osadeks ja katsus neid sellepärast ühendada. See arwamine on wale, kuid tall oli suur ajaloolik tähendus. Lönnrot, Kalevala laulude korjaja ei oleks wististi mitte Kalevalat kokku hakanud seadma, kui ta samas arwamises ei oleks olnud.

Nii kui öeldud, algas sell ajal Soome keele teaduslik uurimine. Tööd kirjutati aga ainult Rootsi ja Ladina keeles, ja Soome kirjakeele edenemise pääle on neil ainult wähe mõju olnud.

Soome raamatuid ilmub ka, kuid mitte sell mõedul, kui seda endine ajajärk näis lubama. Ilmuwate raamatute tähendus rahwa waimlise elu kohta langeb ikka madalamale; nende arw on wäike: kolmas osa Rootsi keelsetest, kuues osa Ladina keelsetest raamatutest.

Lihtkõnes kirjutatakse 18. aastasaja esimesel poolel pääle mõne õigusteadusliku ainult waimuliku sisuga raamatuid. Aastasaja teisel poolel hakatakse tähtraamatutes ja lendkirjakestes põllutööst, elajatekaswatamisest ja sarnastest küsimustest kõnelema. Samasuguse sisuga täitis a. 1775 ilmuw esimene Soome ajaleht, „Suomalaiset Tieto-Sanomat“ omi weergusid. Leht oli ainult talupoegadele määratud ja läks aasta poolteise pärast lugejate puudusel hingusele.

Ilukirjandus tarwitas esimesest tekkimisest hakates Rootsi keelt; Soome keeles ilmuwad ainult mõne wähem tähtsa luuletaja sulesünnitused, matuse-, pulma-, õnnesoowilaulud ja sarnased. Ka kirjutatakse — kuiwi — ajaloolikka laulusid. Katsutakse teiste rahwaste luulewormisid järeleaimata, wanade rahwalaulude kuju tarwitada. Kõige selle luuletamise päätähenduseks on, et luuleabinõuud — rõhk, riim j. n. e. — ja nende teadused selgemaks ja tuttawamaks saawad.

Nii kui näeme: Soome keelt õpetatakse weel, Soome keeles kirjutatakse koguni. Kuid wististi ei oleks kõike seda enam kauaks olnud. Aastal 1804 kaewatakse, Soome keele luule olewat suremas; rootslased ootawad, et soomlased neile küpse saagina suhu langeksiwad, juba tehakse plaanisid, kuidas terve rahwas Rootsi keele kõige kergemalt ja rutemalt omaks wõiks wõtta; weel wähe aega ja Soome keelsed rahwakihid ei oleks enam pääd jõudnud tõsta.

Kuid oli teisiti määratud. Soome rahwa elutingimised muutusiwad järsku iseseiswamaks ja pea hakkas rahwas tagasi nõudma, mis tema päralt oli.

III.

Aastal 1809 algab Soomemaa täitsa uut elu: ta lahutatakse Rootsimaal küljest ja ühendatakse Wenemaaga.

Wanade ja kindlate sidemete hävitamine tundus Soome meeste südames kibedalt ja raskelt: seda tõendab wisa, olgugi asjata wastupanemine wägewale waenlasele. Ja kui oli tulnud, mis tulemata jääda ei wõinud, sääl oodati kahtluse ja kartusega, mis tulewik toob. Paljud jätsiwad kodumaa wõeraks ja rändasiwad ära, lahe teisele poole.

Kuid see tulewiku kartus ei kesta wäga kaua; ta muutub, lootus ärkab, tärkab, et „weel pole kadund kõik.“ Weel ei olnud sõda lõpetatud, kui suurmeelne keiser rahwa põlised asemikud, Soome seisused, kokku kutsus. Ta tähendab, et Soomemaa üheks Wenemaa lahutamata osaks on saanud, kuid kinnitab ühtlasi enese ja järeltulijate nimel, ta tahtwat rahwa usu põhjuseadused, keele pühadena pidada. Juure ta lisab weel sõnad, mis Soome rahwal kalliks waraks on: rahwaste kilda tõstetud. Ja Aleksandri lubamised ei jäänud tühjadeks sõnadeks. Soomemaa sai oma walitsuse, oma panga, oma sõjawäe; ametnikkudeks nimetati ainult oma maa mehi, ja aastal 1811 ühendati Soomemaaga need jaod, mis waremates sõdades tema küljest oliwad murenenud.

Soomlaste mõru meeoleolu hakkas muutuma. Wanadest Rootsi aegsetest õigustest ei olnud ühtegi wõetud; kuid lisaks oli tähtis wabadus tulnud: sisemises walitsuses oli Soomemaa täitsa iseseiswaks saanud. „Wägewa kotka tiibade warjul põlist rahu maitstes wõib Soomemaa omal isesugusel wiisil eksitamata edeneda.“ Nii kõnelesiwad ja mõtlesiwad selle aja mehed.

Weel läks mõni aasta mööda, ilma et midagi oleks tehtud. Rahwas nagu ärkas pikast unest, ringutas liikmeid ja hõerus uniseid silmi. Wiimati ta tundis oma jõudu ja awas silmad. Sääl ei wõinud nägemata jääda: rahwas ise oli uusi õigusi saanud, politika olud oliwad paranenud, kuid rahwa keel oli ikka weel põlgtud ja halwaks peetud, ei olnud tall eluõigust kõrgemates ringkondades, ei teaduseelus ega kirjanduses.

„Soomkeel peab Soomemaal hariduse ja ametlikuks keeleks saama!“ — See aade sai maa paremate poegade

paleuseks. Sell wiisil sündis fennomania, püüdmine rahwa keelele õigusid nõuda.

Esimene, kelle suust seda nõudmist kuuldi, oli Juteini (Judén); ta oli ka esimene Soome keelne kirjanik, sõna täies mõttes. Juba a. 1815 ja 1816 leidub ta lauludes kaebtusi, kõrgemad seisused põlgawat rahwa keelt. A. 1817 pühendab ta nimetatud küsimusele terve mõruda laulu, seab „häbisamba Soome õpetatud meestele“.

Kuid kõrgemalt tõstis fennomania oma häält alles a. 1819. See sündis ülikoolis; ülikool jäi ka pärastpoole rahwusliikude püüdmiste keskkohaks. Selle üleüldisema liikumise eluleärataja oli wõramaalane, Taani keeleteadlane Erasmus Rask. A. 1818 Peeterburki reisisid wiibis ta mõned kuud Turu linnas ja tahtis siin Soome keelt õppida. Rask oli üks neist, kes mõistawad süttida ja sütitada. Ta kõneles waimustatult Soome keele iludusest, ta imekorralisest ehitusest ja helirikkast kõlast ja soowis tungiwalt, Soome teadusemehed ei tohiks kodumaa keelt tähelepanemata jätta. Ta soowid langesiwad hää maa pääle; samad tunded küdesiwad südames juba kaua. Kuid tema sõnadel oliwad ehk suuremad tagajärjed, kui ta ise mõistis aimata. Rask kõneles muidugi ainult keele teaduslikust uurimisest, soomlaste südames muutusiwad need püüdmised warsti rahwusliikudeks. Imelik kewadine tuul lehwis Turu ülikoolis ja äratas igalpool elule armastust, lootust, waimustust.

Waimustuse esimese wiljana ilmub ajaleht „Mnemosyne“; lehe siht on „kauni, korralise ja rikka Soome keele uurimiseks tahtmist äratada.“ Lehe 60. numbrisse on õige tähelepanew kirjatöö „Soome rahwusest“ paigutatud. Tulistel sõnadel seletatakse siin iga õige soomlase kohuseks, et ta omast rahwusest kinni peab pidama. Selle otstarbe kättesaamisel on tähtsamaks abinõuks keel: see on rahwa ühine side, siin ilmutab ennast rahwa iseloom. Soome keele harimine on küll hiljaks jäänud, kuid mitte wõimataks. Ainult kahelt poolt on takistusi karta: haritud seisus ja kirjandus ei wõta rahwa keelt omaks. See on suureks kahjuks rahwale, — keegi ei wõi rahwa pääle mõjuda, kui ta keelt ei tunne; ja samati haritud seisusele, — rahwasse peawad iga õige hariduse juured ulatama, muidu ta närtsib, ilma et wilja oleks kannud.

Edasi on Soome keele edenemisele takistuseks, et rahwa asjade üle tundmata keelel otsusid tehakse.

Mõlemad takistused on aga nii kerged kõrwale heita, et selleks muud tarwis ei oleks, kui natuke hääd tahtmist.

Sarnaseid lootusrikkaid sõnu kuuleme kõnedes, lauludes ja kõigesugustes kirjatöödes. Paberi pääl tehakse plaanisid plaanide järel, enam ja vähem osawaid ja asjakohaseid, kuid Soome keel walitsuses, koolis, seltskonnas maksma panna, kuid tegelikus elus ei saadud sammu edasi. In natura non dantur saltus, „loodus ei hüppa edasi,“ waid astub aeglasel sammul, see sõna pidi ka siin tõeks saama.

Kõigel sell waimustuse tormil oli ainult wähe tagajärgesid: weel mõne aastakümne jooksul ei nõudnud ametnikult keegi Soome keele mõistmist; seltskonnas ja perekondlikus elus ei tarwitanud teda needki mitte, kes ta eest wõitlesiwad; ainukene keskkool, kus Soome keelt õpetati, oli Gripenbergi kool Hamina linnas (pärast kadetikooliks ümbermuudetud). Ja kui üliõplased a. 1820 Soome keele õpetooli asutamist palusiwad, siis oli wastus järsk ja eitaw. Dotsent Arvidsson ¹⁾, julgem kõigist, kes Soome keele õiguste eest wõitlesiwad, oli sunnitud Soomemaalt ära minema; ta ajaleht pandi kinni.

Waimustuse hääled waikisiwad, nõudmised wähenesiwad ja alanesiwad; kakskümmend aastat pärast Raski tuliseid sõnu peetakse teine kõne, Soome Kirjanduse Seltsis, mis just Soome keele harimiseks oli asutatud: „Meie ülesanne on teaduslikult keelt uurida, meie istutame puu, meie lapsed ehk istuwad ta warjus.“

Need sõnad öeldi a. 1842, ainult kaks aastat enne kui J. W. Snellman ülesastus ja uinuwatele püüdmistele uue hinge sisselõõtsus.

Ühiselus ei saanud Soome keel siis palju kaugemale, kuid aeg ei kulunud ommetigi kasuta. Keelt uuriti wirgasti, puhastati wõerastest ainetest, mis ta sisse oliwad tunginud. Üleüldiseks juhtsõnaks oli: peab kirjutama, nii kui rahwas kõneleb ja nimelt nii, kuidas ta maa südames kõneleb, kus wõeras mõju

1) Waata Eesti Ül. Seltsi Album II, lhk. 9.

keelt weel ei ole jõudnud rikkuda. Laenusõnade asemele wõetakse algupäralisi, Rootsi wõitu lausete asemel tarwitatakse Pärissooma kõnewiisi. Laenusõnade algusel ei kirjutata kahte täishäälikut, Soome keelele wõerad häälikud (c, f, q, x, z, b, d, g) heidetakse Juteini ja Renvalli mõjul õigekirjutusest wälja.

Nende järel tuliwad teised, kes kirjakeelele täitsa uue põhja tahtsiwad panna, idamurde (hommikupoolse) tänise läänemurde asemele. Reinhold von Becker annab idamurdes ajalehte wälja, Gottlund kitsendab weel murde piiri ja kirjutab Savo murdes, Lagervalli waimustawad Karjala sõnakujud, teised kirjanikud käiwad ainult koduküla seaduste järele. Ajalehtede weerud on sagedasti siiruwäärulised: igal kirjasaatjal on keele kohta omad põhjused.

Nii läheb asi mõned aastakümned. Juba on karta, et loodetud parema kirjakeele asemele terve hulga nurgamurdeid saab, ehk ainagi kaks kirjakeelt, nii kui omal ajal ja osalt nüüdki weel Eestis Tallinna ja Wõru murre.

Lönnroti töö, Kalevala ilmumine andis soomlastele ühise kirjakeele tagasi. Rahwalaulude korjamisel oli Lönnrotil wõimalik erimurretega hästi tuttawaks saada ja Soome keelt paremine tundma õppida, kui ühelgi tema igameestest. Lönnrot korjas pääle laulude keeleõpilisi ja sõnaraamatulisi sugemeid, et nende abil kirjakeele riidu omalt poolt selgitada. See nõu on tall täitsa korda läinud. Ta awas muinasluule ja rahwakeele hoowawad hallikad — ta sõnaraamatus on pääle 160,000 sõna — andis „Kalevalas“ ja „Kanteletares“ kunstluulele hiilgawaid eeskujusid; tähendas keeleõpilistes uurimistes nende teede pääle, mida mööda lihtkõne peaks astuma. Praegune kirjakeel on tema põhjendatud. Siin on mõlemad päämurded kauniks ühenduseks kokkusulanud: põhjaks on läänemurre jäänud; abi annab idamurre omast suuremast sõnawarast. Uued kirjanikud toowad ja loowad uusi sõnu, mis osalt eluõiguse saawad.

Sellega oleks Soome kirjakeele „sündimisest“ pääjoontes jutustatud. Kuid kirjakeel ei wõi mitte täielik olla, kui ta rahwa kõikidel seisustel omane ei ole, kui haritud seisused teda ei kõnele. Olgu sellepärast weel mõni sõna keele õiguste

laiendamisest juure lisatud. Kahjuks wõin seda huwitawat wõitlust, mis kõige maa nagu uueks loos ja kummalegi poolele — soomemeelsetele ja rootsimeelsetele — ilma kasulikkude tagajärgedeta ei jäänud, ainult lühidalt kirjeldada.

Wiiendama aastakümne hakatusel oliwad Soome rahvuslikud püüdmised, nii kui ülemal tähendatud, suikumas ja närtsimas. Kuid ärkamine ei jäänud tulemata.

Aastal 1844 hakkas Kuopio linnas uus ajaleht, Saima, ilmuma; lehe toimetaja oli J. W. Snellman, sell ajal alguskooli juhataja, pärastpoole senator. Lehe hääl kõlab wägewalt läbi kogu Soomemaa ja wirgutab suikujaid. Algab uus, tuline tegewus ja see jõuab sihile, mille poole ta rühib: Soome keel tõuseb haritud ringkondade keeleks, talle antakse samad õigused kui Rootsi keelele.

Snellman häwitas ilmaarmuta selle unekuju, et Soomes kõik nii on, kuidas ta peab olema, et maa oli iseäranis õnnelik ja rahwas „waikne, tasane,“ — ühesõnaga aatelised olud. Seda laulu lauldi ajalehtedes sagedasti. Snellman näitab, et Soome rahwas kaugele teistest taha oli jäänud nii hästi waranduse poolest kui waimuelus. Ja kõige selle karistusejutluse päähelina kõlab: meie hädadel on põhjuseks, et meil rahwuse-tundmus puudub, ja rahwusetundmust ei wõi olla, kus rahwa keelt põlatakse.

Snellman oli tegelise elu mees: ta ei nõudnud kunagi enam, kui sell ajal wõimalik oli saada. Fennomanide weaks aastasaja algusel peame arwama, et nad liig palju teoreetilisi plaanisid septsesiwad.

Ime on näha, missugust wastakõla Snellmani sõnad iseäranis haritud ringkondades leiawad. „Meie oleme Rootsi keele sisse kinnikaswanud, kuid meie peame ennast rahwa hääks ohwerdama!“ saab üldiseks juhtsõnaks. Hakatakse enam ja enam Soome keeles kirjutama, mitte ainult Soome keelest. Tuntud teadusemees Castrén peab Soome keele üle ettelugemisi, — kuuljaid on tall ootamata palju. Koguni naesterahwad hakkawad siin ja sääl linnades, Helsingis, Kuopios j. m. rahwa keelt õppima.

Koolides hakatakse Soome keelt õpetama, hakatakse siin ja sääl keskkoolides Soome keeleski õpetama. Ajalehta tuleb

juure, kirjandus kaswab. Tõuseb seltsisid, kuhu liikmed kokku tulewad Soome keele kõnelemises ennast harjutama; talupoegade keel leiab teed haritud perekondadesse, hakatuses ühte, kahte, wiimati sadandesse ja tuhandettesse; leiab teed ülikooli õpetoolidele. Ahlqvist, ülikooli rektor, peab esimese Soome keelse pidukõne, esimesed wäitekirjad ilmuwad. Rootsi ja muukeelseid sugunimesid muudetakse Soome keelseteks, paljud wõtawad oma sugu endised nimed tarwitusele, mis warematel aastasadadel kaduma läinud. Soome rüütlimaja seinale Helsingis paneb Yrjö-Koskinen (endine Georg Forsman) esimese Soome keelse mõttesalmiga õuemärgi rippuma.

Wõitluse laened käiwad kõrgelt; nõutakse ohwrid ja tuuakse, — rahas, töös, iseenese ärasalgamises. Kord näib kõik lootus kadunud olema: a. 1850 tuleb käsk, Soome keeles ei tohi muud kirjutada kui ainult waimuliku ja põllutöölise sisuga raamatuid. Aga wõitlust ei jäeta, ning lootus ei peta. Lõikuse kuu r. p. 1863 annab keiser Aleksander II. Soome keelele ametlikus elus samad õigused, kui Rootsi keelele, kuid sellena ei ole seltskonna töö weel lõpnud. Paremastki seadusest ei ole abi, kui teda ei täideta, ja ainult Kuresaare gümnasiumis õpetatakse Eesti keelt, olgugi et see kõigi Eesti ringkonna keskkoolidele on lubatud. Kuid kellele õpetad, kui tahtjaid ei ole?!

Nüüdsel ajal taganeb Rootsi keel Soome keele eest ikka enam ja enam. Soome keelne kirjandus seisab sisu ja raamatute rohkuse poolest kõrgemal, kui Soomemaal ilmuw Rootsi keelne. Ajalehtedest on kaks kolmandikku (pääle saja) Soome keelsed. Keskkoolides tõuseb aast-aastalt laste arw, kell Soome keel emakeeleks on. Aastal 1889 oli poisslastest umbes 60% Rootsi keelseid, 40% Soome keelseid; a. 1898 oliwad need arwud enam kui ümberpöörduid (umbes 30% Rootsi ja 70% Soome k.); samati on tütarlaste koolides Soome keelsete arw 40% päält 56 protsendini tõusnud. Soome koolisid sünnib juure, Rootsi keelseid pannakse õppijate puudusel kinni. Keskkooli olud mõjuwad ka ülikooli pääle. Üliõplaste osakondadest on ainult ühel Rootsi keel ametlik (siingi on Soome keelne selts asutatud); kolmes walitseb Soome keel, kahes käiwad mõlemad kõrwuti. Soome keelsete sugunimede arw on

üliõplaste seas wiimase wiie aasta jooksul 9 protsendi wõrra kaswanud.

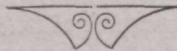
Maa neljast seisusest on üks, talupoja seisus, iseenesest mõista Soome keelne ja meelne (Rootsi keelne rannarahwas on tänini väljaspool keeleriidu seisnud). Talupoegadega on nende õpetajad ammust ajast ühte köit wedanud; waimuliku seisuse seas kaowad wähesed Rootsi meelsed täitsa ära. Linnades, kodaniku seisuses, walitsewad Rootsi keelsed; igas kohas mitte sellepärast, et neid enam oleks, waid et hääleõigus tänini wara pääl põhjeneb. Tuleb siin muutust, — sellekohaste ettepanekute üle wõideldakse juba aastaid — siis on kodanikkude seisuses olud korraga ümberpööratud. Aadeliseisuses on tänini Rootsi keelsetel üliwõim, kuid juba siingi on aial mulk sees; koosolekutel rüütliisaalis kõlab umbes aastakümne jooksul ka see keel, mis warem ainult kõõgi kaudu sisse hiilis.

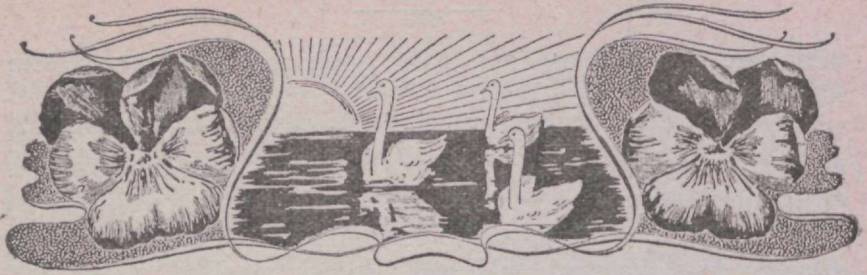
Kõik see wõitlemine ja edenemine ei wõinud kirjakeele pääle ilma tähtsa mõjuta jääda: keel täieneb ja kaswab tarwitamisega; uute aadete ja mõistete tarwis luuakse uusi sõnu. Keelt haritakse ja keel harib neid, kes teda kõnelewad. Wõrdleme rahwaharidust ja keelerikkust nüüdsel ajal ja aasta kuuekümne eest, — siis näeme, kui suur wahe on.

Meie põlwel ei peeta wäikseid rahwaid sagedasti mitte tarwilikuks; nende eluülesandeks arwatakse suurematele söödaks olla. On wäikestel rahwastel eluõigus ja omad ülesanded, siis on üks neist wistist hariduse edasiandmine, olgu kooli teel, olgu — kus see wõimataks tehtud, — kirjanduse teel, niisugustesse rahwakihtidesse, kuhu ta tawaliselt ei tungi ja wõera keele abil tungida ei wõigi. Wäiksed rahwad on sunnitud jõuu wähesuse pärast kõiki jõudusi tarwitama, mis kuskil warjul, sellepärast peab siin põllupõhi sügawalt ümberpööratama.

Sell teel edendawad wäiksed rahwad ka kõige inimesesoo suuri ülesandeid. Igal ühiskonnal on iseseiswad ja waimliselt edenened liikmed kasuks. Seda ülesannet on ka Soome rahwas katsunud täita ühe wäikse rattana suures masinas.

O. Kallas.

Gesti näitekirjanduse ajalugu.

Näitemäng on jumalateenistusest väljakaswanud. Eht meil küll just näitemängu nooruse aeg veel täiesti tundmata on, siiski näis ta nimetatud põhjas juurdumat, sest kõik, mis meie näitemängust ja tema iseloomust tunneme, juhatab meid sinna poole. Iseäranis tähtis on, et kreeklaste näitemäng, mis meil kaunis tuttav ja mille edenemist ja kasvamist meie kaugemale wana ajašse tagasi seletada suudame, just kõige lähemas ühenduses jumalateenistusega seisab. Preestrid olivad wististi need, kes kassikõnet jumalateenistuses tarwitama hakkasiwad, et selle mõju ja toredust tõsta. Nõnda on siis näitemäng kunstluule ja mitte, nagu laul ja jutlus, rahwa enese rüppest väljakaswanud. Selle poolt räägivad ka need keerulised seadused, mida meie ka kõige wanemates meile tuntud näitemängudes leiame, ja see, et näitemäng ainult hariduses väga kõrgel seiswate rahwaste juures ülesastub. Hakkatuses olivad luuletaja ja näitleja üks ja seesama isik, niipea aga kui tegelaste arwu suurendama hakati, pidi lõhe luuletaja ja etendaja wahel tekkima, kummi wiimati uuemal ajal, iseäranis kahekjateistkümnendamaast aastajajast saadik, näitleja waba improviseerimine täiesti kadunud on: luuletaja ja näitleja on üksteisele wõeraks jäänud, näiteluule ja näitekunst on kaks iseäralist asja. Esimese üle meist kahest, nimelt näiteluule üle, tahame täna rääkida.

Nagu nimetatud, on näitemäng jumalateenistusest wõsunud, kuid mitte kauaks ei jäänud ta selle mõju alla. Suba kreeklaste juures wabastas ta ennast lühikese ajaga sellest, et kõike kujutada, mida aeg sünnitas. Iseäranis tähelepanemiseväärt on selle poolt Aristophanes oma naljamängudes: niisugune waba mõtlemise ja arvustamise wiis,

nagu tema juures leiame, on isegi meie päivil kõige wabama walit-
fufega riigis kuulmata. Aga mitte kauaks ei jäänud näitemäng sellele
kõrgele järjele; see wabadus, mis kreeklaste näitemängu nii kõrgele
järjele tõstis, oli ka süüdi, et ta arusaamise oma piiride kohta kaotas
ja kirgede tõdistamiseni wajus. Ei olnud siis ime, kui ristiusk kõige jõuga
tema wastu tööd tegema hakkas ja wõitjana ta pea sootumaks ära-
häwitäs. Nagu iga fanatismuse töö juures, häwitati ka siin hää ja
paha koos ära, ja on meile siis sellepärast hilisemast Kreeka ja Rooma
näitemängust ainult haledad jätised ülejäänud.

Sellamal põllul, kus ristiusk hävitamise tööd oli teinud, hakkas
ta ka ise jälle istutama, pääle jeda kui ta kindlal jalal seisis ja näite-
mängu, kui pagana usu sõjariista, enam ei kartnud. Ta hakkas näite-
mängu selleks tarwitama, et Piibli lugusid, iseäranis Kristuse elust,
harimata rahwale hästi arusaadawaks teha. Nõnda sündiswad siis
nõndanimetatud müsteria-mängud, millede sijuks Piibli lood oliwad.
Neid etendati awalikkudel platifidel linnades ja kloostrites ja nad wältasi-
wad mitu päewa järgimööda. Niisuguste waimulikkude mängude kõrwal
oliwad wanade rahwa mängude, tantjude ja naljatuste jätised ifka weel
elus ja omandasiwad omale aegamööda kindlama kaju. Nad leidsiwad
isegi teed waimulikkudesse mängudesse ja ehk küll kirik nende mõju
kaswamisele kõigest wäest wasta pani ja näitlejad aantumaks tegi, ei
jõudnud ta ajarwoolule tõket teha. See on Öhtu-Euroopa rahwaste
näitemängu edenemine üleüldistes joontes XII—XV aastasajani; siis
lähewad teed lahku, iga rahwas sammub jeda rada, mis tema iseloomule
ja ajaloolisele edenemisele kohasem on, ja üleüldised jooned kaowad
aega mööda.

Kui meil see näitemängu ajalugu filmade ees on, siis aimame
ka, kuidas Gesti näitemängu käekäik wõiks olla. Wanast muinasajast
ja tema jumalateenistusest ei ole meil midagi järelejäänud, mis ehk
ütelda wõiks, kas sääl näitemängu jaoks ehk idusid on olnud. Orja-
põli ei wõinud muidugi midagi sellejarnast sünnitada ja kui tema lõpu
poole enam ja enam mehi ülestõusis, kes rahwa waimlise käekäigu
eest hoolitsema hakkasiwad, siis oliwad need enamasti waimulikud ja neid
huwitas rahwa uuelu kõige rohkem. Sellest tuleb siis, et meie alles
minewa aastasaja algusel Gesti keelsetest näitemängudest ja nende eten-
damisest kuuleme. Needki teated on üsna lühikesed. Rosenplänter
kirjutab oma töös „Beiträge zur genaueren Kenntniss der esthnischen
Sprache“ XX. wihus, lehekülj 32—33 järgmiselt:

„Der Taktus. Ein Lustspiel in 1 Akt von v. Kogebue u. v. Knorring, in deutscher u. esthn. Sprache, nebst einem Chor (Wurde 1816 in Bernau aufgeführt).

Permi Jago unne-näggo. Schnurre in. esthn. Spr. in 2 Aufzügen nach Kogebue von (dem Schauspieler) P. A. J. Steinsberg. (Wurde 1824 mit großem Beifall in Bernau aufgeführt).

Liso ja Udo ehk: Se kawwal Peigmees. Scene in esthnischer Sprache mit esthnischem Gesang und Tanz.

Lisa ja Udo kihlatuse päew (Fortsetzung des Vorigen). Esthnische Scenen mit National-Liedern und Tausen. Im Sommer 1829, bei Anwesenheit der Revalischen Schauspielergesellschaft in Bernau, vorgestellt und zwar von Hr. Klemm's Kindern. Ann. Meines Wissens ist keines von diesen Theaterstücken je gedruckt worden.“¹⁾

Wiimse tüki kohta käiwast lausest näeme, et see tükk fakslaste poolt ja fakslaste tarwis etendatud sai, ja wõime küll julgesti ütelda, et see ka teistega nõnda oli. Nõnda ei ole neil etendamistel ühtegi suuremat mõju rahwa kohta olnud. Nende tükkide käsikirjad on kaotfis ja ei wõi meie siis armustada, misjagused dieti need laulud ja pildid rahwaelust oliwad, mis nendes ettetulivad. On üks näitemäng käsikirjas olemas „Pärmi Jaagu unenägu. Näitlus rahwa elust, lauludega ja tantsudega kolmes järgus. J. W. Jannseni järele P. Grünfeldt, Tartus 1892“; kui palju see selle wana tüki, millest Rosenplänter kõneleb, kokkufäib, on wõimata ütelda. Kuni 1870-ma aastani ei ole mull ühtegi muud teadet Eesti keelsete näitemängude üle, kui H. Kiwi (Heinrich Stein) tähendus lustmängu „Kosilane Kaukaasiast“ eeskõnes, et „Tallinna teatris 1834 näitemäng „talgu tagatipp“ etendatud. „Uus aastajada“ kalendris 1902 kirjutab keegi K. S., et juba 1824 mõisnikkude maapäewa ajal „Pää parandus ehk talgu tagatipp“ Saksa näitlejate poolt etendati. Kumbal neist kahesest teatusest õigus, ei suuda

1) Taktus. v. Kogebue ja v. Knorringi lustmäng ühes waatuses, Saksa ja Eesti keeles, kooriga. (Etendati 1816. a. Pärnus).

Permi Jago unne-näggo. Nali Eesti keeles kahes waatuses, Kogebue järele (näitleja) P. A. J. Steinsberg. (Etendati 1824 Pärnus rohkel kiitusel).

Lisa ja Udo ehk: Se kawwal Peigmees. Eesti keelde etendus Eesti laulu ja tantsuga.

Lisa ja Udo kihlatuse päew (eelminewa tüki järg). Eesti etendus rahwaulude ja warrudega. Suwel 1829, Tallinna näitefeltskonna Pärnus wiibimisel ettekantud ja nimelt herra Klemmi laste poolt. Täht. Minu teada ei ole ükski neist tükkidest trükitis ilmunud.“

meie ütelda. Mis tükk see dieti oli ja kas teda veel olemas, selle kohta puuduvad teated. 1870-ma aastaga hakkab dieti Eesti näitemäng elutsema. Sell aastal etendati esimest korda eestlaste eneste poolt Eesti keeles, Eesti seltsis näitemängu: nimelt jaanipäeval 1870 „Vanemuine“s Koidula kirjutatud „Saaremaa onupoeg.“ Sell samal aastal ilmub tükk ka trükitis ja algab siis temaga Eesti näitekirjanduse ajalugu. Küll on tükk Satta keele järele ümber tehtud, aga siiski on talle kirjanik kaju andnud, mis meie rahvale tuttav. Rahjaks on aga eeltöö patud temas kõik alles jäänud: tegevus pääliskaudne ja ainult naerufõdiks kirjutatud, iseloomude kujutusest pole juttugi, ka keel ei ole inimeste kohane. Et aga tähtsam tüki põhjusemõte, ainet hästi rahvuslikelt kirjeldada, elujõuline ja õige oli, näitab Koidula teine töö „Särane Muuk ehk Sada warka tangusoola.“ (1872). Küll on ka siin kõik, mis näitelawa tehnikasse puutub, veel koguni kohmetu, sündmustit lödew ja mitte loomulik, aga keel ja iseloomud on juba palju ilusamad. Veel kiitwamalt räägitakse Koidula kolmandama naljamängu üle „Maret ja Miina ehk kosja kased“, aga selle käsikiri on kaotuis. Nii seisab siis meie näitemängu algus terwel põhjal. Esimesed aastad olivad õige lootuserikkad ja näiswad lubama, et see õige tee kõrwale ei jääks, aga kahjaks tuli asi teisiti. Kaswaw nõudmine ifka uute näitemängude järele laskis hulga ümberpanekuid ilmuda, mis nii hästi siju kui keele poolest koguni madalal järjel seisiwad ja ainult filmapillklist naerufõdi sünnitada wõisiwad. Wõit jäi siin selle kerge ja halbi materjali poole: meie Eesti näitelawa seisab veel praegu niijuguste tühiste kõlffude mõju all.

Koidula teed sammusiwad E. R. Linnutaja (Jakobson) oma näitemänguga „Arthur ja Anna“ ja B. Stein „Kiwi linad“ega, mõlemad 1872 ilmunud. Jakobson näitab inimese wäärtust seisuse pääle waatamata, käänab aga terawa otsa liiga mõisnikkude wastu ja saab ülekohtuseks. Huwitaw on, et ta murde appi wõtab, et selleläbi kujutamise ilu tõsta. Stein on ühe sündinud warguseloo oma tüki põhjaks pannud ja katseb seda kaunis kuiwa materjali selleläbi ilustada, et mõne naljaka kaju sissejoonistab, nõnda „Setu“. Mõlemad tükid on koguni pääliskaudsed ja huwitawad ainult kui algupäralised katked rahwa elu kirjeldada.

Esimene, kes wõerast keelest ilma muutmata näitemängu Eesti keelde tõlkis, on Kreuzwald. 1871 ilmus „Tuletorn“ ja on nüüd juba 30 aastat oma kohta alalhoidnud, aga mitte õigusega, sest tükk on

halb. Saatus ehk õigemini, kogemata juhtumine ajab loogika kuter-
palli ning paisunud jõnad ja liigne sentimentalism ei suuda luule
puudust katta. Seda sama peab teisest Kreuzwaldi ümberpanekust, 1875
ilmunud näitemängust „Wanne ja õnnistus“ ütleva. — Nimetame siin
ka J. W. Jannseni tükkisid „Kihlvedu 5000 rubla pääle ehk miljonär
wangis“, „Tuhalabida walitus“ ja „Pärmi Saagu unenägu“, mis
aga kõik kolm mitte trükitis pole ilmunud ja millede alguskäsitirju ka
mitte olemas ei ole, siis näeme, et tähtsamate Eesti kirjanduse nimesed
näitemängu alustusega ühenduses seisivad. Kui siit kohalt plaanilikult
edasi oleks töötatud, siis oleks wististi kaunist wilja oodata olnud,
aga elu pillas töötajad laiale teistele põldudele ja uued jõuud astu-
sivad asemele, kes aga kahjuks kõhnemad olivad ja hääd tahtmist
tähtsaks küllalt pidasivad, ilma täielikuma hariduse ja teadmiseta
näitepõllul. Nõnda ei wõjunud siis lootuserikastest idukestest midagi
tähtsamat, waid meie terve näitekirjandus on tänase päewani üks kogu,
kuhu kofku on kantud, mis kogemata leitud, ilma et suurem tutvus
näitelawaga siin ka parastpoolegi paranemist ja sistemaatilist tööd oleks
loonud. Seda paha lugu edendas ka weel see asjalugu, et Saksa
näitekirjandus, mille mõju Eesti näitemängu pääle kõige suurem, (on
ju kaugelt suurem jagu kõigist ümberpanekutest Saksa keelest wõetud)
pääle 1870. aastat kaunis madalal järjel seisis. See on siis põhjus,
et Eesti näitekirjandus mitte pilti ei anna rahwa hinge elust ja waim-
lise edenemisest, et temas tükki pole, mis rahwa südamesse oleks
puudutanud, waid et ta ikka „kometiks“ on jäänud, mis waba tunni
jurnuks löömiseks hääd küll on. — Selle järele, mis praegu öeldud,
on arusaadaw, kui meie oma näitekirjandust mitte siisemistel põhjustel
kuidagi ajajätkudesse jaotada ei saa, ja kui meie seda siiski teeme, see
siis ainult selleks on, et pildi üksikute jagude üle kergemini ülewaadet
wõiks saada. Meie jaotame aja 1870 aastast siimaani kolme järku,
aastakümnete järele: 1870—1880 oli esimeste katsete ja jõnufogumise aeg,
1880—1890 umbes on kõige jõudsam edenemise aeg ja 1890 pääle wajub
pind jälle. 1870—1880 aastani on Eesti keeles ülepea 20 algupäralist
ja ümberpandud näitemängu ilmunud. Esimestest ilmunistest oleme
juba rääkinud, nimetame siin weel mõne filmapaisiwama. üks tükk,
mis rahwa seas õige tuttawaks on saanud, on J. Kantzwey „Mihkel
ja Liisa“ ehk: Waata, mis rikkuse ahnus võib teha.“ Alumine pääl-
kiri juba näitab, mis tüki põhjusemõte on. Tõesti on ka see näitemäng
ainult selle jaoks kirjutatud, et ahnuse jäledust hästi mõjuwalt näidata.

See on ka jüüdi, et mitte loomulik pilt elust pole saanud waid, et tema sihi pärast elule liiga on tehtud. Nimetamisewäärt ümberpanekud on R. A. Hermannii „Linna ja maal“ (Sfflandi järele), M. Jürmanni „Advokat tohtri ametis“ (Häckländeri j.) ja ijeäranis A. Rißbergi „Wirrwar“ (Rohrbue j.). Nimetamata ei taha ma siin üht imelikku tükki jätta, see on „Kafupoeg, kurbmäng 6 waatuses. Wälja annud D. G.“ See näitemäng on meie kirjanduses ainukene seesugune, kus hull hirmu- ja koleduse-romantika mõistuse koguni kõrwale lükkab ja ühe tegewuse loob, mis nagu pöörane unenägu on. Et see tükk waewalt kellegile kätte puutub, siis tahan mõne lühikese koha siin üles-tähendada, et näidata, misugune waim temas walitseb: üks ükifikõne: „Tahad sa mind ohwerda ühe koera eest, ühe koera eest keda ma oma inimese hammastega sel filmapilgul narrakateks teeksin? Mo mõistus on kui ehmed laiali läinud, aga see üks tean ma weel, et kui pöörane ja armutu ma ka olen; armastus minu wastu weel ikka mind tee pääl peab. (Wäga tähtselt) Mo juu ei pea mo hinge piina iial wälja rääkima! hauda tahan ma minna ja mitte tunnistada, kes mind meele-äraheitmise sisse ajas! (Kui meelest-ära kõige ihuga wärisjedes.) Kaarnad saagu mo liha mo luude päält sööma, kuni se paljas süda minu äranilitud ribide wahelt nende kätte paistab! Äraneetud olgu, kes ühe pisara mo foolja ehk mo ramba pääle nutab! Ma olen oma elu! oma hinge! — oma mõistuse nende hooleks annud, kennele see rõõmu teeb üht weristud südant küpeta; kes üht ussi tuliste-süte pääle wiskawad ja jääd juures hirwitawad kui se oma surma tantfi lööb!!! (jääb hirmsalt kui walus ja wihast seisma).“ üks teine koht: Georg (kui hullus meeles): „Sügawuse madud siisewad mo waimu ümber. Wiimsed pääwa jooned mo südame tunnistusest langewad, ja lähwad looja, pakd öö pimedus kattab mind, kelle seesit kuratid hirwitades mu ümber tantfiwad. Saatan! — — oh! — mo pää! Oh ma jään hulluks! Põrgu ja kurat! werd, werd! werd pean saama, ja kui ka selle naise werd! — —“ jne. Kas see tükk algupäraline wõdi ümberpanek on, ei tea ma ütelda, sest et meie kirjanduses see paha komme on, et mitte ei tähendata, kelle algustöö järele tõlge on tehtud, ehk et ülepea ei nimetatagi, et tükk wõeras on, waid ainult üteldakse, et kirjaniit ta „wälja annud“ ehk „kirja pannud“ ehk „toimetanud“.

Kui meie umbes 1880. aastaga teist järku algame ja seda Cesti näitemängu jõudsama edenemise läbi karakteriseerime, siis käib see rohkem näitekunsti kui näitekirjanduse kohta. Kuna wiimane jedašama kirjut

wõera ja omaga paigatud kuube näitab, ehk küll arwu poolest rikkamaks läinud — ilmus ommeti 1880 kuni 1890 umbes 40 näidendit — kaswis näitlemine jõudfasti, kui ka sell mõõdul vieti ainult ühes feltfis, nimelt „Wanemuines“. Waimustus oli wärste ja leidis ka jõudufid, nõnda et juuri ja oma iseloomu poolest meie wõeraid näitemängufid kaunisti etendada sai. Aga sellest mitte fiin, waid lord Gesti näitekunsti ajaloo. Ka selle ajajärgu algus oli lootuferikas: J. Pilli (J. Zürgenstein) tütki „Üks ekfinud inimene“ 1880 peab paremate jekka arwama, ehk küll liigne tundmuste rikkus ekfitaw ja põhjendamine liialdaw on. Neil aastatel astus ka üks mees üles, sellest meie näitelawale palju hääd loota oli, keda aga warane surm enne ärakutsus, kui ta midagi jäädawat oleks kirjutada jaanud. See mees on J. Kunder. Juba tema esimesed tütkid „Mulgi mõistus ja Tartlase tarkus“ 1881 ja „Muru Miku meelehaigus“ näitawad kirjaniku arusaamist näitelawa mõjust, aga ka rahwa iseäraldustest. Kõige pääliskaudsufe pääle waatamata on neis midagi, mis tulewikuks lootufi annab. „Kroonu onus“ 1885 paistab selgesti kirjaniku selge arusaamine Gesti tüpuste kohta wälja: Kes niijugufe mehe jalule seada suutis, nagu kroonu onu Abram Andreiwitshi, kelle nimi terve Türgimaa wäriwema paneb ja kes Osman pasha wangi wõttis ja talle Gesti keeli ütles: „Kindrali herra, nüüd läheme ära Wenemaale pogrissje“, sell oli teatriwerd soontes. Tõsise töö ja läbikaalumise puudus aga, niifama ka näitemängu seaduste kõhn tundmine, mis juba nimetatud näitemängudes filma paistiwad, tegiwad, et Kunderi tõsised tütkid „Mõrsja ja märatsejad“ 1887 ja „Kingu Laos“, kõige rahwa elust wõetud piltide ja kujude pääle waatamata, näitelawa jaoks nii hästi kui kõlbmatad on. See kahju on jeda suurem, et kirjanik rohkem mitte näitelawa jaoks kirjutanud pole ja temaga meie kõige anderikkam näitekirjanik hauda läks. Wäga soowida oleks, et Kunderi tütkid üht osawat kärpijat ja parandajat leiakiwad, nad on wäärt, et neid weel nii mõnigi aeg mängitakse. Peaks meil lord paremat näitemängu materjali olema, siis wisatagu nad minu pärast nurka, praegu ei ole selleks kahjuks kõige vähematti põhjust.

Rahwa elu kujutada katsus ka J. Orgusaar oma näitemängus „Inimese hind ja wäimehe wäärtus“ 1888, mis temal ka jaoti kenakesti korda lähed. Et tall aga haritud maitse puudub, siis ei jõua ta ennast kõrgel hoida ja wajub jaoti, iseäranis lõpul, halpustesse, isegi toorustesse. Rohkem õnnestanud on kirjanikul näitemäng „Teder mulle ja juled julle“ 1900. Küll on ka fiin laitusewäärilist küllalt, lohakas tegewus,

liialdused, üffikutest joontes liigsed wenitused, aga keel on elaw ja enamasti rahwalik ja mõnigi joon on rahwa elu järele joonistatud. Tubli parandustega on tükk näitelawale soowitada. „Rahwa elust“ peab ka G. Danieli näitemäng „Uhtus tuleb enne langemist“ olema, ei ole teisel paraku aga ei rahwaga ega eluga tegemist, ta on teater pahas mõttes. Sedasama võib H. Kivi (H. Sommeri) lustmängust „Kosilane Kaukaasiast“ ütelda. Mis aitab tüki väljajestimine wana pulmakommete ja lauluga, kui selle kõrwal niisugused asjad seisawad: Mõrsja kirjutab muu seas oma peiule järgmiselt: „Tule ja jälle tule, ruttu tagasi, isamaale, Hiiumaale, seda paluwad sind su truu sõbra, kord õnnetu, aga nüüd jälle õnnelik Kärge Kata ja tema, sinu wastu patustanud wanemad! Tule, muud ma ei mõista rõõmu pärast täna enam öelda; tule ma tahan sind nii kallistada et su rind ragiseb ja kondid kolijewad.“ Tükil on üks kolmas waatus, mida wagusasti nõnda nagu ta jääl seisab, kääridega võib ära lõigata, ilma et ükski inimene seda märkaks. Ja seda peab loogikaliseks tegewuseks nimetama!

Weel üks juurem algupäraline näitemäng oleks nimetada, Ernst Põhli kurbmäng „Armastus ja kadetus“. Tükk on jutu järele kirjutatud ja see on ka tegewuses märgata, ta on äratükatud ja ühetaoline wool puudub. Ka ei näe meie pääkangelase hingesse, ei näe teda wõitluses, waid kuuleme ainult temast rääkima. Näitelawa mõju pärast patustab kirjanik mõnikord loogika wastu.

Wäiksemaid tükkisid on M. J. Eizen kirjutanud, aga need pole mitte luuletaja kujutamised, waid kirjutusetoa mõistuse töö üffikutele kõlblistele mõtetele jell kujul kõige mõjusamini propagandat teha: üks õpetab, et wanaajast kiini ei tohi pidada, teine, et nõidus rumalus on, kolmas, et karstus hääd ja joomine halb on, neljas, et ei pea soldatiks minemist kartma, wiies, et kohtumesteks auusad mehed tulewad walida. Niisugustel sepiitsemistel pole näiteluulega mitte põrmugi tegemist ja meie wõime ainult soowida, et nad nii pea kui wõimalik näitelawalt kaotkiwad.

Praegu rääkimise all olewatel aastatel ilmusiwad ka esimest korda tükid Eesti näitelawale, mis meile uudiseks oliwad oma siju poolest; need oliwad nimelt wana rahwaluule ülesäratused dramatilisel kujul: P. Jakobsoni „Udumäe kuningas“ ja „Koit ja Hämariik“ ja A. Jürgensteini „Juta“. Mis üleüldiselt niisuguste tükkide kohta ütlemist on, saame meie pärastpoole nägema, kui meil weel teised seesugused kõne alla tulewad, siin waatame nende päälle ainult luulewäärtuse ja näitetehnikaliselt seisukohalt. Eäl on siis kõige kolme kohta ütelda, et nendes

luulet leida pole, ehk küll kõik kolm värssides kirjutatud on. Näitused saavad kõige paremini minu ütelse eest rääkima:

Udumäe kuningast: Maailm! Maailm! ja oled ime ilus,
 Kui päike tõuseb kuldse säraga;
 Siin hülgab kaste lehtva puude wilus,
 Seal hiiab ööpik ime healega;
 Siin kostab kõrvu linde laulu helin,
 Seal karjastel on rõemu laulud juus!
 Ja loomad sööwad, nende kella kõlin
 Du selgest kuulda haljas kaastikus. —
 Jah, Tiiu lubas täna siia tulla —
 Oh oleks ta — kui ilus oleks siis
 Siin puude wilus kahekesi olla;
 See kaastik oleks mulle paradiis! j. n. e.

Roit ja Hämarik: Küll õitsete fenaste, lehtavad lilled
 Ja kastetilg puna mu palgedelt joob,
 Mis õhtune wilu te' õilmelle toob;
 Ring loodus on waitne ja palwetab taja,
 Ei liiguta lehestest wuhistaw tuul,
 Ei healtse ähegi linnutse huul.
 Kus wiibid, mu kuldne, oh tule, oh rutta,
 Sind ootab, sind igatses anmu su pruut.
 Too elu, too äratuist looduse fotta
 Ja süttita põlema tulukest, uut. j. n. e.

Juta: Õht mängib jälä õrnaste õiedega
 Ja kuuluse lindude kaja;
 Leht libistab tajakest lehtedega:
 Eks armusta juttu nad aja!
 Oh Endel, et käsja ka lauta,
 Su ainukest rinnale wauta! —
 Laf' õisata pulmade saja! j. n. e.

Need kohad on just nii kuidas kätte juhtujsiwad, ilma õõjmatata, igauks, kes järelewaadata tahab, saab nägema, et need mitte weel kõige pahemad pole. Mis näitetechnikasse puutub, siis on siin iseäranis Jakobsoni tükkide juures üks pääpuudus: mitte põrmugi kõitwast dramatiiliseft tegewustikust: „Udumäe kuningas“ kõik lipitud ja lapitud, ja „Roit ja Hämarikus“ ülepäa mitte tegewuist ja siisu täiesti liiriline. Esimeses kõitfugu kokkufantud, selle pääle waatamata, kui palju see näitelawa kohane, teijes midagi muud kui wereta allegoriad. „Jutaga“ on natuke parem lugu, aga ka siin on üks, näitekirjaniku juures päris

arusaamata, näitemängu seaduse tundmise puudus. Juba Sarwiku kuu ise, nagu kirjanik ta joonistanud, on päris wõimata, ta kõlbaks ehk naljamängu aga ilmaški ühte tõsisesse näidendisje. Need on siis teise ajajärgu tähtsamad algupäralised tükiid. Parematest ümberpanekutest wõiks nimetada: Puschkini „Kõdji rüütel“, kahjuks aga lihtkõnes ja päälegi kaunis nõrgasti ümberpandud; Kõgebue lustmängud „Depoeg“ (S. Silla ümberpandud) ja „Piirjärwe rentnik“ (A. Stankowi ümberpandud). Hull wäiksemaid ja tühjemaid tükkisid wõime siin kõrwale jätta.

Kõlmas ajajärgl Gesti näiteluule elus on kõige suurem oma materjali rohkuje poolest — umbes 60 tükki on 1890: aastast saadik ilmunud, — kahjuks aga mitte oma wäärtuse poolest. Kui meie 1890: aastast saadik Gesti näitlemise wajumiseft räägime, siis ei tähenda see mitte, et näitlemised oma arwu poolest tagasi oleksiwad läinud, waid et meil pääle nimetatud aasta mitte näitelawa olemas polnud, kus nii hästi mängiti, kui kaheljakümmendatel aastatel „Wanemuines“. Ka „Wanemuine“ ise ei jõudnud oma wanale järjele seisma jääda, waid pidi oma jõudusid teiste elusse tarkawate seltsidega jagama. Seda kahetseda ei maffa, sest see laialeminemine on ka näitemängu laialelagunemist edendanud ja sellega arusaamist ja tarbetundmist selle kunsti järjele. Paha on aga, et näitekirjandus ise ka endiste aegade wastu wajunud on. Kui selle aja algupäralisi tükkisid endistega wõrrelba, siis peab ütleva, et nad nii hästi arwu kui siisu hääduje poolest endistest taga on. Süstematilist kokkuseadet teha on siin koguni wõimata, peame üksikuteft tükkideft ja kirjanikkudeft rääkima.

Üks juur jagu algupäralistest näitemängudeft seisab karstkuje liikumise teenistuses, ja see asi, olgu ta meie ühiselus nii tähtis ja kiiduwäärt, on siin kohal kõige pahemat mõju awaldanud. Kirjaniku kindel siht, mis tall ju olemas, enne kui ta tüki kirjutamisele astub, nimelt alkoholi paha mõju ja karstkuje kasu näidata, ei lasje teda mitte erapooletult elu kujutada, waid ta teeb joojatest paharetid ja karstklastest inglid. Kui kirjanik partei on, siis on ikka karta, et luule selle all kannatama peab, ja meie karstkuje näitekirjandus näitab seda selgesti. Eifeni kõrwal, keda juba nimetasime, wõib Weizenbergi oma kahe tükiiga „Önn ja töö“ ja „Maie ja Mihkli kosjad“ ja Saaksoni oma „Murja läinud näitemäng“ kõhe kõrwale heita: need tükiid oleksiwad niisama kõlbmatad, kui neil mitte karstkuje sihti poleks olnud. A. Kõzbergi näitemängus „Punga-Mart ja Uba-Kaarel“ 1894 on karstkuje sihi mõju iseäranis selgelt näha: kõik walgus on ühel pool, kõik pimedus teisel pool. Tegewus

ei kaswa mitte iseloomudest, waid wiin wõtab saatuse oja oma mängida ja inimesed on ta käes kui tited. Riipea kui keegi joomise jätab, tõmmatakse temale walged riided selga ja ta astub hääde inimeste leeri. Weel päälekippumam on karstuse siht A. Lutsu „Õnne rõõwlik“ 1899. Mis siin wiin kirjaniku käful ja tahtmisel teeb, see on, et aja filmad pärani: rõõwlik ja mõrvisutaks saab inimene, enne kui paar piipu tubakat ärasuitsetab, ja niijama ruttu on ka kahetjus jälle ta jälgedes; see kõik läheb nõnda lihtsalt ja ruttu, et pää ümberkäib. Karstuse sihtiline on ka Amsomardi näidend „Natfil unes, teistel ilmsi“ 1901, milles üks tutaw mõte tarwitatud on. Selle tüki wiga on wähem päälekäija karstusesiht, kui ülepea mitte näitemängu jaoks sünnis aine. Sellest kõigest nüüd, mis praegu üteldud, seadust tulewiku jaoks teha, et üksikute sihtide püüdmine (Tendenz) mitte luulesse ei mahu, on kardetaw, sest kirjaniku wõimine on ikka see, mis seadusid anda ja murda wõib, aga wäiksemaid waimusid wõib selle eest hoiatada, nad petawad iseennast kergesti oma tööde wäärtuses ühe sihi kättepüüdmise läbi. Waatame nüüd, mis meile weel meie algupäraline näitekirjandus pakub. Eääl on siis pääle mõne kergema pala, nagu Skigbergi, Jakob Liivi ja Orgusaare lustmängud, Jakob Liivi näitemäng „Õnne otsijad“ 1901, milles wäljarändamise liikumist kujutatakse. See aine on üli-tänuulik: oma sündimiskoha ja lähema kodumaa armastus eluraskuste ja üleülbise tuhina wastu wõitlemas, sest oleks wõinud üks loomutruu pilt meie rahwa elust saada; kirjaniku jõud pole aga mitte suur küllalt selleks tööks olnud. Küll on üksikuid jooni rahwa iseloomust ja mõtlemise wiisist joonistatud, aga neid ühelt suureks pildiks kokkuliita pole kirjanikul kordaläinud. Suurem wiga on see, et tükis päätegelane puudub, kelle hinges meie wõitlusi kui kokkukoguwat peeglis näeksimine. On ju ka wõimalik terwet rahwakogu tegelaseks teha, nagu seda Saksa kirjaniku Hauptmanni tööks „Die Weber“ näeme, aga ka seda teed pole kirjanik käinud, ta on kahewahale kõikumaa jäänud ja sellega siis ümmar-guse näidendi asemel üksikuid pildikesi annud.

Wõerast maast ja rahwast on faks kirjanikku aineid otsinud: A. Reinwald oma näitemängus „Bagdadi kalif“ hommikumaa muinas-ajast ja A. Bert „Jeoffan“ is Wenemaalt XVIII. aastasaja algusel. Esimene on tühine tükk, igawas, kaines keeles, kirjaniku luulelend ei ole teda hommikumaa wärwirikkasse loodusesse ja elusse kandnud. Terwet lool puudub elujarnadus tõjise sündmuse jaoks ja luulewärwiline kaju muinasloo jaoks.

„Jeoffan“ on tükk, mida oma segase ja jamsi siju poolest ainult ennenimetatud „Kasupojaga“ võrrelda võib. See pilt, mis siin maalitud, on kui palawiku unenägu, ja meie loodame, et näitelawad teda mitte etendada ei võta, ta võib meie rahwa maitse pääle ainult halwasti mõjuda. Pikemaib tükkisid siin äratrükkida ei lähe korda, aga paar proowi tema luulest pean andma:

Wannowsti (isa): Ma tahan kindel olla.

Sisjati (poeg): Ja, isa jeda peab.
 Ei wõi ju selle pääle waadata,
 Et nõnda wäga julge on Jeoffan.
 Ta praegu wandus Menschikowile:
 Ka maa võib ennem huffa minna
 Ja taewas ennast mustaks muuta,
 Kui mina omast etewõttest taganen.

Wannowsti: Siis wandus nõnda julgeste,
 Ja päälegi weel Menschikowile. —
 Sisjati, mu armas, kallis poeg!
 Jeoffani armastasin nagu ahw
 Ja iialgi ei küsinud, kas ta
 Ka minu armastab. Küüd küsin sult:
 Kas tahad lapselikult sõna kuulda?
 Kas armastad ja mind, kui oma isa?
 Ei midagi mu teadmifeta teha?
 Mu põlgust, hirmsat wiha kartes
 Ka minuuta ei üht'gi armastada? j. u. e.

üks teine koht:

Kirill (hanekarjane, laulab):

Haridus on tühi kraam,
 Tõrab nagu wana aam.
 Rikkus pole parem ka
 Kõka käib ta õnmeta.

Aga wot, kus õnne tops,
 Lusstita ei iial fops,
 Kui ja oled loodus' laps,
 Nagu ma wa' anifaps.

Lõpuks on wiimase ajajärgu algupäraliste tükkide seas weel kaks näitemängu Eesti muinasluulest: J. Põhjalase „Loreida, metsakuninga tütar“ ja Ansomardi „Murueide tütar“. Meie tahame siin põhjusmõttelikult niisuguste näidendite kohta midagi ütelda, mis kõigi kohta käib,

nii palju kui neid näitelawale ilmunud on. Wana luule jutustamise wiis on kroonika wiisiline, ta nimetab pea ainult sündmusi, ilma lähemalt tege-
laste waimuelu kirjeldamata. Ta hoiab selle eest kõrwale, waimliisi sündmusi sõnadega seletada, waid otfib ilka teed neid kuuljale nähtawalt filmade ette tuua. Mõnda sünnitab kartus ehk rõem looduse wägede wastu kõiksugu waimusid. Niisama paneb rahwas üfikute kujude sisse oma paleused ja mõtted. Kui nüüd niisugust materjali näitelawal tarwitada, siis sünnib ümberpööratud protsess: kõik, mis waimliseft elust wälimistesse sündmustesse ja kujudesse ärapeidetud sai, peab nüüd jälle wälja-otfitama. Häid näitusid selle jaoks annawad meile Saksa kirjanduseft Richard Wagner ja Friedrich Hebbel, ka Goethe „Iphigenie“. Wiimse tüki wõrdlemine Euripidese sellejama nimelise tükiiga on wäga õpetlik juft selleks, kuidas kirjanik wälimiste sündmuste hingeteadlise põhja ülesotfib. Iseäranis huwitaw on ka Wagneri „Lohengrini“ ja Anfomardi „Muru-eide tütre“ kõrwu seadmine. Säält on siis näha, kuidas uudishimu, mis Anfomardi juures tegewuse pöörde oma järele tõmbab, niisama pääliskaudselt kui muinaslugu feda jutustab, Wagneri juures muud ei ole, kui ühe juure ja sügawa süsemise waimlise sündimise wälimine märk. Gesti näidenditeft ei ole ükski feda teed käinud ja ei ole siis ime, kui neil ühtegi sügawamat mõju ei ole ja nad endid aiuult kirju piltide, süsepoimitud rahwa kommete ja laulude ja bengali tule waral näitelawal hoida suudawad.

Mis nüüd üfikult kahesse wiimati nimetatud tükiisse puutub, siis on „Soreida“ maitseta ja luuleta, isegi ilma näitelawa mõjuta, kuna „Muru-eide tütar“ kõigi ülemalnimetatud puuduste pääle waatamata oma jaoti wäga kena ja luulelise keelega meie paremate näidentite jekka tuleb lugeda.

Kui weel lühidat pilku ümberpandud kirjanduse pääle heidame, siis leiame, et säääl suurema hulga tühjade kõlksude kõrwas ka tuuma-kamaid toodeid leida on. Nimetatud olgu Gogoli „Wanapõisi kihlus“ (M. Koots), Molieri „Ihnus“ (P. Toom), Lessingi „Minna von Barnhelm“ (S. Orra), Schilleri „Kööwliid“ (S. H. Bahtrit), Minna Canthi „Murdwargus“ (S. Ploompuu). Rahjuks ei ole aga ümber-panekud hääd, mõne tüki juures teewad nad etenduse peaaegu wõimatuks.

See oleks meie praeguse trükitud näitekirjanduse lühikene ajalugu. Ma pean aga ka lõpuks sellest materjalist rääkima, mis käsikirjades üfikute feltside käes on, mis aga siiski üle näitelawa on läinud. See kirjandus pole sügugi wäikene. Näitusets on herra Wieral ligi 100

käsitirja, mis kõik etendatud on. Kõiki neid tükkijid kätte saada ja läbilugeda on tubli töö ja nõuab rohkem aega, kui ta kasu saadab, sest see terve materjal ei muuda neid otjuseid, millele trükitud kirjanduse põhjal oleme jõudnud. Algupäralisi tükkijid pole jäänud peaaegu sugugi leida ja ümberpanekute seas on suurem jagu koguni haganane. Paremaid tükkijid tahan siin nimetada, nii palju kui mull materjali käsil. Moosenthali „Deboora“, Halmi „Grißeldis“, Maler Mülleri (või Hebbeli?) „Seenoweewa“, Voltaire „Muhamed“, Shakespeare „Benediku linna kaupmees“ ja „Kangekaelse taltsutus“, Sudermanni „Nu“. See nimekiri pole, nagu öeldud, mitte täielik, ei ole aga ka mitte kerge Eesti jeltside käest täielikka teateid saada, nii palju kui ma näinud olen.

See on siis meie väikese näitekirjanduse elukäik. Võib olla, et meie arvustus liig käre näib, aga ükskord pidi arve minewituga tehtud saama, ja parem on, et meie ijeennast ei peta. Ja kui meie kõigi raskuste pääle mõtleme, milledega meie rahwas oma lühikesel wabaduse ajal on pidanud wõitlema, siis ei näe see 30-ne aastane waew näitepõllul mitte kaugeltki nii tühine wälja. Küll puudub plaaniline harimine, küll töötatakse pääliskaudselt, ilma et tublit ja kindlat teaduslist põhja oleks pandud, aga kus kasvab siis rahwas nagu jüts foolipingil! Uue aastajaja alguga näib püüd tõusnud olewat, seda parandada, mis endistel aegadel äraannustatud: kõik suuremad jeltfid on töös, et Eesti näitemängu kindlamale järjele seada ja temale paremaid elutingimisi luua. Jõuame oma näitekunsti tõsta, siis saab see ka etendatava materjali pääle mõjuma. Siin on ka koht, kus meie näitemängu arvustusest rääkima peame. Mis siamaale olemas, ei ole enamasti dieti muud, kui sõbralik teadaandmine. Usjatundjast, sihikindlast, erapooletust arvustusest ei wõi Eesti näitemängu elus peaaegu sugugi juttugi olla. Kust pidi see ka tulema, kui meie haritud ringkonnad ennast Eesti näitemängust eemale hoidsiwad? Meie olud on ju nii kitsad, et meil ametiline arvustus (Berufskritik) wõimata on; meie peame ikka nende pääle lootma jääma, kes muu tööde kõrwal ka selle põllu harimise omale ülesandeks teewad. Ja neid peab niijugustest ringkondadest otsima, kelle ametitöö mitte terwet aega ära ei neela ja kellel haridusline põhi all on. Sest tundmuse arvustus on meie rahwa jaoks, kelle maitse alles wähe haritud, wäga kardetaw. Ka pole ikka weel see arwamine isegi haritud ringkondadest kadunud, nagu seijaks kunst dieti madalamal kui töö ja teadus ja oleks ikka rohkem nende asi, kellel selleks aega ja raha. Iseäranis on näitekunst ikka

weel paljude meelest tembutamine ja endise kiriku õpetuse mõju all peaaegu patt. Teisest küljest peab ütleva, et hää maitse oma tarvitusi mitte Eesti näitelavalt ei leidnud. Kus pool nüüd suurem süüd, selle üle järelemõtelda on üleaarne waew. Minewik aga olgu meile õpetuseks, iseäranis nüüd, kus lohakile jäänud tööd uuesti käsile wõetakse, ja kus töiki wähegi saadawal olewaid jõudusid tarvitatakse. Olgu siis praegune liikumine meie näiteluule ja mängu edendamiseks tõsine harkatus parandamise tööks, et meie teater tõesti selleks saaks, mis ta peaks olema, nimelt tähtsaks kaasaitajaks Eesti rahwa hariduslikes edenemises.

A. Wenning.

